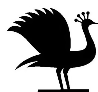
Hoshcha Memorial Book

Hoshṭsh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Hoshṭsh : sefer-zikaron / ʼarukh bi-yede Ben-Tsiyon Ḥ. Ayalon-Baraniḳ, Avraham Yaron.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : ʼOle Hoshṭsh be-Yiśraʻel, 1957.
DESCRIPT	269 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Hoshcha.
	Hoshcha (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Hoshcha.
ADD'L NAME	Ayalon, Benzion H., 1901-
	Yaron, Abraham.
ADD'L TITLE	Hoshtch (Wolyn)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

תלמיד יקר!

אני מפקיד בידך ספר זכרון הגוש, שיקר לי
מאוד. אמרו שהודפס בזמנו, אזל מזמן, ועתה
אי אפשר לרכשו בשום מחיר.

אנא, עזור לי לשמור על שלמותו ונקיותו
הנאה.

אל תקפל דפים בו ואל תלכלכו.

בתודה ובברכה

מנחם שרוני.

מ. שרוני תל-אביב

הֳאשְׂטשְׂ

ספר־זכרון

ערוך בידי

בן־ציון ח. אילון־ברניק, אברהם ירון

בהוצאת עולי האסטס בישראל
ובסיוע „קרן משפחת אברהם מאזר" באמריקה
תשי"ח — 1957

HOSHTCH (WOLYN)

IN MEMORY OF THE JEWISH COMUNITY

Editors

BENZION H. AYALON-BARANICK

ABRAHAM YARON - KRITZMAR

Published by Irgun Olei Hoshtch n Israel

Assisted by the «Abraham Mazer Family Found» U.S.A.

נדפס בישראל — דפוס י. שלומי, תל־אביב

Printed in SHLOMI'S PRESS, Tel-Aviv

הקדמה

לפנינו ספר־זכרון לקהילה יהודית קטנה וצנועה אשר היתה ואיננה עוד. להוצאה העברית הנוכחית קדמה הוצאה ביידיש: „ספר־האשטש — יזכור־בוך", שהופיע בינואר 1957 בתל־אביב, בהוצאת ארגון יוצאי האשטש ישראל—אמריקא, בעריכת ראובן פינק (אמריקא) ואברהם ירון (ישראל). אני רואה חובה לעצמי להבהיר ולהשיב, לאותו קורא שלא מבני עיירתנו, על השאלה המוצדקת: עיירה כה קטנה ושני ספרי־יזכור נכתבו עליה?...

מיד לאחר השואה, כאשר הורם המסך ונתגלה החורבן, העלו כמה יחידים מבני העיירה את הרעיון, שהפך נחלת כל שארית הפליטה — להציב מצבה לקהילת האשטש בצורת ספר־זכרון. ההתלהבות היתה רבה, אך המעשה בלתי מספיק הרשימות הבודדות, אשר נתקבלו בועדת־הספר בחדשים הראשונים, כמעט ולא נתוסף עליהן הרבה במרוצת השנים. מה גם שהחומר נסב על נושא אחד חד־גוני: השתפכות הנפש, ותו לא. מחומר כגון זה לא ניתן היה לחצוב מצבה... זאת ועוד, גם לשאלת מימון ההוצאה לא נראה כל פתרון וסיכוי. עלתה, איפוא, ההצעה להתקשר עם ה„לאנדסמאנשאפט" שלנו באמריקא.

באותו הזמן בערך הגיעתנו הידיעה, כי מערכת העתון „דער טאג" שבניו־יורק רכשה את „יומן חורבן האשטש" אשר נרשם ע"י בן־עירנו פרץ גולדשטין ז"ל. על היומן הזה אמנם שמענו כאן בארץ אך לא ידענו כיצד להשיגו. כרכנו על כן את שתי השאלות יחד, הסיוע הכספי להוצאת הספר והחקירה בענין היומן והעברנו אותן לבירור ל„סאסייטי" שלנו בארה"ב. ואכן התשובה החיובית לא בוששה לבוא ועמה השאלה הבלתי צפויה מראש, השאלה הלשונית: עברית — יידיש... ועדת־הספר בארץ תבעה, שהספר יידפס בעברית, כי זוהי שפת הנצח וההנצחה של עם ישראל מאז ומעולם וכל תעודה חייבת להיות כתובה בשפה זו. ואילו אנשינו באמריקא טענו, כי אפילו יידיש אינה עוד שפת הקריאה בשביל

הרבה האשטשאים וכי למעשה הם יזדקקו להוצאה אנגלית, אם הספר מיועד גם לדור הצעיר... הצעתנו, שהספר יידפס בחלקו עברית ובחלקו יידיש, גם היא נדחתה על ידם.

למרות הכל לא נפסק הקשר עם אנשינו באמריקא בענין זה. וכאשר גברה שם ההתענינות בספר הזכרון ואף נעשו על ידם צעדים רציניים להופעתו, קשה היה לדחות את ההצעות והוסכם להקדים את ההוצאה ביידיש ולו גם תדחה ההוצאה בעברית לתקופה בלתי נראית מראש.

ומותר לנו להיות מרוצים ואפילו גאים על ויתורנו לטובת ההוצאה ביידיש. העובדה, שאצל כל משפחה האשטשאית באמריקא ניצב על מדף הספרים „ספר־האשטש", יתכן וזאת צריך לזקוף ליוזמתנו כאן בארץ. ואפילו אחרנו ע״י כך בהוצאה העברית, הרי כדאי היה הדבר וזכות זו לא תישכח לנו.

„האשטש ספר־זכרון" בשפה העברית, אינו תרגום. זהו ספר בפני עצמו הבנוי והערוך לפי מתכונת חדשה. השינוי הבולט והעיקרי הוא ריבוי מספר המשתתפים בו; ועוד שינוי לא פחות חשוב הוא בעריכת סדר הפרקים. ההוצאה ביידיש פותחת מיד במגילת החורבן, ואילו בהוצאה העברית אנו מספרים את הגדת האשטש לפי סדר הויתה: תחילה — חיים ולאחר מכן — כליון.

פרק ראשון, „מקורות וזכרונות" מכיל את רוב רשימותיהם של המשתתפים. כל רשימה ספוגה השתפכות נפש צער ונהי על בית־אבא שנחרב, על החיים הציבוריים שנכרתו — ועל העיירה שנמחתה. פה ושם הצליחו הרושמים לעלות איזו עובדה חשובה, אשר תעניין לא רק אותנו, בני העיירה, אלא גם את כותב תולדות יהדות אירופה.

„הזכרונות" כפי שנרשמו, פרקי ההווי והתמונות מהעיירה, הם צילומי־תסף, אשר היוו חלק בלתי נפרד מחיי יום־יום של יהודי האשטש מהמרוצה אחרי „פרנסה", מהמאבק על הקיום. זוטות אלה נשארו חרותים עמוק־עמוק בלב כל אחד מאתנו והם גם עיקר החומר שבפרק זה.

פרקים שניים ושלושה הנוגעים לעניני חינוך, תרבות, ארגונים, מוסדות והסתדרויות, מעידים על הכמיהה הרצופה והשאיפה לערכי־רוח והשכלה שבהם נתברכה עיירתנו הקטנה. כנחשתים קפצו האברכים והנוער המתבגר לקראת הטוב, היפה והמועיל. בזאת הקדימה האשטש הקטנטונת ערים ועיירות שבסביבתה

— גדולים ממנה ביחס ועל כך גאוותנו. „חדרים", גני־ילדים, בתי־ספר, ספריות, מוסדות־צדקה והסתדרויות למיניהם, החל מ„פועלי־ציון", „החלוץ", „החלוץ־הצעיר", „השומר־הצעיר", „גורדוניה" וכלה במועדון לספורט „חשמונאי", את כל אלה מצאת בעיירה קטנה זו, אשר מספר בתיה היו כמאה וחמישים ותושביה היהודים כאלף ומאתיים נפש ערב פרוץ מלחמת העולם השניה.

הרשימה על משפחת מאזר מאת מר ראובן פינק כתובה בקצת יתר הרחבה. והיו לו לכותב מניעים לכך. מר פינק רואה במשפחה זו בבואה של כל המשפחות דהאשטש. הוא אינו יכול להשתחרר מאהבתו העמוקה של ראש המשפחה, ר' אברהם מאזר להאשטשאים שלו... הוא מתפעל מבניו ובנותיו של ר' אברהם, ההולכים בדרכי אביהם. ואכן יש במה להתפאר. המעשים־טובים של משפחה זו ידועים ברחבי אמריקה הגדולה, ובישראל הנבנית. והגם שאין קשר ישיר בין תולדות המשפחה וחורבן קהילת האָשטש, הרי כאן דבוקים הם לאותם הפרקים המספרים על „האשטש שלנו"... כי מלבד זכר־עד לקדושים, ראינו ב„ספר־זכרון" זה גם „פנקס קהילת האשטש" שמעולם לא נכתב, כאשר העיירה היתה קיימת...

בכל שלושת הפרקים חסר הרבה על ה„בראשית" של האָשטש. לצערנו לא נותרו רבים מזקני העיירה, אשר ידעו לספר לנו על כך. ה„זכרונות", המתיחסים לקדמוניותה של האשטש, בנויים בחלקם הגדול על המסורה והם גם מהווים את החלק, כביכול, ההיסטורי־הקדום שבספר־הזכרון. לא פעם מקדים „סיפור־המעשה" את המספר בשלושים, ארבעים ואף למעלה מחמישים שנה...

כזאת היתה האָשטש ויהודיה. עשויה כולה מקשה אחת. לפיכך רב הוא המשותף בתיאורים, כפי שנרשמו ונמסרו על־ידי המשתתפים בחלקים אלה. הבולט בכל רשימה ורשימה הם: היושר תום הלבב ואהבת הבריות. אלה הם חוטי־השתי העוברים בין ערב־הזכרונות וכך נארגה יריעת העבר האבוד של קהילת האָשטש. יריעה־פרוכת המקפלת תולדות חיי קהילה יהודית ועמל דורות ומאחוריה — חלל ריק... ברישום הדברים על דפי־זכרון וכינוסם בספר, נעשה מעשה גדול להנצחת עיירתנו.

הפרק הרביעי שבספר הוא תיאור מדויק של חורבן האשטש, כפי שנרשם ע"י פרץ גולדשטין ז"ל.

פרץ התרכז ורשם קודם כל את אשר עם לבו. הוא מרבה לדבר עם חברו לאסון ולמחבוא — מוטיל גלמן, על אסונותיו שפקדוהו ואחר־כך הוא רושם

את הדברים במחברות של תלמיד בית־ספר. מרירות לבו על אבדן אשתו ובנותיו השאירה את חותמה על חלק ניכר מדפי יומנו. אולם רבים הם גם הפרקים הכלליים שביומן.

פרץ גולדשטין ז״ל כואב את כאב כלל־ישראל. הוא אינו מדבר על גאולה הוא מדבר על ישועה. ג א ו ל ה — משמע תהליך איטי מדי, ואילו י ש ו ע ה — כהרף עין... וכאשר הישועה בוששת לבוא ואפילו אינה נראית — לדעתו — באופק, נופל פרץ בזרועות היאוש. הוא מתווכח עם אלהים מדוע הוא בחר בעמו ישראל להיות „כצאן לטבח יובל״...

והיו רגעים, שפרץ מתגבר על היאוש. נעורים בו מרץ עלומים ושאיפות נקמה, והוא מעלה את הרעיון לארגן קבוצה להתגוננות עצמית. הסיכון הוא גדול, אם ייודע הדבר לשלטונות תושמד שארית הפליטה מיד. אלה שפרץ מביאם בסוד תכניתו נרתעים מול המחשבה, כי במעשה זה הם עלולים לקרב את הקץ, ושאיפת הנקמה נחנקת בלב פנימה...

המחברות, שפרץ גולדשטין רשם בהם את יומנו, הגיעו לאחר גלגולים רבים לרשות ועדת ספר־הזכרון. מעוכים ובחלקם מטושטשים נראים הם בעינינו כמגילות גנוזות, המספרות את מ ג י ל ת ־ ה א ש ש ל ה ע י י ר ה ה אָ ש ט ש. כאשר אתה מדפדף במחברות ובוחן את הכתב המדויק, את השורות הישרות, אתה נבהל ומשתומם על שלוות הנפש ועל צלילות הדעת שנחו על פרץ בשעת הכתיבה. אין זאת אלא ראייה חותכת, שפרץ ראה את מלאכתו כמלאכת קודש.

בחלק זה מובאות גם שתי רשימות כתובות בידי ע ד י ־ ר א י י ה הנמצאים אתנו בארץ. הרשימה, הכתובה בידי ב ת י ה ו י ס מ ן — ב ן ־ ב ר ו ך, מהווה מילואים ליומנו של פרץ ומשלימה פרטים אשר פרץ שכח או לא הספיק לרשום. הרשימה השניה, הכתובה בידי א ס י ה ק ר נ צ ב ר ג — ג ו ל ו מ ב ק ה, מקיפה בקצרה את השנים 1939—1945. הדברים נמסרים אמנם בחטף, אך התיאור הוא נוגע ללב בהתחשב עם העובדה, כי הכותבת היתה עוד בגיל צעיר, כאשר עברו עליה מוראות המלחמה והשואה.

יומנו של פרץ ושתי הרשימות הנ״ל, הופכות את ספר־הזכרון לתעודה היסטורית ממדרגה ראשונה, הנוגעת לא רק ל ח ו ר ב ן ק ה י ל ת ה אָ ש ט ש. בין העדויות שתספרנה לדורות הבאים על ההשמד הטוטלי של העם היהודי על־ידי היטלר ימ״ש ועוזריו הנאמנים מבני אומות אחרות, ישמש ספר זה עדות בלתי מעורערת.

ה פ ר ק ה א ח ר ו ן שבספר מכיל רשימה מלאה של קדושי ה אָ ש ט ש,

הקדמה

שנרצחו ע״י הנאצים ושותפיהם לפשע — האוקראינים. פעמים נדמה, כי זה החלק החשוב והעיקרי שבספר הזכרון. כאשר אתה קורא ברשימה הארוכה של הנרצחים הרי נדמה לך, כי הנה הם ניצבים ועוברים לנגדך חיים. איש איש ועולמו, איש איש וצרור מאבק-חייו על שכמו, ומתוך עיניהם הנפחדות נשקפת שאלה אחת רבת-צער:

— „למה ומדוע!?...

ספר העדות — „האשטש ספר־זכרון״ הוא זעקת-אלם של קדושינו:

— „אַל דמי!״...

* * *

הנה כי כן הגיעה המלאכה לסיומה ועל קבר־האחים הגדול אשר שם בהאשטש החרבה ניצבת מצבת-הזכרון.

לא עוד אלמונים בני־בלי־שם הנכם אחינו הקדושים!

שמותיכם חצובים וחרותים באבן להיות לעדות — לנו ולדורות הבאים...

בשמי ובשם ועדת־הספר הנני להודות לכל אלה אשר עזרו כמיטב יכולתם בהוצאת ספר־זכרון זה. לחובה נעימה רואה לה הועדה לציין את חלקו הרב של מר ראובן פינק (ניו־יורק), מעורכי הספר ביידיש, במפעל הנצחה זה.

יעמדו על הברכה חברי ועדת-הספר: פסח פינקלשטין, אלקנה פינגרהוט, חנינא תדיר וב״כ ארגון עולי האשטש בועדה, הח׳ זאב אפטר, אשר היו לעזור לעורכי הספר ואף תרמו חלקם מפרי עטם. תודות לעבודה המשותפת זכינו לסיים את העבודה הקדושה.

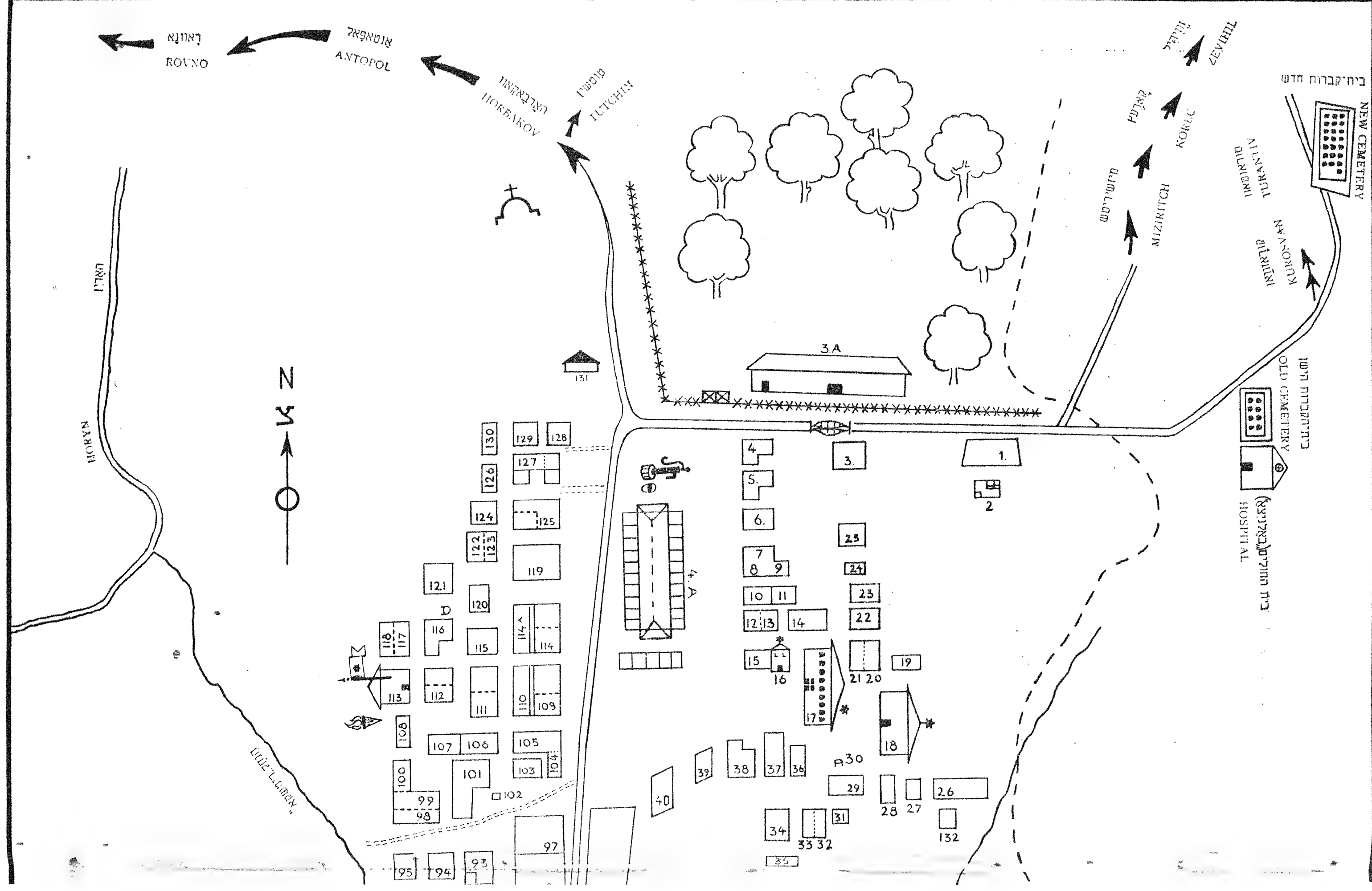
תל-אביב, אלול, תשי״ז — **אברהם ירון (קריצ'מר)**

בלב שבור נעלה את זכרו של בן־עירנו היקר

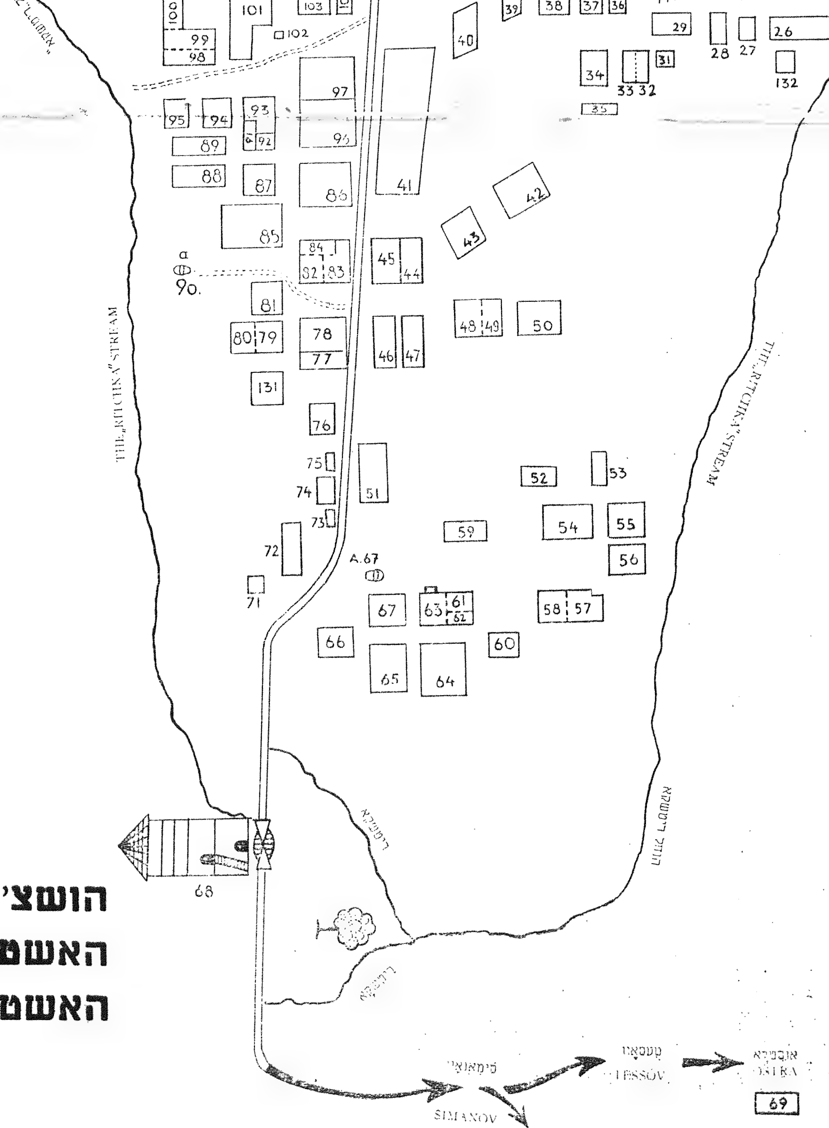
אריאל (אנשל) שביק ז״ל

חבר ועדת הספר, אשר נעקר מתוכנו באמצע המלאכה.

יהא זכרו ברוך

ראוונא
ROVNO
אנטאפאל
ANTOPOL
HORBAKOV
TUTCHIN
MIZIRITCH
KOREC
ZEVIHIL
TURANTIV
KUROSVAN
בית־קברות חדש
NEW CEMETERY
OLD CEMETERY
HOSPITAL
HORYN
N

HOSZCZA - הושצ'ה
HOSHTCH - האשטש
HOSHT - האשט
THE „RITCHKA" STREAM
THE „RITCHKA" STREAM
SIMANOV
TESSOV
OSTRA
Tel-Aviv, 1957

מקרא למפת האשטש

מפת העיירה שורטטה על־פי הזכרון ולפיכך לא ניתן קנה־מידה. כאלה היו פני האשטש בשנת 1932. ברשימה דלהלן צוין מי ומי התגורר אי־פעם בבית האמור.

1. המועצה העירונית בימי הצאר — ה„וואלאסט" בית הספר העממי „פאוושעכנא"; 2. בית־מעצר, בזמן שלטון הצאר, ידוע בכינוי „חאָלאָדנא" שפירושו „מקרר"; 3. ישראל־דוד אוצ׳ניק; 3א. בית הקלנע; 4. ישראל בן־מתתיהו רויזמן וריזל פיוון; 5. שלמה גרבר; 6. יואל רויזמן; 7. (וואלף) מירציה זפרן; 8. בתיה גולדפדר, פנחס הוכבליט; 9. יוסף שפק; 10. רייזל שקליבר, ישעיהו־ליב רוזנפלד; 11. ישראל פלדנקרייז; 12. חיה׳קה פינקלשטין; 13. אהרן פינקלשטין, מאיר פינקלשטין; 14. איסר גריל; 15. יקיר, מוטל ויטמן, יצחק יגודה; 16. בית־הכנסת ה„קלויז"; 17. בית־הכנסת ה„בית־מדרש"; 18. בית־הכנסת ה„שול"; 19. ראסקא מליס; 20. גצל מוצ׳ניק וחסיה הוכמן; 21. שרה־בתיה וזינא מוצ׳ניק; 23. שמואל־יצחק (שמול־איציע), יוסף פרס; 23. לפנים בית־תפילה שנהרס בפקודת ה„פריסטאוו" — אח"כ בנה לו ביתו זייוול מילינסקי; 24. ברוך ז׳ולקובסקי. (ידו בכינוי: „ביתה של גננדל"); 25. ישראל בן משה־בר רויזמן; 26. משה זלצהנדלר וביהח"ר לעורות; 27. הרבי קוניק וחתנו ישראל־אהרן, מוטל איגר; 28. פנחס קצב; 29. בית המרחץ; 30. באר המים של בית המרחץ; 31. מנדל הול; 32. מרדכי קרנצברג; 33. אהרן סנדלזון; 34. דוד־משה בס; 35. בית הבד של דוד־משה; 36. לאה׳ציע קריצ׳מר, משה פרידמן, יעקב גלמן; 37. משה גלמן ומיכל כ"ץ; 38. נטע שטרנברג, חיים־מנדל גרמן; 39. אהרן־ליב גרץ ופסח סמולה; 40. פיגה פלון (מארקליכע); 41. דוד שקליר; 42. מאיר טבצ׳ניק; 43. יוסף זקצר; 44. יוסף שנפר; 45. הרשל גרגל; 46. גרשון זילברברג, דוד זילברברג; 47. בית־הבד של זילברברג; 48. יוסף הלר; 49. אליהו שתיל; 50. מרדכי קריצ׳מר; 51. שלמה פינקלשטין; 52. בית הבד של אליעזר מירמלשטין; 53. יהושע מירמלשטין; 54. אליעזר מירמלשטין; 55. נתן מירמלשטין; 56. לייבוש מירמלשטין; 57. דב ברליאנט; 58. ירחמיאל קשטן; 59. אהרן מירמלשטין; 60. משה פריינק; 61. נפתלי גולוד; 62. יעקב גולוד; 63. חיים ויכמן; 64. משה קריצ׳מר ומאיר ניסנהולץ; 65. יעקב סגל; 66. שלום ניסנהולץ; 67. שבתאי שבץ; 67א. באר מים; 68. טחנת הקמח (ה„מארעמאן"); 69. יהודה פינקלשטין; 70. שמאי ומנדל הוניקמן; 71. הנפחיה של יוסף שפק; 72. מרפאה מחוזית בימי הצאר (ה„באָלניצאַ"), החובש ניעדאשקאווסקי, משה זיבמן; 73. הנפחיה של מיכאל מירמלשטין; 74. מיכאל מירמלשטין; 75. הנפחיה של מאיר שפק; 76. זאב שבץ; 77. ישראל גולדפלד; 78. יהודה־ליב ושלום פלון; 79. חיים סמולה; 80. משה סמולה; 81. מרדכי גרינברג; 82. מרדכי בײדל; 83. פייוול דודלזק; 84. בנציון „ויצמח", משה גולדפרב; 85. (יצחק) ברכה סמולה, יוסף סמולה; 86. מאיר ואשר טבצ׳ניק (כולל ה„חדר" ובית־החרושת למשקה „קליקווא"), ברוך קצב, יוסף זבודניק ופרץ גולדשטין; 87. יואל קרפ; 88. אלמנת בנציון (בני) אוליסקר, בניה ובנותיה; 89. מלכה כ"ץ ובניה: יעקב, אהרן ויומטוב; 90. באר מים; 91. חיים סטרץ, מאיר־הירש בדני; 92. (יעקב־מרדכי) חיה הול; 93. שמואל־זאב הול; 94. לייבל פינגרהוט; 95. ניסן קשטן; 96. לאה׳ציע קריצ׳מר, יהודה קריצ׳מר; 97. זיסקן גריל, אהרן גריל ורבקה זמל; 98. ישראל וקופל קצ׳קו; 99. משה ובנציון קצ׳קו; 100. בריש הסנדלר; 101. גדליה ומאיר פלון; 102. אטליז; 103. שורת אטליזים; 104. לאה „הנפחית", אברהם גילפיקס; 105. יהודה׳ל פוטש; 106. פרידל פינגרהוט; 107. אייזיק גרמן; 108. יונה גרץ; 103. מאיר־צבי הול ויצחק גרגל; 110. דוד בוך; 111. פיגה שקליבר ומלכה צירליוק; 112. יצחק מירמלשטין וחיים־יוסל אזרסקי; 113. ה„הקדש", יוסף רזניק, בית־הספר „תרבות"; 114. חנה־הינדה שפרבר, נחום הלר, אלקה שטרנשוס; 114א. יצחק יוקילס; 115. צבי (הרשל) רויטנברג ישלמה־בר ורסטט; 116. יצחק פינגרהוט, ע"י הבית — באר מים; 117. הרב ר׳ צבי־יהודה־ליב רבינוביץ; 118. הנוך הנגר, לייב׳צי שטרנשוס; 119. אליהו־שלמה קורמן ובית־המרקחת שלו; 120. לייבוש ה„חוכר", מנשה ברג; 121. אשר דורפמן ושמואל וואלף שואב המים; 122. משה׳קה כ"ץ; 123. פיפא כ"ץ; 124. בצלאל ראַבר; 125. פסח קרנצברג, מתתיהו שבץ וקרינה שבץ; 126. שלמה שקליבר; 127. שבץ סוניא (יאניכא), זיסל שבץ, יעקב סמיק וזלמן זלצמן; 128. אליהו רויזמן; 129. מאיר שפק; 130. משה־בר רויזמן, הרשל ויסברג; 131. מרדכי וסרמן; 132. בלומה (ביילצע׳ס) לבית וסרמן; 133. (הבית עם הגג השחור) ביה"ס העממי בימי הצאר — ה„שקולאַ" אח"כ ביה"ס העממי הפולני — ה„פאוושעכנא".

בשעריך, האשטש

מהרהורי לבו של עורך

עומדות היו רגלינו
בשעריך ירושלים...
(תהלים קכ״ב)

קטנה היתה האשטש בממדיה ובמספר תושביה, אך מה גדולה וחשובה היתה במדותיה ובאורח־חייה היהודיים. חמימות, לבביות ואהבת־הבריות שררו בסמטותיה הצרות, צדק ומשפט בשעריה. לא לחינם התפארו בני האשטש בעיירתם האהובה והתרפסו עליה בחיבה רבה כמו על אם ענוגה, ואף גם בהיותם בארצות נכר שמעבר לימים, העלו את האשטש על ראש שמחתם והתבשמו מיפעתה ומרום מעלתה.

לעולם לא הצטיינו אנשי האַשטש בעושרם אלא ביושרם ובהצנע לכתם. ה„בעלי־בתים" העניים ובעלי־המלאכה והפועלים העמלים מעולם לא התאוננו על גורלם, אלא היו תמיד שמחים בחלקם. בשמחה ובגאון נשאו בלבם את האידיאלים הנעלים מורשת אבותיהם ואף קיימו בגופם ובנפשם את צו הדורות

יגיע כפיך כי תאכל —
אשריך וטוב לך!...

במחשבתי אני מעלעל בדפי ה„פנקס" הבלתי כתוב של האשטש היהודית. במהירות המחשבה נהפכים הדפים ומאליהם ייקראו. שנים ותקופות כחלום תעופינה, והנה אני מגיע לפרק האחרון במסכת חייהם של יהודי האשטש יקירי הרוח והנפש. כבמחזה עובר לנגד עיני רוחי הווי תוסס של ששון ויגון, תמונות רבות מרהיבות עין ומזעזעות נפש אצות־רצות עד שבקושי אוכל להדביק את קצב מירוצן ולקלוט את תוכנם. אך אין את נפשי לשכוח ולהשכיח דבר וחצי דבר, — הכל־הכל יחזור ויקום לתחיה, יירשם ויונצח על דפי־זכרון אלה למעננו ולמען ילדינו.

הנה עולה תמונה נפלאה של לילות־שבת שטופי אור ושמחה, של שולחנות יום־השבת מלאי הוד־קדושה ונשמה־יתירה, של סדרי ליל־פסח וסעודות יום־טוב, שתוכם רצוף ערגת נפש וכיסופים אינסופיים. בכל בית האשטשאי מסיבה משפחה לשלחן ערוך לתפארת. האב יושב בהוד מלכות בראש השלחן, לצדו האם מקושטת לכבוד שבת ויום־טוב וכשתילי זיתים סביב לשלחנם דמויות עליזות ומזהירות של

בנים ובני בנים, המקבלים בדרך־ארץ ובשמחה את שפע האהבה המֻושפעת והמוקרנת מלבות הורים מאושרים. תמונה פטריארכלית מובהקת של

אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך,
בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך...

ושעות אחר־הצהרים של שבתות וימים־טובים, מי יערוך להם ומי ישיגם אל נכון? שעה שהורים, עייפים מנחת ומברכת אלהים, מקיימים „שינה בשבת תענוג", יוצאים בני־נוער וממלאים את רחובותיה של העיירה שאון־נעורים וחדוות־חיים. מי לטיול ומי לביקור, מי לארגונו ולמפלגתו, ומי לאסיפות חברתיות־תרבותות. כזרם מים אדירים ממלאים הם את העיירה חיים רעננים ותוססים, המפכים ועולים הרחק הרחק אל מעבר לתחומיה — בגנים ובחורשות, בשדות, בהר ובגיא...

הדפים מתעלעלים ומתהפכים במהירות גדולה והתמונות נגולות ונגוזות חליפות. הנה ניצבות לפני דמויותיהם המעונות של „קדושי" האשטש, כשמר המות נסוך על פניהם החיורים... אילנות מתכופפים באימה וכורעים ומשתחוים תוך אנחות עמוקות אל אמא־אדמה. רוח זלעפות מכה בעלים הרועשים, ויללתם מלווה עדה שלמה של יהודים, למגדול ועד קטן, בדרכם האחרונה בנתיב היסורים והמוות. נשמותיהם של אבות־אבותיהם יורדות ממרום מושבן בשמים, וברהפם מעל לראשיהם של הנדונים למוות, מבכות בבכי חרישי לא־ארצי את חיי בניהם, שקצם הקיץ ללא עת...

ואני מעיר ומעורר את זכרוני הנרעש והנפחד עד שיעברו לפני במלוא אימתם ואכזריותם ימי החושך והאפילה המרים והנמהרים, רוויי הדם והדמע... בנשימה עצורה מעוצר רעה ויגון אני עומד לפני קברות האחים הגדולים של אבות ואמהות, אחים ואחיות וילדים קטנים, שטרם חיו ובודאי טרם חטאו. מה נורא לפגוש את מבטיהם הנפחדים עד מוות של תינוקות — אפרוחים מאומצים אל חיק קר של אמהות מתות. עיניהם הכשרות של משה'לאך ושלמה'לאך, חיה'לאך ושרה'לאך נעוצות בי בשאלה, במורא ובתחנונים!...

אם כל שרידי האשטש בעולם כולו היו סופרים והוגי מחשבות, לא יהיה לאל ידם להביע ולתאר, ולוּ מעט מזעיר, את גודל האסון, שניתך על ראשי קהילת האשטש המפוארת, שבלי וידוי אל ב„שמע ישראל" בציבור הושלכו חצי חיים אל קברות האחים. את חיינו שלנו נהיה חייבים להם לעולם, ולעולם תהיה רובצת עלינו ועל בנינו אחרינו, החובה הגדולה לשאת את שמם הקדוש בלבנו ובזכרוננו בדרך־ארץ ובאהבה...

ישמש־נא „ספר יזכור" זה כוס דמעות קדושה, שאליה תכונסנה כל הדמעות, שזלגו ממקור טהור על דפיהם־קברותיהם של יקירי האֲשטש. יקיימו ויקבלו בני האשטש עליהם ועל בניהם אחריהם להוסיף מדי שנה ביום הזכרון דמעות חמות אל כוס הדמעות, שאינה מתמלאת לעולם, ולאמר מעומק לבם השבור

יתגדל ויתקדש שמיה רבה!...

תל־אביב, אלול תשי"ז

בן־ציון ח. אילון

אשר שמענו ונדעם,

ואבותינו ספרו לנו;

לא נכחד מבניהם,

לדור אחרון מספרים –

\- - - - - - - -

למען ידעו דור אחרון,

בנים יולדו;

יקומו ויספרו לבניהם.

(תהילים ע״ח, ג—ו.)

מקורות וזכרונות

פרק א׳

מקורות וזכרונות

האַשטש, קורותיה והתפתחותה — א. ירין / פרקי האַשטש — ר. פינק / האַשטש — נ. לרנר / מימים ראשונים — פ. פינקל־שטיין / אהבתיך עיירתי — ש. צירליוק / זכרתי לך חסד — צ. גליצקי / אל מולדתי — ח. תדיר / עיירתי — ח. רבינו־ביץ / הפיגרום בהאשטש — א. ח. הלר / רצח משפחת יקיר — מ. שטרנברג / פרקי זכרונות — ח. גוטניק / תמונות מעיירתי — א. קרנצברג / פרקי הווי — א. ירון.

אברהם ירון

האשטש — קורותיה והתפתחותה

האַשטש היא עיירה קטנה בחבל ווהלין אשר באוקראינה המערבית. מבחינה אדמיניסטרטיבית נמצאת העיירה בתחום שיפוטה של עיר המחוז אוסטראה, אך עם ביטול מחוז זה בשנת 1920 סופחה לעיר המחוז רובנה. את מקומה של עיירה קטנה זאת, ששכנה בין הערים רובנה, אוסטראה, קוריץ, כמעט ואי אפשר היה לגלות במפת הארץ, אך הצרות והגזירות של התקופה האחרונה השיגוה גם בפינה נידחת זאת. אין זאת אלא, כדי שלא תחסרנה בכוס הדמעות שלפני כסא־הכבוד גם דמעותיהם הזכות של יהודי האַשטש המעונים.

מה מוצאו של השם האַשטש?

אליהו־שלמה קורמן, הרוקח ואחד מהמשכילים המעטים בעיירה, הקר ידעת שורשי של שם זה וכך היה מסבירו: מלכתחילה היה שם המקום גוסטא, שפירושו בלשון המדינה צפוף וסמיך, רמז לבוץ העמוק והסמיך, שהעיירה נתברכה בו בעת היוסדה. בפיהם של האוקראינים יושבי הסביבה נתחלפה „גוסטא" ב„הוסטא" עד שבמרוצת הזמן נתגבש השם ל־גאשטשא, ואילו היהודים קראו לעיירתם בקיצור: ה אַ ש ט ש.

בדורות ראשונים מנתה העיירה כחמישים משפחות יהודיות, שנתרבו

והלכו עד הגיען למספר שלוש מאות בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה. באנציקלופדיה היהודית-רוסית של ברוקהאוז-עפרון, כרך 6, עמ׳ 747, אנו מוצאים את הפרטים הקצרים הבאים: „גאשטשא — עיירה במחוז אוסטראה, פלך ווהלין״. וליד זה נרשמו פרטי ספירות האוכלוסין ע״י השלטונות הרוסיים, והם: „בשנת 1847 מנתה העדה היהודית בגאשטשא 338 נפש, בשנת 1897 — 884 יהודים מבין 2091 תושבים בכלל״.

יש להצטער על כך, שלא צוינה שנת הופעתה של האנציקלופדיה. אך ברור שזה קרה בפרק הזמן שבסביבת 1906, כי בהקדמה מודגשת העובדה שהופעתה אופשרה לאחר הופעת האנציקלופדיה היהודית בלשון הגרמנית בשנת 1906. כפי הנראה נתבדלה העדה היהודית הקטנה משאר האוכלוסין הלא-יהודים ורק בשנת 1897 הוכר קיומם כעובדה ואושרה זכותם להיכלל במפקד הכללי של תושבי המקום.

ראוי לציין, כי במשך 50 השנה שבין שתי הספירות גדלה האוכלוסיה היהודית בסך־הכל ב־546 נפש. ובמדה שהמספרים הנתונים הם בחזקת מדוייקים, הרי שהגידול הממוצע הגיע ל־11 נפש לשנה, מספר זעום, שמקורו נעוץ בודאי בסיבות מיוחדות, אך אין אתנו יודע או זוכר בדבר נסיבות מיוחדות כלשהן. ניתן רק לשער, שהמצב הכלכלי בהאשטש היה קשה למדי בימים הראשונים ההם. מקורות הפרנסה היו דלים במדה כזאת, עד שמשפחות יהודיות שלמות נאלצו כנראה להעתיק את מקום מושבם לעיירות אחרות שבסביבה הקרובה והרחוקה.

הגירה מכוונת ומתוכננת מהאשטש טרם היתה בימים ההם. היציאה לארצות אמריקה התחילה רק בשנת 1885 בערך, וזו של יחידים בלבד, ורק החל משנת 1900 ואילך ההגירה מהעיירה קיבלה ממדים ניכרים. משנת 1920, עם פרוץ העליה החלוצית לארץ־ישראל, לבשה היציאה מהעיירה צורה של הגירת המונים. באופן כזה נמשכה הגירתם של יהודי האשטש כיובל שנים, היינו מסוף המאה הקודמת ועד שנת 1939, היא שנת פרוץ מלחמת העולם השניה. אך יחד עם זאת לא פסק גידול האוכלוסיה היהודית מבחוץ וריבויה הטבעי מבפנים. שבע מאות נפש נוספו בפרק זמן זה ומספר האוכלוסיה היהודית של האשטש בשנת 1939 הגיע לפני פרוץ מלחמת העולם השניה ושואת העם היהודי ללמעלה מאלף נפש.

בוכח העובדה המעציבה, שהאשטש היהודית אינה קיימת עוד, שהשרידים החיים, פליטי החרב, מעטים הם עד שנער יספרם, וגם פנקס־קהילה לא נשאר לנר

האַשטש, בשנת 1939

מימין: הבתים של יונה־כץ; פסח קרנצברג; אליהו־שלמה קורמן; אלקה שטרנשוס; חנה־הינדה שפרבר; יצחק גרגל.

משמאל: תחנת מכבי־אש שליד שורת החנויות. השער בחזית — הכניסה לבית־האחוזה („הויף").

לזכרון, — נודעת חשיבות יתירה לספר־זכרון לקהילת האשטש. בספר זה ידשמ־ כל זכרון וכל ידיעה על העיירה ותושביה למען יינצלו מסכנת המחייה והנשייה.

זקני האשטש היו מספרים, שהעיירה, כפי שהיא שמורה בזכרונם של אנשי הדור האחרון, אינה אלא עיירה חדשה, שנבנתה על תלה של האשטש הישנה יותר והגדולה יותר, ששכנה יותר לצד צפונית־מזרחית ועד לכפר דאראבוזש הגיעה, המרוחק כעשרה קילומטרים מתחום העיירה האחרונה.

זכרונות עגומים רווחו בעיירה מתקופת גזירות ת״ח ות״ט. לפי מסורת עתיקה התאכסן חמילניצקי בהאשטש ויהודי המקום שתו מכוס התרעלה ביחד עם שאר קהילות ישראל. זקני המקום ידעו למסור, כי המקום, שעליו נמצא בית־המרזח ולאחרונה ביתו של דוד פישל׳ס, היה לפנים בית־עלמין, שבו נקברו קדושי ת״ח ות״ט. לחיזוק השמועות הללו העידה העובדה, שמזמן לזמן נמצאו במקום הזה עצמות אנשים, שנתגלו בעקבות מלאכת חפירה כלשהי במקום. במקרים כאלה הובאו העצמות ל„קבר־ישראל״ כדת וכדין.

בשנת 1920, בשעה שחפרו מרתף מתחת לחנותו של ברוך זשאלקאווסקי, נתקלו בעומק של קרוב לשלושה מטר בקמרון של תנור לאפיית להם. אני מצאתי במקום הזה מטבע קטנה ולפי קביעתו של אליהו־שלמה קורמן, היתה זאת מטבע עוברת לסוחר בימי חמילניצקי.

מכאן, שהאשטש מונה לפחות ארבע מאות שנה של קיום בתורת קהילה יהודית. יש יסוד מלא להניח, שחורבן העיירה בימי חמילניצקי היתה הגורם לכך, שהעיירה נבנתה מחדש ובמקום אחר. ואילו הפחד הגדול, שנשאר חרות עמוק בנפש היהודים זמן רב אחרי תעלוליהם האכזריים של הצוררים, עיכב את התפתחות הקהילה לתקופה ארוכה.

כהוכחה נוספת לחידוש פני העיירה ישמש מקומו של בית־העלמין הישן. קשה להניח, שמסביב לנחלת הקרקע, שנקבעה לצורך בית־העלמין ליהודים, כבר נמצאו בימים ההם בתי נכרים. מתקבל יותר על הדעת, שבית־העלמין הישן נמצא תחילה מעבר לעיירה, במרחק ניכר מהישוב היהודי של אז, בדומה לבית־העלמין החדש, שהיה מרוחק כארבעה קילומטרים מהעיירה, במרחבי השדה שעל דרך קוראזוואן.

מספר המצבות, שנשארו בבית־העלמין הישן, היה מועט. היה זה ידוע, שגם „בימים הטובים״ של המשטר הצארי ושל המשטר הפולני היו השכנים הכפריים גונבים את המצבות לשם ריצוף שבילים מסביב לבתיהם. למרבה החילול

של אדמת הקודש וכבוד שוכני העפר שימש בית־הקברות מקום מרעה לבהמות ולחזירים באין מפריע.

אלו העדות והעובדות בדבר קדמוניות העיירה, ודומה שפרשת האשטש לא שונה בהרבה מזו של עיירות יהודיות אחרות בסביבה.

פני החיים והפרנסות

מה היו מקורות פרנסתם של יהודי האשטש? — הלכו והתפרנסו זה מזה, וכולם יחד מהאכרים הרבים אשר בסביבה.

בכל האומנויות והמלאכות עסקו יהודי האשטש: מי בסנדלרות ומי בחייטות, כי בנגרות ומי בסיידות. היו גם נפחים ופחחים, כובענים ופרוונים, שענים וצלמים וכיוצא באלו בעלי מלאכות ממלאכות שונות. יתרם שלחו במסחר ידם, מי בחנות פרטית מעשה־סוחר ומי בדוכן ארעי תחת כפת השמים. כן לא חסרו סוחרי דרכים וימי־שוק וסוחרים למחצה, לשליש ולרביע, שפרנסתם „מהאויר" ושקיומם תלוי בניסים.

מרכזו ולבו של המסחר המקומי היו החנויות, ששימשו מעין־הפרנסה העיקרי ליהודי העיירה. שורה „ארוכה" של שתים־עשרה חנויות בצד מזרח ולעומתה שורה שניה של חנויות בצד מערב ועוד ארבע חנויות קטנות בצד דרום. כל עשרים ושמונת „העסקים" שכנו תחת גג אחד ארוך ומשותף לכולן והריווח בין האחד לשני היה כמרחק צעד אחד בלבד. עם זאת אינם זכורים שום מקרים של דין־ודברים בין חנוונים בדבר הסגת גבול וכן היתה מדת ההתחרות ביניהם מתונה והוגנת.

בדרך כלל יאמר לשבחם של יהודי האשטש, כי עד כמה שיד הזכרון משגת זרמו חייהם באפיקים של שלום ושלווה, ובמשך שלוש־ב־ארבעים השנים האחרונות לא נרשם שום מקרה של דברי־ריבות בשערי העיירה. מדת גמילות־חסדים, שהיתה נפוצה מאד בין יהודי העיירות, שימשה גורם מסחרי־כלכלי חשוב בתנאים המיוחדים של חטוף וסחור, חטוף ומכור, ויקירי האשטש קיימו מצוה זאת בכל לבם, אחד המרבה ואחד הממעיט. הלקוחות הקבועים בין מקבלי גמילות־חסדים היו מוכרי־התבואה, הענף הכלכלי השני במעלה אחרי החנוונים.

בדומה למצב בעיירות אחרות, היה „עולם־המסחר" בהאשטש נשען בעיקר על האוכלוסיה הלא־יהודית והסביבה. לאחר ימי־המעשה העקרים, שבהם קיוו לשוא — ואולי אף לא קיוו — להתפרנס זה מזה, היה יום־השוק יום ה„פדיון"

האמיתי, שהכל ציפו לו בכליון־עינים, בחינת „זה היום קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו". האיכרים מכל הסביבה הביאו למכירה מיבול השדה והגן ומתנובת הלול והרפת — עגלות עמוסות לעייפה שקי תבואה ומספוא, בהמות ועופות מכל המינים וגם מוצגים שונים מעשי־ידי האיכרים והאיכרות. הכבודה הרבה הזאת כבשה כל פינה ריקה בתחום העיירה ומחוצה לה, מילאה את האויר שאון והמולה והפיחה רוח־חיים בין סוחרי המקום.

מלבד סוחרי המקום נתקבצו ובאו ליום השוק גם „הולכי־ירידים" מערי הסביבה, עיר עיר וסחורתה. יהודי קוריץ הביאו פרוות וכובעים, יהודי טוטשין — מגפיים, ויהודי אוסטראה הביאו קדרות ומעשי־מאפה ומתיקה מקושטים. הסוחרים הלא־יהודיים, „הקאצאפעס", הביאו מיני צעצועים ותכשיטים זולים, מסרקות, סריפות ואיקונין. יום־השוק היה ליהודי האשטש לא סתם „יריד" של מיקח־וממכר, אלא סם־חיים ממש, מזור ומרפא לכל הצרות והדאגות. כל ההובות, גמילות־החסדים ושאר החישובים למיניהם היו מבוססים על יום־השוק. וכגודל התקוות שתלו בהצלחתו, כן גודל החרדה וה„מרה־שחורה" לפניו ב„ערב היריד", עת כל פה מלא תפילה ליום נאה, שחלילה לא יהיה גשום ושלא תקרה תקלה וכו' וכו'.

לא בכדי חיכו וציפו יהודי האשטש בכליון־עינים ליום השוק, כי, מלבד הפרנסה העלובה, הכניס גם מעט הרחבת הדעת וחדות החיים, ובזה נבדל לטובה משאר הימים האפורים חסרי הענין והתוכן. עשרות בשנים נמשך אורח־חיים כזה, וכך היו מוציאים פרנסה, כדי להחיות נפשם ונפש בני־ביתם בצורה הצנועה ביותר. שמם של יהודי האשטש יצא לתהילה בעיירות הסביבה כבעלי־בתים אמידים, ובמדה מסוימת לא היתה טעות בידיהם, כי אמנם היו בין יהודי האשטש משפחות אמידות ומשופעות פרנסה. בעיקר ניכרה הטבה מיוחדת במצבם הכלכלי אחרי מלחמת העולם הראשונה, היינו בראשית שלטון הפולנים בחבל ארץ זה.

אם כי בדרך כלל אין לזקוף לזכותו של השלטון הפולני יחס אוהד מדי לאוכלוסיה היהודית, אולם יחד עם זאת לא היה יסוד לקהילת האשטש לבוא בטרוניה עם הפולנים, ביחוד בהשוואה עם הנעשה מהעבר המזרחי של הגבול. בכל הנוגע להתפתחות הכלכלית, הציבורית והרוחנית ניתנה למעשה יד חפשית ליהודים, שאף ניצלו זאת במדה המקסימלית ביותר. אמנם בשנים 1924—1925 עבר על העיירה משבר כלכלי קשה, אך היתה זאת צרת הרבים, שפגעה במדינה כולה, ואילו בשנים שלאחריהן הוטב המצב ולא נודע המשבר מפני הגיאות היחסית. כמעט כל המשפחות היהודיות בהאשטש התגוררו בבתים פרטיים נאים ומרוהטים יפה כדרך העשירים. מקלטי רדיו, שאך מקרוב הופיעו בשימוש,

ופסנתרים היו חזון נפרץ בבתי היהודים בהאשטש. הנוער ברובו הגדול התחנך בבתי־ספר תיכוניים בערים הקרובות והרחוקות. רחובות העיירה רוצפו בכבישים ובמדרכות וכן הוארו בחשמל. במיוחד ראויה לציון דאגתם של השלטונות ושל הציבוריות במקום לבניית בתי־ספר ומוסדות.

לאלה מבני האשטש, שעזבו את המקום לפני שלושים-ארבעים שנה יאמר כאן: לא עיירה יהודית קטנה ודלה בפינה נידחת וחשוכה היתה האשטש, בבוא עליה השואה. לא כי, אלא יישוב בריא ואיתן בעל אוכלוסיה יהודית תוססת ומבוססת נעקרה מן השורש. יתירה מזאת, נוכח המצב הטוב, שבו חיה ופעלה הקהילה הזאת בתקופה שלפני חורבנה, נראים אנחנו בעינינו אומללים יותר ומיותמים יותר. על האשטש בפריחתה רווח הכינוי „ספסל-הזפת", כלומר כל מי שנקלע ובא אליה, נדבק בה בעבותות אהבה לצמיתות.

מלחמות ופורענויות

מוצאי־שבת בהאשטש היו חוויה מיוחדת, המקודשת במסורת אבות מימים ימימה. ילדים נחפזו במצות אבא לחנותו של יינן לקנות משקה להבדלה. אחרי אמירת „ויתן לך" וזמירות למוצאי־שבת כדת וכדין, נערכה בבתי יהודים רבים סעודת „מלווה-מלכה" על תפוחי־אדמה „בכותנותיהם" עם דגים מלוחים, וניגונים חסידיים מתובלים בדברי שיר, שחצים עברית או אידית וחצים גויית, בקעו מתוכם עד שעה מאוחרת. מפורסם היה שיר־העם „נע זשוריטסיא כלאפצי", שלשונו גויית ותוכנו רצוף כוונות חסידיות ושהושר אחד מקרא ואחד תרגום כהאי לישנא:

נע זשוריטסיא כלאפצי,
אל דאגה חבריא,
ווסע יאק ראושע בודע.
הכל יחזור לקדמיא,
זאיידעמא דא כארטשענקי,
אך נגיע למרזח
טאם הארילקא בודע!...
וביי"ש הלב נשמח — — —

אך זכור מוצאי־שבת אחד ויחיד במינו. אם כי הועלתה מכבר האש ב„בליץ־לאמפ", שלכאורה הפיצה אור גדול בבית, דומה היה משום־מה, שצללי שבת־

בין־השמשות עדיין מטפסים ומרצדים על הקירות. ספק נעלם, שלא נודע שחרו, קינן בלב פנימה ואף נפוצו מעיינותיו חוצה ומילא את הבית עגמה וצער כאות מבשר רעה... פתאום נפתחה ברעש הדלת „הקדומנית״ האדומה ומישהו הפטיר לתוך חללו של החדר מלת קריאה רבת־משמעות:

„מאביליזאציא״ — גיוס!...

רבים מבני האשטש היקרים לא ראו עוד פני אבא ממוצאי־שבת זה ולא שמעו „הבדלה״ מפיו במשך שנים רבות. כך התחילה בשבילם מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914. ולא רק בנים לאבות, אלא גם אבות לבנים, אחים ודודים נלקחו לצבא או שהפכו והיו ל„צ׳יז׳יקים״, כלומר חייבי־גיוס, שלא צלחה עליהם הרוח ללכת ליהרג בחזית בעד השלטון האנטישמי הכושל. הכינוי „צ׳יזיק״, שפירושו מין צפור־דרור, ניתן להם על־שום קלות תנועתם וכושרם להסתתר מעינו הפקוחה של השלטון. חרוצים ובעלי־יכולת ביניהם נסו לאמריקה ובמרוצת השנים הצליחו רבים מהם להסתדר יפה, ואחדים — אף להתעשר.

בגבור המלחמה בשנת 1915 נפל בחלקה של האשטש להיות מרכז צבאי ושבגלל זה נאלצו יהודים רבים עפ״י פקודה מגביה לעקור מן העיירה עד יעבור זעם. שנה זו, שעמדה בסימן הפינוי, — „עוואקואציא״ — שימשה במשך שנים לציון תקופה במנין השנים. וכך היו מונים בהאשטש: שנת כך וכך לפני הפינוי, שנת כך וכך אחרי הפינוי, כשם שבימים כתיקינם היו קובעים מנין השנים לפי השריפות, שקרו בהאשטש לרוב.

החלק הראשון של המלחמה נסתיים בהאשטש בפתאומיות ובדראמטיות כדרך שהתחילה. ביום אביב אחד בהיר של שנת 1917 נפלה הברת הקסם „סלאבאדא!״...

כל תושבי האשטש, למגדול ועד קטן, לבושי מחלצות חג, תחבו סרט אדום בדש המעיל ויצאו בשמחה אל ההרים אשר מהוץ לעיירה לחזות בפלא הגדול ששמו „סלאבאדא״ (סוואבאדא = חירות), בחינת „אל ההרים אשא עיני״ — — — —

ה„סלאבאדא״ התחילה בנאום נלהב, שנישא על־ידי „המהפכן״ שלאין, אברך מזוויהיל, שעבד כרוקח בבית־המרקחת של אליהו־שלמה. אחרי ה„דרשה״ הנאה נפל שלאין אל זרועותיהם של אחדים מבין הקהל, שהרימוהו אל־על, וכל העם, המיני הריבולוציונרים של האשטש, הריעו בקול שלוש פעמים:

הורראַ!... הורראַ!... הורראַ!...

הלב נתמלא תקוות ושאיפות לא־נודעות, כמו מתחת לאדמה צץ והונף דגל אדום, שהתנוסס לפני ההמון החוגג, שחזר אל העיירה בתרועות גיל:

— יהודים, לסגור החנויות! חג היום לעם!...

סלאבאדא!...

משטרו של קרנסקי ברוסיה, המשוחררת מעריצותם של הצארים, לא האריך ימים ולא השאיר אחריו זכרונות מיוחדים. על־כל־פנים, במדה שהדבר נוגע להאשטש, הריהו בא לידי סיום בלי „פוגרום", שהיה כמעט למסורת בערים ובעיירות אחרות בעלות אוכלוסיה יהודית. כן לא קרו בהאשטש בימים ההם שום מקרי רצח או סתם גזירות רעות בעקבות התרת הרצועה שבשעת „בין הזמנים", וגם זו לטובה. אך לעומת זאת עברו על העיירה למן נפילת ממשלת קרנסקי ועד לשנת 1920 שנים קשות של צרה ומצוקה, אימה ופחד. במשך שלוש השנים הללו עבר האזור והאשטש בכלל פעמים רבות מיד ליד. — ההטמן סקורופדסקי בחסות הגרמנים, הגייסות של פטליורא, הבולשביקים, הפולנים וסתם כנופיות ולסטים שונים שפכו בהאשטש את שלטונם ועריצותם, המלווים שוד ורצח ושנאת יהודים. רק עם ביסוס הפולנים במקום זכתה העיירה לשלטון יציב ונהנתה במשך תקופה מסוימת מסדר דמוקרטי בחסותם של חוק ומשפט כמנהג המדינות המתוקנות.

בשנת 1918 חנה בהאשטש צבא הכיבוש הגרמני. יהודי האשטש לא סבלו כלל מהגרמנים „ההם", אך הגויים סבלו מהם לא מעט. יתכן שסבלם נבע מכך, שלא יכלו להידבר עמם. הגרמנים שהו בעיירה מספר חדשים בלבד ובטרם הספיקו להתבסס במקום, כבר הגיעה שעתם לנוס בחזרה. ועוד איך נסו!...

בין שלטון לשלטון שררה אוירה של „בין־הזמנים", מעין לית דין ולית דיין, שנמשכה שבועות אחדים. ביום בהיר אחד עברה השמועה בעיירה, שה„גדו־לים", כלומר הבולשביקים, מתקרבים ובאים. וכך הוה, בעוד שעות מספר הגיעו הבולשביקים והשתקעו במקום. דוד שקליאר, שכיהן בימים ההם כמוכתר העיירה (סטאראסטא), קיבל את פניהם בשם היהודים קהל עדתו.

מובן, שזמנו של דוד שקליאר כמוכתר נסתיים בזה. כבר למחרת היום נחלצו לעבודה מספר צעירים האשטשאים מבין בעלי־המלאכה וכוננו את ה„רעווקאם" המקומי, כלומר „ועד המהפכה" לניהול עניני העיירה בתיאום עם השלטונות הסובייטיים ועיקרי תורתם. בתפקיד מזכיר שימש אחד שלא מתושבי המקום בשם רוטנברג, שהיה מורה הלשון הרוסית בבית־הספר העממי העברי בהאשטש. כעוזרו מונה חיים־יוסל אוזרסקי, מלמד־דרדקי.

סיסמתו של ה„רעווקאם", ששוכן בביתו המרווח של גביר העיר שלמה

גארבר, היתה לכאורה צנועה ביותר וברוח התפילה של ימים נוראים „וכל מאמינים", הייני: „השוה ומשוה קטן וגדול". אך הואיל וכל התחלות קשות, וביחוד בזמן מלחמה ובעיירה קטנה כמו האשטש, ונבצר מהם להוציא את התכנית המקורית הזאת מן הכוח אל הפועל, ראה הועד לנכון לפניו להשוות לפי שעה גדול לקטן.

המצב בדרך כלל היה די מתוח, אך הפחד היה גדול בעיקר בגלל הבשורות הרעות בדבר תעלולי המשטר המהפכני, שהגיעו מהערים והעיירות הסמוכות. מלבד מעשי שוד לעיני השמש בשם המהפכה ולטובתה, היו מטילים על היהודים לעתים קרובות עונשי־כסף גדולים — „קונטריבוציה" —, שלשם ייעול גבייתם השתמשו בעונשי מאסר, התעללות ומכות. לצרכי ביצוע הפקודות והצווים התכופים ובכלל כדי לעמוד בפרץ בפני השלטונות התובעניים, נוסד בכל עיר ועד מקומי של מספר בעלי־בתים, שייצגו את תושבי העיר ובעיקר שימשו כתובת לסחיטת ככומי כסף ושוה כסף.

גם בהאשטש נבחר ועד כזה, שמתפקידו היה לדאוג את דאגות הקהל ולעסוק בצרכי הציבור המיוחדים. חברי הועד לא היו קבועים, אלא נבחרו ונתחלפו מזמן לזמן לפי הצורך. זכורים עסקני הועד: משה געלמן, חיים ווייסמן, שלמה־קע שקליאוער, דוד זילברברג, מרדכי קריטשמר, נחמה גאלדפעדער ואחרים. מתפקידו של הועד ההאשטשאי היה איסוף כספים ודברי ערך, קניית עורות ותפירת מגפיים, קניית טבק וסיגריות לשם הספקתם לשלטון. כל צבא, כל משטר וכל כנופיה בימים ההם היו בדרך כלל נצרכים גדולים והטילו את מחסורם — אם דרך בקשה ואם דרך תביעה ואיומים — על שכמם של היהודים. לא פעם עלה בידי היהודים ע"י כופר כזה לבטל או להקטין גזירה רעה.

העור, שקנייתו עלתה בקשיים גדולים ובצרות צרורות, הוחזק בביתו של משה געלמן ונשמר מכל משמר על כל צרה שלא תבוא, ואילו את המגפיים תפרו רק אז כאשר כבר הגיעו המים עד נפש. אכן חייבים היו חברי הועד לנהוג בחסכון ובתבונה, מאחר ובימים ההם היה העור בבחינת „בל ייראה ובל יימצא", ולעתים היה יותר קל ויותר כדאי לשחד את הצוררים בכופר כסף. לא יותר קל היה המצב בקשר לטבק וסיגריות, שהיו שמורים בעלית־הגג אשר בביתנו והמיועדים אף הם לשכך בהם כעס וחמה בעת מצור ומצוק.

לעולם משטר גרוע טוב מחוסר שלטון כלל, שהאשטש התנסתה בשניהם לסירוגין במשך שנים. הצרות והגזירות, שהיו מלוות כל שלטון ומשטר, היו בנות־חלוף, שבדרך כלל העיקו והציקו עד שנגלה ליהודים הרז הגואל איך ובמה לכפר פניהם של השליטים החדשים. אולם מה עשו בימים הקשים עד שבאה

הנחמה? — הלכו והתחבאו בעלית־הגג של „עזרת־הנשים" או להבדיל בבית איכר „טוב". ככל אשר ארכו הימים והשבועות הללו, בה במידה גדלו הפחד וחוסר־הבטחון. סכנה מתמדת ארבה לנפש ולרכוש גם יחד מצד כנופיות ושודדים, שהתנפלו על עוברי דרכים במטרת שוד ורצח. לעתים היו פוקדים גם את העיירות הקטנות, ערכו שם „פוגרום" והסתלקו כלעומת שבאו. יהודי האשטש סבלו דים מפורענויות כאלו בימי הבולשביקים והאוקראינים, וביחוד בזמן שלטונו הפרוע של פטליורא.

בדרך כלל לא מלאם לבם של איכרי האשטש להתנפל בגלוי על „היהודים שלהם", ידידיהם כביכול מתמול־שלשום, אולם לא חסרו ביניהם גם נבלים עזי־פנים ובוגדים. זכור לשמצה צורר היהודים: קארני הנפח, שלא היו רבים כמותו לרשע ולפשע. מנהגו היה להסתובב בעיירה, כשאקדח תחוב בחגורתו, לצוד יהודים מבין העוברים והשבים ולשלחם להתגייס בצבא פטליורא. אלפי רובלים כופר־נפש סחט מקרבנותיו במחיר שחרורם מידו הקשה.

יצוין לשבח אומץ־לבם של צעירי האשטש, שנבע מחוש התנגדות טבעי ובריא. כולם בלי יוצא מן הכלל היו מאוגדים בהגנה העצמית היהודית, במטרה להגן על כבוד ישראל בגבורה ובמסירות נפש. ואמנם שם גבורתם יצא לתהילה בין יהודי המקום והסביבה, וגם האיכרים הפורעים, שלא פעם אחת טעמו את טעם גבורתם על עצמם ובשרם, התייחסו אליהם בדרך־ארץ. זכורים מקרים רבים של התפרעויות ביהודים בכל התקופות והמשטרים, החל מזמן שלטונו של הצאר ועד לתקופת המהפכה וההפיכות, שבכולם עמדו יהודי האשט בפרץ והשיבו מלחמה שערה בגבורה ובכבוד. ובימי שלטון הפולנים, כאשר במדינה שררה אנטישמיות גלויה והכאת יהודים נחשבה למצווה לאומית, ידעו צעירי האשטש להשיב מכות תחת מכות, וזאת לא בדרך אקראי, אלא בצורה מאורגנת ויעילה.

כך היה מצב הענינים בשטח היחסים בין היהודים ובין איכרי המקום עד לשחיטות הגדולות הנאצי־אוקראיניות. קשה להבין על־כן איך נפלו יהודי האשטש בשואה הגדולה. אי גבורתם ואי אומץ לבם, שתמיד עמדו להם בעת צרתם?! או אולי יד האסון הגדול היתה בהם להומם ולאבדם, ואולי היה היו גילויי גבורה נעלמים פה ושם, שלא נשארו להם עדים ותעלומתם ירדה עמהם אל בור קבר?...

חבל ווהלין היה מתמיד שטח מריבה בין רוסיה ואוקראינה מצד אחד ובין שתיהן לבין פולין מצד שני. כל עיר ועיירה עברו מרשות לרשות מספר פעמים, וגם השלטון הפולני לא התבסס במקום באופן סופי אלא לאחר כיבוש ונסיגה וכיבוש מחדש.

צבא המחץ הפולני, שכבש את האשטש בפעם הראשונה, הצטיין באכזריותו בכלל וביחסי־איבה כלפי היהודים בפרט. כיבושיו היו ארעיים בלבד, אך בשהייתם הקצרה הספיקו לגרום ליהודים צער וסבל לרוב. קודם כל היה כל יהודי חשוד בעיניהם בבולשביזם, דבר ששימש להם אמתלה להתגולל על היהודים ולהתנפל עליהם. מלבד זאת מצאו להם דרך מקורית להתעללות ביהודים, היינו גזיזת זקנים. כטוב לבו של חייל פולני ביין, אחז ביהודי עובר ושב ובחרבו השלופה גזז את זקנו, כולו או מקצתו. זכורים המקרים של גזיזת זקניהם של יוסל שנאפר ויידל פינקלשטיין. החרפה להתהלך עם חצי זקן היתה גדולה מאד, אך לא זו בלבד, שאיש לא צחק לאידם, אלא כל אחד הרגיש את עצמו שותף לכאב ולבושה של העיירה, של היהדות כולה ושל מדינת פולין המתחדשת, על סבלם של אחרים.

בתמוז של שנת תר״פ נפלה בהאשטש פצצת האויר היחידה. שלושים ושש שעות לפני־כן נטוש קרב עז ומר בין הצבא האדום בפיקודו של הגרנל הסובייטי בודיאָני, שחנה בהאשטש, ובין הצבא הפולני, שחנה בכפר הארבאקאוו, המרוחק שלושה קילומטרים מהאָשטש. כל תושבי העיירה ברחו מבתי העץ והחימר והתחבאו במרתפים ובבית־המדרש. רק בבוקרו של יום ראשון, כשוך אימת המלחמה, יצאו לאט־לאט תושבי המקום ממחבואיהם ושבו כמתגנבים לבתי־מגוריהם.

היה זה יום שקט ראשון אחרי שלושים ושש שעות של אימה ופחד, ואנשים לרוב, גדול וקטן, יצאו לרחוב לתהות על קנקנו וטיבו של השלטון החדש. פתאום הגיח אוירון מצד הארבאקאוו והטיל פצצה, שנפלה מול חנות הרפואות של חנה־הינדה שפארבר. רעם הנפץ ועמוד העשן והאבק, שהתאבך ועלה בעקבותיו זיעזעו את הקהל הרב, שטייל ברחוב לתומו. כעבור רגעי התדהמה ניגשו למקום התורפה ומצאו שם שלושה הרוגים: ברוך שפארבר, בתו הקטנה וגרמניה אחת שעבדה במשק ביתם. מלבד הקרבנות האלה נפצע חייט אחד בשם מוציה׳לה, שעבד אצל יצחק גערגל. כעבור זמן, אחרי שנתרפא מפצעיו, היגר החייט הזה לאמריקה או לקנדה.

ראוי לציין, שבדרך כלל יצאה האשטש ממלחמת העולם הראשונה בחסד. מספר הרוגיה ומדת סבלותיה היו קטנים יותר מאלה שבעיירות אחרות. יש לייחס זאת למדה הרבה של אחדות ואחריות ציבורית, ששררה בעיירה בשעת

צרת הרבים, וכן לעובדה, שיחסי האיכרים ליהודים היו בימים ההם תקינים בערך.

בחודש ספטמבר 1920 נכבשה האשטש בשנית לפני צבאות פולין אשר בפיקודו של הגנרל האלר. אם כי ה„האלרצ׳יקים", שגויסו ברובם מבני פוזנאן הידועים לשמצה בשנאתם ליהודים, לא הראו חיבה יתירה ליהודים, אך חזקה עליהם הפקודה מגבוה לנהוג בהתאפקות, כיאה לחיל-כיבוש המתעתד לייצב את שלטונו במקום. ואמנם, חוץ ממקרים של גזיזת זקנים או פגיעות קלות אחרות ביהודים פה ושם, הושלט עד מהרה סדר של חוק ומשפט.

מלחמת העולם הראשונה על כל מוראותיה נסתיימה וחיים תקינים משכבר הימים שבו לקהילת האשטש, שהתארגנה ביתר שאת לקראת פעילות מחודשת, בתקוה לשלום בר-קיימא. לא ידענו כלל, שתהיה זאת רק הפסקה קצרה בת תשע-עשרה שנה בלבד, שקט שלפני סערה גדולה...

רופאים ועובדי תברואה

שלטון הצאר ובית-החולים ציוו להאשטש בירושה את החובש ניעדאש-קובסקי, גוי גוץ וכרסתן וקרחת גדולה על ראשו. לא היה אוהב ישראל ביותר, אך מעולם לא הראה זאת בגלוי. היה „הכל-יכול" בחכמת המדיצינה. במקום שאין מנתח — ניתח החובש, ובמקום שאין רופא-שיניים — עקר שיניים החובש, בקיצור הרבה מלאכה ומעט ברכה... אולם הרשות, אם הצארית ואם הפולנית, לא נתנה דעתה על בריאות היהודים, ואילו בשביל האיכרים גם ניעדאשקובסקי היה יותר מדי טוב והלכו לשאול בעצת יאנטשאק סגן החובש, שנראה תמיד מלוכלך ושבידיו המזוהמות שילח לא חולה אחד לעולם האמת...

רק על-פי מקרה נקלע והתישב בהאשטש הרופא קאנאיעוו, דוקטור אמיתי, שמוצאו היה מפטרבורג ושלפי השמועה היה מרופאיו האישיים של הצאר בעצמו. אחרי שהבולשביקים עלו לשלטון ברוסיה, ברח הרופא ממולדתו וממעמדו והגיע להאשטש, שבה מצא את ביתו החדש. שנים רבות חבש כובע-קצינים רוסי ישן ודהוי, זכר עלוב למשרתו הרמה מהימים ההם. מה טוב היה חלקו ומה נעים גורלו, בשעה שמפקד המשטרה הבהיל אותו יום אחד לזהות נצר ממשפחת המלוכה הרוסית, שנתפס על-ידי משמר-הגבול לא הרחק מהאשטש, ואשר טען, שהוא לא פחות ולא יותר, אלא אלכסיי בעצמו, בנו ויורש-העצר של הצאר ניקולאי השני... הד"ר קאנאיעוו אמנם „הכיר" אותו בתחילה ואישר בעדותו שהוא בן הצאר, אך לבסוף, משהוגבר לחצו של המפקד אשר דרש אות או מופת, התחיל מגמגם,

פשוט ניטשטשו הסימנים וזכרונו נחלש מעט. למחרת נתפרסמה הידיעה המפתיעה הזאת בכל העתונות הפולנית, אך עד מהרה נתברר, כי עורבא פרח...

חוליות בשרשרת השירות הרפואי היו שתי המילדות הענע ושפאטשיכע, שהקימו דורות של ילודי האשטש. הענע היתה אשה רחבת־גוף, ואילו שפאטשיכע היתה גוצה וממושקפת. לכל אחת מהן היו יולדות „משלהן" ולא היו מסיגות חלילה אחת את גבול רעותה.

בשקט ובחיוך על השפתיים היתה נכנסת ה„באָבע" לחדר היולדת, ובטרם תיגש לעשות מלאכתה, שיפשפה ידיה בקיר המסויד, מעין „דיזנפקציה", הגישה ליולדת המתהפכת בצירֶיה בקבוק ריק וציוותה לנשוב על פיו... אחרי תום סדר ההכנות בא הרך הנולד לאויר העולם, שקיבל את האמבטיה הראשונה שלו בעריבה (מולטער) „הטריפה", להבדיל מזו שלשו בה חלות לשבת...

לחבר הרפואי ההאשטשאי יש לצרף גם את איציכה הזקנה, שהיתה מומחית מאין כמוה לצריבת „שושנה" מהפנים או מהרגל. בין שיטות הריפוי וסדרי ההיגיינה, שהיו מקובלים בימים ההם בעיירות הקטנות, מן הראוי להוסיף גם „אמירת תהילים", פתיחת ארון הקודש בבית־הכנסת והליכה לבית־העלמין להשתטח על הקברים. ואם אחרי ככלות הכל החולה שבק חיים לכל חי, סימן הוא שתמו שנותיו...

ביחד עם התמורות והחליפות, שהתחוללו בהאשטש אחרי מלחמת־העולם הראשונה בכל השטחים, חל שינוי ניכר גם בשטח התברואה. רופאים כלליים ורופאי־שיניים מצאו לנכון לפניהם לבוא ולהשתקע בעיירה, מי לזמן קצר ומי לזמן ארוך ואף לישיבת קבע.

לרגל מצבה המיוחד של העיירה בתחום הגבול הפולני־רוסי, חנה בשנים האחרונות בהאשטש ובסביבתה צבא פולני רב, ובעקבותיו נוסד בהאשטש גם בית־חולים צבאי משוכלל, שהזרים למקום כוחות רפואיים משובחים. טובי הרופאים הצבאיים לא מנעו מהאוכלוסיה היהודית את שירותם המודרני תמורת תשלום. כן היה הדבר לחזון נפרץ, שנשים צעירות נסעו לבית־החולים ליולדות אשר ברובנה הסמוכה במקום להיזקק לטיפולה של „באבע".

אכן, ברוך משנה עתים...

ראובן פינק, ניו־יורק

פרקי האשטש

האשטש היא עיירה קטנה בפלך ווהלין, אוקראינה. עדיין רגילים אנו להשתמש בלשון הווה, הנכון היה להשתמש בלשון עבר ולאמר: היתה עיירה קטנה, כי האשטש איננה עוד. ספק רב הוא אם במקום הזה נמצאת עוד בכלל עיירה כלשהי, לאחר ההרס וההורבן שעבר עליו. ואם אפילו נשאר זכר לישוב במקום ההוא, ודאי הדבר שהשם היהודי האשטש נמחה כליל, מאחר שלא נשארה עם אפילו נפש יהודית אחת. המדובר כאן באותה האשטש חביבה ויקרה שלפני השואה הגדולה והאיומה.

האשטש כאמור היתה עיירונת, שאף בימי גדולתה לא עלתה אוכלוסיתה היהודית על 200 משפחות. לעומת זאת חשיבות יתירה נודעה לה בגלל היותה מוקפת ישובים יהודיים רבים, גדולים וקטנים, עירוניים וכפריים, שהיו כמו זר סביב לה, ואלה הם לפי א״ב:

אוסטראה (עיר המחוז בזמן שלטון הרוסים), אלכסנדריה, אנופולי, אנטונו־בקה, ברזנה, באבין, דובנא, הורבאקוב, וולינסק, וויטקוב, זאוויזב, זדולבונוב, זשיטומיר (עיר הפלך בזמן הרוסים), טילטשין, טומאכוב, טארנטייב, טוטשין, טעסוב, לוצק (עיר הפלך בימי הפולנים), מזיריטש, סלאבוטה, סלישט־גדול, סלישט־קטן, קונסטנטין־ישן, קוסטופול, קורעזוואן, קראסנוסליה, רובנה (עיר המחוז תחת שלטון הפולנים), רוקיטנה, שפטובקה ואחרים.

בין הישובים הנזכרים היו ערים ועיירות, ששמן יצא לתהילה בקהילות ישראל. זיטומיר יצאו לה מוניטין בבית־הדפוס שלה לספרי רומ״ל. הכתובת „נדפס בזיטאמיר״ התנוססה על ספרי „כתבי־הקודש״, ש״ס, משניות, מדרשים, סידורי־תפילה, מחזורים וכו׳. כן נתפרסמה זיטומיר בזכות בית־המדרש לרבנים, שהיה מרכז לתנועת ההשכלה, ברכזו סביבו מורים ומפקחים מפורסמים, כמו המשורר העברי יעקב אייכנבוים, המתימטיקאי ואיש־המדע חיים־זליג סלונימסקי מייסד „הצפירה״ ואחרים. גם בין התלמידים היו רבים שקנו לעצמם ולבית־המדרש בזיטומיר שם טוב כסופרים, משוררים, אנשי־מדע, עסקנים וכו׳. גם הכפר ראדי הסמוך לזיטומיר לקח לו קבין אחדים של פרסום כמקום הולדתו של משוררנו הלאומי ח. נ. ביאליק.

בזוויהיל נולד מרדכי־זאב פייארברג, אשר קנה לו שם־עולם בחיבורו הנודע

„לאן". חיים־נחמן ביאליק הנציח את שמו של הסופר שמת באביב ימיו בשירו המפורסם „המתמיד". בין אנשי השם, שמוצאם מזוויהיל, מונים גם את י. י. וואהל, הסופר העברי ומורו של פייארברג, וכן הסופר הידוע ש. צ. זעצער, הביוגרף של פייארברג ומפיץ הזוהר.

קונסטנטין־ישן נתנה לנו את ההומוריסטן והעתונאי הידוע א. לנדאו (א וואלינער) וכן את אברהם גולדפדן, אבי התיאטרון היהודי. רובנה קנתה לה שם־עולם בזכות פעילותה התוססת בשטח ההשכלה ובגדולי סוחריה. סופרים ועתונאים יהודיים רבים, שמוצאם מרובנה, נפוצו על־פני העולם הגדול, להגדיל תורה ולהאדיר שם עירם. אוסטראה נתפרסמה בגאונה הגדול המהרש"א (מורנו הרב ר' שמואל אידלש) מפרש התלמוד, שבית־הכנסת הגדול נקרא על־שמו ישקברו נמצא בבית־העלמין שם. מדובנא יצא הדרשן בעל השם העולמי ר' יעקב קרנץ והנודע בכינויו „המגיד מדובנא". שפטובקה הונצחה במחזהו של אוסיפ דימוב שבוצע ע"י השחקן היהודי המפורסם מורים שווארץ.

וכך אפשר להוסיף ולמנות שמות של ערים ועיירות שנתפרסמו בעולם היהודי הגדול. אולם ראוי לציין, כי בין ההרים הגבוהים האלה לא נתמעטה במאומה דמותה של האשטש הקטנה, על־כל־פנים בעיני ההאשטשאים. קשה למצא עוד עיירה, שכל־כך תיקר בעיני תושביה כהאשטש בין ההאשטשאים. איש האשטש אם יקלע בקצה העולם לא במהרה ישכח את צור מחצבתו ותמיד מוכן לספר בשבחה. והנה מה שכותב על־כך הסופר והעתונאי הנודע חיים ליברמן שאינו האשטשאי („פארווערטס", 5 במאי 1952):

„כאשר מזדמן לך איש־האשטש, אין לך בן־עיר בעולם, שכל־כך חשקה נפשו לספר על עירו כהאשטשאי על האָשטש, או שכל־כך יהיה מאוהב בעירו כהאשטשאי בהאשטש שלו"...

ולא רק אלה, שהורתם ולידתם בהאשטש, אלא אפילו זרים שלקחו מבנות האשטש והתישבו בה, התאהבו במשך הזמן בפינת יקרת זאת עד שראו את עצמם, לא בלי גאוה, כהאשטשאים לכל דבר. כך למשל קרה מקרהו של יוחנן לוין, שנשא את בתו של משה רויזמן. הוא היה ציוני פעיל, נואם ידוע, חבר המועצה של עירית רובנה ושמו הלך לפניו ברחבי אוקראינה. ואותו לוין אהב את העיירה והתפאר בהאשטש „שלו" ללא גבול. הוא סבור היה, שעוד עיירה מתקדמת ואינטליגנטית כהאשטש אין בנמצא, כפי שזה בא לידי ביטוי במאמר, שנתפרסם על־ידו בז'ורנל יהודי בניו־יורק.

נעלה מכל ספק, כי חנויות ידוכנים היו קיימים בכל עיירה יהודית, אך

אנשי־האשטש יהיו מוכנים להישבע בנקיטת חפץ, שחנויות כאלו „כמו אצלנו" אין בשום מקום. לחנויות האשטשאיות, השוכנות כבוד בטבורה של העיירה, נתייחד חן מיוחד, שאין בשום עסק אחר. מדי דברו בחנויות הללו, משתפך ההאשטשאי בדברי־פיוט כאלה נובעים מלב אוהב, שאין כערכם ואין זולתם. בעיבורה של העיירה זורם ההורין, נהר יפה שמימיו כחולים, אך אנשי האשטש סבורים, שאין עוד מים נוזלים וכחולים כמי ההורין. מובן שאיש לא יהין להכריז על־כך בגלוי, אך במעמקי לבם חושבים ומאמינים האשטשאים, שהדניפר, הסיין, הריין, התמזה וההודסון לא ישוו בערכם להורין, שמרבים לספר נסים ונפלאות עליו. בזכות ההורין נתפרסמו ההאשטשאים כשחיינים מצוינים, שכל אחד מהם יכול להעביר על גבו שתי נפשות מגדה לגדה או לעשות צפרני רגליו תוך כדי שחיה או לצלוח את הנהר כשידו האחת קשורה. בלהטוטי שחיה כאלה הצטיינו ישראל משה־בערס, נחום מאטיעס, אלתר מאזער ובעלי־בתים אחרים. ולא רק ההורין כך, אלא אפילו נחל האכזב הקטן, שלעתים קרובות הוא מתיבש ואיננו, אף הוא חשיבות יתירה נודעה לו בעיירה, כאילו אין מקום אחר בעולם יכול להתברך בנחל כזה.

לא הרחק מההורין יתנוסס הר והריהו נכון בראש ההרים ונשא מגבעות. טחנת־קמח היתה בהאשטש, שטחנו שם חטים ותבואות אחרות, אך גאוות ההאשט־שאים על טחנה זאת, וכי דבר קטן הוא — ה„מארעמאן"! בית־חומה אחד ויחיד היה בעיירה, מקום שם התגורר מנדיל „הרופא" והתפארו כולם בבית זה בעל הקומותיים, למשל, כמו ניו־יורק ב„אמפייר סטייט בילדינג" שלה, הגבוה במאה קומה בערך מבית־החומה של האשטש. בית־האחוזה („הויף"), שדריסת רגל לא היתה לנו שם בגלל הכלבים עזי־הנפש, היה מהודר יותר מכל הארמונות. אפילו הגויים הכפריים, המוז'יקים הפשוטים „שלנו" היו טובים יותר מהאחרים. שואבי־המים שלנו זכו לפרסום בכתב, עורפי הכלבים היו מסוג אחר לגמרי, אפילו „הבוץ ההאשטשאי", ששמו יצא לתהילה בכל הסביבה, לא התביישו בו ההאשטשאים, אדרבה, התפארו בו.

בדבר „כלי־הקודש" של האשטש רק למותר לציין מדת עליונותם. החזנים ובעלי־התפילה שלנו היו בעלי קול ערב ונעים, שבכוחם להגיע עד לכסא־הכבוד. המלמדים שלנו יכלו להתחרות עם אלה של רובנה, קיוב וערים גדולות אחרות. רבי קוניק, רבי אהרן וחיים־מנדיל — מי ידמה להם ומי ישוה להם? וקחו נא, למשל, את הרב דמתא שלנו, ר' יוסף למדן, שגאוות העיירה עליו, ובצדק. כשמו כן תהילתו, למדן גדול, חריף ובקיא. היה ידען מפורסם בלשון העברית, ביחוד

בחוג הרבנים, מחובבי־ציון ראשונים, ובכלל אדם דגול. היה נודע בפי כל בשם „אנופוליר רב" בגלל מוצאו מאנופולי, עיירה הסמוכה להאשטש. בתקופה הנדונה כאן, בשנים 1895 — 1905 בערך, נמנה ר׳ יוסף למדן עם הרבנים הציוניים המעטים, שמדת התקדמותם היתה נאה לא רק לעיירה קטנה כהאשטש, אלא צוינה לשבח גם בערי מזרח־אירופה הגדולות ביותר. עוד בשנת 1903 בקירוב פירסם ב„המליץ" סידרה של מאמרים חשובים בשם „עת כנוס", שבהם ביסס את הרעיון הציוני בדבר כינוס פזורי ישראל תחת דגל ציון. אולם אנשי האשטש, המוקירים והמעריצים כל אשר „שלהם" הוא, לא הסתפקו ב„יש" הגדול הראוי להתכבד, אלא באו והוסיפו מתוך סברה, שר׳ יוסף למדן היה גם ציר לקונגרס הציוני הראשון בבאזל בשנת 1897. לא היה האשטשאי, שהיה לו שמץ של ספק בדבר, וזכורני, שגם אני קראתי על־כך בעתונים. רק בזמן שנזדמן לי לחקור באופן יסודי את פרשת הקונגרס הציוני הראשון — וזה בקשר להכנת החומר לספר הנוכחי — נתברר לי לצערי הרב ולמפח־נפשי, כי רבנו המפורסם לא שימש ציר לקונגרס הציוני הראשון בבאזל ואף לא לשום קונגרס ציוני אחר. אלא מהו מקור השמועה, שכה רווחה והשתרשה בחוגים רחבים ביותר? — גיליתי בארכיונים הציוניים, שר׳ יוסף למדן נסע בשנת 1902 לועידה של ציונים רוסיים במינסק, ובשנת 1903 השתתף באסיפת „המזרחי" בלידה. יהודי האשטש, כנראה מתוך רחשי חיבה והערצה לרבם הגדול, הוסיפו רק נופך קל משלהם להגדיל תורה ויאדיר. כי בעצם לנסוע הוא נסע, באסיפות ציוניות השתתף, אלא מאי מעט לא דייקו בין מינסק לבאזל ובין 1902 ל־1897 — מאי נפקא מינא, וכי מי ישים לב לקטנות כאלו?! הבה ונציין כאן, שבמרוצת הזמן נתקבל ר׳ יוסף למדן כרב בקהילת פופילון לא הרחק מקובנה, בשנת 1922 הגיע לאמריקה ושימש בכהונת רב בעיר יונגסטאון, אוהייא. לאחר שאשתו הרבנית נספתה שם בתאונת־דרכים, לא אבה להישאר עוד באמריקה, עלה לישראל וכאן נפטר בשנת 1929.

כאמור תוארו כאן חיי האשטש שלפני חמישים־שישים שנה, במדה שכוח זכרונו של כותב הטורים האלה מגיע ואשר עזב את העיירה בגיל ארבע־עשרה שנה. אך אין זה גורע מחשיבות הדברים שנמסרו, כי על־כן כל זכרונות, ידיעות ופרטים, הנוגעים להאשטש משנים ראשונות או אחרונות, יקרים לאין ערוך בעיני אנשי האשטש בכל מקום שהם. מתכנסים בני־עיר בניו־יורק הרי הם משוחחים בהתלהבות ובלבביות יתירה על האשטש ומלואה. הוא הדין בבוסטון ובפילדלפיה וכן אני מתאר לי את פני הדברים בירושלים, תל־אביב וחיפה ובכל מקום אחר. בדרך ה„לאנדסמאנשאפטים", אין החברים מרבים לבוא לאסיפות הרגילות, אך

מספר* מסוים מהם לא יחסר לעולם: היושב־ראש וואלף לרנר, סגנו מארים פינקלשטיין (משה׳קע אהרנ׳ס), הגזבר לואי וויקטאר, המזכיר הכספי הנרי דובין, המזכיר אירווינג שקלאוועד, החברים: חנה דובין, רייזל הלר, אלתר הלר (עד לפני זמן לא רב) ולפעמים גם מארים, אורוווינג ודורה הלר ואחרים. יושבים להם מנין זה של האשטשאים, מסדרים מהר את העניינים השוטפים של ה„סוסייטי״, מחליטים למי ולאן לשלוח עזרה, דנים שוב בדבר בית־העלמין הישן והחדש וכיוצא באלה עניינים העומדים על הפרק. כל זה אינו נמשך זמן רב ורק אחרי האסיפה מתישבים בהרחבה ומגלגלים שיחה על האשטש — בכמיהת הלב ובאהבה רבה. מחליפים זכרונות מלפני שלושים, ארבעים וחמשים שנה (פרט לשקלאוועד, שבא לכאן בשנת 1949). יש להתפעל מהחיבה הגדולה לאין ערוך שרוחשים לעיירה שאיננה עוד ויש להתפלא על כל אותם הפרטים השמורים בזכרונם כאילו אך תמול־שלשום קרו. אלתר ח. הלר, היושב ישיבת קבע באמריקה מזה שני דורות, מסוגל לשבת שעות ולא להתעיף מלספר סיפורים ומאורעות לעשרות ולמאות, והכל בליווי שמות, תאריכים מדויקים ופרטי פרטים. זכרונותיו הם מעין לא־אכזב, מזה שנים עומד אדם ומספר ועדיין דברים „הדשים״ באמתחתו. הוא הגדיל לעשות והדפיס באידיש כעשרים סקיצות, שבהן הוא מתאר טיפוסים האשטשאים החל מ„מלמד״ וכלה בשואב־מים. לסידרה זאת הוא קרא „האשטיפן״, שחלק מהם תורגם לעברית ונדפס בישראל.

עדות ואישור לרגשי החיבה המיוחדת, המפעמת כל איש האשטש לעיירתו־מכורתו, ישמשו המאמרים והרשימות, פרי עטם של בני האשטש, הקובעים ברכה לעצמם והמתפרסמים בספר־זכרון זה. הנה יושב בתל־אביב מיודענו א. ירון (אברהם קריטשמאר), אשר מזה עשרים וחמש שנה העתיק את מושבו מהאשטש. אך משפניתי אליו בבקשה להשיג מפת העיירה, הדרושה לרגל הכנת המהדורה האידית, לא טמן אברהם שלנו את ידו בצלחת, אלא התישב ורשם לפי הזכרון מפה חיה של העיירה על רחובותיה ובתי־מגוריה, על מוצאותיה ומבואותיה ועל פרטי־פרטיה, דבר לא נעדר. מעשה כזה יכול לבצע רק איש־האשטש מובהק, אשר הסיסמה „אם אשכחך האשטש — — —״ היא נר לרגליו. אך כאמור הוא אינו היחידי, שצור מחצבתו לא ימוש מזכרונו, אלא גם רבים אחרים, כמו צבי גאליצקי, אברהם קראנצנברג, פסח פינקלשטיין, נחום לרנר, חנינא תדיר (אפטער), חיים רבינוביץ, מלכה וויסמן־אייזנר, שושנה צירלוק (שטיל), רס׳ה קראנצברג ואחרים החיו בזכרונם את העיירה והציבו ברשימותיהם המפורטות גלעד לדורות להאשטש המפוארת, שהיתה ואיננה עוד.

ואחרון-אחרון יש להרים על נס את יומנו של פרץ גולדשטיין, אחד מקדושי האשטש (הי״ד). אדם זה, שהיה עד ראיה לכל הרציחות האכזריות, שבוצעו בידי חיות־אדם, ואשר בהן ניספו באופן כה טראגי יקירי האשטש ואף הוא עמהם, לא שכח בעת צרה ומצוקה להעלות על הנייר את הפרטים הנוראים כיצד קהילה שלמה עלתה בדם ואש השמימה. יתר על־כן, בראותו את מר המוות לנגד עיניו, שקד על כך, שהחומר הדוקומנטרי רב־הערך יישמר ויראה אור בדפוס „למען דעת כל העולם״ את ה„אני מאשים״ של איש האשטש. ואמנם חומר יקר זה נשתמר ובסופו של דבר הגיע לידים נאמנות ושימש יסוד מוסד לספר־זכרון זה.

אכן בני האשטש היקרים, הנאהבים והנעימים בחייהם ואף במותם לא נפרדו מעיירתם הקטנה והחביבה!...

נחום לרנר

ה א ש ט ש

העיירה מוקפת משלוש רוחותיה שכונות של גויים ומעברה הרביעי הנהר הורין. לידו קיר תלול של הר גבוה, דומה יד פלאים חצבתו למען תת למימי הנהר לזרום. מטבור העיירה נמשכת והולכת הצר ה„פריץ״, שבה ארמונות והיכלי תפארת, גני נוי ופרי, ככרות ומדשאות. ה„פריצים״ — לפנים פולנים: ולבסקי, זולוטניצקי ולאחרונה בעל־אחוזות רוסי — איסאקוב

מספר בתיה של האשטש היה כמאתים ונפשותיה כאלף ומאתיים. רובם בעלי־מלאכה, חנונים זעירים ורוכלים, סוחרים גדולים או בעלי־מפעלים, שסחרם פרץ מחוץ לתחום העיירה וסביבתה הקרובה. פרנסתם מהסביבה החקלאית הגדולה ומה„יארידים״ הקבועים, אחת לשבוע. קטנה ודלה היתה העיירה בכלל. לא רק העשירים היו מעטים בה, גם יודעי תורה ובני־אורין ממש נער יספרם. תושביה שעמלו תמיד להביא טרף לבני ביתם, היו יראי־שמים, יודעי חומש עם רש״י ולכל היותר פרק משניות. ברם, ערה ותוססת היתה העיירה, פתוחה לרוחות המנשבות בעולם ואי־מזה נקלעו לתוכה בעלי תריסין בתורה ובחכמת ההשכלה, שקבעו בה ישיבתם לתקופות קצרות וכל אחד מהם השאיר עקבותיו.

מבני הדור הקודם זכורה דמותו האצילה של ר׳ יוסף למדן מאנופולי הסמוכה, שבא להאשטש לשמש בכתר הרבנות. למדן מופלג היה ובעל השכלה

ר׳ אברהם מאַזר בחברת ההאַשטשאַ״ים „שלו״ באחד מביקוריו בעיירה.

שורה א׳ משמאל לימין: **יואל קרפ; שלמה גרבר; אברהם מאַזר ואשתו ח״ה מאַזר; אליהו־שלמה קרמן; חיים ויסמן; חיים־מנדל גרמן; יהושע מירמלשטין; יצחק איגר; גצל זעוו.**

שורה ב׳ משמאל לימין: **שלמה שקליבר; משה פריינק; חיים־יוסף אזרסקי; פסח סמולה; שכנא שקליבר; מאיר־צבי הול; פסח קרנצברג;** מאחורי חיים ויסמן: **הרבי ישראל׳יק רויזמן וישעיהו פינקלשטין.**

רחבה, אף ציוני נלהב ומלהיב וציר לועידות ציוניות. מהאשטש לוקח אחר כבוד לקובנה שבליטא.

כן יזכרו:

משפחת הלר הענפה. עשרה אחים ואחיות, רובם בני תורה וחכמים. הרש הלר עבר לרובנה, שם תפס מקום נכבד בפעולה הציבורית. נחום הלר, למדן גדול גם הוא, אחד מבניו, אלתר, נושא אור השכלה בעיירה, הלך לאמריקה והיה שם לסופר ולביבליוגרף נודע. ראובן פינקלשטיין (פינק) גם הוא יצא אל מעבר לים והגיע שם לדרגה גבוהה במדע המתימטיקה. מאלה שהיו בהאשטש תקופה ארוכה יותר: אשר שטיל ואלתר מזר. הראשון השתתף ב„הצפירה" וב„המליץ" ולאחר זמן שימש סופר קבוע ב„וואָלינער לעבן" ברובנה.

מלומדיה הגדולים, חריפים ובקיאים בתורה ובחכמה: ישראל־אהרן, חתנו של ר' אלקנה (קנה) המלמד, ר' ישראל רויזמן, ר' שלמה־בר ורסטט. למדנים ומשכילים: אליהו־שלמה קורמן, בעל בית־מרקחת, חנוך־צבי לרנר וחיים־מנדל גרמן המורה.

ואחרון אחרון ר' אהרן סנדלזון. ממז'ריטש הקרובה בא להאשטש להיות מלמד תנ"ך וגמרא לתלמידים נבחרים בעלי כשרונות. צנא מלא ספרא, חריף ובקי בכל הספרות העתיקה. ב„חדרו" הוקצו שעות גם ללמודים כלליים (חשבון, גיאוגרפיה ועוד) ולשפה הרוסית. ה„חדר" היה בקלויז של בעלי־מלאכה, בו היה ממלא את תפקידי החזן והשמש. שיטת למודו לא היתה יבשה אלא התהלך עם תלמידיו כרע וכאח, היה מרבה שיחה עמהם ומכניסם לעולם האגדה והאצילות.

בשנות המהפכה של 1905־6 הגיע הד חלש ממנה גם לעיירה. היו מהצעירים שלמדו באוניברסיטה בקיוב והיו מביאים אתם מריח המהפכה ומרעיונותיה, אחד מהם — ישראל קלינמן, שהיה אח"כ פרקליט נודע בקיוב. מקום הפגישות היתה הספריה שנמצאה בביתנו. אח"כ נקבע מקום הפגישות בבית פרץ פרידמן, הותיק שבחבורת העברים. כן היו קוראים את „השלוח" והספרות העברית החדשה. אחרי מהפכת 1917 התנערה העיירה וקמה לתחיה. כוחות הנעורים, שהיו חבויים ועצורים, פרצו בבת אחת. רובו של הנוער היה ציוני. נוסדו גן־ילדים, בית־ספר ושעורי ערב למבוגרים, הכל בעברית. העברית שלטה ברחוב וגם בבית. קם „החלוץ" ובשנת 1921 יצאה הקבוצה הראשונה לארץ.

עם קום ממשלת הטמן־סקורופדסקי ואח"כ פטליורה וגיסות הפורעים השתוללו באוקראינה, סבלה גם העיירה. נהרגו אחדים מיהודי הכפרים וגם בעיירה היו פצועים.

אחרי שנכבשה ע״י הפולנים התענתה האשטש תחת עול המסים והנגישות של הממשלה הפולנית. מיטב הנוער עלה ארצה ואחדים גם ברחו לרוסיה, אך המסורת של הפעילות הציונית נמשכה. נוסד סניף של „התאחדות־צעירי־ציון״, ותקופת־מה לאחר זה גם קן השוה״צ, שנשא אופי צופי בעיקר ופעל לטובת הקרנות הציוניות. בין העסקנים הפעילים והמסורים בעיירה בדור האחרון היה חיים וייסמן, מטובי הציונים וראשי העדה. שמו קשור ברוב המפעלים הציבוריים והציוניים של האשטש בתקופה שבין מלחמה למלחמה.

באמצע שנות העשרים בא להאשטש אברהם מזר, אשר עזבה שלושים שנה לפני כן. כבחור עני הגיע אז לאמריקה, נאחז בתעשיית הנייר, פיתחה והיה במשך הזמן לעשיר גדול. נדב ותרם בהאשטש למוסדות וגם ליחידים. יסד בנק בשם „קופת גמילות חסדים״, שהונו הגיע לעשרים אלף זהובים. מוסד זה נענה לכל בני העיירה ולא היה להם כנושה.

פסח פינקלשטיין

מ י מ י ם ר א ש ו נ י ם

אהבתיך עיירתי, על סמטותיך הצרות והמרופשות, על השוק והחנויות שבו, על בית־הכנסת הגדול, ששם התפללו עמלי העם, ובית־המדרש, ששם ביליתי רבים מימי ילדותי וחלק מימי נעורי.

אהבתיך על האחוה והריעות, המאבקים והלבטים, השמחות והקטטות, שהיו מנת חלקם של בניך.

אהבתיך על הנוף היפה מסביב לעיירה. —

מצד מערב: טחנת־הקמח וממולה שני סכרים, שעצרו את המים בקיץ. באביב, עת השלג והקרח הפשירו והנהר עלה על גדותיו, היו פותחים את הסכרים והמים זרמו אל הנחל שמעבר לדרך, אשר התפתל בנחת ובשקט בקיץ וגעש בזמן הפשרת השלגים, עד שהתחבר עם הנהר הגדול, הורין. באמצע האגם, מול הטחנה מצד שמאל, עמד עץ עתיק־יומין, שבין בדיו בנו להן הצפרים את קינן. בימות הקיץ, כאשר שטנו בסירות על פני מימיו, ירדנו על האי הקטן שמסביב לעץ, לנוח בצלו.

מצד מזרח זרמו המים לתוך אפיק צר. בחורף התפשטו המים והציפו את כל השטח לצד צפון, עד שנגעו בגדר של גינת ביתנו. זקני העיירה היו מספרים,

שלפני שנים רבות היה כל השטח הזה מוצף מים והיו שטים בסירות במקום הזה.

מהעבר השני של העיירה, לצד צפון, נמצא גנו של בעל־האחוזה. גן יפה להפליא, עצי־נוי מכל המינים וביחוד ערמונים, שאותנו הילדים היו מעסיקים בקיץ הרבה מאד. בימי שלטון הצאר היתה הכניסה לגן אסורה. הילדים, שחדרו לשם לקטוף ערמונים ונתפסו, ספגו מכות נאמנות.

בהמשך הגן, מאחורי בניני ה„חצר״, היה גן־פרי למופת, שפריו הוצע לקניה ליהודי העיירה. זוכרני שנה אחת, כאשר אבי ז״ל קנה את הפרי, — לנו הילדים היתה זאת חוויה גדולה — ימים שלמים, לרבות שבתות, היינו מבלים בגן־הפרי. אחרי המהפכה בשנת 1917 נפרצה הגדר של הגן וכל הנוער שבעיירה היה מטייל שם. חלומות נעימים רבים נרקמו מתחת לעצים האלה.

שנים רבות חיו בני עיירתנו במקום הזה ושמרו על שרשרת הדורות, עד שבא הכורת ובמחי־כף אחד מחה את רקמת החיים ועמל הדורות.

בהיותי בן שמונה נתקבלתי ל„חדרו״ של ה„פדגוג האלמוני״ הרבי קוניק. זה היה ב„שול׳כן״ שעל־יד בית־הכנסת הגדול. המקום הזה השרה עלינו, הילדים, השראה של קדושה. כל היום בלינו שם (ובחורף גם חלק מהערב) וידענו, כי בלילה מתאספים כל מתי העיירה בבית הכנסת הגדול לתפילה.

הרבי קוניק היה אדם משכיל ובעל נפש יפה ועדינה. הוא התקשר מאד לתלמידיו, חי את חייהם והבין לרוחם. בגלל התכונות האלה התחבב מאד על תלמידיו. הוא ידע למשוך את לב הילד אחרי הלמודים, אם זה בניגון מלבב ואם בסיפורים ואגדות שונים הקשורים לסיפורי המקרא. הוא היה הראשון בהאשטש, שהכניס את הכריסטומטיה „בית־הספר״, תרגים מעברית לאידיש, ובזה הוא נחשב למלמד מודרני.

השנים, שלמדתי בחדרו של ר׳ קוניק, היו המזהירות ביותר בחיי הילדות שלי. בשעות של בין־השמשות, בימי החורף הקצרים והקרים, היה הרבי קוניק קורא עמנו בצוותא מתוך ספרי־הילדים שקבלנו בספריה, כגון: על הקוסם הזקן, על ארבעים השודדים, על הגמדים וכדומה. קריאה זו עוררה את דמיוננו והכניסה אותנו לעולמות נסתרים ומופלאים.

ברצוני לספר כאן על עוד אישיות יפה אשר כולנו הכרנוה. אני מתכוון לרבי אהרן סנדלזון. הוא בא אלינו ממיז׳ריטש ע״י קוריץ הסמוכה להאשטש, ועל־שום כך כינוהו לפי מוצאו זה בשם: אהרן „דער מיזשידיטשער״. אני אז הייתי ילד בן עשר וזוכרני שה„חדר״ שלו היה בביתה של לאה קדיטשמר ז״ל.

„חדרו״ של ר׳ אהרן היה בשבילי חוויה מיוחדת, ולמרות העובדה, שלמדתי

אז בחדר אחר, הייתי נכנס בערבים לחדרו לשמוע את שעוריו בגמרא. הוא היה למדן מופלג בתלמוד שלא רבים היו כמוהו. בעל מח חריף ותפישה מהירה. מחוץ לספרות העתיקה והחדשה, היה בקי גם במדעי הטבע, הפילוסופיה וכדומה. הוא יסד חברת ש״ס בהאָשטטש וקרא לפניהם שלוש פעמים בשבוע דף בתלמוד. במשך הזמן התגבש חוג קבוע של לומדי ש״ס, שהתקיים שנים רבות, אם איני טועה — עד בוא השואה.

למרות היותו גדול בתורה, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, היה עניו גדול. רק פעם אחת בלבד שמעתי מפיו משפט בלתי־רגיל. זה היה ביום שבת אחרי־הצהריים, בשעה שהחוג היה בא כרגיל לשמע מפיו שיעור בש״ס. כדרכו בקודש, הקדים הרבי אהרן לבוא לבית־המדרש. אותה שעה מצא את ר׳ הרש׳ל השוחט ז״ל יושב ולומד דף גמרא, כשקולו עלה והשתתק לסירוגין, סימן לדבר, כי מתקשה הוא באיזו סוגיה קשה בתלמוד. מכיון שנזדמן הרבי אהרן, פנה אליו השוחט ובקשו להסביר לו המוקשה. הרבי אהרן, כקברניט מנוסה בים התלמוד, הסביר לר׳ הרש׳ל כלאחר־יד את הסוגיה הקשה. השוחט התפלא על גאוניותו של הרבי אהרן ועל התשובה ושאלו: — מיהו המפרש, בעלי התוספות?

על כך ענה הרבי אהרן: — זה „יד אהרן״...

הוא היה גם ציוני נלהב, אך לא הבליט את ציוניותו בשנים הראשונות כשם שלא הבליט את עצמו בשאר שטחי החיים. פעילותו התחילה בשנת 1913. זה היה בפורים אחרי קריאת המגילה, עלה הוא ויעקב גולדמן ז״ל על הבמה בבית־המדרש והסבירו באריכות את הרעיון הציוני. הרבי אהרן קרא לנוער ללמוד את שפתנו העתיקה. ועוד באותו ערב התאספו בבית אהרן ליב ישעיה׳ס מספר רב של בחורים בגיל 20 ומעלה, נערים כמוני בגיל 14 ויסדנו את החוג „חברת שפת עבר״. למדנו תנ״ך, תלמוד וספרות. במשך הזמן עזבו המבוגרים שבינינו את החוג מפאת טרדתם בעניני פרנסה. נשארנו רק ה„משמרת הצעירה״, שהמשכנו עד 1916. באותה שנה קראו אותי לצבא ונתפרדה החבילה.

אחרי המהפכה של 1917, בגמר המלחמה העולמית, התחיל הנוער שבעיירתנו להתארגן, יסדנו ועד „צעירי ציון״ והתחלנו בפעולה תרבותית יותר רחבה. פתחנו שעורי־ערב לעברית בשביל הנוער בני ה־15—16, בנים ובנות, שמספרם הגיע ל־30—40 בערך. גם יסדנו גן־ילדים וכעבור שנה בית־ספר.

הרבי אהרן עזר לנו הרבה בפעולה התרבותית הזאת. זמן ידוע הוא הרצה בשעורי הערב לעברית, בלי תרגום לאידיש, „עברית בעברית״. הוא התכונן לנסוע ארצה ולמען מטרה זו הוא התאמן בעבודת אדמה בשדה המזרע אשר ליזר נתנ׳ס

חכר אצל הפריץ. הרבי אהרן האמין, שבארץ כל אחד צריך לעבוד את האדמה. אך עד מהרה התאכזב קשה. לצערו נוכח לדעת, שלאדם בגילו קשה לעסוק בעבודת אדמה. יותר מזה גרמה לאכזבתו השמועה, שהנוער העובד בארץ נגוע בכפירה, והוא בתור אדוק ושומר מסורת, נפגע מזאת קשה ולפיכך, כנראה, החליט להשאר בגולה.

מצבו החמרי, בתור מלמד, היה קשה ודחוק וגם זה השפיע על מצב רוחו. ערירי וחשוך-ילדים הסתלק האיש והלך לעולמו. כוכב מזהיר כבה בשמי עיירתנו.

בשנת 1920, אחרי הפרעות באוקראינה, החל הנוער להתפכח משכרון המהפכה, שסינוורה את עיניו באמונה, כי שחרור עמי רוסיה מעול הצאריזם ישחרר גם את היהודים, ונוכח לדעת, שגאולה אמיתית יכולה להיות רק בארצנו — ארץ ישראל. ביחד עם נחום לרנר ארגנו את „החלוץ". נסענו לכפר הסמוך מטייבקה להכשרה חקלאית אצל האכרים היהודיים שגרו שם. על טיב ההכשרה הזאת לא אעמוד כאן, זוהי פרשה בפני עצמה.

במוצאי חג-הפסח של 1921 התאספו בבית אהרן ליב ישעה'ס כל החוג הציוני בעירנו, ביניהם גם המבוגרים, לנשף פרידה לקבוצת העולים הראשונה אחרי נאומים ציוניים נלהבים, וביחוד נאומו של יהושע גולדפדר, שהיה כולו שיר-מזמור למהפכה ולמשטר הסוביטי ותשובתי שלי לנאומו, הסתיים הבנקט בשירת „התקוה" אדירה.

למחרת בבוקר, יצאו כמעט כל אנשי העיירה ללוות אותנו, החלוצים הראשונים, והם: יעקב קרנצברג, יעקב צירליוק, משה סמולה, ואנכי. ליוו אותנו עד הגשר בהורבקוב, ובין המלווים היו אנשים כמו ר' ישראל רויזמן, שקודם התיחס בשלילה לכל פעולתנו, ר' משה שקליאוועד (משה איציעס) בכה כתינוק ואבי ז"ל צחק ובכה לסירוגין...

כך נפרדו אנשי העיירה מחלוציהם הראשונים: מתוך קנאה ותשוקה עזה יבוא אחריהם. אך לצערנו הרב, רק חלק מהם הגשימו את מאוייהם, השאר נפלו קרבן בידי אכזרים טורפי אדם.

שושנה צירליוק

אהבתיך עיירתי

מדי דברי בך, האשטש, הרי זה מצלצל באוזני בצליל לא־רגיל, המרטיט נימי לבי. חשה אנכי קירבה וחמימות כלפיך, כאילו המדובר הוא בבית־אבי ובמשפחתי, בנפשות היקרות לי.

ואמנם כן היתה כל העיירה משפחה אחת. כל אחד שיתף עצמו בחייו של הזולת בששון וחלילה ביגון. בהיות חתונה בעיירה היתה זאת שמחת הכלל, ובמקרה של מות בביתו של איש האשטש היה זה אבל כבד לכל יהודי העיירה.

את היית המקום, ששם נולדתי, חונכתי ובילית חלק גדול מחיי, ואולי גם החלק היפה ביותר מחיי. אי המקום, שם אפשר ליהנות משנות־ילדות יפות ועליזות כאלו? כל אבן וכל שביל, כל גבעה וכל גיא, ההורין והנחל, השבתות והחגים, החורפים והקיצים — הכל הכל היה יפה ומלא־חן, כי שלך ושלי היו.

גם העבודה הציונית והתרבותית, למען הקרנת הלאומיות, למען „תרבות" וכו', — כל זה נרקם בזכרוני — כחלום נעים וערב המחזיר אותי על כנפי הקסם שלו אל ביתי ואל מולדתי. עיירתי־מכורתי, ששם ניטעו על תלמי לבי הרגשות ותחושות יפות שתפארת להן מן האדם ותפארת להן מן היהודי.

הנה נזכרתי, בהיותי בת ארבע, עת הובאתי ל„חדר" של הרבי מאיר טבצ'ניק, שקלסתר פניו היה דומה לזה של ד"ר הרצל. ואחריו ה„חדר" של ר' אהרן, והתקופה היקרה של בית־הספר „תרבות" עם מוריו הנאמנים: מתוק, גלרוד, סנט, שכל ישותם שפעה אהבה עזה לארץ ישראל. רק בגלל החינוך המועיל הזה ניצלו רבים מבני האשטש מצפרני החיה הטורפת ונמצאים אתנו בארץ או באמריקה.

חשה אני בעליל, שעוד לא כבתה הגחלת ועוד לא הועמה האהבה העזה של בני האשטש להאשטש שלנו. מדי הזדמנו יחד קשה עלינו הפרידה מהשרידים המעטים, לאחר שאחינו ואחיותינו, שניספו באופן כה טראגי בגיא־ההריגה, עודם חיים בזכרוננו ולא יימחו לנצח.

צבי גליצקי

זכרתי לך חסד

על פרשת הדרכים בין קוריץ ורובנה שוכנת העיירה האשטש. עוברי־דרכים מהכא להתם חייבים לעבור דרכה. ולכן נחשבת היא לנקודה מרכזית. יתכן, כי היתה גם אחת הסיבות, אשר היתה מחייבת כל שליח ארץ־ישראלי לסור לעיירה, ולוּ לרגע, כעובר־אורח בלבד. אך מכיוון שנודע בעיירה שארצישראלי או סתם עסקן ציוני — נושא דבר הארץ — הזדמן למקום, הרי ממילא ברור שלא הרפו ממנו, עד שהואיל ונשא דברו בבית־המדרש בין מנחה למעריב.

אורחים כאלה היו מלהיבים אותנו — הנוער — ומעודדים לפעולה מוגברת למען הקרן־הקיימת וקרן־היסוד. כל מכסה, אשר הלשכה הראשית היתה מטילה עלינו, היינו משתדלים למלאה ואף להוסיף עליה עד סוף השנה.

מה רבה היתה גאוותנו על תעודות־הפרס, אשר היינו מקבלים חלף עבודתנו המסורה לקרנות הלאומיות. אוסף הכספים לקרנות, וביחוד למען הקק״ל, היה מתנהל בצורות שונות ואופייניות לעיירות־הספר. לא הסתפקנו בגביית כספי ההתחייבות האישית החדשית הקבועה, אלא תמיד חיפשנו אחרי מקורות ואפשרויות להגדיל את ההכנסות. אחד מהמקורות הללו היו הנשפים וההצגות, ועל אלה רוצה אני לספר כאן.

כשהוחלט על הצגה, מיד קמה־עמדה כל העיירה על הרגליים, כפי שהיינו אומרים בהאשטש, מהרב זצ״ל ועד השמש אברהם־מרדכי. באם תשאלו, מה ענין כלי־קודש להצגה תיאטראית ? — הבה ואספר.

כידוע, לא זכינו בשנים ההן, שעליהם יסופר כאן, לאולם הצגות. לצורך זה נוצלה „עזרת־הנשים" של בית־המדרש, ועל־כן היה עלינו קודם כל לשכנע את הרב ולקבל את הסכמתו להעמיד לרשותנו את המקום. אך לאחר שקבלנו את הסכמתו של הרב, מובן מאליו, שחייבים היינו לקבל את המפתח מידי השמש, אשר „אהב" אותנו לא פחות משאנו אהבנו אותו... על הרוב, ואולי בכל המקרים, אם בטוב ואם ברע, קבלנו את ההסכמה.

נבחרה ההצגה, חולקו התפקידים, ורק לאחר מכן היינו מביאים מהעיירה הסמוכה מיזיריטש את ה„במאי" חיים רויטצימרינג והחלה פרשת החזרות. לאחר ערבים של דיונים ממושכים ומיגעים, של חזרות ושינונים מלוות צעקות ועצבנות, הן של השחקנים והן של הבמאי והלחשן, נקבעה למזל־טוב ההצגה לאחד ממוצאי־השבת. כל הכרטיסים נמכרו, הקהל „הרחב" כבר תפס מקומותיו, הנה עוד רגע

והמסך יעלה. הקהל דרוך... ופתאום תקלה בלתי צפויה. מופיע ה„קומנדאנט" של תחנת המשטרה המקומית ואוסר את ההצגה...

אין רשיון!

במקרים כאלה הייתי אני נוטל את „הטיפול" לידי ובמעט יי"ש עלה בידי להעביר את רוע הגזירה, וההצגה היתה מתקיימת ועוברת בהצלחה רבה, פרט ל„אי-הבנה קטנה", שהיתה לעתים קרובות נופלת על הבמה ומביאה את קהל הצופים לידי צחוק לבבי בלתי צפוי. — אחד השחקנים צריך לתת נשיקה לבת-זוגתו, אך זו מבחינה פתאום בעיני אמה ופורצת בצריחה:

— מה אתה עושה? אמא מסתכלת! השחקן נרתע ומאין ברירה דוחה את זאת לאחר ההצגה...

את חינוכנו קבלנו תחילה ב„חדר" ולאחר מכן בבית הספר העברי.

אני למדתי בכמה „חדרים". היה מנהג כזה בהאשטש, כל שנה ב„חדר" אחר. החדר הראשון, שבו ביקרתי, היה של הרבי קוניק. יהודי נמוך-קומה, בעל זקן חום, לובש קפוטה קרועה בכל ימות השבוע וחובש כובע „קשקט" שמוט לצד חדרו היה ב„פאליש" של בית-הכנסת הגדול. אני השתייכתי ל„כיתה" של התלמידים הצעירים. תלמידי כיתת המבוגרים שימשו לרבי כעוזרים, או כפי שקראו להם „בעלפערס". תפקידם היה להביא את הקטנים ל„חדר". ה„בעלפער", שהיה מביא אותי, היה איציע פראדעלס, (בנו של יונה גארץ). עוזרתו של הרבי היתה כמובן הרבנית — קונעטשיכע, ששמה יצא לתהילה ברבים.

את סדר הלימודים היה פותח כרגיל ב„קאנצ'יק" (רצ׳ועה). אך על הרוב היה נרדם וישן תוך מהלך הלימוד, וכשהתעורר לא ידע ממה להתחיל. כמוצא מהמצב היתה משמשת לו אימרתו השגורה בפיו: — „שקץ", אינך רוצה ללמוד!...

יחד עם זאת היה מבין לנפש הילד ולעתים קרובות אף היה קורא לנו דרור. שעות פנויות אלו היינו מנצלים לרחיצה בנהר הורין. באחד הימים קרני מקרה ובשעה שצללתי בנהר כמעט וטבעתי, ואילולא חיים-הערש קהלת, שהסתכן ומשה אותי מהמים, ספק אם הייתי עוד היום בין החיים. רחיצה וטביעה, גם זה היה בתכנית הלימודים...

מכאן עברתי ללמוד בחדרו של „טאמבע" הוא ישראל פלדנקרייז הלימודים נמשכו מהבקר ועד הערב. למדנו חומש עם רש"י, אך עיקר התעסקותנו היתה עשיית פנסים מכל הצבעים, אשר השתמשנו בהם בערב להאיר את הדרך הביתה.

מחדרו של „טאמבע" עברתי לחדרו של הרבי מאיר טבצ'ניק. יהודי גבה־קומה בעל זקן שחור, שכל ימות השבוע היה משמש מלמד, אך בשבתות ובחגים היה עובר לפני התיבה כחזן בבית־הכנסת הגדול. נוסף על לימודי הקודש למדנו כאן גם את „ארבע פעולות" החשבון מפי בתו הבכירה — הינדה. חוץ מהלימודים חייבים היינו לעזור לרביצ'ן לקלף תפוחי־אדמה, להביא עצים ומים. לפעמים היה נדמה לנו, כי זה עיקר התפקידים שלנו...

האחרון בשורת ה„חדרים", אשר בהם בקרתי, היה זה של הרבי אהרון סנדלסון, שחדרו נראה בעינינו בשנים ההן כאוניברסיטה.

בימים ההם נפתח בית־הספר העברי הראשון. הרבי אהרן על כל תלמידיו עברו לבית־ספר זה והוא שימש בו מורה לתנ"ך. חיים־מנדל גרמן ויבדל לחיים ארוכים גור־אריה שדה שימשו מורים לשפה העברית ורוטנברג היה מורה לשפה הרוסית. לאחר תקופה מסוימת נפתח בית־ספר יותר משוכלל בדירתו של אהרן־ליב גארץ ובשנים יותר מאוחרות בית־הספר „תרבות".

יש לציין, כי בסביבה נחשבה האשטש לעיירה מתקדמת. השפה העברית היתה שפת הדיבור של הנוער והבוגרים לא רק בכתלי בית־הספר, היא היתה כמעט שפת־הדבור היומיומית. הרעיון הציוני והחלוצי הכה שרשים עמוקים ובטרם עלינו ארצה פעלנו רבות בגלות האשטש למען ארץ־ישראל וביחוד למען ארץ־ישראל העובדת. לצערנו רק חלק קטן זכה לעלות ארצה, שרשרת העליה נותקה על־ידי קלגסי היטלר וגורלם של יקירינו נחרץ להשמדה וכליון. ועל זאת יכאב וידאב הלב.

בהאשטש חונכנו וגודלנו על המידה היפה של אחריות וערבות הדדית ועל שמירת כבודנו היהודי. עולים בזכרוני שני מקרים מני רבים משתי תקופות שונות. שניהם ידועים לכולנו וראויים לציון ולתעודה.

בימי שלטון פטליורא רצו חילותיו לעשות בנו פרעות, אולם אומץ רוחם של בחורינו הפר את מחשבתם הרעה וחפצם לא הצליח בידם.

עוד שמורות בזכרוני — ואני אז אך קטן הייתי — הפגישות שערכו בביתנו קבוצת מגינים, ביניהם זלמן מוק, מנדיל ברכה'ס, וואלקא (זאב) גליצקי, מאיר הערש הול, חיים פורגל, מתתיהו דויזמן ואחרים שאינני זוכרם. אליהם הצטרפו גם כמה „שקצים" מפרברי האשטש.

יום אחד פרצה קבוצת פורעים פטלוראים לדירתו של ישראל־דוד אוטשניק

בראשותו של מפקדם, זאנוודינא, אנטישמי ידוע בעיירתנו. ערכו את כל המשפחה בשורה, כשפניהם מוסבים לקיר, ודרשו מהם את כל כספם. במקרה נזדמן לשם אותה שעה יוסיל זבודניק, שהספיק להמלט מכאן ולהודיע על ההתנפלות לוולקא גליצקי ולזלמן מוק. ללא פחד ומורא חשו השניים לדירת משפחת אוטשניק, תקפו את הפורעים, הוציאו את הנשק מידיהם ועל־ידי כך שיחררו את כל המשפחה ממות בטוח.

למחרת היום הגיעה פלוגת פטלוראים ודרשה את הסגרתם של שני המגינים. אך אומץ־רוחם של כל חברי ההגנה העצמית בעיירתנו, אשר לא נבהלו ולא נרתעו מפני כל, עמידה זו שמה גם הפעם לאַל את מזימת הפורעים, שנאלצו להסתלק כלעומת שבאו.

כעבור חמש־עשרה שנה אחרי המקרה הנזכר, ניתן לנו ל„קטנים" להוכיח לאחינו, כי כבר גדלנו וירשנו מהם את כל המידות והתכונות הדרושות, כדי לשמור על כבודנו היהודי. וכך היה המעשה:

כידוע, מתפתל מצד מערב להאשטש הנהר הורין. כל ימינו היינו רגילים מגדול ועד קטן לטבול במי הנהר הצוננים והזכים בכל מקום שרצינו ושבחרנו לעצמנו. והנה יום אחד אסר המפקד הפולני להתרחץ בקטע מסוים ודוקא בקטע הקרוב והנוח ביותר.

ביום ששי אחר־הצהריים כשירד רב העיירה, ר' צבי־ליב־יהודה רבינוביץ זצ"ל, לטבול לכבוד שבת, כמנהגו מאז ומתמיד, נטל החייל, שהוצב לשמור על קטע זה, את בגדי הרב והשליכם המימה. פרטי המקרה נודעו לנו בבית־המדרש בעת תפילת קבלת־שבת. בו במקום החלטנו לגול חרפה זו ולמחרת בבוקר, במקום ללכת להתפלל, ירדנו לנהר, התנפלנו על החייל שעמד על משמרתו, שדדנו את רובהו והלשכנו אותו המימה. לא נתנו לעצמנו דין־וחשבון על התוצאות העלולות לצמוח ממעשנו זה... ואכן, התוצאות לא איחרו לבוא. אחר־הצהרים יצאנו להתאמן בכדור־רגל בסביבות הנהר הורין. קבוצת חיילים, שארבה לנו בקרבת המקום, התנפלה עלינו וספגנו מכות רצח. אני ספגתי את מרבית המכות וגם נאסרתי, אך את מאסרי קבלתי בשמחה וגאווה ובחקירה הודעתי, כי כל זמן שתהיינה פגיעות ביהודים לא נשב בחיבוק ידיים ונגיב במכות.

העתונות הפולנית הביאה את הידיעה על מעשה ההתנפלות תחת כותרות שמנות: „יהודים מתנפלים על חיילים פולנים ומפרקים מעליהם את נשקם"...

הענין הגיע עד ל„סיים" (הפרלמנט הפולני) ורק לאחר התערבותו של מר יצחק גרינבוים, צירנו בסיים הפולני אשר הצליח למעט את ערך התקרית ולתת

לה אופי מקומי, הסתפקו השלטונות בפתיחת תיק פלילי נגדנו. למען האמת צפויים היינו לעונש חמור, אך שיחק לנו המזל ונהנינו מחנינה כללית שחלה בדיוק באותו זמן.

רוחנו לא נפלה עלינו אחרי כל מה שהיה צפוי לנו. המשכנו להגיב מיד על כל מקרה של פגיעה בכבודנו. יד ה„אנדקים" (נ. ד.), זו המפלגה הפולנית הלאומית וכביכול הדמוקרטית, חדורת האנטישמיות, ידם לא הגיעה להאשטש.

אולם רוח זאת לא עמדה ליקירינו שנשמדו, כי בטרם נרצח הגוף הושפלו ודוכאו עד עפר ורוחם נשברה. על־כן, בהגיע יום עברה וזעם, הובלו כצאן לטבח. אויה לנו, כי היינו ללעג ולקלס בגויים...

חנינא תדיר

אל מולדתי

ליד הנהר הורין, הזורם בגליל ווהלין שבאוקראינה המערבית, בין הרים מוריקים ושדות־בר נרחבים ופוריים, שכנה עיירה יהודית קטנה ותוססת — האשטש. לא כאר־כרך לה ותושביה לא באלפים ורבבות נמנו, אך במשקלה המוסרי ובתוכנה התרבותי וההברתי היתה בסיס מוצק רב־משקל להווי יהודי מושרש, לתיכן יהודי חי.

אם תאבה דעת משכנותיה, אם תרצה לזכור חייה ומנהגיה, עלה־נא לשעה על כנפי זכרונותיך ושוט לפחות 18—20 שנה אחורנית בין סמטאותיה ובתי מגוריה. סור־נא לשעה קלה לבית־המדרש ול„שול", לבית־הספר „תרבות", לבית גינגדל ולבית איסר. הצץ־נא לרגע ל„קולוניה" על משפחותיה, דייריה־קבצניה. אל אנשי העבודה והעמל, חייטים, סנדלרים, כובענים, נפחים וסתם פועלים. הזכר־נא בימי שבת וחול, במועדים וב„ימים הנוראים".

אמץ־נא דמיונך וראית לפניך חייה, אישיה, מנהגיה, ומוסדותיה על עברם, סבלם, יגונם ושמחתם.

הנך תועה בשלל הזכרונות של העבר, וכמו במחזה הכל־הכל עובר לנגד עיני רוחך... הנך רואה את טבורה של האשטש, את השוק ו„מרכז עצביה של הכלכלה". הנה לפניך גוש אחד של חנויות בצורת מלבן, חנות על יד חנות, פתח על יד פתח. כאן חנות־מכולת ולידה חנות לסחורות טכסטיל. כאן חנות לחמרי־בנין בצד חנות למכשירי־כתיבה. כאן בית־מרזח ליד הכובען, חייט ליד בית־

מרקחת וסוחר תבואות וכך הלאה עד בואך לביה״ס הפולני העממי, „הפובשכנה״. הנה ה„הויף״ (החצר והגן) הידוע רחב הידים, מקום משכן הפריץ, ואחריו מחנה הצבא הפולני.

מכאן מסתעפות הדרכים. אחת המובילה לכנסיה הפראבוסלאבית ולנהר הירין והשניה שבהמשכה אף היא מסתעפת ומובילה לחובש האוקראיני הידוע, הפלדשר ניעדאשקאווסקי, ולבית המועצה המקומית. דרך אחרת מובילה לפרבר התושבים הנוצריים עד בואך לבית הקברות היהודי.

נדחת היא העיירה. השלטון הפולני שלפני המלחמה נתן כאן את אותותיו בכל חומרתו. המדיניות הידועה לפתח ולפאר את המטרופולין ולהזניח ללא גבול את הפרובינציות בוצעה במלואה. לא כביש ולא חשמל, לא אוטובוס ולא רכבת, לא שירותים צבוריים ראויים לשמם ולא מוסדות תרבות. רק גוש הבתים היהודיים מגלמים בתוכם תוכן חיים עמוק ובר־משמעות. הנה הם בולטים לנגד עיניך וכאילו מספרים על עצמם:

— אנו בתים של עירוב תחומין, פרנסות ומעמדות. כאן מכובדים ופשוטי־עם, מקובלים ושאינם מקובלים, מיוחסים ושאינם מיוחסים משמשים בערבוביה.

הנה תחנת המשטרה ומכאן הכביש עד לטחנת־הקמח הידוע של האחים סמולה ואחר כך של מאיר וזינה. הנה הגשר הגדול ומכאן והלאה נמשכים בתי הנוצרים, ורק אי־פה אי־שם מופיע דייר או בית יהודי וביניהם גם בית המגורים של אבי ז״ל.

נדיבים היו בני האשטש. טובים וצמאי תורה, מסורים בלב ונפש לציונות ולארץ ישראל. זר כי יבוא בתוכם — מפתם יאכל ובצל קורתם ישהה. שליח למען ארץ־ישראל כי יבוא תמיד יצליח בשליחותו. עשיר לא יקפוץ ידו מאחיו האביון, ועני מפיו יחסוך ויקנה תורה לילדיו.

עוד שמור עמוק עמוק בזכרוני כיצד בהיותי בן 6—7 אמי ז״ל רחצתני והלבישתני, נתנה כפה בכפי והובילה אותי ל„חדר״ של ר׳ מאיר ללמוד תורה.

— אנא, רבי, אמרה בהדגשה, למדהו תורה למען ידע ויבין, כי יהודי הנהו ולמען יהיה רב בישראל!...

איש טוב היה רבי מאיר. מבוקר עד ערב היה יושב עם תלמידיו ומלמדם אלף־בית, חומש ורש״י — ה„נשק״ של הרבי מאיר היה הסרגל הגדול (די גרויסע ווירע) שלו. כל ילד שהפריע ללמודים או שהשתמט, הרי מיד הרגיש את טעמו וכוחו. כאן התחילו תינוקות של בית רבן ללמוד, להבין ולהתקדם, עד שהיו ל„אנשים״.

ועוד על רבי אחד, הרבי אהרן ז״ל. קפדן היה האיש ומחמיר במצוה קטנה כבחמורה. בעל מח חריף ויודע תורה. התהלך בנחת, התפלל בכונה, ידע רוסית ואהב את מקצוע המתימטיקה. אך לא קל היה להתקבל כתלמיד בחדרו של הרבי אהרן, לכך נדרשו זכויות מיוחדות והן: או ממון רב או כשרונות מיוחדים ולשבחו של הרבי יש להדגיש שאת שניהם ידע להעריך...

רבי אהרן היה ירא־שמים קנאי והאמין בכל רמ״ח אבריו בביאת המשיח. לכל היתה לו גישה מטפיזית. כאשר המשיח יבוא, שני גויים יקחו וישאו אותו על שכמיהם לארץ ישראל... הוא התכוון בסברתו זו לשני הגויים מהכפר הסמוך, המשרתים אותו בקביעות כשואבי מים וחוטבי עצים.

רבי אהרן ורבי מאיר ומלמדים אחרים, הנחילו תורה לרוב הנוער שבהאשטש.

אך הגלים העזים של הציונות החדשה ודבר ארץ־ישראל הנגאלת והנבנית גם לתושבי האשטש הגיעו. מנהיגי הציונות בעיירה (מהם שכרעו ונרצחו ע״י הנאצים ומהם, יבדלו לחיים, הנמצאים כיום בישראל) לא יכלו להשלים רק עם החינוך שניתן ב„חדר״ וכן עם החינוך של בית־הספר הפולני, ששאף להתבוללותו של הנוער היהודי. הם הבינו, שדרושה מסגרת אחרת מודרנית, ציונית, דינמית, שתתן לנוער בסיס ציוני־לאומי רחב, ידיעות בשפה העברית, וחינוך לקראת ארץ־ישראל המתחדשת. לפיכך חלמו, לחמו ועמלו כדי להקים את בית הספר העברי „תרבות״.

לא לי הסמכות והזכות לגולל פרשה זו, לשם כך ישנם בקיאים ממני, אולם אחטיא את המטרה אם לא אציין את הפרק המפואר הזה של הקמת בית־הספר „תרבות״ בהאשטש. כמה עמל, כמה מרץ, כמה הון ואון השקיעו אנשים אלה (מספר מהם נמצאים בישראל), כדי להקים את הבנין. ימים ולילות הם חזרו על פתחי עשירים ועניים, בחשך, בגשם ובבוץ, כדי לאסוף מדי שבוע את התרומות, כינסו ישיבות וכינוסים, כדי לטכס עצה ולקדם את מפעל הבנייה. ואכן זכינו ולעינינו קם והיה הדבר. הבנין הוקם ועשרות ילדים וילדות הוצאו מבית־הספר הפולני העוין והמתנכר ועברו ללמוד בבי״ס „תרבות״. בית־ספר זה, שהנחיל לתלמידיו הכרה, אהבה ומסירות לשפה העברית, לציונות וארץ־ישראל.

ועוד בתי־יוצר רוחניים וחשובים ביותר היו בהאשטש בימים ההם, והם הסתדרויות הנוער הציוניות — חלוציות, ובעיקר „החלוץ״ ו„השומר הצעיר״. אך בעוד שסניף „החלוץ״ היווה מסגרת פתוחה ורחבה לחברים מבוגרים מבני 18 ומעלה להכשרה ולעליה ארצה, הרי הסתדרות „השומר הצעיר״ היתה המסגרת החינוכית הרצינית והיחידה שקיבלה נער יהודי מגיל צעיר מאד ומכל שכבות

העם, גידלה אותו, טיפחה אותו והחזירה לו חן־הנעורים וחדות־החיים. כמעט כל בני־הנוער ההאשטשאים עברו את שורות „השומר הצעיר" החל מראשית היווסדו כתנועה צופית כמתכונת הסקויטינג מיסודו של באדן פאול.

„השומר הצעיר" בהאשטש שימש לנער בית חם ומסגרת חינוכית רבת תנופה. קרש קפיצה לחינוך אדם חדש, חלוץ — שומר המתכונן בעצמו להגשים ולעלות ארצה. מאמצים רציניים נדרשו, אך גם זכות גדולה וגאוה בלתי פוסקת היו מנת חלקם של אותם נערים ונערות, שהשתיכו לאחת הקבוצות או הגדודים של „השומר הצעיר".

מי מיוצאי האשטש בישראל לא יזכור את ה„קן" בבית גיננדל ז'ולקובסקי ואחר כך בבית איסר גריל. מי לא ידע ולא שמע על ההפלגות, המושבות, הכינוסים והאסיפות, ש„קן" זה ארגן ברב הצלחה.

בבואך ל„קן" חשת מיד, שמקום קדוש הוא לנוער העברי, שכאן הברכה ושכינת־הנוער שרויות. כאן נעלם ההבדל בין העשיר לעני, כאן אין מיוחד ובלתי מיוחד, אלא כולם טובים, כולם שוים וכולם יפים. כאן בית היוצר לנשמת העם הקם לתחיה. כאן מחשלים את האופי וההכרה, שראשית כל אחד חייב בעצמו לבצע ולהגשים ואחר־כך להדריך אחרים לעשות כן.

כאן בחדר של ד' על ד' קראו ולמדו את מאפו ופינסקר, את הרצל וביאליק, שקדו על ההיסטוריה של תל־חי, מרחביה ומשמר העמק, למדו ה„תקוה" ו„תחזקנה" ושירי־עבודה חדורי רוח בונה וחלוצית. כאן נולד ונוצר יהודי חדש, שומר־חלוץ, אשר מקומו בעתיד רק ארץ־ישראל.

אולם בזה לא סגי. הנוער היהודי בהאשטש לא הסתפק רק בחזון לעתיד. את תורת התחיה הוא תרגם לשפת המעשה בחיי יום יום. החל מהפעולה המסועפת למען הקרנות הלאומיות וכלה בהליכה להכשרה ולעליה.

אך מעל לכל ידע הנוער לבטא את שמחתו בשעה שחבר „השומר־הצעיר" או „החלוץ", היה עולה ארצה. שירה עברית בקעה ועלתה מעמקי הלב, ריקודים ארצישראליים מתוך התלהבות ושמחה, שבכל אלה נתגלמו ובאו לידי ביטוי הכיסופים והגעגועים הכנים לארץ־ישראל.

האשטש כעיירה יהודית בוהלין, בודאי שלא היתה שונה מהעיירות האחרות שבסביבה, אלא היתה טיפוסית לגולה היהודית בכלל וחלק בלתי נפרד מיהודי ווהלין בפרט. אך היה בה בעיירה זו משהו מיוחד הראוי לציון ולשבח, כוונתי ל„אידישקייט" הבלתי מוגבלת והגלויה. בהאשטש דברו אידיש ולא רוסית או פולנית, כדי להתגונן בפני התבוללות אפילו למראית־עין. ומכאן למיוחד השני,

שכמעט כל העיירה ידעה עברית ולחלק גדול היתה זו שפת־הדיבור היומיומית.

הקהילה היהודית הקטנה היתה מאורגנת ומסודרת בכל: בעזרה הדדית, במעשי צדקה וחסד ואף בפעולות ציבוריות וציוניות.

כך רואה אני אותך, עיירתי האשטש. כך אני נזכר בכל דרך ובכל שביל, בכל רחוב ובכל בית. כך רואה אני לפני את היקרים והנערצים, את האבות והאמהות, האחים והאחיות, את הנוער והקשישים כשכל אחד הולך בדרכו, מושך בעולו וביחד מהווים את העיירה התוססת האשטש.

אך היד הטמאה של המפלצת הנאצית השיגה גם אותך, גדעה את האילן ואת שרשו עקרה.

על זקן לא חסה! על טף לא פסחה!

כטהורים וקדושים כרעתם־נפלתם כשחזון ישראל וארץ־ישראל בלבכם פועם. כאלה ראיתיכם בחייכם, כאלה ראיתיכם במותכם וכאלה תישארו בלבנו לנצח נצחים.

חיים רבינוביץ

עיירתי

בידים רועדות ובלב שבור ורצוץ הנני מנסה להעלות את זכר עיירתנו האשטש, שהשתרעה לא הרחק מאם הדרך רובנה־קוריץ.

אנחנו, אשר זכרנו היטב את מלחמת־העולם הראשונה ושעל ראשינו כבר אז נפלו פצצות והעיירה עברה לא פעם מידי שלטון אחד לשני וכל מיני פלוגות של שונאי יהודים ניצלו את תנאי ההפקר ששררו בימים ההם, תיארנו לנו תיכף בפרוץ מלחמה זו בהנהגתו של עמלק, כי ענן כבד בא על היהדות שם, כי ידיים טמאות יובילו את אחינו לבור קבר...

לנגד עיני עומדת עיירתי, אשר הושמדה על כל היקר לנו. דרו בה בכפיפה אחת: תורה, ציונות, צדקה ותרבות מודרנית.

בשנת 1935, אחרי שישבתי בארץ שש שנים, נסעתי לבקר את העיירה. בני האשטש אשר היו להם קרובים בארץ, באו לקבל דרישת־שלום ומתוך שיחה אתם אפשר היה להכיר שהם יושבים בעגלה זרה. הם התאוננו על מצבם הכלכלי והחמרי ועל נטל המסים שהממשלה הפולנית הטילה עליהם.

באחד הימים יצאתי לבקר בעיר אוסטרא. כידוע שכנה עיר זו על הגבול

הרוסי וכדי להכנס לתוכה צריך היה לקבל רשיון מיוחד מהשלטונות המרכזיים ברובנה. בהגיעי לשערי העיר עצר אותנו המשמר וציווה על אחד מאתנו שירד ויקרב אליו. אמר לי אברהם רויזמן שאתו נסעתי:

— רד אתה, כי הרי בידך פספורט ארץ־ישראלי.

ירדתי והושטתי את הדרכון לחייל. הסתכל החייל בכתוב ואמר בהתרגשות רבה:

— הרי זה פספורט ארץ־ישראלי — הוא דיבר אלי אידיש, בקול נרגש ונפחד סיפר לי, כי הוא היהודי היחידי בפלוגת המשמר. הוא בקש רשות לדפדף בפספורט ודמעות גיל זלגו מעיניו:

— גם אני עוד אהיה שם... זו תקוותי היחידה...

לא פחות מהחיל, התרגש גם מנהל בית־הספר העברי בשעה שהחזיק בידיו את הדרכון. הוא שאל אותו ממני ליום תמים והציג אותו בכל כתה וכתה...

גדולה היתה החיבה לציון בהאשטש הקטנה. בין המידות הטובות, שהתברכה בהן, בלטה מידת האחוה והריעות. חתונה בעיירה הריהי שמחתה של כל העיירה. אסון חלילה כי פקדנו — הפך לאבל כללי.

על רוח זו שחונכנו בהאשטש מצווים אנו לשמור, כי זו הירושה והנכס הגדול, שהורישו לנו הורינו, וחובה עלינו להחדירה ולהורישה לבנינו.

א. ח. הלר, ניו־יורק

הפוגרום בהאשטש

כחמישים שנה חלפו מאז, ואני זוכר זאת כאילו קרה אתמול. הפריץ החדש איסאקאָוו, טירון בחצר ניקולי השני, בנה לו טרקלין באחוזה שלו בהאַשטש. הביא מקיוב העיר מרצפים, נגרים וחרשים. איש לא ידע בדיוק איך קרה הדבר. יואל בן מתתיהו, איש מהימן, סיפר לי, ש„קאצאפ" אחד התקוטט עם חנוני פלוני והענין הגיע למהלומות. ההמון התאסף בטבור העיירה. פתאום נשמעו קולות מחרידים: — „היהודים מכים את ,שלנו'..." („נאשיך"). עד כאן יואל בן מתתיהו.

כעבור שעות שתים או שלוש, נהרו מכל אפסים, מהאַשטש וגם מהכפרים הסמוכים. כחמש מאות אכרים התקבצו, וה„קאַצאַפים" מנצחים עליהם ומיד נשמע:

—„הרגו בזשידים!"

זה היה בערב, בעשר. הנשים והילדים נמלטו ונתחבאו. לא נשארו

בבתים אלא אבירי נפש ואמיצי כח בלבד. ההמון הפרוע השתרע על העיירה, התחיל מבית שפאק והלך סחור סחור עד הבית האחרון שאצל הכנסיה.

— „ביי זשידאָוו!"... מיד נשמע שאון התפוצצות זכוכית ואחרי כן צריחות ושריקות מאימות... אך אל תוך הבתים לא נכנסו, ובחנויות שבאמצע העיירה לא נגעו. רק חנות אחת בזוו, זו של אסתר חנה׳ס.

בינתיים רצה חיה טייטלבוים דרך אסטרטה מאחורי השוק אל בית הכומר והמריצה אותו לצלצל בפעמוני הקלויסטר (כנסיה) „נבט" — כרוז איום, סכנה ואסון...

..„ואם לא, האמינה — כבר הזדיינו מרי־נפש בינינו... הם מוכנים להצית את בתי האכרים מכל העברים!"...

כאשר נשמע ה„נבט" התחלחלו הפורעים ונסו... במנוסתם עזבו הרבה קרדומות וקלשונים...

זה אירע בשבוע של תשעה־באב...

לאחר מכן, כשהלכו אחדים מחשובי העיירה אל המטרונית איסאקאָוו להתאונן לפניה על מעשי הפראים אשר הביאה מקיוב, אמרה להם:

— „דמעות יהודים כמי־שופכין הן לי".

אתרחש ניסא והיא חלתה מיד. הביאו רופאים מרובנה ומקיוב אך לשוא והיא מתה אחרי סבלה יסורים קשים. אמרו, שכל ימי מחלתה היה ריח רקבון וצחנת שופכין עולה בחדרי הטרקלין של איסאקאָוו...

אגב אורחא — חן חן לקצבים שלנו: שבועות אחדים אחרי הפרעות עוד היו רואים „קאצאפים" אחדים וראשיהם חבושים...

משה שטרנברג

רצח משפחת יקיר

המאורע הזה, אשר זיעזע בזמנו את האָשטש והסביבה, אירע סמוך למלחמת העולם הראשונה (1912—14), אך בגלל חשיבותו של המקרה, השופך אור על יחסי השכנות בין התושבים היהודיים והלא־יהודיים, מן הראוי שיירשם בספר לזכרון.

משפחת יקיר החזיקה בית־מרזח בעיירה, שממנו משכה את פרנסתה שנים רבות עד שנפלה קרבן להתנפלות־דמים מצד השכנים באי בית־המרזח. שונאי־

ישראל לא חסרו מעולם ואפילו בימים של שלטון וסדר כביכול שבימי הצאר. אין לקבוע בוודאות אם נפל ריב בין מחזיקי בית-המרזח היהודיים לבין לקוחותיו השיכורים, אך המקרה המעציב קרה.

באחד מלילי השבת, כאשר משפחת יקיר עלתה על משכבם עייפים ויגעים מעמל השבוע, התפרצו לדירתם כנופיה של גויים ובחסות הלילה רצחו באכזריות רבה 4 נפשות ממשפחה זו, פרט לשני ילדים קטנים, שהתחבאו מרוב פחד והרוצחים לא הרגישו בהם.

בשבת בבוקר, כאשר הבשורה הרעה עברה בין תושבי העיירה והגיעה גם לידיעתם של שלטונות הבטחון האזרחי, המתה כל העיירה מרוב שוטרים, אשר פירקו בקפדנות ובחריצות את כל הסביבה עד שתפשו אחדים מהרוצחים. כבולים בשלשלאות ברזל הובאו למשפט ופסק-דינם נחרץ להיכלא בבית-הסוהר למספר שנים בהתאם לחוק.

עד כאן אין חידוש ותמה. מימים ימימה היו חייהם של יהודים בגולת אירופה ובכל מקום תלויים מנגד מחמתם של השכנים הפראים, שנהגו ביהודים לפי מיטב המסורת של „ועל חרבך תחיה". למרבה המעצבה באו ימי חופש ודרור לרוצחים האלה עוד בטרם הספיקו לרצות עוונם, והם הסתובבו בגלוי בין יהודי העיירה בלי כל פחד וחשש.

מהם ומכדומיהם גויסו על-ידי הנאצים הגרמנים, התליינים של יהודי האָשטש, שעשו את מלאכת הדמים שלהם באמונה והורידו אל בור-קבר אנשים, נשים וטף באופן האכזרי ביותר.

חנה גלמן—גוטניק

פרקי זכרונות

קטנה היית, האָשטש עיירתנו, אך מה גדולה היית ברוח ישראל ובמידות הצדק והיושר, ששררו בסמטותיך הצרות. כל הטוב והיפה, המסירות והנאמנות, עודם עומדים לנגד עיני היום, ואף כיום שהרחקנו נדוד אל מעבר לימים גדולים וארצות נרחבות, עודנו מתכבדים בכבודך ומתפארים ביחוסך. ביחוד שמורים על לוח לבי יחסי הידידות והחיבה, שבין איש האָשטש אחד לחברו. דומני, שכל העיירה לא היתה אלא משפחה אחת גדולה, איש לא התפאר מעולם בעושרו, אלא

במדות הצדק וההגינות. אף עניי האָשטש לא התאוננו על גורלם, אלא היו שמחים בחלקם, כי על־כן בתוך עמם ישבו ונהנו ממדה שוה של הערכה וחיבה.

לעולם לא אשכח את ערבי השבתות שלאחר יום־שוק גדול. עוד עמדתי בחנותו של אבא, והרב שלנו זצ״ל כבר הלך לבית־הכנסת לקבל פני שבת המלכה. מה פחד ורחב הלב למראה התמונה הנהדרה, שהגויים באי־היריד עזבו את המקום, החנויות נסגרו אחת־אחת, וקדושת השבת נשתררה בעיירה. וכן צהרי השבתות והחגים, עת בכל בית בהאָשטש ישבה משפחה יהודית נאמנה לשולחן ערוך כדת וכדין. בראש השולחן הסב ראש המשפחה ברחבות מלכותית ולצדו האם המקושטת לכבוד שבת ויום־טוב ומסביבם בנים ובנות כשתילי זיתים, כשפניהם מאירים באור יקרות של שמחה ואושר ונחת יהודי.

וכגודל האושר של הימים ההם, בה במידה גדולה העצבות שבלב, המכר־כמת כל חלקה טובה, בעת כתיבת השורות הללו, בזכרנו, כי כל זה נמחק מעל פני האדמה ללא שוב. לא נשאר לנו אלא לשקוע בזכרונות ובדמיונות ולהתנחם בכך, שבהרימנו על נס את זכר המעשים הטובים, נציב מצבה וגלעד לעיירתנו היקרה וליושבי בה, לנו ולבנינו אחרינו.

צא ולמד כיצד קיימו בהאָשטש מצוות גמילות־חסדים, שהיא אחת המידות הנאות שישראל מצויינים בהן. חנווני, שגמר את יום עבודתו בחנות, לא הביא הביתה את כסף פדיונו, אלא מסרו ברצון בתורת גמילות־חסד למי שצריך לכך. ומה נהדרה היתה התמונה באכסניה ההאָשטשאית ברובנה, כיצד סוחרי האָשטש עזרו ודאגו אחד לשני בתשלום חשבונותיהם, כאילו כיסיהם כיס אחד הוא.

מידה שניה, שמן הנכון להרימה על נס, היא מידת הכנסת אורחים, שקיימו בכל בית בהאָשטש. ראוי לציון מקרה של הכנסת־אורחים מיוחד במינו. בשנת 1933־34 ביקרו בעיירה אורחים חשובים מאד, ר׳ אברהם מאזר ורעיתו, שבאו מאמריקה לראות את ה„אלטע היים״. הנקל לתאר את השמחה שהשתררה בעיירה ואת הכבוד הגדול שהנחילו לו, אך האורח לא שעה אל הכבוד והכנסת האורחים שנפלו בחלקו ובמקום זה דרש תכלית. בהשפעתו ובתרומת היסוד שלו הניכרת נוסדה קופת גמילות־חסדים, שתבוא לעזרת הנצרכים.

כן יש לציין את מידת האחריות והדאגה לכל עניין ציבורי שעמד על הפרק, כמו, למשל, גדר לבית העלמין, החזקת בתי־הכנסת, משכורת ל„כלי־הקודש״, ייסוד בית־ספר ומתן חינוך עברי לילדים וכו׳. לכל דבר נמצאו עסקנים בצרכי ציבור באמונה, שהקדישו מזמנם היקר ועשו כל המאמצים, כדי שהכל יבוא על מקומו בשלום.

ר׳ אברהם מאַזער בין ההאשטשאים שלו — — —

שורה א׳ משמאל לימין (יושבים): **ישראל־דוד ובאבל אוצ׳ניק; הרבנית שפרה; חוה מאַזר; אברהם מאַזר; הרב ר׳ יהודה־ליב־צבי רבינוביץ; — —**; (עומדים): **משה פריינק**; מאחוריו משמאלו **משה׳קה קריצ׳מר**; ומימינו: **יעקב אוצ׳ניק; מאיר פינקלשטיין; יואל רויזמן; יוסף אוצ׳ניק.** שורה ב׳ משמאל: (בחלון): **חיסל ובריינה אוצ׳ניק; יוחנן רבינוביץ; חיים ויסמן; יהושע מירמלשטין** מאחוריו) **אשתו ריסיה; הודל קריצ׳מר מאיר גיסנהולץ; הרבי ישראל׳יק** רויזמן. שורה ג׳ משמאל: **הרבי שלמה־דב וורסטט**; מאזוריו: **אליהו שטיל; הרבי אהרן סנדלזון**; מאחוריו: **משה ברג**; מאחורי הרב: **גצל מוצ׳ניק** (בעל הזקן והשחור).

ומעשי אבות סימן לבנים. הנוער ההאשטאי הוכיח פעילות רבה ומועילה בשטח העבודה הלאומית. התארגן בתנועות-נוער ציוניות, שהעמידו עצמם לרשות תחית העם והארץ. בלהט-נעורים יוצא מגדר הרגיל עבדו למען הקרנות הלאומיות למען החינוך להכשרה ולהגשמה. לזכותם יש לזקוף את הצלתם הנפלאה של בני־נוער רבים, שזכו להתנחל בארץ־אבותינו ולהיות בין בניה, בוניה ולוחמיה. יש רק להצטער, שלא כולם הספיקו להינצל בדרך זאת ורבים ניספו בגיא ההריגה.

זכורים לי ימים קשים, שבאו על יהודי העיירה בימי שלטונות המעבר האוקראיניים, הרוסיים והפולניים, שפרעו פרעות בישראל והתנכלו לגוף, לנפש ולממון. אולם על־ידי עמידתם בפרץ של היהודים, שתמיד היו מוכנים לדורון, לתפילה ולמלחמה, עלה בידם לקדם את פני הרעה. רק בשואה הכללית האחרונה, שכל שונאי ישראל חברו יחדיו לכלותם, קצרה ידם של בני האשטש היקרים מלהושיע, וכולם יחד, אנשים, נשים וטף, זקנים ונערים, כולם הושמדו באופן הטרגי ביותר.

ישמש נא ספר־זכרון זה מצבה נאה לקהילה היהודית המפוארת, שאל דפיו הרוויים דם קדושים נבוא להשתטח ולהתיחד עם זכרם הקדוש ביום־הזכרון מדי שנה בשנה.

אברהם קרנצברג

תמונות מעיירתי

א. נשים צדקניות

צינה ושרה־בתיה, שתי הנשים האלו מפורסמות היו בעיירה בשם „די צווי גבאי׳טעס״, וכשמן כן תהילתן. לכל עני ונצרך דאגו ועזרו בסתר. ששה ימים קבועים בשנה בחרו להן לאסוף תרומות וצדקה לעניי העיר. שש פעמים בשנה אפשר היה לראותן מלובשות בגדי־שבת, מתדפקות על דלתות הבתים והחנויות ועוסקות במצוה. יום אחרי כל „הזכרת־נשמות״ היו עוברות מבית לבית לאסוף את הנדרים שנדרו בשעת „יזכור״. בחנוכה נהגו לאסוף דמי־חנוכה ובפורים משלוח־מנות לאביונים. גם בשעת הלווית־המת לא החמיצו „הגבאי׳טעס״ את ההזדמנות, כדי לבקש „צדקה תציל ממות״.

הן לא ישבו אפילו שבת אחת לסעוד בלי שהיו בטוחות, שמאכלי־שבת

הובטחו לכל בית נצרך. ומעשי אבות סימן לבנים — עם פטירתה של צינה המשיכה בתה פייגה פינקלשטיין במסורת האם, וכאשר שרה־בתיד מוצ׳ניק באה בימים, המשיכה בתה זוסיה גכמן וכך אפשר היה לראות את בנותיהן ממשיכות במסורת מעשי־הצדקה של אמותיהן.

רוניה קירצער — „מיכאליכע״ *)

אשה זקנה נמוכת קומה מליאת מרץ. אפשר היה לראותה כל יום שישי משעות הבוקר לרוץ מבית לבית עם סל גדול לאסוף חלות לעניי העיר.

בחול המועד פסח היתה אוספת מצות וביצים ומדי פעם ופעם היתה עוצרת אנשים ברחוב ומבקשת „א נויטיקע נדבה״.

גם היא כמו אחרות היתה מחלקת לעניים בסתר.

ב. ר׳ פייבל בדחן — „דער הקדשמאן״

יהודי נמוך קומה, אך רחב־כתפים, בעל זקן אדום ארוך ורחב, הגיע לעיירתנו בשנות ה־30 בתורת פושט־יד. בהיוודע לו, שבעיירתנו נשלמה דירה בתוך הבניין של ביה״ס „תרבות״ והמיועדת להכנסת־אורחים — „הקדש״, החליט לקבל את „ההקדש״ לידיו. ואמנם לא נח ולא שקט ר׳ פייבל עד שהצליח לקבל את הנהלתו ונכנס עם משפחתו הגדולה לגור שם. „ההקדש״ הזה שימש אכסניה לעוברי־דרך עניים פושטי־יד. ובאשר יהודי כפרי בסביבה שבק חיים, הובא ל„הקדש״ ונשאר שם עד שסודרו עניני הלוויתו.

רבות ושונות היו הפרנסות של ר׳ פייבל. ממקצועו היה חיט, שהיה מרכיב טלאי על גבי טלאי בבגדי דלת העם. ונוסף לכך היה שומר־לילה בעיירה. בלילות־הקיץ הקצרים היה ישן במנוחה על ארגז במרכז השוק מתוך אמונה שלמה שהגנבים לא יעיזו לפרוץ את החנויות. בלילות טבת הארוכים היה מחמם ר׳ פייבל את עצמותיו על ספסל ע״י התנור בבית־המדרש. אחרי חצות היה נוהג לערוך בקורת אם תושבי העיר ישנים במנוחה, וכדי להעיר את תשומת לבם היה דופק במקלו על הגדרות כאומר: יש לכם על מי לסמוך, יהודי האָשטש !... ואם במחתרת יבוא הגנב ויריק את אחת הדירות, היה ר׳ פייבל מצטדק וטוען:

— „וכי מסוגל אני לבדי לשמור על רכושם של כל בית ישראל ?״

---

*) שם בעלה היה מיכאל.

מקלו של ר׳ פייבל שימש לו לעוד מטרה קדושה. בכל ערב־שבת לפני הדלקת הנרות היה עובר על יד כל חנות, דופק במקלו ומכריז:

„שבת, ליכט צינדן! שבת, פארמאכט די קלייטן!"

ובעלות השחר של שבת, עת יהודי האָשטש ישנו שנת ישרים, השמיע ר׳ פייבל את שירתו הצעקנית:

„שטייט אויף, יידעלאך, שטייט אויף צו עבודת־הבורא!"

וכך היה מעיר את „החברה תהילים", שהיו נוטלים בחפזון את ידיהם ורצים לבית־המדרש לאמירת תהלים במנין. בכל „שמחה" בעיירה היה ר׳ פייבל רואה את עצמו כמחותן ראשי, לובש את הסורדוט של שבת, מתיישב בראש השולחן ומחכה לכיבוד.

גם בהלווית־המת לא נעדר מיודענו ר׳ פייבל, שהיה צועד בראש ההלוויה, מצלצל בקופסת־פח גדולה ומכריז: „צדקה תציל ממות!" וכשהיה ר׳ פייבל מכריז בקולי קולות: „צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו", חיל ורעדה יאחזו את יהודי העיירה מקטן ועד גדול. חנוונים סוגרים את חנויותיהם, נשים תזלנה דמעה ומקטן ועד גדול עושים חסד של אמת ומצטרפים להלוית המת בדרכו האחרונה.

מובן, שלמרות כל פרנסותיו הרבות והמגוונות, חי כל ימיו בעוני ובדוחק, עד שבאה היד הטמאה ורצחה אותו יחד עם כל קדושי עירנו.

אברהם ירון

פרקי הווי

נפלאות היריד

א. התוהה בדרכי היריד

בתוך כל ההמולה הגדולה של ה„יריד" לא חסרו כמובן גם מומנטים מבדחים ומאורעות מיוחדים, האופיניים כל־כך לעיירות הקטנות. אם־כי רחוקים אנו כיום בשטח ובזמן מהווי זה, עשויים אנחנו עדיין להתפעל וליהנות מאירועים אלה, שהיו אי־פעם חלק מאורח־חיים יהודי ושהפכו כיום הזה סיפורי מעשיות מימים עברו.

תענוג מיוחד היה להתבונן בהליכותיו של תושב חדש, היינו חתן שנתווסף בבית חותנו וסמוך על שלחנו, או כפי שנודע בפי הבריות „פרימאק", העושה את

צעדיו הראשונים בהלכות מסחר. הנה נדחק טירון כזה ומפלס לו דרך בין העגלות והסוסים, חולם בהקיץ ואינו יודע אי־מזה בא ואנה ילך. אך פתאום הוציאו מתרדמתו „קאצאפ" אחד מוכר־קוואס, שהשתפך בכל כוחותיו בקול רינה בשבח סחורתו:

עך קוואס!
כליעבנוי קוואס!
אדנא באבקא פילא —
סטא ליעט זשילא!...

(עך קוואס! עשוי מלחם קוואס! שתתה ממנו זקנה — חיתה מאה שנה!...)

נתבלבלה דעתו של החדש מצעקת־פתאום, נדחק ונתכנס לבין היהודים והגויים, בהתאמצו לשוא להעמיד פנים של איש־ירידים ותיק. נתקרב לעגלה טעונה שקים מלאים, שלח ידו למשש בהם מבלי דעת מה תוכנם. רז אחד היה ידוע לו מגירסא דינקותא: לקנות או לא לקנות, אך המישוש בעגלה לעולם לא יזיק. זאת ראשית חכמה של כל יהודי סוחר, כך נהג אביו ואביו־זקנו וכך גם עליו לנהוג אם חשקה נפשו במסחר.

וכך הוא מהלך לו מעגלה לעגלה, ממשש ועושה תנועה בידו, נד בראשו בחשיבות מעושה כמדבר אל עצמו וממשיך בדרכו הלאה.

— חדש, שאלו אחד האיכרים, „פרימאק"? של מי ואצל מי?

אולם הבחור ממלא את פיו מים ואינו משיב, אם מפני שזה לא לפי כבודו ואם מפני שמרוב צער ובושה שנתגלה כחדש, ניטל ממנו כוח הדיבור. בין כך וכך הוא מתרחק במהירות ממקום הפורענות, כדי לנסות מזלו בעגלה אחרת. אך הנה האיכר קורא אחריו בקול:

— הי טי „שאראוועניץ", כאדי נא נאזאד סיודי!

(היי אתה, „לא־לנו" שכמותך, בוא־נא חזרה הנה!).

האברך אמנם לא שם לבו אל קריאתו של איוואן, אך ברגע זה נחרץ גורלו. כאילו מתוך האדמה צמחו עשרות אזנים, השומעות ממרחקים, ועשרות לשונות שונות, שעוד באותו יום העבירו קול במחנה ההאשטשאים, שלחתן החדש קוראים „שאראוועניץ". וכשמו כן תהילתו, הכינוי החדש נדבק לו ללא תקנה, ובמרוצת הזמן היה לו לשם שני, שתפש את מקומו של הראשון, האמיתי, שנשכח והיה כלא היה...

ב. נעים-זמירות ה„ליראֿ" וה„קתרינה"

ועיד מפלאי היריד בהאשכש. הנה יושב לו על מדרכת העץ כוויעדקא העיוור. מסובב את ה„ליראֿ" בידו האחת וצובט את מיתריה בשניה ומשתפך ב„דימקא" נוגה „קורעת-לבבות":

טשארנייע כמארי נאסטופאיוט,
בראטיא יאסיפא פראדאיו־ו־טט!...
(עננים שחורים קרבים ובאים, האחים את יוסף מוכרים!)

מרה־שחורה יורדת עד לנבכי הנשמה, גדול וקטן זורקים פרוטה אל קערת הפח, נאנחים והולכים לדרכם...

בריחוק־מה מכוויעדקא עומד נעים זמירות ה„קאטערינקע", המשמיע את מנגינות המוכני לקול מצהלות הקהל, המלווה בקול את נגינת הקאטרינקע בדברי־שיר עממיים. וכטוב לב הקהל בשיר נכנס התוכי לתפקידו כחותך גורלו של אדם עפ״י רמז מבעליו. וכך היה אומר בעל הקאטרינקע לתוכי, שקנה לו שביתה על כתפו:

— לורה, משוך־נא והוצא מזל־טוב לדוד!

מיד קופץ התוכי ויורד לתוך תיבת המזלות ומעלה בשביל השייגץ מעטפה ובה אצבעון או „אגרת" מחטים, מסרק וכיוצא באלו דברים של מה־בכך.

ג. עיר עיר ונגידיה

לא לחינם חיכו וציפו יהודי האשכש ליום־השוק בכליון־עינים, כי מלבד הפרנסה העלובה, הכניס גם מעט הרחבת־הדעת וחדוות־חיים, ובזה נבדל לטובה משאר הימים האפורים. עשרות בשנים נמשך אורח־חיים כזה ובדרך זאת משכו פרנסה, כדי להחיות את נפשם ונפש בני־ביתם בצורה צנועה ביותר. בעיירות שבסביבה ראו ביהודי האשכש בעלי־בתים אמידים, אם לא „נגידים". וכן היה כותב סוחר מרובנה לסוחרת מהאשכש.

לכבוד הנגידה המהוללה מרת חנה...

ובאן שואלת הבת הקטנה, הקוראת את המכתב באזני אמה:

— אמא, מנין לו לאותו סוחר, כי „מאה" מונחת לך בארגז?

אכן עיר עיר ונגידיה, וגם הסוחרת בעלת המאה בנגידים!...

התעלולי מלחמת 1914

זכורים מהימים ההם מאורעות ועובדות, שבעיני ההסטוריון הם בודאי פחותי־ערך, אך בשביל פליטי־החרב המעטים, ששרדו מחורבן האשטש, נודעת להם חשיבות יתירה, בחינת „כי הם חיינו" וראויים לציון מיוחד

ד. צ׳יז׳יקים

הכינוי „צ׳יזיק", שפירושו מין צפור־דרור, ניתן לחייבי־גיוס יהודיים, שלא ירדה עליהם הרוח ממרום ללכת להיהרג בחזית המלחמה בעד השלטון הצארי האנטישמי, על־שום קלות תנועתם וכושרם להסתתר מעינו הפקוחה של השלטון.

מקומות סתר מיוחדים קבעו לעצמם הצ׳יזיקים, ששם ערכו חצות בצוותא. לא לישון בלילות היה עיקר ראשון במעלה בשיטת טיפולם, שתכליתה היתה אפיסת כוחות. ליתר בטחון דאגו גם לאמצעים מעשיים אחרים, היינו הטלת מומים גופניים ע״י „מאכערס" מיוחדים ומומחים לכך. מי שקרע את תוף אזנו והיה לחרש, מי שעשה לעצמו שבר או רגל נפוחה, ומי שקיטע אצבע, כולה או מקצתה, וכיוצא באלו מומים גדולים וקטנים. כי מי לידם יתקע, שבמצוד־לילה, „אבלאווא", על הצ׳יזיקים לא ייתפשו למלכות ויוסגרו לגיוס. במקרה כזה נוח לו לאדם אם יש בו מום כלשהו, ואילו לעובדה, שעלול מום זה להשאר לו לכל ימי חייו, לא ייחסו בשעת חירום זו כל ערך.

ה. אותות בשמים

כדרך הטבע, בשעה שפורענויות מתרחשות ובאות לעולם, צצו ועלו בהאשטש כל מיני אצטגנינים וחוזים בכוכבים, אשר השכילו לראות עתידות מראש. מישהו „ראה" במו עיניו מטאטא גדול ברקיע השמים — סימן למלחמת השמד, שתטאטא עמים מן העולם, שני „ראה" תבנית חרב, וזה ברור למדי למה ירמוז הדבר... וקהל תאבי חדשות ונפלאות הטבע נמצאו להם למכביר, ששתו בצמא את דברי החוזים ואף הפיצו אותם למחרת בין „עומדי מעגלים" בתוספת נופך משלהם. ליד „המעגלים" שעמדו על אם הדרך והתבוננו בחיילים היוצאים בסך לחזית, אפשר היה למצא בין השאר את רח׳לה חיה־לאה׳ס, כשהיא רצה אחרי כל פלוגת חיילים ושואלת לשלום אחיה יוסל שנלקח לצבא:

— היי, סאלדאטי, טשי ווי נע באטשילי יאסקעלע חיה־לאה׳ס ?

(היי, חיילים, האם לא ראיתם את יוסל חיה־לאה׳ס ?).

ו. תכסיסי מלחמה

בשנת 1918 חנה בהאשטש צבא הכיבוש הגרמני. בכל בית יהודי שוכנו גרמנים אחדים, כפי שקראו לכך: „לסדר את החיילים באכסניות". לכל יהודי ויהודי היה גרמני משלו, שעמו נשא ונתן ואף ניהל פוליטיקה בגרמנית האשטשאית.

— אלזא, וואהין גייען זי יעצט?

(ובכן, לאן פניכם מועדות כעת?)

— נאך קיאף, די באלשעוויקן שמייסן!...

(לקיוב, להכות את הבולשביקים!...)

ותוך כדי דיבור פרש הגרמני על השלחן את ה„לאנדעס-קארטע" (מפה), מצץ את המקטורת בארשת של החלטיות והסביר באר היטב איזה „ארטשאפטן" (מקומות) כבר נכבשו לפניהם ואילו יש בתכניתם לכבוש בקרוב.

— נו, אונד די „מיסע-מעשונע" האבן זי שאן איינגענאמען?

(והאם כבר באה עליכם (= נכבשה לפניכם) מיתה-משונה?)

— ניין — משיב הגרמני בבקשו במבוכה את ה„ארטשאפט" במפה — אבער וויר ווערדן נאך בעשטימט די „מיסע-מעשונע" אאוך איננעמען!

(לא, אך עוד נכבשה בהחלט!).

<u>מתוך ההפיכה</u>

ז. ה„רעקוואם" והתה

ה„רעווקאם" ההאשטשאי איוה למושב לו את ביתו של גביר העיר שלמה גארבר שם בחדר-האורחים הגדול נתקבלו ההחלטות החיוניות לעניני הציבור, תוכננו תכניות הפעולה לקידום המהפכה בכלל ולביסוס המשטר במקום בפרט ודרך אגב סודרו „חשבונות ישנים" שונים.

וכאשר עיפה נפשם של חברי הועד ממלאכת מחשבות והחלטות, שלחו לקרא לאשת הגביר ואמרו בזו הלשון:

— אנא, חיינדל, הואילי בטובך לעשות ה„סאמאוואר" (מיחם) ולהגיש לנו כוס תה. — — —

ח. אלמלי היו עשירים בהאשטש

אכן זמנים קשים הגיעו לעשירי האשטש, אלמלי היו בה עשירים. אפילו זאטוטי העיירה נתנו ידם לדחיפת המהפכה קדימה. נהגים מביטול תורה בשעת

הירוס, חמדו להם לצון וכתבו בגיר על הדלתות הנעולות של החנויות השדודות כתובות מהפכניות, כמו:

את כל הבורז׳ויים (גבירים) לתלות כמו אווזים!

אך מכיוון שבימים ההם לא היו כלל גבירים בהאשטש, הרי שגם לא ניתלו. מלבד זאת יש לציין לשבחו של ה„רעווקאם״, שהיה מורכב מ„גזלנים יהודיים״, אנשי האשטש טובים מתמול שלשום.

ט. לייב׳לי גוזר ויהודה מבטל

ביום לא עבות אחד הופיע בהאשטש בולשביק יהודי בשם לייב׳לי, שמוצאו היה מערי הסביבה. שמועה שמע, שיהודי האשטש נתבעים ונותנים ובא לנסות את מזלו ולסחוט מהם מספר רובלים. יצא הברנש לרחוב והביא לידיעת הציבור הודעה דחופה מטעם ה„קאמיסאר״, שעל היהודים לשלם „קונטריבוציה״ בשיעור מאות אחדות רובלים. מרוצת בהלה קמה בעיירה. איש לא ידע, ואף לא חברי הועד המיוחד, כיצד לאסוף את הכסף הנדרש, לאחר שרק לפני ימים ספורים נאסף ונמסר לידי השלטון סכום כסף ניכר.

בן עירנו יהודה קריטשמר קיבל עליו את שליחות הציבור להביא את עצומותיו לפני ה„קומיסאר״ ולברר מפיו על איזה „חטא״ הוטל עונש־כסף חדש. בהגיעו עד למעונו של הקומיסאר, שהתאכסן בביתו של אליהו רויזמן, נתקל על מפתן הבית בלייב׳לי עצמו, אשר באקדח שלוף ניסה למנוע ממנו את הכניסה. אולם לא על יהודה, חייל־ניקולאי משוחרר, באים באקדח. תנועה זריזה אחת, והאקדח נמצא בידיו של יהודה.

כפי שנתברר לא ידע כלל הקומיסאר על הקונטריבוציה החדשה, שלייב׳לי יזמה על דעת עצמו. הגזירה בטלה מיד ולייב׳לי ומשפחתו התחייבו חובת גלות מהאשטש לפי פקודת הקומיסאר.

י. מגפיים או חיי יהודי

פעם אחת הגיעה לעיירה כנופיה של פטלוראים משתוללים. אחד מהם היה מעוטף בטלית־ותפילין ועשה כל מיני העוויות וכרכורים, כדי לשים ללעג את היהודים ותשמישי הקדושה שלהם. אחדים מחברי „ההגנה העצמית״ היהודית התערבו בדבר, ובמחיר לגימת „סאמאגאנקא (יין־שרף מתוצרת־בית) נפדו הטלית־ותפילין מידי שוביהם.

הכל היה נגמר בשלום, אלמלא מגפי הלכה של יהודה קריטשמר, שהיה בין

חברי ההגנה, שעסקו במצוות פדיון השבויים. משראה הגוי את המגפיים המבריקים של יהודה, יצאו עיניו מחוריהן מרוב קנאה, וחמד אותם בלבו. ניכר היה בו, שגמר אומר להשיג בכל מחיר את המגפיים היקרים, שבזמן־חירום כזה היו ממש יקר־המציאות. כמעט ונעתקו מפיו דברי הפקודה:

— היי טי ז'ידאק, סקידאי־נא טשאביטי!

(היי יהודי, חלוץ־נא את המגפיים!)

אולם הגוי חש אל־נכון, שעם היהודי רחב־הגרם לא ילך הדבר במישרים, ולכן התחיל עמו מעשה־סוחר:

— אולי נעשה עיסקת־חילופין במגפינו?!...

יהודה עמד ללא־חת, מוכן ומזומן להסיק את המסקנות עד תומן. אולם בסופו של דבר נכנע, אך לא לפני הפטלוראי, אלא לפני תחנוניהם ודמעותיהם של בני־משפחתו, שרצו למנוע סוף רע. הפורע מסר את מגפיו בתוספת כמה אלפים „קארבובנצים" והעסק נגמר בשלום *).

יא. מעשה סדום פולני

בזמן כיבושה של האשטש בידי הפולנים, בוצע על־ידיהם מעשה־סדום מובהק. — חיילים אחדים התפרצו לביתו של לייבל פינגרהוט לדרוש דברי־אוכל ואחרי חיפוש מדוקדק בבית מצאו מעט דבש בכלי. בטענה שעקרת־הבית העלימה מהם את הדבש כדי להרעיבם, מרחו את פניה ואת שערה בדבש, הוציאוה בכח לרחוב והושיבוה בשמש הצהרים עד שנתקבצו על פניה זבובים ודבורים, שאכלו מדבשה ועקצו את בשרה. חיילים וקצינים וכן פולנים מ„פריצי" המקום שמחו למשבתה ונהנו מעינוייה של האשה העלובה.

---

*) מאורע דומה נזכר ביומנו של פרץ גולדשטיין (הלאה בספר זה). — מעשה בגוי, ששדד זוג מגפיים מיהודי הושטשאי בשם חיים נובאק ואשר כתוצאה מכך נספה היהודי וכל משפחתו באופן טראגי.

וכאן מקום לציין, שגם יהודה קריטשמר וגם חיים נובאק לא נכנעו לכח הגס של הגוי, שכן שניהם הוציאו את הרובה מידי נוגשיהם. אומץ לבם נבע מחוש־התנגדות בריא, שהיה לנחלת הכלל בין צעירי האשטש, שכולם בלי יוצא מן הכלל היו מאוגדים ב„הגנה עצמית", במטרה להגן על כבוד ישראל בגבורה ובמסירות־נפש.

לפני שנים רבות, בימי שלטון הצאר, כאשר ה„קאצאפים", עובדי אחוזתו של הפריץ איסאקאוו, השתכרו וחמדו להם לפרוע פרעות ביהודי האשטש, מיד העבירו קול בסמטת הקצבים:

— חבריא, מוטות!...

לא עברה שעה קלה ובחורי האשטש אחזו במוטות, שהוציאו מהגדרות, והניסו את הפורעים בחרפה. (ראה עמוד 53 — א. ח. הלר, הפוגרום בהאשטש).

יב. קבלת-פנים רשמית

כיבושה של האשטש בשנית בידי הפולנים נחרת בזכרונם של תושבי העיירה בגלל אפיזודה מענינת ומאלפת, המעידה על התוהו־ובוהו הפוליטי ששרר באזור זה בכלל ועל מצבם הטראגי של היהודים בפרט. ומעשה שהיה כך היה:

הראשונים שהגיעו לעיירה, היו שני פרשים במדים כחולים־כהים, שטרם נודעה זהותם. הם עשו „הקפות" משונות על־פני העיירה, אך איש לא העיז לשאול את פיהם פשר דבר. רק האברך היהודי, שעמד בראש ה„רעווקאם", לבש עוז, ודרך חשיבות הנאה למעמדו שאלם למחוז חפצם.

— ומה זה ענינך?! — השיבו הרוכבים בתמיהה.

האברך נעלב מאד מגסות תשובתם, ומניה־וביה הציג את עצמו לפניהם: יושב־ראש הועד המהפכני המקומי!...

— אהא! הרי אותך אנחנו מבקשים. ותוך כך ירדו מסוסיהם, שלפו את המשחולת מרוביהם (שאמפאל) וערכו לו קבלת־פנים רשמית וחמה...

ממעינות הרפואה

יג. מנדל „הרופא"

היו זמנים בהאשטש, שמנדל „הרופא" היה שליחו היחידי של המלאך רפאל לשקוד על בריאותם של תושבי העיירה. דרכי הריפוי שלו היו בחלקם על־פי חכמת המדיצינה ובחלקם — ובעיקר — באמצעות רפואות עממיות (באבסקע רפואות). לעצירות קשה היה רושם חוקן ממי־סבון, ואילו לשלשול — „צ׳רניאק", כלומר משקה ביתי עשוי מגרגירי־יער שחורים. לפורונקולים למיניהם היתה בידו רשימה ארוכה של רפואות ועצות, היינו: „לתפיחה קטנה הסתפק בבצקית (טייגל) עם פלפל, ואם התפיחה גדלה והיתה ל„מכה" של ממש, יעץ לחובשה בבצל צלוי באש, בקורי־עכביש או כל מיני עלים ירוקים שצמחו בעשב השדה. והיה אם כל הרפואות הבדוקות הללו היו חלילה ללא הועיל, ציוה מנדל הרופא לפנות לבית־החולים ולקבל מעט „מיליוטן־מיציקוטן". כזה היה כינויו הרפואי למשחת־סבון ירוקה הקרויה בלשון המדיצינה „סאפו וורידיס", אך באיזה דרך פלא התגלגל שם זה והיה ל„מיליוטן־מיציקוטן" — קושיא!...

מלבד כלי לחוקן אפשר היה למצא בארגז־היד של הרופא כוסות־רוח, בקבוק עם עלוקות, תה־קמיל (רומיאניק) לשטיפת הגרון וכל מיני צור וצרי

להועה. לכאב־שיניים היתה בידו קבלה מחבריו למקצוע, שאין תרופה טובה לכך מסיגריה או מכסה (פאקרישקע) חם...

יד. אין מזל לישראל

רק פעם בחיים נזדמנה לו למנדל־הרופא „פרקטיקה" הגונה הראויה להתכבד אלא שאין מזל לישראל, ובדיוק באותה שעה היה במרחק־הזיעה לכבוד שבת. וכן היה המעשה:

בהאשטש היה שואב־מים בשם שמואל־וולף. יהודי צנום, חסר שיניים ותמיד לועס, כי מעולם לא היה סיפק בידו לבלוע את ה„פיתות" (פאפאלקעס), שעקרות הבית העניקו לו ביום ששי להשיב את נפשו.

מלבד שאיבת־המים, שהיתה לו אב־מלאכה, היו לו עוד שתי פרנסות נוספות. — אחרי עבודת יומו הקשה שימש כשומר־לילה ופקודת משמרתו היתה לסובב בין הבתים והחנויות ולשמור עליהם מפני הגנבים. באישון־לילה, בשעה שכל יהודי האשטש ישנו שנת ישרים במטותיהם, נשמעו דפיקות מקלו וקריאתו של שמואל־וולף: „ראז, דווא, טרי!" (אחת, שתים, שלוש), כלומר לא ינום ולא יישן שומר ישראל. הפרנסה השניה, נדירה יותר, היתה להצות את הדרך בדליים מלאי מים לפני החתן בעת שמובילים אותו לחופה.

ביום ששי אחד, אחרי ששמואל־וולף סיפק מים לכל בתי היהודים בהאשטש, התנפל עיף ויגע על ה„ראסל־פליש" (רוטב־בשר) החם, שאשתו חיסיה הגישה לפניו. את צואר התרנגולת אכל בעינים עצומות ובכוונה גדולה, כדי להרגיש את טוב טעמו, ופתאום אוי ואבוי!... בגרונו נשארה תקועה — המחט, שאשתו שכחה להוציאה אחרי תפירת הצואר.

שכנים מהבתים הסמוכים נתקבצו ובאו לקול קריאתה של חיסיה לעזרה, אולם קצרה ידם להושיע. מיהרו למנדל הרופא, אך הוא היה במרחץ, ולא נשאר לו לשואב־המים אלא להכניס את אצבעותיו הארוכות לתוך גרונו ולהוציא את המחט במו ידיו...

טו. גם יאכים בחלומו...

בשנים האחרונות להתמוטטותו של בית־המלוכה הרוסי היה זה דבר רגיל לשמוע ש„נתגלה" פה ושם נצר ממשפחת הצאר. גם האשטש זכתה בימים ההם לעלות על עמודי העתונות בשל „גילוי" דומה.

באחד הלילות נתפס על־ידי משמר הגבול לא הרחק מהאשטש ברנש אחד,

מקלו של ר׳ פייבל שימש לו לעוד מטרה קדושה. בכל ערב־שבת לפני הדלקת הנרות היה עובר על יד כל חנות, דופק במקלו ומכריז:

„שבת, ליכט צינדן! שבת, פארמאכט די קלייטן!"

ובעלות השחר של שבת, עת יהודי האשטש ישנו שנת ישרים, השמיע ר׳ פייבל את שירתו הצעקנית:

„שטייט אויף, יידעלאך, שטייט אויף צו עבודת־הבורא!"

וכך היה מעיר את „החברה תהילים", שהיו נוטלים בחפזון את ידיהם ורצים לבית־המדרש לאמירת תהלים במנין. בכל „שמחה" בעיירה היה ר׳ פייבל רואה את עצמו כמחותן ראשי, לובש את הסורדוט של שבת, מתיישב בראש השולחן ומחכה לכיבוד.

גם בהלווית־המת לא נעדר מיודענו ר׳ פייבל, שהיה צועד בראש ההלוויה, מצלצל בקופסת־פח גדולה ומכריז: „צדקה תציל ממות!" וכשהיה ר׳ פייבל מכריז בקולי קולות: „צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו", חיל ורעדה יאחזו את יהודי העיירה מקטן ועד גדול. חנוונים סוגרים את חנויותיהם, נשים תזלנה דמעה ומקטן ועד גדול עושים חסד של אמת ומצטרפים להלוית המת בדרכו האחרונה.

מובן, שלמרות כל פרנסותיו הרבות והמגוונות, חי כל ימיו בעוני ובדוחק, עד שבאה היד הטמאה ורצחה אותו יחד עם כל קדושי עירנו.

אברהם ירון

פרקי הווי

נפלאות היריד

א. התוהה בדרכי היריד

בתוך כל ההמולה הגדולה של ה„יריד" לא חסרו כמובן גם מומנטים מבדחים ומאורעות מיוחדים, האופיניים כל־כך לעיירות הקטנות. אם־כי רחוקים אנו כיום בשטח ובזמן מהווי זה, עשויים אנחנו עדיין להתפעל וליהנות מאירועים אלה, שהיו אי־פעם חלק מאורח־חיים יהודי ושהפכו כיום הזה סיפורי מעשיות מימים עברו.

תענוג מיוחד היה להתבונן בהליכותיו של תושב חדש, היינו חתן שנתווסף בבית חותנו וסמוך על שלחנו, או כפי שנודע בפי הבריות „פרימאק", העושה את

זעקת־אימים פילחה את שקט הלילה ונדמה מיד... שומרי־הלילה, שהוזעקו לקול הקריאה, השיבו את רוחו של המורה המתעלף בעוד מועד, שאלמלא כן יתכן ובאותו לילה היה מחזיר את נשמתו לאלהיו... לפי הכוונתו פנו השומרים אל עבר מקום התורפה, כדי „לבקש מחילה" מהבר־מינן ולשלחו למנוחתו, אך לתמהונם לא מצאו אלא קרש ארוך ולבן, שהינוך העמידו בחוץ להתייבש...

יז. שבט סופרים ושבט חובלים

פרץ משה־מלכה׳ס היה כידוע „מושך בשבט סופרים" מהיר וכתב שירים עבריים בכל שעות הפנאי שלו. שיריו אמנם נדונו לגניזה, אך אין תימה בדבר, כי סוף־סוף היה תלוי בדעת אחרים. אולם כרבי מנהל „חדר" היה גם "מושך בשבט חובלים" וגם שבט זה נדון לגניזה, אם כי במקרה זה היה תלוי בדעת עצמו בלבד, שכן התלמידים היו בידיו כחומר ביד היוצר, ברצותו מכה וחובל וברצותו מרפה ידיו.

ככתיבתו כן גם דיבורו היה בנחת ובהומור דק, כפי שאפשר להיוכח מה„יעמוד" הגדול והחגיגי, שבו היה מכבד תלמיד שסרח:

מסוד חכמים ונבונים,
הורד־נא במחילה התחתונים —
ויוקח־נא ערבות דקות,
ונעיין במסכת „מכות"...

פרץ אמנם שר את השיר הזה יפה וטוב בניגון של „מחזור לימים נוראים" אך יצא ידי חובתו רק ב„יעמוד", כי לידי מכות של ממש לא היה בו די כח...

יח. כל עורב למינהו

יוסל שנאפר היה כידוע היחידי, שלא היה בעל־מלאכה, אך משום־מה בחר לעצמו להתפלל בבית־הכנסת הגדול ביחד עם כל בעלי־המלאכה של העיירה. ביום בהיר אחד נמלכו בעלי המלאכה בדעתם ושילחו את ה„תלמיד־חכם" מתוכם, והיה מחנהם טהור...

יוסל בעצמו הבהיר זאת על־פי דרש נוטריקון כהאי לישנא: אחר מעשה־פליאה זה יובן אל־נכון מדוע תרח ובני־ביתו יצאו מאור־כשדים, כי למעשה היו שם רק בעלי־מלאכה. צא וחשוב מהם ראשי־התיבות של כשדי״ם — כראווצי, שעווצי, דאמסקי אי מענסקי (חייטים, סנדלרים לגברות ולגברים)...

יט. סמיך ודליל ביד הלשון

אלול הוא כידוע חודש הרחמים והסליחות. הכל מהרהרים בתשובה ואפילו דג במים רועד מאימת יום-הדין. וכך הדריך החיט את נער השוליא:

— לא למהר, תפור כהלכה!

ואילו בכל ימות השנה טענה אחרת בפיו. בשדלו את הכפרי, שהבגד יעלה יפה וחזק, פינה אל הנער שנים מקרא ואחד תרגום:

— שי הוסטא (תפור סמיך)! ותוך כדי דיבור מתרגם את ההוראה לנער בלשונו — תפור דליל!

אך בחודש אלול שאני...

כ. וכל באי השוק

המעט הוא, כי קול השופר הזכיר ליהודי האשטש בוקר-בוקר, שעומדים הם בסימן של חודש אלול והטיל בהם מרה-שחורה והנה בא איציקל גערגל החייט והוסיף ניפך משלו.

חזקה היא בידו מימים ימימה לעזור לחזן ב„עבודה" של יום-כיפור. הוא שקד על-כן בימי אלול לערוך „חזרות" תכופות בקול גדול, שבקע מחדר-מלאכתו ועלה באזני העוברים והשבים.

— וכך היה מונה! — השתפך איציקל בסולו של חזן.

— אחת ואחת! — ענו לעומתו במקהלה נעריו ועוזריו והשגץ מכפר בימונוב בתוכם.

כא. על „הא" ועל דא

עגומים ונוגים הם ימי חודש אלול. בלב כבד יעלו יהודים על משכבם ותידד שנתם מעיניהם. אך משנעצמו העינים העיפות לפנות בוקר, והנה חבטה חזקה בדלת:

— עורו לסליחות!...

זה היה אברהם-מרדכי השמש, שלא היה אהוב ביותר על הצעירים והקשישים כאחד. על הצעירים על-שום מה? — על-שום שהקפיד לכבות את הנרות מיד לאחר תפילת מעריב, כדי שלא יוכלו „לחטוף" משחק בזאב-וגדי, בכפתורים, ב-21 וכו' ובכלל גירש אותם תמיד מבית-המדרש. והקשישים סתם לא אהבוהו וירדו לחייו כך, שאת חלקו בחיבוט הקבר קיבל בחייו.

מנהג היה בעיירה, שאברהם־מרדכי השמש יקדם פני החתן תחת החופה ויכריז:

— ברוך הבא, ברשות...

אך לידי סיום זה לא הגיע לעולם. „תפארת־בחורים" של האשטש, שעמדו מסביב, לא עשו דבר, אלא באנפוף מאנפפים: הא! הא! הא!...

„הא" זה הוציא את השמש מכליו ונסתרה לשונו. כן לא נתנו לו למלא את תפקידו בשעה שעמד להכריז על „בן־זכר", להודיע על המולד בשבת־שמברכין, בשעת קריאת המגילה או הדלקת נרות־חנוכה.

וכאן מצא בעל־חוב מקום לגבות את חובו. ובשעה שאברהם־מרדכי חבט במקלו בדלת וקרא לסליחות, חבט בכוונה מיוחדת להיפרע מבחורי־בליעל אלה על „הא"... ועל דא!...

כב. פיקוח נפש כיצד?

שלושה אמצעים בדוקים ומנוסים נודעו בהאשטש, שבכוחם להשיב רוחו של מתעלף. האמצעי הראשון היה „קריאת־גוואלד", כלומר קול־צעקה גדול, שבני־הבית הקימו כדרך הטבע במקרים כאלה. לקול הצעקה נתעוררו לפעולה השכנים הסמוכים, שמישהו מהם היה מצויד ב„חלשות־טראפן", אף זה אמצעי בדוק להקיץ מתעלפים. ואילו הרז השלישי נגלה לאדם אחד ויחיד בעיירה, היא שיינציע מאטעלעס, שקליפות מיובשות של תפוחי־זהב שמורות היו לה בכיסי שמלתה לצורך זה.

בכל מקום בעיירה, שהיה מקרה התעלפות, שם היה מקומה. כשם שאין שריפה בלי מכבי־אש עם חבית המים, כן לא יתכן מקרה התעלפות בלי שיינציע אשר הושיטה פלח של קליפה ואמרה בהכרה של בטחון עצמי:

— הא לך, תריח מזה וירוח לך!...

כג. אנשי ,,חול־המועד"

מנהג אופיני לימי הסוכות בהאשטש הוסיף צביון־חג מיוחד לעיירה, והוא זימון זוגות לצרכי „ראיה" ושידוכין. בואם של צעירים לעיירה „לראות" את בנות המקום, וכן יציאתם של צעירי האשטש לעיירות אחרות, קבעו מושג בפני עצמו, שנודע בשם חול־המועד'ניק...

שם זה נפוץ היה אפילו בין גויי המקום, שכן ה„שקצים" הקטנים היו

מלווים כל עגלת־סוסים, שהביאה לעיירה יהודי צעיר לבוש בגדי־חג, במזמור מיוחד: ז'יד חאלעמיי!...

כד. כלי־זמר, כלי־נגינה ובמה

ה„כלי־זמר"

כאשר המדובר הוא במנעמות הבילוי ובשמחת־הנפש שמקורם בעולם הנגינה, כאילו מאליהם יעלה זכרונם של ה„לירא" של כוועדקא ושל ה„קאטערינקע" בימי השוק, שהיו בבחינת „אבי כל תופש כנור ועוגב" בהאשטש. ברם היו אלה שמחות של ימות החול, ואילו מצב־רוח של חג ממש השרו על עיירה ויושבי בה ה„כלי־זמר" ההאשטשאים, שבאו לשמח חתן־וכלה ביום כלולותיהם. „חתונה עם כלי־זמר" היה מאורע חשוב, שהקים את העיירה כולה על רגליה. — מי שבא לכבוד המחותנים והחתן־כלה, כדי לשמוח אתם ולקיים מצוות „כיצד מרקדין", ומי שבא סתם להזין את אזניו בנגינתם של ה„כלי־זמרים", והעיקר שהשמחה במעונם.

והנה הנוסח המלא של „כרטיס־חתונה" חי, מפורש יוצא מפי רחל'ה השמשית, שעברה מבית לבית והביאה את בשורת המאורע המשמח לידיעתם של תושבי העיירה:

החתן והכלה הואילו לחתונתם להזמין,
אל תתנו להפציר בכם מאד שלא כדין,
ולמען־השם לבוא ולא להמתין!...

ואלו הם חבר הנוגנים, כשהם ערוכים כהלכה איש על מחנהו ואיש על דגלו ועל כלי־נגינתו. הנה לייזערקע בעל החצוצרה המנצח על הנגינות, בעריל עם החליל, והנה בעלי הכינור והבאס. ועל כולם חונע עם התוף והמצלתיים. ילשון מיוחדת להם היאך להידבר ביניהם, כדי לנצח על הנגינות כמשפט ה„כלי־זמרים" בישראל, וביחוד היאך להקביל פני מחותנים בדברי כבושין לפני שפתחו ב„וויוואט" או „דאבראניטש" (ערב־טוב) לכבודם. —

לכבוד המחותן המהולל מצד החתן, כי לו נאה כי לו יאה, „מזל־טוב" יפה למהדרין, בניגון מנגנים!

כלי־זמרים, יחדיו!...

אולם את כל כוחם וגבורתם הראו הכלי־זמרים כטוב לבם של המחותנים ב„מרק־הזהב" ובצלי של סעודת־הערב. כל מיני „פריילעכס" יהודיים ולא יהודיים,

וואלסים וכו׳ ולשיא התרוממות הנפש וליציאה מן הכלים ממש הגיעו בעת ה„שער״, זה הריקוד הישן והחביב, שחן יהודי אמיתי היה נסוך בו. ואמנם כן, לשמוע את לייזערקע ו„קאפעליתו״ בנגינתם ולראות את בתיה־ברכה „בבצעה״ את ריקוד ה„שער״ לכל פרטיו וכרכוריו היה משום נחת יהודי לאין ערוך ושיעור.

הגראמופון והתקופה המוסיקלית

כאמור, ה„לירא״ של כוועדקא, ה„קאטערינקע״ ולהבדיל באלף הבדלות ה„כלי־זמרים״ היהודיים היו משך שנים רבות ה„אלף״ וה„תיו״ של המוסיקה בהאשטש. אך לא לעולם חוסן. ובערב־קיץ אחד כיוון הרוקח אליהו־שלמה את מכונת הגראמופון החדש שלו, כשחצ־צרתו הגדולה כלפי החלון הפתוח, הרכיב עליו תקליט „יהי־רצון״ של ברכת החודש, למען ישמעו ויהנו מפלאיו של הקדוש־ברוך־הוא, שחלק מחכמתו לבשר־ודם לדובב שפתי חזנים על־ידי קפיץ דומם.

אך יצא ה„יהי רצון״ לרחובה של עיר, והקולות הערבים של התפילה נישאו על כנפי אויר־הערב הצונן והמשיב נפש והגיעו לאזניהם של תושבי העיירה ועד לאזניו של... דונקע הגלב אשר בביתה של יאניכע. והנה התעוררה הסטרא־אחרא ושלהה לאוירה של העיירה מעל גבי הגראמופון של דונקע את הצלילים של „טשובטשיק טשובטשיק״, כדי לטרוף את ה„יהי־רצון״ ולבלבלו חלילה. שעה ארוכה שימשו בערבוביה קולות האור והחושך ולא נודע ידו של מי על העליונה, אך בסימן המאבק הזה נולדה בהאשטש, „תקופה מוסיקלית״.

דונקע זה, בעצמו חלק מהאמנות, היה בנעוריו „משורר״ אצל חזן ונתגלגל ובא לכאן מאודיסה לכהן בתפקיד גלב. כ„איש־בוהמה״ מובהק חי עם גויה ואהב את הלגימה, ולעתים קרובות אף הגדיש את הסאה. בהיותו „בגילופין״ כיבד את אודארקא שלו במכות נאמנות כהלכות גוברין נכראין והשתפך בקול גדול בשיר־עם אוקראיניים ומולדאביים, ואם כי כ„משורר״ לשעבר סלסל את שיריו בנוסח של „הנני העני ממעש״, נשמעה בהם נעימה נוגה של נידח... ואמנם בתור שכזה ראו אותו בעיירה ונהגו בו מנהג זהירות, כי לעולם לא היו בטוחים בו.

אולם מצווה גדולה אחת היתה בידיו, שהיה מקיימה בכל מאודו, והיא מצוות פדיון־שבויים, ולכך הגיע דוקא ממקור לא־טהור, בחינת אור מאופל. „הבקבוק״ הוא שקשר אותו עם חוגי השלטון — יהיה אשר יהיה — והוא אשר הביא לקיום המצווה הזאת, ובימים ההם היה זה שטח־פעולה לא־מבוטל כלל. בשנות 1920—1924 היו רבים מאחינו בני־ישראל מקיימים מצוות פדיון־שבויים בגופם על־ידי הברחת הגבול הרוסי־הפולני של אז. בשבילם שימשה האשטש תחנת־מעבר, שממנה היו פונים לכל קצוי העולם, מי לקרובי־משפחה מהעבר הפולני, מי לאמריקה ומי לארץ־ישראל. אך לא תמיד עברה הברחה כזאת בשלום ועל הרוב נתפשו על־ידי שומרי הגביל והובאו אחר כבוד כאסירי המדינה להאשטש, שבה היתה תחנת המשטרה הגדולה

ביותר בסביבת־הספר הכפרית. מצב זה נתן לעסקני קהילת האשטש מקום רב להתגדר בו ובעזרת זונקע שוחררו כמעט כולם וניתנה להם האפשרות לעשות את דרכם הלאה ולהגיע למחוז הפצם.

תזמורות

אין האשטש יכולה להתפאר באמנים אנשי־שם, שהוציאה מקרב קהל־עדתה אך במה שנוגע למוסיקה ביתית, „בעלי־בתית", כמשפט העיירות היהודיות בימים ההם, שאני. ילדי ישראל למדו לנגן בכינור, לפרוט על מנדולינה וגיטרה, שכן היה בזה משום טעם האופנה, יחוס מיוחד או אפילו „מעלה יתירה" היפה לשידוך. יוצא מכלל זה היה שיקע (יהושע) גרושקא, שמוצאו מכפר קראסנאסעליע בדרך כלל נהג סלסול בעצמו, וביחוד אחרי שהתחיל להשתלם בכינור בקונסרבטוריון של לבוב, ראה את עצמו כאיש־המעלה, שלאו כל אדם זוכה להימצא במחיצתו. הוא ארגן קבוצה קטנה של נוגנים מבין יהודים ולא יהודים, מעין תזמורת זעירה, אך לעתים רחוקות מאד הפיקו היהודים טובת־הנאה כלשהי מנגינתם. על הרוב קבעו עתים לנגינה בביתו של הכומר המקומי והאמתלא לכך שימש הפסנתר, ששתי בנותיו של הכומר פרטו עליו. אך מה היתה הסיבה האמיתית לכך — לאלהים פתרונים.

ראויה להיזכר גם תזמורת הנשיפה, שנוסדה על־ידי קבוצת בחורים יהודיים בשנת 1929. מורם ומנצחם היה איש התזמורת הצבאית מהחייל שחנה בהאשטש. אולם כידוע אם אין קמח אין נגינה וכדי להחזיק את התזמורת השכירו עצמם לנגן בחתונות של יהודים ואף של לא־יהודים. וכך המשיכו לנגן גם למען האמנות וגם כקרדום לחפור בה עד שבליל־חורף אחד, בעת שהיתם בחתונה, קפאו החצוצרות מהכפור הגדול ונגינת חייהם באמצע נפסקה. בזה תם ונשלם סדר תזמורת. אחדים מחבריה עלו לארץ־ישראל, אחרים במקומם לא באו, כי דברים יותר חשובים היו על הפרק. בני־הנוער בהאשטש התחילו להרגיש בחוש, שהם יושבים כאן בעגלה לא שלהם, שאין כאן המקום ליצירה ולבנין ולהשתקע בקביעות. ואמנם כן, ההרגשה הזאת לא הכזיבה.

בדים ובמות

הסרט הראשון „הוצג" בהאשטש לפני למעלה מחמישים שנה. קרה הדבר בערך כך:

ביום בהיר אחד הגיעה לעיירה עגלת־סוסים שכילה פרושה עליה ונעצרה מול מכבי־האש. יהודי בעל זקן מדובלל הגיח לאטו מתוך העגלה, סחב והוציא

אחריו מן תיבה משונה, שהעמידה על חצובה בעלת שלוש רגלים, ובתקיעת דגלון לתוכה שלמה כל התכונה המסתורית הזאת. מיד לאחר־כך מחא כף אל כף, ניקה את גרונו בקול:

— ביאסקופ, ביאסקופ! בקאפייקא הצצה לתוך החור, במחיר קאפייקא אחת!

מי ששילם את המחיר הנקוב, סובב את מצחית כובעו לאחור, הרכין את גופו אל תיבת־הפלא והצמיד עין אחת אל החור. בעל התיבה סובב בידית ותמונות שונות מתחת לזכוכית המגדלת חלפו לנגד עיני הצופה כבמחזה. סובב היהודי בידו האחת את המוכני ובשניה נעזר להסברת תוכנה של כל תמונה לפי סדר הופעתה, והכל בעל־פה כבקי ורגיל, ממש מזמור־שיר:

— זהו הוד מלכותו הקיסר ניקולאי.

— וזהו הקיסר עם כל פמליתו.

— וזהו הקיסר רכוב על גבי סוסו הלבן.

— וזהו... וזהו...

אכן, כזה היה הסרט הראשון בהאשטש. הצגה יותר טובה, על־כל־פנים יותר משוכללת, נערכה בקיץ של שנת 1915. רק מודעה אחת הודבקה על הדלת האדומה של מכבי־האש וזו לשונה:

„הערב תבוצע באולמו של יואליק רויזמן הצגה קינמטוגרפית. כרטיסים להשיג על־יד הכניסה".

כל תושבי העיירה, אנשים נשים וטף, התכנסו ובאו לאולם זה, שלא היה אלא אורוות־סוסים, שכן יואליק היה בעל־אכסניה ובביתו רחב־הידים מצאו מקום־לינה אדם ובהמה עוברי־אורח. לשם ההצגה קשרו את הסוסים אל אבוסיהם, עשו מחיצה של שקים וסחבות והאורווה היתה לאולם. הקהל התיישב על הספסלים הארוכים, שהובאו מבית־המדרש ומעזרת־הנשים וחיכו בכליון־עינים להתחלת ה„חזיון". כדי לקצר את הציפיה הגדולה פיצחו בינתיים גרעינים שחורים, מצצו מיני סוכריות וממתקים, והרעש והמהומה בקעו ועלו עד לב השמים...

פתאום העבירו קול: „שקט! לכבות המנורה!"

בכל הושלך הס, וחושך־מצרים כיסה את האולם. גם הסוסים חדלו מאכילתם ומצהילתם וחיכו כביכול לבלתי־נודע. הדינאמו־של־יד התחילה לעבוד ועל הבד הופיעו כתובות. הקהל התחיל לקרא בקול בניגון של „זכור־ברית", ועוד לא הספיקו לסיים את הקריאה והנה כלב גדול הופיע על הבד כשבקבוק קשור לו מתחת לצוארו, ולאחר מכן... שום דבר!...

רבותי! — הכריז ה„בעל־דבר" — קלקול טכני. הסרט נקרע וההצגה לא תיערך היום — — —

רק כעבור חמש־עשרה שנה תוקן הקלקול הטכני. זה קרה בימי חיל־המצב הפולני שחנה בהאשטש ואשר בנה אולם גדול מצויד בכל השכלולים הטכניים הדרושים להצגת סרטים.

בשנים הראשונות של 1900 באה להאשטש לביקור חטוף להקת־נוד של שחקנים, אשר הציגו את ה„ספקטקל" הראשון בעיירה. בשנים ההן היה האויר כידוע ספוג ריח של מרד וכמיה לחירות. גם הריפרטואר, שהלהקה הביאה עמה, ריח של מהפכה כביכול נדף ממנה.

הצגה זו בוצעה „באולם" של ישראליק רויזמן, אחיו של יואליק ואף הוא בעל־אכסניה, והתחילה בפזמון־מהפכה כזה:

קבוצת חובבים האשטשאים בשנת 1937

מימין לשמאל: הרצל הול; ציפקה גליצקי; המורה שפירא; יהודית גולוד; צפורה הול; אברהם קרנצברג; פנינה קריצ'מר; בנימין גלמן; ראובן גולוד.

הפועל יגע כשד משחת,
ובעל־הבית דשן ורענן
טופח על כרסו מרוב נחת;
אוי, אל רחום, קחהו אליך,
קחהו! חטפהו!
השמים מכון כסאך!...

איציקל גערגעל החייט חש מיד במה הכתוב מדבר והרים קול צעקה גדולה:

— אהה, יחפן שכמותך, רד משם!

— סטראזשניק (שוטר)!

כשמוע בעריש הסנדלר וראש מכבי־אש את קול הקריאה לעזרה, הבין כי נטל עליו לעמוד בפרץ ולעשות משהו לבטחון הציבור. חטף והוריד מראשו את קובעו הגדול, שציין את משרתו הרמה בגדוד מכבי־האש, וכיבה בו את המנורה. קמה מהומה גדולה ומבוכה כללית, אנשים סללו להם דרך ליציאה בכח הזרוע וכל עוד נשמה באפם נחלצו מהאולם.

כך באה לידי סיום הצגת התיאטרון הראשונה. רק בשנת 1917 נערכה ההצגה השניה ביוזמתה של הסתדרות „פועלי־ציון" במקום, שביצעו בכוחות עצמיים את המחזה „דאס פינטעלע יוד".

אחרי מלחמת־העולם הראשונה, כאשר הונח להם לאנשי האשטש מעוצבם ומרוגזם ונתפנו לתת את דעתם על כך, נתארגן מזמן לזמן חוג חובבים (לובי־טיעליעס), שביצעו לעתים מזומנות ממחזותיו של גולדפדן ואחרים. כן לא דילגו על האשט להקות־נוד שונות, יהודיות ואוקראיניות, ומזון רוחני זה נמצא בעיירה בשפע רב.

לבסוף ייזכרו כאן ילדי האשטש, חניכי בתי־האולפנא העבריים, שהעלו על הבמה הצגות קלות בעברית. אולם לשברנו הגדול הצגתם באמצע נפסקה באופן טראגי מאד וקול שירתם לא יישמע עוד...

חינוך ותרבות

פרק ב

חינוך ותרבות

בתי־תפילה כלי־קודש, ימים־טובים — א. ירון / מ„החדר" ועד בי"ס „תרבות — א. ירון / מבית הרבי מאיר — א. קרנצברג / בית־הספר „תרבות" בהאשטש — א. גולומבקה / נוער זהב — א.ב. / הקלוב הספורטיבי „חשמונאי" — מ. שטרנברג

אברהם ירון

בתי־תפילה, כלי־קודש, ימים־טובים

א. בתי־תפילה

שלושה בתי־תפילה היו בהאשטש:

בית־הכנסת הגדול, שמגילת־היוחסין שלו הגיע עד מאתיים שנה בערך. כמנהג בכל עיר ועיירה במקומותינו, התפללו שם רק בעלי־מלאכה. היחידי מבין המתפללים, שלא היה בעל־מלאכה, היה יוסל שנאפר. ואמנם הוא לא האריך ימים במקום הזה ובסופו של דבר שילחו אותו משם אחר כבוד. את הסיבה האמיתית שהביאה לכך קשה לגלות, אך העיקר „איזהו חכם — המכיר את מקומו"...

בבית־הכנסת הגדול התפללו רק בשבתות ובימים־טובים, ואילו בכל ימות השבוע היה סגור. כנהוג, נחשב בית־הכנסת כמקום־קדוש ראשון במעלת החשיבות. רוב החופות הועמדו לפני בית־הכנסת וכל הלווית־המת עשתה תחנה לידו לשם עריכת „אל־מלא־רחמים". בלילות הטיל מקום־קדוש זה אימה מיוחדת על העוברים־ושבים, ולא רק ילדים אלא גם מבוגרים נמנעו מלעבור על־ידו בשעה מאוחרת בלילה, מפחד מפני המתים, הבאים להתפלל שם...

בית־המדרש נבנה מחדש בשנת 1911, אך אין כל אפשרות לקבוע מתי נבנה לראשונה. מרבית המתפללים בו היו משכבת ה„בעלי־בתים", אך בדרך כלל לא נעשו כל סייגים כדוגמת בית־הכנסת הגדול, אלא היה פתוח לכל, וכל מי שחשקה נפשו בכך יכול היה לקבוע שם מקום תפילתו.

את בית־המדרש היו מסיידים וצובעים לעתים מזומנות, כדי לשמור על מראהו הנאה והמתאים. הפריץ זאלאטניצקי היה נוהג בזמנו לבקר את „היהודים שלו" בשעת תפילתם בתוך ה„סינאגאגע" ואף לנדב סכומים נכבדים לצרכי בדק־הבית. אולם — כך רווחה השמועה — משום לב, שהיהודים נוהגים יחס של זלזול במקום קדשם, כמו עשון סיגריות, יריקה על הרצפה וכד', סר חינו של בית־המדרש בעיניו, חדל מלבקר בו ואף הפסיק את תמיכתו בו.

כמנהג עיירות קטנות אחרות, נערכו בבית־המדרש כל אסיפות־הקהל, בלי הבדל מטרה וצביון. בין אם המדובר היה בהוספה למשכורת הרב, או ש"מגיד" בא לעיירה לישא מדברותיו, ובין אם עמדה על הפרק תעמולה לבחירות, דאגה להסקת בית־המרחץ בערבי שבתות וכיוצא באלו ענינים מענינים שונים — על הכל דובר ונחתך באסיפות שבבית־המדרש. מן הראוי לציין מנהג יהודי מקובל בימים ההם להתריע על הצורך בהסקת בית־המרחץ, או ענינים דחופים אחרים שאינם סובלים דיחוי, דוקא בשבת לפני קריאת־הספר, דבר הידוע בקהילות ישראל בכינויו „עיכוב־הקריאה".

ה„קלויז" היה מקום־תפילה קטן שבו התפללו משלושה עד ארבעה מניניב יהודים. המלמד ר' אהרן היה שליח־הציבור בקלויז, שהצטיין במהירות תפילתו. הנה פתחו ואמרו „אדון־עולם" ועד שפנית כה וכה וכבר הגיעו ל„אנעים־זמירות" זה היה יתרונו הגדול של הקלויז, אך מעלה יתירה מזו נודעת לו מהסעודה־השלישית, שנערכה שם בצוותא מדי שבת בשבתו. בעת שבעלי־המלאכה מבית־הכנסת הגדול והבעלי־בתים מבית־המדרש סעדו איש איש בביתו ונאבקו ביהידות עם ה„המוציא" הקשה לבליעה ועם הזמירות לשבת, אותה שעה הסבו בצוותא כשני מנינים יהודים בקלויז וינקו השראה ונשמה־יתירה משיירי חלה ומזנב של דג־מלוח...

אל שלחן ארוך מכוסה מפה לבנה ישבו צפופים ונדחקים זה בזה והתנועעו אנה ואנה לפי קצב הזמירות. בניגון שבור, שיצא מלב שבור, הביעו רחשי־לב כמוסים, כמיהה וערגה לשבת־מלכתא המסתלקת, ואימה גדולה מפני שבוע ארוך ואפור, שאין בו אלא עול גלות, בדידות וריקנות. ומאריכים ב„שאלעשידעס" (סעודה שלישית) ומשהים את צאת השבת ואף מוסיפים מן החול אל הקודש. „שני כוכבים" ויותר מזמן נראו בשמים, אך קשה עליהם הפרידה ועדיין קולו של משה הינוך'ס מנסר באפלולית החדר כשהוא מתרפס ומתחנן:

גם כי אלך בגיא צלמות
לא אירא רע כי אתה עמדי...

בעזרת־הנשים הקטנה של הקלויז היתה לעתים סדנתו של יהודי אחד, שהיה מתקן שם כסאות שבורים, ששמו נקרא על־שום כך „עושה־הכסאות". מי בעצם היה יהודי זה ומא מוצאו? — על זאת לא ידע להשיב שום איש בעיירה, רק זאת ידעו, שמבטאו היה ליטאי ובעל „ריש" קשה וזרה. מלבד מלאכת הכסאות הוא נודע גם כ"מגיד עתידות" לפי „חכמת היד" או בעזרת פולי השעועית. רבים חשבוהו על־כן לאחד מל"ו צדיקים נסתרים, אפילו הרבי ר' אהרן היה סבור כן...

עוד בית־תפילה קטן היה אי־פעם בעיירה, שנהרס במצוות ה„פריסטב". שמועה רווחה בעיירה, שמישהו הביא קיטרוג לפני המלכות שאין מקפידים שם על תפילת „מי שבירך" לכבודו של ה„צאר"... שנים רבות לאחר הריסת בית־התפילה היה מגרשו חרם לא יבנה, עד שלבסוף בא זייוול מ׳לינסקי מהכפר ושאווראוו והקים עליו את ביתו.

באופן כזה היו בהאשטש רק שלושה בתי־תפילה, שנודעו בכינוייהם המקובלים: בית־הכנסת, בית־המדרש וה„קלויז".

היה היו...

ב. כלי־קודש

רבנים

הרב ר' יוסף למדן. ראשית הזכרונות על רבני האשטש ומנהיגיה הרוחניים של העדה היהודית אינה מגיעה אלא לתחילת המאה הנוכחית בלבד. מאין פנקסי־קהילה או תעודות ומיסמכים אחרים, אין אתנו יודע מה על קורות קהילת האשטש ודבניה בתקופה שלפני תאריך זה.

שמור בזכרונם של זקני שרידי העיירה שמו של הרב ר' יוסף למדן, שבא מאנופולי לשבת על כס הרבנות בהאשטש. אין לקבוע בבירור באיזו שנה קרה הדבר, אך אם אמנם נכונה הסברה, שהרב ר' יוסף נשאר בעיירה שלוש שנים בלבד, יש יסוד להניח לפי זה, שקיבל את הרבנות לא לפני שנת 1900, מאחר שידוע, כי כבר בשנת 1904 השתקע בעיירה הרב ר' צבי־יהודה־לייב רבינוביטש.

אם כי תקופתו של ר' יוסף למדן היתה כאמור קצרה מאד, הרי סדרה גדולה של מעשים־טובים ופעולות חינוך ותרבות קשורים בשמו הטוב. מספרים עליו, שהיה בין מחזקי תנועת ההשכלה ועזר לייסד קבוצות שוחרי־השכלה בעיירה. רק בזכותו נוסדה כבר בשנים ההן ספריה ציבורית עשירה, שאת הספרים למענה

דרוש דרש באמצעות „חברת מפיצי השכלה" בפטרבורג. הוא גם זרע במקום את הגרעינים הראשונים לרעיון „חיבת־ציון" ולשיטת־הלימוד „עברית בעברית".

מהאשטש עבר ר' יוסף לעיר קובנה שבמדינת ליטא.

הרב ר' משה'קע האשטשער. כמה ובאיזו שנים כיהן ר' משה'קה כרב בעיירה, ובמה זכה לכינויו „ר' משה'קה האשטשער", אין איש יודע בבירור. רק דבר אחד ידוע ששמו היה קשור במחלוקת הגדולה, שהתלקחה בימיו בדבר הזכות וה„חזקה" לכסא הרבנות. יש מקום להניח, שבמחלוקת זו, שנטושה בעיירה בשנת 1903 בערך, היה מעורב גם ר' יוסף למדן וששימשה סיבה לעזיבתו את העיירה אחרי תקופת־כהונה כה קצרה.

המחלוקת ארכה כשנה תמימה והתנהלה במרירות רבה ובחימה עצורה, כמנהג קהילות־ישראל בימים הם. מדת ההתנגדות בין „הצדדים" היריבים הגיעה ממש לידי מכות ביניהם. יתר על כן, היצרים והאמביציות הציתו בלבות־הם של המתנגדים אש זרה, שאיימה על שלום־הבית בין משפחות יריבות עד כדי „דיני גיטין".

הקיץ הקץ למחלוקת הגדולה בשנת 1904, עם בואו של ר' צבי־יהודה־לייב לשבת על כס הרבנות בהאשטש.

הרב ר' צבי־יהודה־לייב רבינוביטש, רבה האחרון של האשטש, נולד בשנת 1878, בקראסנה פלך פודוליה לאביו הגאון ר' שמואל רבינוביטש, רבה של קראסנה. הוא למד בישיבות אחדות והוסמך לרבנות בשנת 1900. בערך בזמן הזה נשא לאשה את צפורה־ברכה, בתו של הרב מסלאבוטה ר' מיכע'לע טויבמן בנו של ר' חיים'קע ברעזנער. ר' מיכע'לע קנה את ה„חזקה" לרבנות של האשטש מר' יוסף למדן בכסף מזומן ונתנה נדוניה לחתנו לוקח בתו.

ימים של שפע והרווחה לא נכונו לו לרבה החדש של האשטש, בהיות העיירה

קטנה ומשכורתה דלה מאד. כמקור להכנסה נוספת שימשו כנהוג רח״ש מחתונות, מכירת־חמץ בערב־פסח, דין־תורה וכו׳. אך מדת עניוותו ונועם הליכותיו היו גדולים ומעולם לא בא בטרוניא עם מישהו על מצבו. לעומת זאת היה מפורסם בלמדנותו ועשה לילות כימים בשבתו על התורה ועל העבודה. הרבנית ואחר־כך הבנים נשאו בעול ההכנסה להחזקת הבית.

ר׳ הירש־לייב התפלל בקביעות בבית־המדרש, ואילו את ה״ימים־נוראים״ נהג לחלק בין בית־הכנסת ובית־המדרש, כנאה לרב דמתא, הפורש את חסותו על כל העדה. כבנם של קדישים עמד בתפילת נעילה בדחילו ורחימו ושפך דמעות המות לפני קונו, שיברך את קהל עדתו בשנה טובה בזכות אבותיו הקדושים.

מנהג היה בידי יהודי האשטש לבוא ולהיראות בביתו של הרב פעמיים בשנה: בערב יום־כיפור לאכילת ״קרעפלאך״ ובימי החנוכה לאכילת ״לאטקעס״. בהזדמנות זו נהג כל אחד להשיח לפני הרב את צרור דאגותיו וצרותיו ולהתברך מברכות פיו. מלבד שתי הפעמים הללו היו כל יהודי האשטש אורחיו של הרב בעת ביקורו השנתי של ר׳ גדליה׳צי ברעזנער, בנו של ר׳ חיים׳קע ברעזנער. הוא פקד את העיירה מיד אחר חג הפסח ושהה בה מיום שישי עד יום שישי. היה זה שבוע של קבלת־פנים, שתיית ״לחיים״ וקבלת ברכה מפיו של ר׳ גדליה׳צי.

גם אחיו של ר׳ גדליה׳צי, ר׳ אהר׳לע, היה בא להאשטש לפקוד את חסידיו ולקבל מהם ״מעמד״ כנהוג. הוא בא כמובן במועד אחד והתאכסן בביתו של ר׳ ישראל־דוד אוטשעניק, שאשתו באבל היתה ברעזנאית.

מנהג כשר זה של שתיית ״לחיים״ בבית הרב הביא פעם לידי נסיון גדול והיה כפשע בינו ובין אסון. הדבר אירע בשבת של שבוע הפסח, בתקופת שלטונו הפרוע של פטליורא באוקראינה. חיילים אחדים חשקה נפשם ביי״ש, וכשלא מצאו את מבוקשם התפרצו אל דירתו של הרב לעת מנחה ובצעקות ואיומים דרשו ממנו יי״ש. לטענתו של הרב שאין לו יי״ש, תבעו כסף תמורתו. הם הפכו מהפכה בבית, מיששו את כל כליו ולא מצאו לא יי״ש ולא כסף. כאשר פשטה השמועה בעיירה על־כה ולמה התנפלו על ביתו של הרב הובהלו מספר בעלי־בתים אל הרב והגישו לו בהיחבא סכום כסף, כדי שיהיה לו לתת לשודדים כופר־נפש. למרות קדושת השבת, אך נוכח הדין המפורש של ״פיקוח נפש דוחה שבת״, לקח מידיהם את הכסף ופדה את עצמו. — ועוד קרה נס בתוך נס. לרב היה שעון־זהב יפה, שלא היה נושאו עמו בשבת משום ״עירוב״, אלא היה טומנו במטה תחת כר וכסת. משעזבו החיילים הפורעים את הבית, נגש בלב נוקף

למסתו החרושה לראות, אולי הוכו בסנוורים ולא הבחינו בשעון הזהב, ואמנם מעשי־נסים, השעון נשאר במקומו.

ביום הראשון של חג הסוכות תש״ב (26.9.1942) בא האסון הגדול. ביום המר והנמהר ההוא העבירו את הרב מביתו, ביחד עם הרבנית ועם שני בניו יוחנן ויוסל׳ע, אל ביתה של ראסקע מאליס ולמחרתו הועבר לביתו של הגוי יארעץ ועוד באותו יום הוצאו ארבעתם להורג.

הרבנית שפרה־ברכה, שנהרגה ביחד עם הרב, היתה אשה נאה ופקחית. היא היתה צופיה הליכות ביתה בתבונה רבה ולא פעם עזרה לבעלה בעניני־ציבור. בעצה נכונה ובחיוך, הנובע מטוב־לב, עלה בידה לשכך כעס וחימה ולהשכין שלום בין יריבים.

שלושה בנים ובת אחת ילדה לרב. הבת הבכורה הודל נישאה לרוקח בברזנה. הבן הראשון יעקב־יוחנן נולד בשנת 1905, למד בישיבת באראנוביטש וכן בישיבתו המפורסמת של ר׳ חיים־עוזר גרודזינסקי בוילנה. הוסמך לרבנות על־ידי שני רבנים ברובנה, שאחד מהם היה הרב הנודע מה־יפית. הבן השני יוסל׳ע, שנולד בשנת 1910, למד גם הוא בישיבת־באראנוביטש ואף הוסמך שם לרבנות בשנת 1934. הבן השלישי, היחידי שנשאר בחיים, הוא חיים׳קע, שעלה לישראל בשנת 1929.

משך של שלושים ושמונה שנה ישב ר׳ צבי־יהודה־לייב על כסא הרבנות בהאשטש. ניהל בנאמנות ובמסירות את קהל־עדתו, שמח בשמחתם, כאב את צרתם ושתה עמהם את כוס התמרורים עד תומה. על הרב ומשפחתו ועל כל קהילת האשטש יאמר:

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!...

שוחטים

ר׳ הערשל רויטנברג „השוחט הזקן״. בתקופת ארבעים שנה האחרונות זכורים שני בתי שו״ב־ים בהאשטש: השוחט הזקן, ר׳ הערשל רויטנברג ובנו שמואל׳יק ור׳ יוסל זעקצר ושני בניו השוחטים יהושע וישראל׳יק. לר׳ יוסל היו עוד שני בנים, לייבל ומאיר, אך לא החזיקו באומנות אביהם.

ר׳ הערשל היה בנו של ר׳ זלמן השוחט, אחד מחשובי התושבים בעיירה, שנפטר בשיבה טובה בשנת 1908. סמוכים על שלחנו היו בת־אחותו עטיע ובעלה שלמה־בר ווערסטאט מעיר קוריץ, שהיה מוסמך לשחיטה ועזר לר׳ זלמן לעת זקנתו. בנו הערשל התחתן לטרוכנברוד ואשתו מלכה הכניסה לו את ה„חזקה״

לשחיטה, שירשה מבעלה הראשון. הוא נשאר על כנו כשוחט בטרוכנברוד עד פטירת אביו, ומאחר שלשוחט ר' שלמה־בר לא היו כלל טענות ל„חזקה", חזר ר' הערשל להאשטש ותפש את מקום אביו.

שמו „השוחט הזקן" לא היה כינוי בלבד, אלא עובדה של ממש, כי על־כן היה ר' הערשל זקן בשנים מהשוחט השני ר' יוסל. הוא היה בר־אורין גדול, אך מעולם לא החזיק טובה לעצמו על־כך, אלא היה נוח לבריות וחביב על הכל. הוא נתמך לא רק על־ידי מרבית הקצבים במקום, אלא גם הרב נמנה עם תומכיו כאשר ר' הערשל בא בימים הצניע את סכינו ובנו שמואל מילא את מקומו.

ר' יוסל זעקצר הובא כשוחט שני לרגל הרחבת גבוליה של העיירה וגידול הצריכה בה. איש מאנשי האשטש לא ידע לאשר אל־נכון מי היה ר' יוסל ואי־מזה בא, מאוסטראהא או מסביבתה, אך עובדה ידועה היא, שלא הוא ולא אשתו נחמה לא היו מתושביה הותיקים של האשטש.

ר' יוסל גם־כן היה בן־תורה וגם שם בניו יצא לתהילה כלמדנים וחריפים, שתורתם אומנותם. אולם יחד עם זאת רווחה סברה בעיירה שעל תורתם גאוותם ועל־שום כך לא היתה דעת־הבריות נוחה מהם ביותר. יתכן מאד, שמדה זו של יהירות שימשה עילה לכך, שבכל „מחלוקת" שפרצה בין הצדדים, כדרך ה„כלי־קודש" בקהילות ישראל, היתה ידם של ר' יוסל ובניו על התחתונה. וזאת לדעת, שכל צד יריב ידע לרדת לחייו של הצד השני במדה, העוברת את גבול המותר והחיוני לגוף הענין הנדון.

שנים מספר אחרי עלות בנו של ר' הערשל לכהן תחת אביו, הגיעה גם שעתו של ישראליק למלא את מקומו של אביו ר' יוסל. באופן כזה זכתה העיירה לשני שוחטים צעירים, שהורתם ולידתם בהאשטש ומעשי אבותם בידיהם. בנו השני של ר' יוסל, יהושע, היה לשוחט במזיריטש־גדול, עיירה המרוחקת כשנים־עשר קילומטר מהאשטש.

כך זרמו להם החיים בשטח־השחיטה באין מפריע, עד שבשנת 1937 התמרדו בעלי־המלאכה בעיירה בטענה, שאין בכוחם לשלם דמי־שחיטה בשיעור אחד עם כל הבעלי־בתים העשירים. הדברים הגיעו לידי־כך, שביוזמת בעלי־המלאכה הובא שוחט שלישי מרובנה. הוא היה אמנם אברך הגון וראוי לכך, אך הגינותו לא עמדה לו בעת מריבה. ראשית־הכמה אסר הרב את שחיטתו, והשנית גברה המחלוקת בעטיו ואף הגיעה לתגרות־ידים.

סוף־דבר היה, שהגיעו לידי פשרה, שלפיה השוחט החדש הלך כלעומת שבא, והעיירה הועמדה שוב על שני שוחטים כקדם.

חזנים

רשימת החזנים בהאשטש קצרה ביותר. מובן שהמדובר הוא לא בחזנים חובשי מצנפת גבוהה ולובשי גלימה שחורה וכיוצא באלו אביזרים של חזנים יושבי כרכים. לעומת זאת היו בהאשטש בעלי־תפילה טובים, שהצטיינו בנוסח מסורתי, ב„שטייגער" נעים ואף בקול ערב. ידועים היו לכל איש־האשטש שני בעלי־תפילה מובהקים משנים ראשונות: מוטל החזן ור' אלתר מאזער, אחיו של ר' אברהם מאזער. אחריהם באו שני יוסל — יוסל רעזניק ויוסל פרס.

יוסל רעזניק. בזכרונם של אנשי האשטש תישמר לימים רבים תפילת „הימים הנוראים" של יוסל רעזניק, כששני בניו שייקע וחיים עחרים על־ידו. מתפללי בית־המדרש היו אומרים עליו, שהוא בעל קול נאה, אך נוטה להצטרד מהר. אך למותר לציין, שאמנות החזנות בהאשטש לא פירנסה את בעליה בשפע רב, שכן היה ר' יוסל מתגורר עם בני־ביתו בבית ה„הקדש". כאשר שני בניו גדלו ויכלו כבר להקל מעליו את עול הפרנסה, לא זכה ומת. הבנים לא ירשו מאביהם את החזנות והעדיפו לשלוח במסחר ידם. אך מה שנוגע ל„חזקה" הרי שנים רבות אחרי מות ר' יוסל עמדה „קערה" שלו בין שאר הקערות על שלחן בית־המדרש בערב יום־הכיפורים.

ר' יוסל פרס, או כפי שכונה בפי כל יוסל מארימס, היה חזנה האחרון של האשטש. בעל קול ערב מאד, וכפי שאמרו עליו קיבל את נוסח תפילתו מאלתר מאזר, ואל יהא שבח זה קל בעינינו. ביחוד הצטיין באורח־אמירתו („זאגעכץ").

עודנו זכור „שיר המעלות ממעמקים" שלו בתפילת ימים־נוראים. — בבית־המדרש הושלך הס. בחיל ורעדה העלה את טליתו וכיסה בה את ראשו ואת פניו ובקול רווי דמעות הפטיר פסוק אחר פסוק, כשהקהל עונה אחריו בקול גדול. הצעירים מבין באי בית־המדרש ראו בחוש כיצד נאבק ר' יוסל עם המלאכים שהם „פועלי תפילות", שיביאו את תפילתו לפני כסא הכבוד ברחמים. וסמוך היה לבנו ובטוח בתוצאות הטובות, כי על־כן הש"ץ בוכה, אבות בוכים, אפילו ר' יהודה־לייב ה„קרופניק", (טוחן הגריסים), היהודי הנוקשה כל ימות השנה, בוכה כילד קטן...

ימים טובים

משנכנס אדר מרבין בשמחה, והסיבה לכך פשוטה. — מלבד זאת, שהולכים ומשתחררים מכבלי החורף הקשה, ממשמשת ובאה שמחת הפורים וגם חג הפסח כבשר האביב עומד מאחורי כתלנו. מובן, שהימים לפני הפסח וגם הפסח עצמו

לא היו שונים מאלה שבעיירות יהודיות אחרות. הרבותא היתה רק בכך, שכל זה היה שלנו ועל־כן דימינו בנפשנו ועודנו מדמים עד היום, שהכל היה טוב יותר ויפה יותר מאשר בכל מקום אחר.

נדמה היה, ששמש האביב זורחת „לשמו ולשמה ולשם האשטש" ומפיצה קרני אורה עליה באהבה מיוחדת. השלג, שנערם בשוחות שבצדי הדרך, מפשיר והופך לזרם מים כביר, כדי לגרום שמחה ושעשועים לילדי האשטש, שנמקו כל ימות החורף בד' אמותיו של ה„חדר". ובאשר כי כן התקינו צי של ספינות נייר והשיקו אותן בתכונה רבה ב„ים הגדול" ואף הפשילו מכנסיהם ובששון־ילדים כי גאה גאה רדפו אחריהן ברוב ענין.

דומני, שמצה טעימה כזאת, שנאפתה אצל „בעניכעס קינדער", לא יצאה משום בית־חרושת מודרני. אך העיקר התכונה הרבה והבהלה מסביב לאפית המצות. הריצה בעקבותיו של „קיבא (עקיבא) בלאז", כדי לחטוף מסלו חתיכת מצה חמה. כל זה הפך את חג הפסח ל„זמן חירותנו" אמיתי, שכל־כך התגעגענו עליו כל ימות השנה.

היו גם חגי פסח בהאשטש, שאינם נזכרים מתוך שמחה וגעגועים. אלה היו החגים, שחלו בשנות המלחמה, עת על כל פנים היתה נסוכה הדאגה על המצב בכלל ומאין יוקח מעט קמח למצות. ערב יום־טוב כזה היה בשנת 1919, כאשר מסביב שרר היגון והשממון. בעמל רב השיגו מעט קמח לאפית לחם עוני, שבשנות העוני והרעב ההן היתה לו משמעות מיוחדת. אך המצות הטריות הפיצו ריח נעים וחמים ונטעו בלב תקוה ובטחון, כי „השתא עבדי — לשנה הבאה בני־חורין"...

אולם גם התקוה הקלושה שבלב הושבתה, משנפיצה בהאשטש הידיעה, שיהודי ז'יטומיר יישארו בלי מצות לפסח. ידיעה זו הגיעה יום אחד לפני בדיקת המץ. אך יהודי האשטש לא האריכו בשהיות וממש באותה מדה של עמל ומסירות־נפש, שבה דאגו לצרכי המקום, השיגו את הקמח הדרוש בשביל אחים לצרה. ללא דיחוי כלשהו הוקמה ה„טאליקע" בבית ההקדש, לשו ואפו בנשימה אחת ועוד בערב פסח הגיעו המצות לז'יטומיר. יהודי האשטש נשמו לרווחה בהכרה של קירת־רוח, שנפל בחלקה של העיירה הקטנטונת לא להסב אל ה„סדר" אלא לאחר היוכחה לדעת, שגם יהודי העיר הגדולה יקיימו מצוות הפסח כהלכתה.

בעיר זוויהיל עבר פסח זה בסימן דם. בעצם ליל הסדר התפרצו חיילי פטלורא לביתו של הנגיד הידוע לוריא, בעל בית־החרושת לעורות, ושחטו באכזריות פרועה שלושים וחמשה איש, ביניהם עשרים בחורי־ישיבה, שהסבו אל שלחן ה„סדר". בערך בזמן הזה קרה גם בז'יטומיר „פוגרום" גדול, שרבים היו

קרבנותיו בנפש וברכוש, וכן במקומות אחרים. לעומת זאת עבר הפסח בהאשטש בשקט, ומי יודע אם לא בזכות המצות בשביל יהודי ז׳יטומיר, וביחוד בזכות ילדי האשטש, שנחלצו אף הם למצווה זו ועזרו באריזת המצות לשם החשת משלוחן.

ימי ה„ספירה״ שבין פסח לשבועות הם כידוע ימים קשים לישראל. האם דבר קטן הוא להכיר לדעת, שהנהר מושך וקוסם במימיו הצוננים והרעננים, והרחיצה בהם אסורה! ואמנם חיכו וציפו בכליון-עינים עד יעבור זעמם של ימי הספירה וכן לידיעה, שחזיר טבע בנהר, שכן מסורת היתה בהאשטש לא להתחיל ברחיצה אפילו אחרי חג השבועות, כל עוד המים לא באו על קרבנם...

ימות־הקיץ בעיירה הקטנה היו כעין מועד־קטן אחד. הכל מסביב פורח וצומח וההוצאות קטנות והולכות. אין צורך עוד בעצים להסקת התנור והילדים אינם קורעים נעליים, באשר הברירה בידם להתהלך יחפים. עד תקופת הקציר גם הפרנסה משתפרת ובכלל הרגשת הרווחה שוררת בכל. אולם דוקא משום כך תחלוף תקופת הקיץ כחלום יעוף, הנה היה חג השבועות וכבר ראש־חודש אב הגיע. וכך אמרה סבתא: „אין אב ווערן די ליפן בלאוו״, כלומר חודש אב מבשר את בוא הסתיו והחורף.

חודש אלול הביא בכנפיו רגשי אימה ועגמה. הכל נובל, עלים ירוקים מצהיבים, נושרים ונידפים ברוח. נשים צדקניות „מודדות קברים״ ועושות נרות-דונג לקראת „הימים הנוראים״. בבית-המדרש מתרבים הבאים ומתפללים ביותר כוונה, נדמה שחלל האויר ספוג ריח של „תשובה״. סוחרים וחנוונים מסתובבים אדישים ליד חנויותיהם, יש פרנסה או אין פרנסה, אין זה חשוב כלל, העיקר הוא שימי אלול ברחוב היהודי...

מקומות רבים היו בעיירה, שבהם יכלו יהודי האשטש לקיים מנהג „תשליך״. המקום הראשון היה ה„הורין״ הנהר הגדול. בעת שהגדולים אמרו תפילת „תשליך״ וניערו בכוונה את חוצנם מכל עבירה שבידם, התעסקו בינתיים הילדים בתשליך מסוג אחר. הם הדליקו אש והשליכו לתוכם ערמונים, שהשמיעו קול נפץ. לפנים בהאשטש הגדילו הבחורים לעשות. הדליקו נרות קטנים, קבעום על מקלות-עץ והשיטו אותם עם הזרם. אחרי ה„תשליך״ הלכו כולם הביתה בהרגשה של הקלה. הגדולים — לאחר שהשליכו אחרי גוום כל חטא ועוון ואילו הילדים — הריקו את כיסיהם מכל הערמונים...

מי שירחק ממנו המקום ללכת אל ההורין, נעצר על־יד הנחל, ומי שלא עצר כוח לרדת במורד ההר עד לנחל, יצא ידי חובת „תשליך" על־יד טחנת המים. כאן אפשר היה למצא את כל הנשים הזקנות של העיירה. הנה עומדות הן, כפי שהן מצטיירות לנגד עיני רוחי, אשה על־יד רעותה: צינה הזקנה, סבתי רייזיע, לאה „די קאוואליכע", שפאטשיכע המילדת, שיינציע מאטעלעס, אסתר חנה׳ס ואחרות.

שיינציע ואסתר חנה׳ס נודעו בהאשטש בכינוין די גבאי׳טעס". נצרך אם נתגלה בעיירה, מיד הגיע הדבר לאזניה של שיינציע. בהתעלמה מגילה המופלג ומרגליה החלשות, היא החזירה על פתחי החנויות והבתים ואספה על יד פרוטה לפרוטה. ואם אינה להן הקדוש־ברוך־הוא מקרה חשוב יותר, יצאו על־פני העיירה שתי הגבאי׳טעס. לא היה להן צורך כלל להרבות בדברים, אלא אך הציגו כף רגלן על המפתן, מיד קידמו את פניהן בנדבה ראויה, פשוט כדי לחשוך את עצמם משמוע אנחותיהן וגניחותיהן.

והנה שוב נזדמנו שתי החברות בצוותא חדא, אומרות בכוונה תפילות „תשליך", נאנחות כדרכן ומנערות את שמלותיהן רחבות־הקפלים על מצולות מי הטחנה.

אחר ימי התשובה החמורים, וביחוד אחר יום־הכיפורים הקדוש, הורגשה שמחת־חג כפולה ומכופלת בחג הסוכות. מיד למחרת יום־הקדוש יצאו גדול וקטן אל מחוץ לעיירה, כדי להביא סכך לסוכה. כל יהודי היה פתאום למומחה במלאכת הבניה, פשט קפוטתו, הפשיל שרווליו וניגש להקמת סוכה. לעומתם בעלי־בתים, שסוכות־קבע להם בדירותיהם, התעסקו בפתיחת ה„כנפיים". כך היה משפטם של יהודי האשטש, כמו בעיירות יהודיות אחרות, להקים מדי שנה בשנה את „סוכת דוד הנופלת".

זכורים מנהגים והנהגות מיוחדים ליום שמחת־תורה בהאשטש. וכך היה סדר השמחה: תחילה הלכו לביתו של הרב לקידושא רבה, מבית הרב הלכו לגבאים, אחר־כך הלכו ידידים איש אל רעהו ולבסוף לכל דלת פתוחה ולכל קבוצת יהודים הרוקדים בצוותא. ואיזה בית יהודי בהאשטש לא היה פתוח ביום זה לשם קידוש ושיחה? והאם היתה פנה אחת בהאשטש, ששם יהודים לא השכיחו עול־גלות בשכרות וריקודים?!

מכל השיכורים והרקדנים של שמחת־תורה נשאר במיוחד חרות בזכרונם של האשטשאים מאטעלע גרינברג (ישכר׳ס). יהודי מוכר־תבואה קטן אך קבצן

גדול, שאת כל מסחרו ניהל בעזרת גמילות־חסדים. לעומת זאת היה מצוין ביראת־שמים ובמדות הגונות לאין ערוך. היו לו ליהודי זה ארבע בנות שהגיעו לפרקן, הביא לקבורות את בנו יחידו ואחריו גם את אשתו. אך משהגיע שמחת־תורה היה אב שכול ושבור זה מסיח דעתו מים צרותיו, מסיט מצחית כובעו לאחור מעשי־קונדס, מרים כנפי קפוטתו ויוצא בריקוד מלוזה שיר־עם עד כלות הנפש...

ואמנם כן, עד כלות הנפש, פשוטו כמשמעו. ולא של נפש אחת בלבד, אלא של כל הנפשות היקרות של יהודי האשטש המצוינים — אנשים, נשים וטף. על כולם הורמה ידו הטמאה של רב־הטבחים הנאצי ושל עוזריו האוקראיניים, אשר הכריתה מאנוש זכרם.

• • •

קול דמי אבותינו, אחינו ואחיותינו צועקים אלינו מן האדמה, וקול־צעקה זה מחזיר את מחשבתנו ואת זכרוננו „הביתה״. אולם לאורה של להבת־האש הגדולה אנו רואים אך חורבות וקברים, ומלבנו השבור פורץ קדיש בציבור, המשווע למרום ומזעזע את כסא כבודו של אבי יתומים ודיין אלמנות —

יתגדל ויתקדש שמיה רבה!...

אברהם ירון

מה„חדר״ ועד בי״ס „תרבות״

חדרים ומלמדים

עירתנו הקטנה נתברכה ב„חדרים״ רבים כל־כך עד שנדמה היה, שמספרם עלה על מספר התלמידים, כל פנות שאתה פונה והנה „חדר״ לפניך. מקורו של מצב משונה זה נעוץ בעובדה, שבהאשטש נתקבצו תלמידים מכפרי הסביבה הרבים, כמו: טורענטיוו, קורעזוואן, הארבאקאוו, טאמאכאוו, זאוויזעוו, טעסאוו, מייקאוו ואחרים.

התלמידים הכפריים, שהביאו עמם ריח השדה והירק, בלטו בבריאות גופם ובהליכותיהם הכפריות, אך לעומת זאת הצטיינו בטוב לבם וביחסי ידידותם. בכל יום שישי, אחרי „עברם״ על פרשת השבוע בקול נוגנים עליז ומבשר דרור, מיהרו להסתלק הביתה לשבת. ביום ראשון חזרו ובאו כולם להאשטש, מי ברכב ומי ברגל, מי במגפיים ומי ברגלים יחפות, כדי להיכלא ב„חדר״ לכל ימות השבוע הבא.

מעולם לא היתה ה„מלמדות" בהאשטש פרנסה שלמה. הנה, למשל, ראובן המלמד, שאשתו חנה קליינמן צוינה לשבח כ„נגידה" ואשת־חיל *). מצד שני הנקל לשער מידת „נגידותה" בשעה שבעלה נאלץ היה להוסיף קצת „קנעלונג" מצדו... ישראל, בנו של ראובן המלמד, גלה למקום תורה ולמד בקיוב עריכת־דין. ליצני העיירה ראו בכך גורם ישיר והשפעה מודרנית ברוח הכרך על אופן תרגומיו של פסוקי המקרא. כך, למשל, היה מפרש לתלמידיו את הפסוק הידוע בישעיהו „צו לצו, קו לקו" — „דא א טעלעגראמע, דארט א דעפעשע"...

בקצה המזרחי של העיירה שכן כבוד „חדרו" של רבי קוניק. יהודי גוץ, לבוש קפוטה דהויה, שאינה יורדת מגופו כל ימות השנה. הוא לא נמנה עם המלמדים, שהמזל האיר להם פנים, ומהאי טעמא גם פרנסתו לא היתה מצויה בשפע יתירה. אך מעולם לא נפל ברוחו ונשען על יכולתו המקצועית האמין בזמנים טובים יותר. אם התכוון מישהו לקנטרו בדברים על הגביר ההאטשאי שלמה גארבר (פייגה־לאה'ס), הלובש מכנסיים שמחירם ששים רובל, לא נבוך כלל רבי קוניק וענה מניה וביה:

— מאי רבותא! בעבודה של „זמן" **) אחד הריני משתכר די קניית מכנסיים כאלה!...

תלמידיו אהבוהו בשל מזגו הטוב. יהודי קטן שרצועתו קטנה ואף בזאת השתמש לעתים רחוקות ביותר, אם כי למען האמת היה להם והיה להם על מה לספוג מכות מרדות מידיו. ראשית, על־כך שנהגו לסוגרו בדיר־העצים שעה שהלך להכניס עצים בשביל הרבנית. שנית, על־כך שמיד אחרי שסגרו אותו ברחו לכל הרוחות, מי להתרחץ בנחל, מי לבורסקי של משה זלצהנדלר לחמר אחרי הסוסה העיוורת ומי לבית־המדרש להפוך בו מהפכה.

הרבי שלמה־בר ווערסטאט משך את פרנסתו משני מקורות: מעסק נעליים וממלמדות, ומשתי הפרנסות גם יחד לא עלה לגדולה. שיטת הלימודים ב„חדרו" עמדה על דרגה מודרנית כביכול. מלבד חומש, רש"י, וגמרא למדו אצלו פרק בלשון־קודש וכן חכמת החשבון ורוסית. בתו אסתר־רייזל ושני בניו בעני ושמאי עזרו על־ידו, בעיקר בלימודי החול.

ר' שלמה־בר היה יהודי למדן וכל מעייניו היו בתלמידיו, שפרקם יהיה נאה ויסודי. עם זאת היה קפדן וכעסן, והסרגל, שייסר בו את התלמידים המתרשלים מעולם לא זז מתוך ידו. ואם המזל אינה לידי תלמידיו לגנוז או לשבור סרגל

*) ראה פרקי הווי, „עיר עיר ונגידיה".

**) תקופה של חדשי הקיץ או החורף.

אחד, מיד צצו שנים אחרים במקומו. הנוך הנגר, שכנו הקרוב של הרבי, כבר דאג לכך, שלעולם לא יחסר המזיק. בדרך זו שיתף עצמו במצוות תלמוד־תורה ועל־ידי כך קיוה לזכות בחלק לעולם־הבא...

משנוסד בית־הספר העממי העברי הראשון (1917), סגר רבי שלמה־בר את „חדרו" וקיבל משרת מורה לגמרא בבית־הספר המודרני. בשנים האחרונות, כאשר בניו קיבלו עליהם את המשיכה בעול הפרנסה, פרש מעבודתו וישב בבית־המדרש על התורה ועל העבודה. היה נחשב בעיירה ליהודי ירא־שמים וחרד למצוות, ובשכר זה זכה להיות ה„בעל־תקיעה" הקבוע בבית המדרש.

בשנת 1900 בערך הגיע להאשטש יהודי תלמיד־חכם ופתח חדר לבחורים גדולים. זה היה רבי אהרן סנדלזון או, כפי שכינוהו בשנים הראשונות על שום מקום מוצאו, ר' אהרן המז'יריטשאי.

רבי אהרן היה אדם מצוין בחיצוניותו ובמדותיו התרומיות. בעל־צורה אמיתי, שמצחו גבוה, עיניו עמוקות ומפיקות חכמה ודעת, חיוך תמידי על שפתיו וכולו אומר כבוד וידידות.

היה אדוק במצוות, אך בעת ובעונה אחת מתקדם בדעותיו. זכור המקרה בנער אחד, שהחליק על הקרח בשבת ומעדה רגלו ונשברה. יהודים נדו בראשם ורינּנו אחריו: חילול־שבת... ואילו רבי אהרן טען לעומתם, שאין זה כלל ענין לשבת, אלא פשוט כך דרכה של חליקה על הקרח, שסופה רגלים שבורות...

רבי אהרן היה יהודי ואדם להתפאר.

ייזכר כאן ה„חדר" של רבי ישראליק רויזמן, ששמו יצא לתהילה כמורה להועיל. גם רבי זה נעזר בבניו, ששנים מהם, שוניה והרשקה, היו במרוצת הזמן למורים בבית־הספר העממי העברי מטעם „תרבות" ברובנה. הרבי ישראליק החזיק את החדר עד פרוץ מלחמת־העולם (1914) ומכאן ואילך התפרנס מחנות לצרכי אוכל, שניהל יחד עם בניו.

בין ה„חדרים" לילדי דרדקי יירשם כאן גם „החדר" של ר' מאיר טבצ'ניק שהיה ידוע בכינויו מאיר „דייטש". בראשיתו נמצא בבית ישן, שעל תלו הוקם בשנים האחרונות ביתו החדש של ברוך אהרנס (קצב). בצד הקדמי של הבית התנהל ה„חדר" ומאחוריו היה בית־חרושת ל„קליוקווע" (מין משקה שכזה), שאחיו של הרבי, אשר „דייטש", היה שותף בעסק זה. מובן מאליו, שגם ילדי החדר שיתפו עצמם בעסק ובילו את רוב שעות היום בהנעת הגלגל של בית־החרושת.

מלבד עסק החדר, שלא היה בו כדי פרנסת ביתו, שימש רבי מאיר „כלי־

בית־הספר העברי הראשון בהאָשטש — 1917.

חבר המורים (מימין לשמאל): **רוטנברג; ר' אהרן סנדלזון; ר' שלמה־בר ורסטט; רובינשטין; גור־אריה שדה (נמצא בישראל)**

קודש": השכיר עצמו כבעל־תפילה בבית־הכנסת הגדול, כתב תנאים וכתובות וכיוצא באלו פרנסות־לוואי.

זכורים עוד ה„חדרים" של ר' ישראל פלדנקרייז, שהיה ידוע בכינויו „טאמבע", ר' יוסל פרס (מרים'ס), יענקל פריינק („דער אפיצער"), חיים־יוסל אזוערסקי ייתכן שהושמט שם כלשהו בעטיה של חולשת הדעת והזכרון, ואת הקורא הסליחה.

פרץ פרידמאן (משה־מלכה'ס) היה מאנשי ה„השכלה" בהאשטש. ה„חדר" שלו נחשב למודרני ומספר תלמידיו היה מועט, לעומת זאת התעסק יותר ב„הוראת־שעה", היינו מתן שעורים פרטיים לתלמידים בני אמידים מהאשטש והסביבה. היה אדם צנום, בעל גובה בינוני, מרכיב משקפיים ומגדל שפם גדול ומטופח. נקודת התורפה שלו היתה „מחלת־סופרים", שכן היה מחבר שירים עבריים, שמעולם לא ראו אור בדפוס.

חיים־מנדל גערמן, נכדו של רבי ראובן, עלה בתירתו על סבו וניהל „חדר מתוקן" מובהק. אחרי מלחמת העולם הראשונה נסע ללמוד בסמינר למורים ובשובו היה אחד מראשוני המורים המורשים בהאשטש, ששפת הוראתו בכל המקצועות היתה עברית. הוא פתח שעורי־ערב למבוגרים וכן נתן שעורים פרטיים.

חיים־מנדל נמנה בצדק עם תושבי האָשטש יקרי הרוח והמעש, שעליהם גאוותנו ותפארתנו. הוא קנה לו מקום כבוד בין המורים־המחנכים, שפתחו דף חדש בהלכות חינוך בכלל ולימוד עברי־לאומי בפרט. היה בן־לויתו הנאמן והחלוץ העובר לפני הנוער ההאשטשאי, בעשותו את דרכו משיטת הלימודים הישנה והמפגרת לשיטה החדשה והמתקדמת.

לפני סיום הפרק על חדרים ומלמדים, ייזכרו כאן עוד שני מחנכים, המורה פאנסקאיא והמורה ששמו לא נשמר בזכרוננו, שניהם מורים ללשון הרוסית. על הרוב למדו מפיהם צעירים וצעירות, שחשקה נפשם בהשכלה, או כפי שהיו ידועים אז בשם „אכסטרנים", על־שום שלמדו מחוץ לכתלי בית־הספר, אם בכוחות עצמיים ואם בעזרת מורים שכירים.

המורה פאנסקאיא היתה אשה נמוכת־קומה ובעלת גזרה מלאה, הרכיבה משקפי־„פנסנה" במסגרת כחולה. תמיד אצה־רצה בדרכה משיעור לשיעור. עוד שנים רבות אחרי שעזבה את האשטש זכרו לה חסד נעורים על לימודה הטוב והמועיל ועל נועם הליכותיה התרבותיות.

לא כן היתה דרכו של המורה, שסופו העיד על ראשיתו. הוא היה כנראה סטודנט „שירד אל העם", כדי להטיף להתקוממות ולסוציאליזם וגם — אלא

לצנועים בלבד — לאתיאיזם. נוסף על־כך היה דרכו ללעוג לכל: למלכים, לקאפיטאל, לדת, ל„עולם־הבא" וכיוצא באלו „אמונות הבל". מובן שלא עלה בידי המורה החרוץ להפוך מהפכה באמונתה ובאורח חייה של קהילת האָשטש, שאותו עזבה ואת תורתו לא שמרה.

גן־ילדים

הלשון העברית הכתה שורשים בקרקע פוריה והתחילה לשמש בהאָשטש מעין שפת־אם. החל משנת 1917 אפשר היה לשמוע מפיהם של תינוקות האָשטשאיים זמירות חדשות, שבישרו זמנים וערכים חדשים:

— „פתחו שער, עִמדו כה,
בן־המלך עובר פה!..."

זה היה שיר־ילדים עברי ראשון, שהושר בהאָשטש לפני ארבע שנות עשור ושבו נפתחה תקופה חדשה של לימוד וחינוך עברי לאומי, שראשיתה מצערה ואחריתה תחיה לאומית שלמה. הגרעין הצנוע והמבורך, שנזרע בשעתו ע"י חובבי־שפת־עבר ומפיצי־השכלה, הוציא פרח ויצץ ציץ ויגמול פרי־הילולים בהאָשטש זמן רב לפני היות הדבר לאות בערים הסמוכות והגדולות ממנה. רבים מחסידי ה„לשון־קודש" וה„עברית בעברית" עוד זכו לשמוע את צלילה המרענן של לשון עברית חיה ושוטפת בחייה היומיומיים של האָשטש.

גן־הילדים נוסד על־ידי ההסתדרות „צעירי ציון" בהאָשטש, וזמן רב ראו את עצמם — ובצדק — כאפוטרופסים האמיתיים של המוסד.

לא על נקלה השלימו סבינו וסבותינו עם שיטת־לימודים חדשה זו, שאין עִמה לא „טלית־קטן" ולא „מודה־אני" וכדומה. בנטילת־ידים לפני הארוחה בסבון היה בעיניהם משום עבירה על „ובחוקותיהם לא תלכו", וביחוד כאשר לא היתה ברכה לפניה ולאחריה. ובכלל פסלו בהחלט שיטת חינוך שכזאת, שהעיקר בה שירת „זמירות", סיפורי מעשיות, הליכה בסך כחיילים וטיולים לשדה. יתירה מזאת, גם רבים מאבותינו, אלה שהדים של פעמי הגאולה הגיעו לאזניהם ולתודעתם, לא קיבלו את „הפרוגרמה" החדשה בלב שלם. הם אמנם שלחו את ילדיהם לגן הילדים, אך זה לא נבע מרצונם הטוב והכן, אלא בזכותה של המורה־הגננת בינה זילברשטיין, עלמה צעירה ויפת־תואר מטוטשין (כעת בארגנטינה), שבחן הליכותיה ונימוסיה הנעימים כבשה לבבות והתחבבה על הילדים ועל ההורים כאחד. בעזרתה עָלה בידי מיסדי הגן לעבור את התקופה של „כל ההתחלות קשות", לחזקו ולפתחו למוסד של קבע.

גן־הילדים התאכסן בביתה של גנדיל זשאלקאווסקי. מלבד המורה הועמדה לשירותם של הילדים הקטנים גם נערה אחת בשם בריינה, מעין משרת „בעלפער" בחדר של רבי במהדורה מודרנית. ההבדל ביניהם היה רק זה, שה„בעלפער" שימש מוציא לפועל פקודת־העונשין של הרבי ומתוך־כך מקור להפחדה, ואילו אל בריינה רצו הילדים בחפץ־לב כמו לאמא והציעו לפניה כל טענותיהם ומשאלותיהם.

גן־ילדים זה קנה לו שם־טוב וזכות־קיום בכבוד על־ידי החינוך הטוב והמועיל שנתן לחניכיו הקטנים ועל־ידי הניהול הנאמן והמסור. במרוצת הזמן הסתגלו ההורים לדרישות הזמן החדשות ואף העדיפו את הגן על פני „החדר", שרק ילדים מעטים נפלו בחלקו. הגן התקיים בקביעות עד פרוץ מלחמת־העולם השניה, פרט להפסקות קטנות שהזמן גרמן.

בשנות הבינים שבין 1917 ועד שהפולנים כבשו את האשטש וביססו סופית את שלטונם בה, לא פעל גן־הילדים מפאת שיבושי המשטרים המתחלפים ומחמת יחסו השלילי והעוין של השלטון הסובייטי לתרבות העברית. בתקופה שבין 1920 ו־1930 עברו על האשטש שנים קשות של תנאים כלכליים ירודים ומלוות אינפלאציה ופגעי־זמן אחרים שלאחר־מלחמה, והחזקת הגן היתה כרוכה במאמצים גדולים. כתקופת פריחתו של הגן נחשבו השנים 1930־1939, שבהן גדל ושיגשג עד הגיעו לאיגרא רמא, שממנה נפל לבירא עמיקתא על ילדיו מחנכיו והוריו בעת השואה הגדולה והטראגית.

בית־הספר

כשנה אחרי ייסוד גן־הילדים, וכהמשך ישר וטבעי לשיטת החינוך החדשה, נפתח בית־הספר העממי העברי הראשון ויקרא שמו בהאשטש „בית־הספר".

האָשטש הקטנה בממדיה היתה מאז ומתמיד מתקדמת בשאיפותיה ובהרחבת אופקיה. ליד הגמרא אפשר היה למצא את העתון העברי „הצפירה", את „דקדוק שפת עבר", את הז׳ורנאל הרוסי „ניווא", כאילו כרוכים זה בזה ירדו לעולם, ביחוד לא נחשב עוד הדבר לחטא אחרי שנת 1918. בכל זאת, כאשר שוכן בית־הספר החדש בעזרת־הנשים אשר בבית־המדרש, נמצאו עוררין על־כך מצד בעלי־בתים ותיקים שטענו: היתכן, חילול הקודש?!... אך עד מהרה שכך הרעש ויהי לקול דממה דקה, וכאשר הרב דמתא והמלמדים נוכחו לדעת, שלא תהיה תפארתם בדרך הזאת, ענו אמן בעל־כרחם.

חברי ההנהלה הראשונה של בית־הספר היו: אליהו־שלמה קורמן, יואל׳יק

בית־הספר העברי הראשון בהאָשטש — 1917.

חבר המורים (מימין לשמאל): רוטנברג; ר׳ אהרן סנדלזון; ר׳ שלמה־בר ורסטס; רובינשטין; גור־אריה. שדה (נמצא בישראל)

רייזמן, זינגר (רופא־שיניים, לא תושב קבוע). חבר המורים גויס ברובו מערים אחרות, מאין כוחות מתאימים לכך. והם: גור־אריה שדה (אוסטראה) — מנהל ומורה ללשון העברית, ר' אהרן סאנדלזון ור' שלמה־בר ווערסטאט (מלמדים מקומיים) — ללימודי תנ"ך וגמרא, שוחט (קוריץ) — לתנ"ך והיסטוריה, רובינ־שטיין (מזיריטש) — לחשבון, רוטנברג (סלאבוטה) — ללשון הרוסית.

יחד עם אורח־הלימוד החדש לפי נוסח בית־הספר, הוכנסו חידושים שונים גם בשטחים אחרים, וביחוד בשיטות העונשין. בתחילה העניש את התלמידים ב„קונע" שמאחורי התנור, אך המורה רוטנברג, שהיה מצוי אצל בתי־ספר ממלכתיים, מצא ששיטה זו עברה בירושה מתקופת ה„חדר" וה„קהל" ואינה הולמת עוד את כבוד „המוסד החינוכי". הוא הנהיג על־כן את השיטה המפורסמת „נא קאליענקאך", היינו להעמיד את התלמיד שסרח על־ברכיו, בחינת יפיפותו של יפת באהלי שם. נא קאליענקאך" היה למושג ושם־דבר, שנשאר חרות בזכרונם של בני האָשטש וקשור עם שמו של המורה רוטנברג.

עד לשנת 1921 לא התנהלו הלימודים בבית־הספר כסדרם מחמת המלחמות והמאורעות. בשנה זו שכרו בביתו של אהרן־לייב גאָרץ מספר חדרים, הזמינו מורים חדשים והלימודים נתחדשו כתיקונם. המורים החדשים היו: יצחק מתוק — מנהל ומורה לעברית, תנ"ך והיסטוריה, שמואל געלראד — מורה לפולנית, ציור והתעמלות, סאנעט — מורה לבוטניקה, מתימטיקה, וגיאוגרפיה. כל שלושת המורים הגיעו למקום מעבר הגבול הרוסי.

המורה יצחק מתוק היה הראשון בהאָשטש, שהנהיג את המבטא הספרדי לעברית תחת ההברה האשכנזית, שהיתה נהוגה עד אז בבית־הספר ומחוצה לו. בהשפעת בית־הספר ובעזרת מוריו נפתחו שעורי־ערב לעברית למבוגרים, שבין הלומדים בהם היו צעירים וצעירות מהתנועות הציוניות וגם מבוגרים שמשכו בעול פרנסה.

בי"ס „פאָוושעכנא"

בימי השלטון הצארי היתה בהאָשטש „שקאלא" ממשלתית למתחילים, אך תכנית הלימודים בה מלכתחילה לא הותאמה לצרכי ילדי היהודים, שאמנם לא נשלחו לשם והשלטון גם לא התרעם על־כך. עם כיבוש העיירה על־ידי הפולנים נתחדשו בה הלימודים לפי התכנית הקודמת ובאותה רוח רוסית־אוקראינית, שמנעה מילדי היהודים מללמוד בה. אך במשך הזמן התאזרח השלטון הפולני יותר ויותר במקומות־הכיבוש החדשים ומטעמים מדיניים פתחו במסע „פולוניזציה"

של שטוּר־הספר באמצעוּת בית־הספר הממשלתי. התושבים האוקראיניים ניהלו בזמן הראשון התנגדות פאסיבית נגד בית־הספר הפולני ולא שלחו את ילדיהם, אך ה„חרם" לא עמד להם, ה„פאוושעכנא" הפולנית התבססה יפה והיתה לעובדה קיימת ולגורם חינוכי לא מבוטל.

שאלת יחסם של התושבים היהודים בהאשטש לבית־הספר הפולני היא פר־שה בפני עצמה. מצד אחד היו נאמנים לבית־הספר העברי מעשה ידיהם להתפאר ולחינוך הלאומי הניתן בו לילדיהם, אך מצד שני חזקה עליהם מצוות השלטון לשלוח את ילדיהם ל„פאוושעכנא". ההשפעה הכללית פעלה את פעולתה ולאט־לאט התחילו ילדי היהודים לעזוב את בית־הספר העברי. מלבד הלחץ הפוליטי־החברתי שקשה היה ליהודים לעמוד בו, היה השחרור משכר־לימוד בזמנים קשים גם־כן לא דבר מבוטל. רמת הלימודים, החדרים המרווחים והציוד העשיר עמדו בבית־ספר זה על גובה ראוי לשמו, ואם לא למדו שם לא עברית ולא אידית, הרי על כל פשעים תכסה אהבה...

באופן כזה ניבע הבקיע הראשון בחומת בית־הספר העברי, שגדל והלך מיום ליום עד הגיעו למצב שהפרוץ בו היה מרובה על הגדור, ובסופו של דבר נסגר. מכאן ואילך ינקו ילדי האשטש את חינוכם מארבעה מקורות שונים ומשלימים זה את זה: מגן־הילדים העברי, שהוסיף להתקיים על אף כל הקשיים, ומה„חדרים" של ר' אהרן ור' מאיר משכו את „מעט היהדות" שלהם, ואילו בית־הספר הפולני ושיעורים פרטיים שימשו להם מקור לחינוך אזרחי בשפת המדינה ולהשתלמות.

בית־ספר „תרבות"

כך נמשך מצב הענינים בשטח החינוך של ילדי האשטש עד לשנת 1929. בימים ההם הוכרו באופן חוקי זכויותיה של ההסתדרות הציונית בפולין לקיים רשת חינוך עברית בשם „תרבות", ובכל עיר ועיירה ברחבי המדינה נפתחו בתי־ספר עבריים, עממיים ותיכוניים, בשם זה.

ביום קיץ אחד בשנה זו הגיע למקום ציר מטעם המרכז של „תרבות", העסקן הידוע שמואל רוזנהק, כדי לעשות למען פתיחת בית־ספר כזה בהאשטש. הצעתו נפלה על אוזן קשבת, ודיו היה נאומו היחידי שנשא בבית־המדרש, כדי לעורר מחדש בקהל יהודי האשטש את הכמיהה המסורתית לחינוך עברי־לאומי. וכך, בלי עמל מיוחד, נוסד, או יותר נכון קם לתחיה, בית־ספר עברי מטעם „תרבות".

משך זמן של שלוש שנים התקיים בית־הספר בבתים שכורים, ובעקבות

התפתחותו המהירה והתבססותו שוכן בשנת 1932 במעונו הפרטי. אמנם לא קל היה להגיע לכך. הרבה עמלו וטרחו עסקני האשטש עד שעלה בידיהם להקים על חורבותיו של בית ה„הקדש" הישן בנין גדול ויפה, שהיה לכבוד ולתפארת לעיירה ולשמה הטוב משכבר הימים.

ביום מר ונמהר של שנת 1941 שיברו וניתצו הצוררים, ההיטלראיים והאוקראיניים, בידיהם הטמאות את מקום התורה, שהוקם בעמל כה רב ובמסירות-נפש לאין שיעור. תם בית־הספר ונשלם הלימוד בעיירתנו האשטש. נדם ניגון התורה בן־הדורות של תינוקות־של־בית־רבן, נאלם לעד!...

אברהם קרנצברג

מבית הרבי מאיר

קשה להעריך את התפתחות החינוך בעיירתנו האשטש בלי להתעכב על המלמדים, שמהם קבל רוב הנוער ההאשטשאי את ראשית חינוכו.

בתקופת בית־הספר המודרני נראית כמגוחכת צורת החינוך בה נתחנכנו. אבל, צריך להודות שהמלמדים הללו בשיטות הפרימיטיביות שלהם, ידעו להשתלט על הילדים, להורותם ולהדריכם.

הרבי הראשון שהכרתי היה ר' מאיר המלמד (טבצ'ניק). מלמד דרדקי שאצלו למדנו את האלף־בית וגם ראשית הכתיב. הרבי היה כותב מלים בעפרון והתלמידים עוברים על זה בדיו. את העט היינו מתקינים מזרד דק שהוצאנו מהמטאטא או מנוצה, שבקצה היינו קושרים צפורן. אחרי שהתרגלנו קצת לכתיב התחיל הרבי ללמד אותנו מ„שורה־גריזל" שהוא היה מצרף מכמה משפטים ואנו היינו מעתיקם. כך למדנו קרוא וכתוב.

בבוקר, בבואנו לחדר, היה בנו של הרבי — שלום (הנמצא אתנו בישראל) אוסף סביבו את כל הילדים ואומר עמם במקהלה ברכת „מודה־אני". ביום הששי בשבוע היינו לומדים רק חצי יום ואחרי הלימודים אומרים בצותא את הקידוש של שבת (מעין קבלת שבת...). „עוזרו" הראשי של הרבי היה תמיד ה„קנצ'יק" שבלעדיו הוא לא זז ממקומו ואנו הילדים פחדנו ממנו פחד מות. ואם התחשק פעם לאחד מאתנו להעלים את מקל־העונשין („קנצ'יק"), היה הרבי שופך את כל חמתו בנו...

הרבי לא הבין לרוחם של הילדים ולא תיאר לעצמו, שהילדים צריכים גם

לשחק. אבל הילדים היו תמיד מוצאים פורקן לרגשותיהם ע״י כל מיני משחקים. שיחקנו בצפורני עטים, באבנים, במחבואים ובכפתורים שהיינו תולשים מבגדינו ובהזדמנות אפילו מהקפוטה של הרבי...

בשכנות ל„חדר״ של ר׳ מאיר היה בית־הבד של ר׳ דוד־משה בס. אנו הילדים היינו משתמטים לא פעם מ„החדר״, מתישבים על החישוקים או האלכסונים של הגלגל המתנועע ומאיצים בסוסים העורים...

כשידעתי כבר קצת קרוא וכתוב הכניס אותי אבי לחדרו של יענקל פרענק, המכונה „דער אָפיצער״. כאן כבר למדנו חומש עם פירוש רש״י ואת התפילות. אצלו לא הכרנו יותר את ה„קנצ׳יק״, כי היתה לו שיטת עונשין משלו. היו לו אצבעות קצרות וקמוצות והוא היה נוהג לצבוט...

רבי מודרני למבוגרים היה ר׳ אהרון סנדלזון. אצלו למדו גמרא, חשבון, דקדוק ותנ״ך. לא כל אחד זכה להכנס לחדרו של ר׳ אהרון. הוא היה על הרוב יושב ומנמנם ואנו קוראים את הספור או פרק בתנ״ך ותוך כדי נמנום היה הרבי אהרן תופס את הילד בשגיאותיו ומרים את קולו עליו: „עברי, שייקץ!״

בחורף היינו לומדים בביתו של הרבי ובקיץ, כשהאויר בביתו היה מחניק, עברנו ללמוד ב„קלויז״. שם היה לנו מרחב גם למשחק ולהשתוללות. אך אוי ואבוי אם ר׳ אהרון הרגיש בזה, אפילו לצחוק אסור היה. בעד חיוך על השפתיים בזמן הלמוד ומכל שכן בעד צחוק בקול רם היה מעניש בכל חומר הדין בחגורה מיוחדת. כשלמדנו ב„קלויז״ היה לא פעם בא לבחון אותנו ר׳ ישראליק בן משה־בער רויזמן, ידידו של הרבי, אותו היינו מכנים בשם ה„צורר״, כי בסרגל היה נוקם בכל ילד שנכשל בקריאה או כאשר תשובותינו לא מצאו חן בעיניו.

כאשר נוסד בעיירתנו בי״ס „תרבות״, בא הקץ כמעט לכל ה„חדרים״ והמלמדים אבדו את פרנסתם. כל התלמידים עזבום ועברו ללמוד בבית־הספר. אבל לא כל ההורים מצאו לנחוץ לשלוח את ילדיהם לבי״ס עברי. במקום זה שלחו את בניהם לבי״ס ממשלתי פולני „שקאָלא־פובשכנא״ שהתקיימה ע״ח הממשלה וכדי לצאת לידי חובה, היו הילדים משלימים את למודם אחרי־הצהריים ב„חדר״ בלמודי קודש.

א. גולומבקה (רסיה קרנצברג)

בית־הספר „תרבות" בהאשטש

הרעיון לפתוח בהאשטש בית־ספר עברי, מסוג בתי־הספר המסונפים לרשת „תרבות" בפולין, נולד בערך בשנת 1929. אולם העיירה נתקלה בקשיים טכניים רבים וביחוד כספיים בהגשמת הרעיון הזה. הממשלה הפולנית לא עזרה ולא היתה מעוניינת בקיום בית־ספר כזה, וכל המעמסה נפלה, איפוא, על שכמם של ההורים בלבד, הן בהחזקת המורים והן בהחזקת החדרים, שבהם שוכנו הכתות הראשונות. לשבחם של הורינו חייבים אנו לציין, כי עמדו במבחן ונשאו בעול הכבד ברצון ובהתלהבות, אף־על־פי שפרנסתם לא היתה תמיד בשפע.

בשנת 1932 זכינו גם לבניין מתאים בשביל בית־הספר שלנו, וראוי לציין, כי שמו של בן־עירנו, ר' חיים ווייסמן ז"ל, קשור קשר הדוק עם מפעל זה. כל שעה פנוייה הקדיש עסקן זה לגביית ההתחייבויות והתרומות מאת ההורים, ואפשר לאמר בודאות, כי הוא הוא אשר הניח את היסוד לבניין זה. אחר־כך עזרו לו: פרץ גולדשטיין ז"ל, פסח סמולה ז"ל ויבדל לחיים ארוכים — ליטמן גלמן (כעת בקנדה).

בשטח החינוך העברי והציוני צוינה עיירתנו לשבח, שכן בכך הקדימה האשטש את שאר העיירות שבסביבה. חבר המורים, אשר עבדו בבית־הספר, עשו מלאכתם במסירות וזכו להערכה רבה והערצה. על שניים מהם ברצוני לספר בזה, שניים שעשו למעננו הרבה יותר מאשר חבריהם להוראה.

האחת, המורה עליזה שפירא, שהגיעה אלינו מביאליסטוק. בשנת 1935 הציעה מורה זו לייסד קבוצת דוברי עברית יום־יום ובכל מקום, בבית־הספר, בבית עם ההורים ועם סבא וסבתא, עם השכנים, בחנות וברחוב, בקיצור: עברית ורק עברית בכל אשר תפנה. לא חשוב אם השומע מבין אותך או לא, אם יהודי הוא, הרי שחייב הוא להבין. וכך נוצרה בבית־ספרנו קבוצת „בני־יהודה".

תלמידים, שרצו להצטרף לקבוצה זו, חייבים היו להצהיר שבועת־אמונים לעקרונות, וזהי בערך לשון השבועה:

„אני . . . תלמיד הכתה . . . נשבע בזה חגיגית במעמד מורי, מחנכי וחברי, כי אמלא בקפדנות אחרי כל החוקים וההוראות אשר יוטלו עלי כחבר לקבוצתכם. הנני מצהיר בהן־צדק, כי אדבר עברית ורק עברית בבית, ברחוב ובכל אשר אפנה" — — —

בהדרכה של מורה זו קיימנו קשרי מכתבים עם כתות מקבילות בארץ־ישראל

קבוצת תלמידים מבית־הספר „תרבות" בהאָשטש — 1938
מהם תשעה בלבד ניצלו ונשארו בחיים — — —

כך לדוגמה קיימה כיתתי קשרים כאלה עם כתה ג׳ של בית־ספר יסודי ברחובות, שם עבדה בת עיירתנו מלכה ויסמן בתור מורה.

מתוך כ־120 ילד שלמדו בבית ספרנו, כ־90 תלמיד השתייכו לקבוצת „בני־יהודה", אשר קיימו בלב ונפש וללא רתיעה את עקרונות הקבוצה. עד היכן הגיעה קדושת השבועה שנשבענו יעיד המקרה הבא:

תלמיד אחד מבינינו, חיים בן בנימין שקליבר, רצה פעם להוכיח כי עוד לא שכח שפת יידיש והתבטא לתומו „איך עס ברויט מיט פוטער", כלומר: „אני אוכל לחם בחמאה", ועל חטא זה הוצא בו ביום מקבוצת „בני־יהודה" ועד לבואם של הרוסים להאָשטש כינוהו בשם „בוגד", לא פחות ולא יותר — — —

השני, שעליו רציתי לייחד הדיבור, הוא המורה נפתלי לרר, או ה„ג׳ינג׳י", כפי שקראנו לו. הוא בא אלינו מהעיירה ברסטצ׳קה.

מורה זה עשה גדולות למען רעיון „הקרן הקיימת".

מן הראוי להעיר, כי המורה נפתלי לרר לא היה המתחיל בפעולת הקרן הקיימת בהאָשטש. פעולה זו היתה כבר קיימת בעיירתנו מזה שנים רבות. זכותו של מורנו זה היא בכך, שהצליח להחדיר רעיון זה בין ילדי בית־הספר בצורה כה מוחשית עד שהדבר נהפך לנו לחלק מההווי שלנו. בכל כיתה נבחרו 4—5 תלמידים ותלמידות, שניהלו את כל האוספים לטובת „הקרן הלאומית". כל כיתה התחרתה על הדגל „כחל־לבן" — דגל ההישגים, שנמסר כל חודש לאותה הכיתה, אשר הצליחה באוסף הכספים הגדול ביותר.

עד כמה שהמסירות לרעיון „הקרן הקיימת" חדרה ללב התלמידים תעיד העובדה הבאה:

כידוע, הילדים מתאימים את משחקיהם לרוח הזמן והאירועים הסובבים אותם. בשנת 1936, היא שנת המאורעות בארץ־ישראל, שיחקנו משחקי חלוצים ושומרים. פעם שיחקו להן במשחק כזה חמש ילדות והן: טובה (גיטעלע) בת שכנא שקליבר, טובה (גיטעלע) בת בנימין שקליבר, חיה בת יעקב פיבן, שושנה (רוזה) בת יעקב קֶניגסמן (מהכפר זשאוואראַוו) ורסיה בת פסח קרנצברג, כולן תלמידות הכיתה השלישית בבית־הספר „תרבות". תוך מהלך המשחק צריכים היינו לגאול אדמה מידי ערבים. לצורך זה „אספנו" בינינו פרוטה מכל אחת ובחמש הפרוטות „גאלנו" חלקת אדמה — — —

משחק זה הוליד רעיון. שאלנו אחת את השניה: „מדוע לא נעשה את הדבר הזה באמת? מדוע לא נתרום יום־יום פרוטה אחת לטובת גאולת האדמה? מדוע לא נתיחד יום־יום ושעה־שעה עם השעות הגורליות הפוקדות את ארץ־ישראל?

מסיבת חנוכה האחרונה — — — 1938

ובאותו מעמד החלטנו להקים קרן חדשה: — „לעזרת הק.ק.ל.", קרן משלנו, סודית ופרטית. בחרנו מתוכנו מורשה, גזברית ומזכירה. כל שבוע קיימנו „אספה כללית" והתחלפנו בתפקידים, שלא תיפגע חלילה אחת מאתנו. את התחייבויותינו מילאנו בהתאם להחלטה: פרוטה ליום לטובת „לעזרת הק.ק.ל". — — —

וכך התנהלה הקרן החדשה, עד שבקופתנו הסודית נאספו מהפרוטות חמשה זהובים (= בשעתו 1 דולר). לא ידענו איך להעביר את הכסף לתעודתו — לקופת הקרן הקיימת. לא ראינו דרך אחרת אלא לפנות למורה לרר ולגלות לו סודנו.

המורה שמע אותנו בהקשבה ובדריכות. הוא נפעם ונרגש מעצם הרעיון, שעלה במוחנו הצעיר ללא הוראה ועצה מגבוה. על-פי הצעתו המשכנו לשמור על הסוד עד חגיגת-הביכורים, שעמדה להתקיים בעוד שבועיים מיום הפגישה.

בחגיגה הופיעה קבוצת „למען הק.ק.ל." בפני קהל האורחים, וסיפרה בפניהם על קיומה. באותו מעמד נמסרו לרשות „הקרן הקיימת" הסך שמונה זהובים — חסכונותינו-תרומותינו מיום שהתארגנו. הספור והרמת התרומה עשו רושם בל ימחה על הנאספים. בייחוד התרשמו מכך מורי בית-הספר. בזאת לא נסתיימה פרשת

לעזרת הק.ק.ל.", להיפך, מעתה נקראה קרן זו — "חובבי ציון" ונתנה האפשרות לרבים מתלמידי בית־הספר להצטרף אליה.

כה התנהל הכל למישרין עד פרוץ המלחמה. עם כניסת הרוסים להאשטש בשנת 1939, עלה הכורת על בית־הספר העברי ועל השפה העברית, בל תשמע ובל ידובר בה. בית־הספר אמנם המשיך להתקיים, אולם שפת ההוראה היתה מעתה יידיש — — — גם המורים שלנו המשיכו בעבודתם בשינוי לשון. מה מוזר היה לנו הילדים להסתגל למצב החדש, רק אתמול השתייכנו לקבוצת "בני־יהודה" והנה היום פונה אלינו מייסדת הקבוצה, המורה עליזה שפירא, בשפת יידיש! אז נראה לנו הדבר מוזר, כי הרבה לא תפש אז המוח והשכל הילדותי. אולם כאשר סוקרים את הדברים כעת, שמונה־עשרה שנה לאחר המעשה, הרי עולה וניצבת לנגד עיניך הטרגדיה היהודית במלוא היקפה. אכן, זוהי גלות ישראל.

חדשים רבים התביישנו להסתכל איש בפני רעהו בדברנו יידיש. געגועים עזים תקפו אותנו לעבר הקרוב שנרמס, לבית־הספר העברי, לקשרינו עם בתי־הספר בישראל, אך הדיבור על כך בפומבי היה בתכלית האיסור. בינתיים עשו הזמן והמשטר החדש את שלהם ונוסדה אצלנו הסתדרות "הקומסומול" — הסתדרות הנוער הקומוניסטי.

ב־22 ביוני שנת 1941 פרצה מלחמת רוסיה־גרמניה. עשרה ימים לאחר מזה, כבר השתוללו הנאצים בהאשטש כהשתולל רוח זלעפות, אשר גרפה והרסה את כל מה שהישוב היהודי בהאשטש בנה ויסד אי־פעם. בבת אחת שבתה המלאכה והמסחר, שקט ופחד שררו בכל ומובן מאליו, שגם הלימודים פסקו. הילדים הסתובבו ברחובות וליקטו בדלי סיגריות כדי להביא הביתה לאבא משהו לשבור בו את רצון העישון. הילדים מילאו בתקופה ההיא תפקיד מיוחד — מודיעין. מאחר שהקצינים הגרמניים לא שמו לב לילדים ומאידך לא הבינו הילדים את גודל הסכנה האורבת לילד יהודי, העיזו והתקרבו לקצינים אלה והקשיבו לשיחותיהם, ואת אשר קלטו הביאו לידיעת ההורים. על סמך ידיעות כאלו נרגעו לא פעם הרוחות והחששות כאשר התעורר החשד, כי משהו רע עומד להתרחש, כי זוממים עלינו איזו פורענות חדשה.

הבטלה מתורה והפחד ששרר ברחוב ובבית, עשה אותנו הילדים למבוגרים בטרם זמן. הפחד התחיל לבצבץ מתוך העינים. סקרנו ותרנו אחרי הנסתר והסמוי, שההורים השתדלו לא לגלות לנו. ובכל זאת תפסנו את מהות האסון וגודל הסכנה. יום אחד, כאשר ראינו כיצד השלטונות האוקראיניים בהאשטש, מפרקים את בניין

בית־הספר שלנו, הרגשנו, כי גם בנו הילדים פגעה היד הזדונית ההורסת, כי גם הענף שלנו נגדע — — —

את הבניין המפורק העבירו לכפר בוגרין, 10 קילומטר מהאשטש בכיוון לעיר רובנה. כן העבירו לשם את הספסלים, השלחנות והלוחות. נודע לנו, כי היתה זאת מתנת השלטונות האוקראינים בעיירתנו לכפר בוגרין.

כך נחרב מקום תורה האחרון בהאשטש. מבין מאה ועשרים ילד, אשר שמעו תורה במקום זה נותרו בחיים תשעה בלבד והם: חיים גולוד, אברהם בן מתתיהו שבק, מרים ורסיה קרנצברג — כולם בישראל. יפה (שוניא) שקליבר־קריצ׳מר, יצחק שקליבר ויצחק גלמן — חיים בארצות הברית. רחל גלמן — קנדה, ומאיר כץ — ברזיל.

* * *

מי יתן והיו הדברים האלה, אשר רשמתי בזה, דפי־זכרון למורינו ולחברינו בבית־הספר „תרבות" שניספו ללא עת על חטא היותם יהודים — — —

א. ב.

נוער זהב

„נוער זהב" הוא מושג מקובל בעולם ופירושו, כידוע, בני טובים ומיוחסים, שכל מחסורם על אבותיהם העשירים, ואילו הם עצמם ,שעל הרוב הם חיים ללא אידיאל וללא מטרה חשובה כלשהי, מבלים את זמנם בנעימים ולעתים אף בהוללות. לא כן הנוער היהודי בעיירות הקטנות והאשטש בכללן, שהיה כולו זהב כפשוטו כמשמעו. רעיון ההשכלה והתחיה הלאומית פילס לו נתיב אל לבם הער והרגיש של בני־נוער אלה, שלמרות דאגות הקיום היומיומי של עצמם ולעתים גם של בית הוריהם, העמיסו על שכמם בנפש חפצה את נטל העבודה החלוצית הגדולה של הכשרת הדור הצעיר לתחית העם והארץ.

מאורעות הזמן הקשים וזרמיו השונים, שעברו בסערה על־פני הערים והעיירות בכלל וברחוב היהודי בפרט, חרשו חריש עמוק על תלמי לבם של בני־הנוער היהודיים בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה. נפקחו עיניהם ולבם לראות ולהרגיש את חוסר הטעם שבחיי היהודים בתפוצות, שאין להם תקנה אלא שינוי ערכין מוחלט, הרוחניים והגופניים כאחד.

השיבה למקור היתה נר לרגליהם וכצעד ראשון לכך נחלצו ללימוד ולחינוך. אחרי שינקו וספגו תורה בחדרים מפי מלמדים כמיטב המסורת היהודית,

הוסיפו והטילו על עצמם לימוד השפה העברית, ההיסטוריה הישראלית ותקופותיה וכן הוסיפו לקח על התנועה הציונית והעבודה ובכלל שקדו על הרחבת אופקים על־ידי השכלה כללית. יסדו שעורי ערב וספריות, אירגנו הרצאות, משפטים כפרותיים, הצגות וכו' — הכל למען ההתפתחות וההתקדמות.

בשלב שני — ובלא פחות מרץ והתלהבות — ניגשו לפעיל להתפתחות הגוף מתוך ההנחה הנכונה, שרק בגוף בריא תשכון נפש בריאה. בתחילה כיתתי עטים לאתים ויצאו בגרזנים ומשורים לעבודה ולהכשרה במסגרת פעולות „החלוץ", „השומר הצעיר" „החלוץ-הצעיר", „גורדוניה" וכו'. מובן שבזמן הראשון ההורים ראו בכך תופעה מהפכנית, מעין שינוי בסדרי מעשי בראשית, וניסו להתנגד ולהפריע. אך במרוצת הזמן התרגלו לכך, וכשההרגל נעשה טבע, לא זו בלבד שההתנגדות רפתה לאט־לאט, אלא שבסופו של דבר נוכחו ההורים לדעת ולהכיר את כנות מעשיהם של ילדיהם. הם התחילו להבין לרוחם ואף סייעו בידיהם להוציא את עבודת-הקודש שלהם מן הכוח אל הפועל, בתקוה לראותם מאושרים בארץ משאת-נפשם ולהוושע גם הם על-ידיהם.

זכות גדולה נתגלגלה על-ידיהם להגשים את חזונו של הנביא, אשר ניבא ליום הגדול ואמר:

„והשיב לב־אבות על-בנים
ולב בנים על-אבותם".

ומכאן ואילך הלכה העבודה בהאָשטש הלוך והתפתח באפיקים הרגילים והמוכרים יפה מההווי הציוני הער והתוסס של כל עיירה ווהלינית בימים ההם. אורגנו תנועות-נוער במקום, שבראשן צעד כמובן קן „השומר הצעיר" מבחינת היקפו המספרי ותוכנו החינוכי. אחריו בא „החלוץ", שגילם בעבודתו המעשית את הגשמת הרעיון הלכה למעשה וכן שאר הזרמים והפלגים הידועים בימים ההם.

וכך קנה לו הנוער ההאָשטשאי את תואר-הכבוד של „נוער-זהב" לא בזכות יחוס-אבות אלא בזכות יחוס-עצמי. לעבודת קודשם זו הקדישו את מיטב מרצם, מילאו את העיירה כולה חיים שוקקים ותוססים, ואת לבם של הצעירים והצעירות טעם ותוכן בחיים. וזכו הצעירים היקרים האלה לראות פרי-הילולים בעמלם — אלה החלוצים המאושרים שעלו ארצה, כדי לשתף עצמם בבנין העם והארץ.

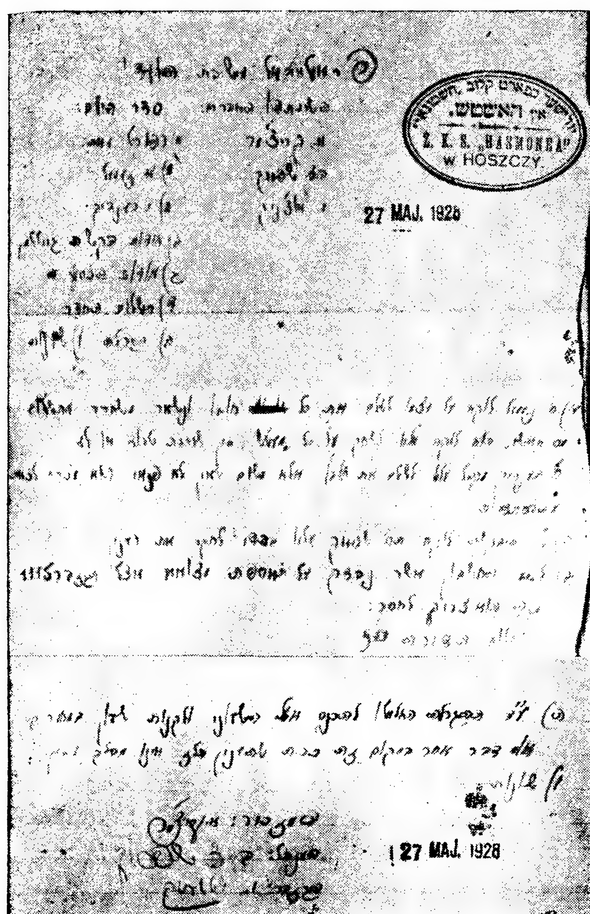
אולם רבים מבני־הנוער האלה לא זכו להגשים את חזונם. הם כרעו תחת יד הכורת, שהורדה על ראשם בשואה, ושירת חייהם באמצע נפסקה.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו!...

משה שטרנברג

הקלוב הספורטיבי „חשמונאי"

הנוער היהודי בהאָשטש היה חדור הכרה, שאין תחיה לאומית־רוחנית בלי תחית גבורת־ישראל גופנית, כי רק בגוף בריא תשכון רוח בריאה. אולם המרחק בין הכרה שבלב ועד לשלב ביצוע ממשי היה רב. קודם כל צריכים היינו להתגבר

Z. K. S. „HASMONEA"
W HOSZCZY.
27 MAJ. 1928
27 MAJ. 1928

דף מתוך ספר הפרטי־כלים הנמצא ברשותו של מ. שטרנבורג

קבוצת הכדורגל „חשמונאי״, האָשטש — 1928
מימין לשמאל עומדים: יהושע קורמן; אברהם ירון; אריה גולוד; זלמן אפרתי משה שטרנברג; פסח ברליאנט; גדליה יוקילס; כורעים: שלום רויזמן; יעקב אוצ׳ניק; יוסף אוצניק; יושבים: ברוך איגר; אליק זמל; בן־ציון שפק.

על התנגדותם של ההורים, שלא ראו בעין יפה את משחקי הכדורגל המתאימים יותר ל„שקצים״ וביחוד כשהם כרוכים בחילול־שבת. ואשר לצד הארגוני לא היה זה מן הדברים הקלים לייסד קלוב ספורטיבי בעיירה קטנה, אך אין דבר העומד בפני הרצון.

והנוער ההאָשטשאי הצטיין בשפע של רצון טוב ובזכותו הקלוב הספורטיבי „חשמונאי״ קם והיה לעובדה חיה. ביום 5 באפריל 1926 ביקרו מספר צעירי האָשטש ברובנה וכותב הטורים ביניהם, כדי לחזות במשחקם של קבוצת „הכח״ הוינאית שבאו לרובנה במסגרת סיבובם העולמי. במעמד זה נולד הרעיון של ייסוד הקלוב ההאָשטשאי.

בשובנו אל העיירה כינסנו מספר חברים והצענו את הרעיון הזה, שנתקבל ללא ויכוחי יתר, ובאותה אסיפה נוסד הקלוב הספורטיבי בשם „חשמונאי״. מיד לאחר מכן נתקלנו בקשיים הראשונים, ביחוד בעניין גיוס חברים במספר מספיק, כדי שהקלוב יהיה חי הנושא את עצמו. וזאת לדעת, שנוער רב לא היה בהאָשטש.

זהמעט שהיה היו מאורגנים מכבר בארגונים הקיימים, כמו „החלוץ", „השומר הצעיר" וכו'. ומלבד זאת, הנטיה לספורט לא טופחה עד כה במידה הראויה.

קיומו של קלוב „חשמונאי" היה במשך הזמן לחלק מההווי של האשטעטל ואת משחקיו באו לחזות כל תושבי העיירה, אפילו יהודים בעלי זקן ופיאות נמשכו לראות איך בני ישראל נלחמים בגויים ואף מכים ומנצחים אותם.

כזכור חנה הגדוד ה־43 באחוזתו של איסאקוב, ושם סודר מגרש למשחקי ספורט. במגרש הזה הופיעו חברי „חשמונאי" נגד הקבוצות הצבאיות הפולניות. ביחוד זכורים משחקי הראווה שנערכו בחג הפולני של 3 במאי, שאז התכנסו בהאשטעטל, פולנים, אוקראינים ויהודים מכל הסביבה לראות במשחקים הגדולים, שלעתים יצא מהם הקלוב היהודי כמנצח.

הקלוב המקומי קשר קשרים אמיצים עם קלובים ספורטיביים בערי הסביבה לשם משחקים הדדיים. לשם יצירת האמצעים הכספיים הדרושים להחזקת הקלוב, ערך „חשמונאי" נשפי־מסכות וסתם נשפים, שמשכו את כל הנוער המקומי וגם אורחים רבים מערים אחרות. המשחקים והנשפים במקום וכן ביקורי הגומלין במשחקים ובנשפים בערים אחרות הפיחו רוח ותוכן בחיי הנוער ובעיירה כולה.

לא פעם קרו התנגשויות עם הפולנים, שבדרך כלל היו אנטישמיים, אך בהתחשב בערכו של הקלוב היהודי, השתדלו למנוע התפרצויות שעלולות היו להביא לידי קרע של ממש. הם ראו בנו — ובצדק — „פרטנר" טוב למשחקיהם, ואף גם זאת שבזכותנו נהנו גם מהקבוצות האורחות שהוזמנו על־ידינו.

מן הנכון יהיה לסכם, שהקלוב „חשמונאי" עמד על משמר הספורט היהודי בכבוד וככל שהיה לאל ידו לעשות תרם להתפתחות הגופנית של הדור הצעיר. רק על זאת דאבה נפשנו, שלא כולם זכו לעלות ארצה ולהשתתף בבניין ארצנו ובמלחמת גבורתנו.

ישמשו זכרונות צנועים אלה מצבת־כבוד לחברי קלוב „חשמונאי" ולראש הקלוב חיים סופר, שנפלו מידי הצר הצורר בהשמדה הכללית, הי"ד.

ארגונים ומוסדות

פרק ג׳

ארגונים ומוסדות

הסתדרויות וארגונים — א. ירון / „השומר־הצעיר״ עד שנת 1929 — ז. אפטר / „השומר־הצעיר״ מ־1929 — א. פינגרהוט / אירגון בעלי־המלאכה בהאשטש — א. פינגרהוט / משפחת מאזער, מניחי יסוד למוסדות צבור — ר. פינק

אברהם ירון

הסתדרויות וארגונים

ביום קיץ בהיר של שנת 1910 נשמעו בהאשטש הצלילים הראשונים המעוררים של שיר חדש, שיר של מרד ושחרור. השיר הושר על־ידי חבורת פועלים. כך נולדה ההסתדרות היהודית הראשונה בהאשטש — ה„בונד״.

מכאן ואילך מתחילה בהאשטש תקופה חדשה, שצמחה, נרדמה וקמה בשנית לחיים ולפעולה. הפועלים, ששרו את השיר הראשון, היו ברובם ליטאים, שהביאו להאשטש את ספרות־הפועלים הראשונה וגם יסדו ספרית פועלים. מטעמי בטחון נשמרה פעולתם בסוד והספריה עברה מבית לבית בהשגחתו החמורה של מאיר־הערש הול. אחרי נדודים רבים נאלצו להצניע את הספרים בבית־המטבחים הישן, מקום שם מאיר־הערש הקצב משל בכיפה, אך כל אמצעי הזהירות היו ללא הועיל. מתנגדי ה„בונד״ הצליחו לגלות את המחבוא, גנבו משם את הספרים וקרעום לגזרים.

הספרים נקרעו בידים וההסתדרות התפוררה מאליה. את רוב ה„בונדאים״ אפשר היה לפגוש כעבור זמן, בערך בשנים 1916—17 בשורותיה של הקבוצה החדשה „פועלי־ציון״, זאת ההסתדרות השניה בעיירה. ואמנם גדולות ונצורות אין לרשום לזכותם של שני הגופים הללו וגם עקבות אידיאולוגיים חשובים לא השאירו אחריהם, אך בהביאנו בחשבון, שהדברים קרו לפני ארבע שנות עשור ובעיירתנו הזעירה, יתכן שאחרת לא יכול היה להיות, ועל אותו המעט שפעלו יש לאמר דיינו.

ארבעת העולים הראשונים לארץ־ישראל — קיץ 1921

עוחדים: ראשון מימין: **יעקב קרנצברג**; ראשון משמאל: **יעקב צירליוק**; יושבים: ראשון **מימין**: **משה סמולה ז״ל**; שלישי: **פסח פינקלשטיין**; המלווים: עומדים מימין לשמאל: **פסח קרנצברג, מנחם שרוני** (שטרנברג), **יצחק פינקלשטין**; היושב במרכז: **פסח סמולה ז״ל**; הילד: **יצחק ויסמן.**

בימים ההם נוסדה גם המפלגה „צעירי־ציון״, שניהלה פעילות רציגית בהכשרת הלבבות ובהכנת האנשים לעליה לארץ־ישראל. כן פעלו רבות בשטח הפצת הלשון העברית בקרב בני־הנוער.

בשנת 1919 יסדו הצעירים מבין „צעירי־ציון״ את ארגון „החלוץ״, זה הגוף החזק ביותר, שהחזיק מעמד עד יומו האחרון של קיום יהודי העיירה.

בצדו של „החלוץ״ ובחסותו הוקם גם ארגון הנוער „החלוץ הצעיר״, ששימש מחנה־הכשרה לקראת הפעולות המעשיות ב„החלוץ״. מנהיגם של שני הארגונים זהרוח החיה בהם היה החבר גרשון שוועץ (וואלפ׳ס), מדריך מבורך ונואם בחסד. הוא השתתף בסמינרים רבים, שהתנועה המרכזית בפולין ארגנה לצרכי הדרכה חלוצית, ביניהם הסמינר הנודע בעיירה קלוסוב שבאזור פוליסיה. בין מאות הסמי־נריסטים התבלט שוועץ בחריפותו ובבקיאותו, וכבעל־זכרון פנומנלי ידע להקנות מידיעותיו הרחבות לחניכיו בהאשטש. בחייו הפרטיים וביחסיו עם חברים הצטיין בדעתו הבדוחה עליו תמיד. מעולם לא יכולת לדעת אם גרשון מדבר ברצינות

קבוצת חברי „החלוץ" בהאשטש מכשירים עצמם לעבודה פרודוקטיבית — (1927).
מימין לשמאל: גרשון שבץ; משה שבץ; פסח ברליאנט; יששכר שבץ; שלום טבצ'ניק.

או חומד לו לצון. אין תימה על־כן, שבסמינר הקלוסובי זכה לשיר מיוחד, שחובר והושר לשמו:

בינינו אח וריע,
שמו גרשון שוועץ, גרשון שוועץ,
והריהו, הריהו
לץ גדול, לץ עלץ...

אחרי „החלוץ" נוסד בהאשטש בשנת 1923 ארגון הנוער הגדול והחזק ביותר „השומר הצעיר". כמו בכל עיר ועיירה בשנים ההן בפולין, הקיפה תנועה זו כמעט את כל הנוער ההאשטשאי, וכמעט שלא נמצאו צעיר או צעירה בעיירה שלא היו חברים בה. בשנים הראשונות להיוסדו התנהל ארגון זה על טהרת הסקאוטיזם (צופיות), אך במשך הזמן אימץ לעצמו קו אידיאולוגי, שמדרך הטבע הביא לידי פילוג בשורותיו.

בשנת 1930 נפרדו מספר צעירים מארגון זה ויסדו את הסתדרות הנוער

על־יד בית גנדיל — — — (1932)

עומדים מימין: **זאב אפטר**; **רוזה גולדשטין**; **צבי גליצקי**; **מאַטלה רויזמן**; **חיים קרנצברג**; **רחל גרינברג**; **ינטה פנקלשטין—פודיסוק**; **גרשון שבץ**; **שרה איגר—אפרתי**. יושבים מימין **צבי זיבמן**; **רבקה קרנצברג—פלומין**; **ישעיהו לרנר**; **רחל ברלינט—ירון**; **אברהם ירון (קריצ׳מר)**.
כורעים מימין — **חנה אזורסקי**. משמאל: **גולדה אפטר—יערי**. הילדה: **דבורה אפטר**.

„גורדוניה", שבראשה עמד אברהם שווערץ, בנו הצעיר של וולף שווערץ. אברהם היה גם הוא בחור רציני וחריף, אם כי לא כאחיו הגדול גרשון.

כמרכז ובית־ועד, הקשור קשר בל־ינתק עם כל המפלגות והארגונים, שימש ביתה של גנענדיל ושאלקאווסקי — החל מגן־הילדים הראשון משנת 1917 וכלה בתנועות השונות לזרמיהן ופלגותיהן, כל האסיפות והכנסים, ערבי הספרות והתרבות, נאומים ומסיבות לרגל העולים ארצה וכיוצא באלו פעולות, שמילאו את חיי הנוער תוכן ועניין במשך למעלה מעשרים שנה עד שנת 1939 — כל זה נתהווה ונתחולל בביתה של גנענדיל. עם השואה הגדולה, שניתכה על העיירה ותושביה היהודיים, נחרב ונהרס גם בית זה עד היסוד, אפילו זכר לא נשאר ממנו. ואולי מוטב בכך, שרגל מרצח לא תדרוך ולא תטמא מקום זה, שהיה כה יקר וכה מקודש לכולנו.

הקלוב הספורטאי היהודי בהאשטש „חשמונאי" קובע פרק לעצמו. הפעילות

מסוג זה, שלא היה עמה לא תורה ולא ציונות וכן היתה כרוכה בהוצאות לנעלים ולבגדים מיוחדים, לא משכה רבים מבני־הנוער לשורותיה. בכל זאת עלה בידי קבוצת צעירים נלהבים לדבר מבני האמידים להחזיק את ה„חשמונאי" במשך שנים מספר. ייסוד הקלוב היה בשנת 1926 ובערב שבועות של שנת 1927 הופיעו בפומבי בתחרות כדורגל ראשונה בהאשטש נגד קבוצה צבאית מקומית. המשחק נערך על המגרש שבאחוזת הפריץ לשעבר ואשר לדגל הכיבוש עבר לבעלות הצבא הפולני.

מזמן לזמן הזמין הקלוב ההאשטשאי לשב משחקי תחרות קבוצות כדור־רגל מערי הסביבה, כגון: רובנה, קוריץ, טומשין ואחרות וכן יצא לשם לתחרות־גומלין. ה„חשמונאי" ההאשטשאי התקיים במשך שלוש שנים, אך סופו היה שקט כראשיתו, איש לא חגג את היוסדו ואיש לא התעניין לדעת על־מה ולמה חדל מהתקיים.

בהאשטש לא חסרו ועדי עזרה למיניהם וסתם עסקנים ציבוריים, רחמנים בני רחמנים כהלכות גוברין יהודאין, שמנהג אבותם בידיהם. הבולטים מבין ועדי העזרה היו: קופת גמילות־חסדים והועד לטיפול ביתומים.

קופת הגמ"ח נוסדה בשנת 1925 בעזרתו הפעילה של בן העיר הנודע ר' אברהם מאזער *) ע"ה מארצות הברית. בשנה ההיא בא ר' אברהם לבקר ב„מולדת הישנה". הדלות וההתרוששות, שבאו בעקבות מלחמת־העולם הראשונה, נגעו ללבו הטוב עד מאד ופיזר תמיכה וסעד ביד נדיבה. הוא גמל חסד עם החיים והמתים כאחד. בכספו הוקמה גדר מסביב לבית־העלמין הישן וכן נבנה בית־מרחץ חדש, אך עיקר פעולתו בזמן ההוא היתה קופת הגמ"ח, שנוסדה בעזרתו ושבה היו מקבלים יהודי האשטש הלוואות בלי רבית.

כל מוצאי־שבת היתה פעילות רבה אצל יואל'יק קארפ, שבביתו שוכנה הקופה. יהודים רבים באו לסלק את תשלומיהם השבועיים ואחרים באו לקבל הלוואות חדשות. וכך נמשך הדבר כל אותן השנים, שהאשטש יהודית היתה קיימת.

בערך בעת ההיא נוסד גם הועד לטיפול ביתומים, שהעסקנית העיקרית בו היתה חנה־הינדה שפרבר. את הכנסותיו שאב הועד ממקורות אחדים: התחייבויות חדשיות על־ידי כל משפחה, הצגת „ספקטקלים" (מחזות) מזמן לזמן על־ידי חובבי הבמה המקומיים וכן ימי־פרח שנערכו בימי־השוק וכו'.

*) קורות חייו של ר' אברהם מאזער — ראה להלן: ראובן פינק, משפחת מאזער.

בית להחזיק בו את היתומים לא היה. אך הועד שקד על הגשת עזרה ראויה לכל ילד נצרך, יתומים ואחרים.

בשנת 1928 נפתח בהאשטש בנק „בעלי־מלאכה". אם כי לפי יסודותיו היה זה מוסד בנקאי מובהק, אך למעשה דומה היה לקופת גמילות־חסדים מודרנית יותר. מי שלא קיבל הלוואה מקופת גמ"ח פנה לבנק, כי בעצם מאי נפקא־מינה לנצרך מאין וממי יבוא עזרו, העיקר שגם כאן וגם שם בתוך עמו הוא יושב...

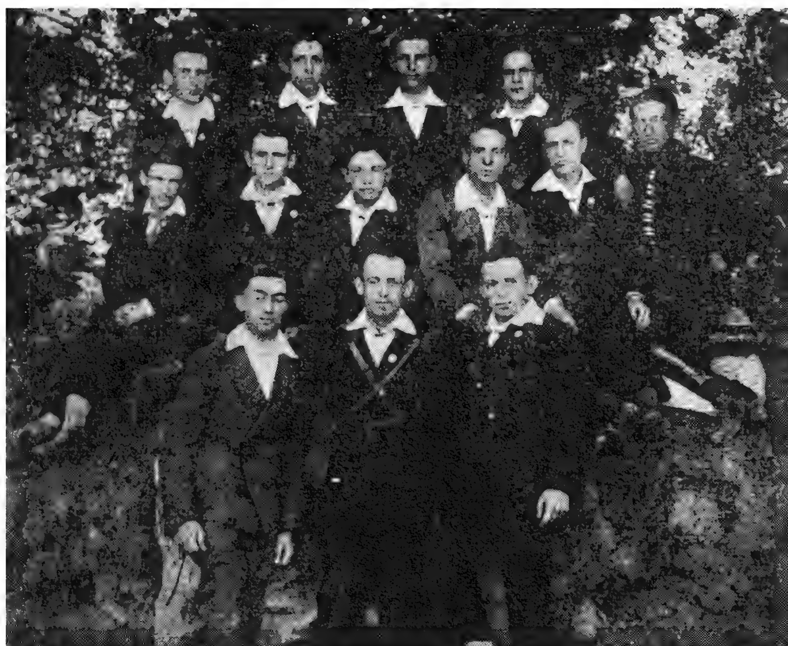
זאב אפטר

„השומר־הצעיר" עד שנת 1929

לא יתכן כלל לכתוב על ההווי בהאשטש בשנות העשרים ולא לכתוב על השוה"צ בעיירה. משל למה הדבר דומה? לבנאי המכין תכנית לבנין בלי יסוד. על־כן אני רואה חובה לעצמי להעלות על הנייר זכרונות על הקן של השוה"צ בעיירה, המשכו ב„החלוץ", והעליה ארצה.

ב־1921 עלו ראשוני „החלוץ" ארצה ועד 1923 אחרי שחברי „החלוץ הצעיר" יצאו לקיבוצי ההכשרה ובעיירה נשארו רק אחדים מבוגרי החלוץ, שהשתייכו גם לצ.צ.־צ.ס., נוצר חלל־ריק בעיירה. ככה נמשך המצב עד 1923, שאז בא השוה"צ ומלא את החלל הריק. הקן של השוה"צ בהאשטש נוסד אחרי שבכל הסביבה שבווהלין היה קיים כבר השוה"צ מזמן. היוזמים היו האחים יחיאל קסל ואברהם־הירש קורמן, שהזמינו אחדים מצעירי העיירה ובעזרת ב"כ ההנהגה המחוזית ברובנו האח בושל, יסדו וארגנו את הקן ואף עמדו בראשו עד שנת 1929.

לאט־לאט התחיל הקן להתפתח. השוה"צ, שהיה אז סקאוטי ביסודו, בהופעותיו ובתלבושתו, התחיל למשוך את לב הנוער בעיירה. בכל יום ויום נוספו חברים חדשים, ותוך 6 חדשים נוצר קן חזק — במדה כזאת, שלחגיגת יום־השנה הראשון מנה הקן 100—120 חבר, שמוינו בשלוש שכבות: שכבה א' — „כפירים" מגיל 6—10, שכבה ב' — בינוניים מגיל 10—18, ומגיל 18 ומעלה — קשישים. הקן השתדל להכניס בשורותיו מכל שורות העם בעיירה, החל מפועלים ובעלי־מלאכה וכלה בעשירים ונוער לומד, ומיזג אותם לחטיבה אחת בעלת שאיפה אחת וחזקה, היא הזיקה לארץ ישראל. הקן היה מורכב משני גדודים, גדוד א' קשישים ובינוניים, גדוד ב' ה„כפירים". כל גדוד חולק לשתי פלוגות כל פלוגה לכמה

קבוצת ה„קשישים" מ„השומר הצעיר", האשטש — 1926.
מימין, שורה ראשונה: זלמן פרס; זאב אפטר; מאיר מליס. שורה שניה: גלוזבנד (מיזיריץ׳); שלום רויזמן; אריה פרומרמן; ברוך איגר; זינא יגודה; יוסף אוצ׳ניק. שורה שלישית: צבי זיבמן; חיים קרנצברג; יעקב מירמלשטין; דוד פיקלשטין.

קבוצות לפי הגיל. בראש כל גדוד עמד ראש-הגדוד, בפלוגה ראש-הפלוגה, ובקבוצות ראשי-הקבוצות. ביחד היוו הנהלת הגדוד. כל ראש-גדוד היה נתון לפיקודו של ראש הקן. הנהלת הקן היוו: ראש הקן, המזכיר, הגזבר, וראשי־הגדודים, שנקראו „ההנהגה". כל קן היה מסונף להנהגה הראשית בוורשה באמצעות ההנהגה הגלילית בלוצק והמחוזית ברובנו.

פעולות הקן נחלקו לשנים: הגופנית והתרבותית.

הגופנית — התעמלות, אימוני־שדה, הקמת מחנות וקשרי החניכים עם הטבע בעיקר. כל הפעולות הגופניות נעשו בשדה, בין ההרים, ע״י הנהר הורין ובתוך חורשות.

התרבותית — הרצאות על החינוך, על הסקאוטיזם העולמי, על

הטבע. פגישות בין המפקדים. חלוקת העבודות בין הגדודים. הפלוגות והקבוצות; על א״י, על מצב היהודים בעולם, היסטוריה יהודית, וכו׳. המחנכים קיבלו את החומר בחלקו מההנהגה המרכזית, ועל הרוב מתוך השתלמות עצמית.

הדירה הראשונה של הקן היתה אצל זיוול מילינסקי והשניה אצל גנדיל ז׳ולקובסקי כן גם התארגנה להקת חובבי תיאטרון מבין אחי הקן. הם הציגו בעיירה כל מיני הצגות וההכנסה היתה מוקדשת לטובת הספריה או קק״ל. הספריה היתה פרשה מיוחדת בפני עצמה. כל חברי הקן ובכלל הנוער בעיירה היו צמאי דעת וקריאה וספריה טרם היתה בעיירה. הקן מילא גם בשטח זה את החלל הריק ויסד ספריה חדשה ראויה לשמה. נאסף חלק מהספרים שהיו פעם רכושה של ספריה בעיירה, כן התקשרו עם הוצאות־ספרים שונות וקיבלו כל מיני ספרים, חומר עיוני וספרות. אוסף הספרים הספיק לחלוקה בין כל אחי הקן וכן לקריאה לכל אנשי העיירה. גם בשטח תרבותי אחר מילא הקן את חובתו בכבוד. עזר בכל מיני פעולות לטובת בית־הספר „תרבות" בעיירה, גם מזכיר בית־הספר היה חבר הקן. אפילו בחלוקת מכתבים מהדואר קיבל עליו אחד החברים את התפקיד ומכל מכתב בעל ערך נגבה תשלום לטובת קק״ל.

בשטח הקרנות הלאומיות, קרן־היסוד וקרן־הקיימת, הכניס הקן מהפכה שלמה. הקרנות הללו היו במצב ירידה ושפל עד שקן השוה״צ קיבל עליו לעזור בפעולות קרן־היסוד ושיגר אח אחד שישמש מזכיר הקרן. גם בועדת קק״ל השתתפו חברי הקן והכניסו שנויים גדולים לייעול הפעולות. העמידו עצמם בראש הועדה וקיבלו עליהם להפיץ את קופסאות הקק״ל בכל בית ולהריקן בכל חודש. בשטח זה הצליחו מאד, כי לא היה בית שלא יהיה בו איזה חבר בקן השוה״צ.

כדאי לציין שהשפה המדוברת בקן היתה עברית וכל הפעולות התנהלו אך ורק בעברית. לטובת אלו שלא ידעו עברית אירגנו שעורי־ערב ללימוד השפה וזה היה מספיק לקשר את הבית עם כל הקרנות ועם כל הנוגע לארץ ישראל ולהשתלמות, ובכלל בכל שטחי החיים בעיירה היו ניכרות פעולות הקן, שהעיר את העיירה מתרדמתה המטונת, שנמשכה שנים רבות, לחיים ולעירנות.

ככה נמשך המצב בסימן עליה מתמדת עד שנת 1926, בשנה זו חל מפנה חשוב בתנועת השוה״צ בפולניה. בימים ההם התחילה לפשוט מעליה את הצורה הסקאוטית המובהקת ולבשה צורה של תנועה אידיאולוגית. קשרה קשרים עם תנועת הפועלים בארץ־ישראל, תוך זיקה גוברת והולכת למפלגתיות. קשישי השוה״צ התחילו להרגיש בשינויים הכבירים המתחוללים בתנועה ולאט־לאט התחילו גם להתקרב לתנועת הפועלים בארץ־ישראל. כגולת הכותרת

נשף פרידה אחרון לעולה הליגלי האחרון לארץ־ישראל — מרץ, 1936

מימין, עומדים: **מאיר מליס; אברהם שבץ; שמעון גכשטין; יעקב אוצ׳ניק; משה ברג; יעקב מירמלשטין.** יושבים: **ראשון ושניה מורים בבי״ס „תרבות״; צבי גליצקי (העולה); בנימן גלמן; טייבל ז׳ילוקובסקי.** בחזית: **יומטוב כ״ץ; פסח ברליאנט.**

למפנה זה נוסדה הקרן של פועלי א״י (ק.פ.א.) והכסף הנאסף הועבר באמצעות המרכז בוורשה לתעודתו בארץ־ישראל. התחילו להתקבל מדי שבוע עתוני הפועלים „דבר״ ואחרים ובכל שבת נערכה אסיפת הקשישים וקראו לפניהם קטעים מהעתון על תנועת הפועלים בארץ. באופן כזה נוצר הקשר הנפשי עם תנועת א״י העובדת, וגמלה ההכרה, כי המטרה הסופית היא העליה ארצה. והואיל והעליה היתה מותנית בהשתייכות להסתדרות „החלוץ״, ובתקופת הכשרה מיוחדת, חייבים היו, איפוא, כל קשישי השוה״צ להכנס ל„החלוץ״ לפי ההסכם בין ההנהגה הראשית בורשה ובין מרכז החלוץ. אולם בעת ההיא לא התקיים בעיירה סניף „החלוץ״ מאורגן כראוי. התחילו לארגן מחדש את סניף „החלוץ״ בעיירה וכל הקשישים הצטרפו להסתדרות זו באופן אוטומטי. חלק מהאחים הקשישים והבינוניים יצאו לקיבוצי ההכשרה, ואילו הבינוניים שנשארו במקום לא היו מסוגלים לתפוס את מקומם של אלו שהתמסרו לעבודת החלוץ או שיצאו להכשרה. וככה הוחלשה והלכה העבודה

בקן ומצב זה נמשך עד שנת 1928, שבה חלה שוב תמורה חשובה בתנועת השוה"צ והתחילה להיהפך מתנועת נוער לתנועה מפלגתית.

באותה תקופה, אחרי ויכוחים פנימיים נוקבים ושיקולים רבים, עזבו כמעט כל הבי־גרים של השוה"צ בעיירה, ובתוכם כותב השורות האלו, את קן השוה"צ יחלוטין והמשיכו לפעול אך ורק ב„החלוץ". כן התארגנה בעיירה באותה תקופה הסתדרות-נוער „גורדוניה" וחלק מחברי השוה"צ עברו לשם. לאט-לאט נסגר הקן לגמרי וכל הציוד הועבר לרשות „החלוץ". הקן היה סגור בערך ששה חדשים, ובתחילת 1929 נפתח מחדש ע"י אחדים מהשכבה הבינונית שנשארו בעיירה ביחד עם אחדים מ„גורדוניה" שעזבו בינתים את הסתדרותם. הם ניגשו לחיזוק הקן ע"י פעולות מחודשות ובעזרת המרכז. ככה נמשכו הפעולות עד השנים 1933-34, שאז חלק מחבריהם עלו ארצה.

גם סניף ה„חלוץ" התחיל בתקופה ההיא לחזק את פעולותיו ע"י שליחת חבריו לקיבוצי הכשרה וע"י הושטת עזרה לעולים ארצה. הסניף אירגן קיבוץ הכש־רה בסביבת העיירה, התחיל להכשיר את חבריו בכל מיני עבודות פרודוקטיביות, יכן גם הידק את קשריו עם תנועת הפועלים בארץ־ישראל וא"י העובדת בכלל. יסד „קרן החלוץ" בעיירה ובכסף שאסף ע"י פעולות שונות עזר לחברים העולים ארצה.

משלוש ההסתדרויות הנ"ל — „החלוץ", „השומר-הצעיר" ו„גורדוניה" — ינק הנוער שבעיירתנו וקבל את חנוכו ונאמנותו לארץ-ישראל העובדת. אלה שהספיקו לעלות ארצה נשארו נאמנים למחנה הפועלים, אלה שנספו שם בנכר לקחו עמם משאת נפשם זו לבור קבר...

יהא זכרם ברוך.

אלקנה פינגרהוט

„השומר-הצעיר" מ-1929

בסתיו שנת 1929, לאחר פעולה מבורכת במשך למעלה מ־7 שנים, החל משבר חמור ב„קן". כל המנהיגים והבוגרים עזבו את הקן ועברו ל„החלוץ". הצופים־הבוגרים היו צעירים מדי, ללא כל נסיון והכנה מיוחדת, כדי שיוכלו ליטול על עצמם את המשימה של ניהול הקן, וכל הפעולה שיתקה במשך תקופה של קרוב

לשנה. הנוער התפזר לכל עבר, ללא פעולה חברתית, ומחוסר מעשה התחיל לחפש לעצמו אפיק אחר לפעולה.

באביב 1930 ביקרה בעיירה אחותה של לאה׳קה סמולה, — טשרנה ז׳ילברברג — שהשתייכה לתנועת הנוער „גורדוניה". כמה חברים מהצופים התקשרו עמה וביקשו ממנה חומר־הסברה על התנועה, וכך הוקם הקשר עמה שבעקבותיו הוקם סניף של „גורדוניה" בעיירה. הדבר הזה עורר לפעולה כמה בוגרים מהשוה"צ ועמם כמה צעירים משכבת הצופים הבוגרים, שניגשו במרץ לחידוש הפעולה בקן. לאחר מאמצים קיבלו לידם את הארכיון וכל הרכוש, שכלל את הספריה, הרהיטים, החותמות וכו׳. הם שכרו חדר אצל איסר גריל, והפעולה בקן חודשה במרץ רב. שני חברים יצאו מיד ל„מושבת־מנהלים" בנובוסטב, הורכבה ההנהגה, נקבע חבר המנהלים, הוקמו הגדודים והקבוצות, ותוך זמן קצר הורגשה שוב בעיירה פעולתו של הקן. חודשה העבודה החינוכית וההסברתית. המסורת המפוארת של „השומר הצעיר" בעיירה מימים ראשונים השפיעה לא מעט, ולקן נכנסו קבוצות חדשות של נערים ונערות. עד מהרה אף עמד בהתחרות עם סניף „גורדוניה" והשאיר אותו הרחק־הרחק מאחוריו מכל הבחינות, הן מבחינת המספר והן מבחינת הפעולות הענפות שהוא פיתח תוך תקופה קצרה ביותר. החיים בקן היו שוב סואנים ותוססים, ערב־ערב המה מרוב הצעירים שביקרו, שרו ורקדו; קוימו חגיגות, מסיבות עונג־שבת, משפטים־ספרותיים, אסיפות־חגיגיות, תערוכות, טיולים, הפלגות וכו׳.

אחת הפעולות שנשארה ודאי בזכרונם של רבים עד היום הזה, היה טיול הקן בל"ג־בעומר, שנערך מדי שנה בשנה. התנועה אימצה לה את ל"ג־בעומר כחג לנוער. לקראת הטיול התכוננו שבועות. ההנהגה עיבדה את כל פרטי התכנית. הטיול נערך ביער, 6 קילומטר מהעיירה. הנוער עזב את העיירה — ולו ליום אחד בלבד — ויצא אל חיק הטבע, ויום זה השאיר את רישומו על הנוער לתקופה ארוכה. עם־שחר התכנסו כל חברי הקן, הסתדרו לפי גדודים על דגלם, ויצאו לדרך ברגל, מלובשים תלבושת אחידה ומציידים כהלכה לדרך. לאחר הליכה של כשעה ומחצית השעה הגיעו למקום. באחת הקרחות ביער, ועל־אף העייפות, ניגשו להקים את המחנה, קבוצה־קבוצה על אוהלה ודגלה. נערכה התחרות על קישוט האוהל בפנים ובחוץ, ובמשך שעה קצרה הוקם מחנה לתפארת.

היום עבר מהר מאוד תוך שירה וריקודים, משחקים צופיים וספורט, ולסיום — המדורה המסורתית, מיפקד הסיום וחלוקת סימנים ודרגות, העברה משכבה לשכבה, וההבטחה השומרית של הצעירים המתקבלים במעמד זה לקן.

בערוב היום חזרו השומרים לעיירה ולקן, מלאי רשמים, התלהבות ולהט־

נעורים להמשך, הפעולה בקן. חוויה מיוחדת ובלתי נשכחת היתה לקן, ואפשר להגיד בבטחון מלא גם לכל תושבי העיירה, עת חזרנו פעם לאחר טיול של ארבעה ימים, שנערך בחורשה בכפר בוצ'ניצה, ונכנסנו לעיירה בשורות מלוכדות, בתלבושת אחידה וצעדנו ברחובות העיירה זו הפעם הראשונה מאז קיומו של הקן, כשבראשם מחצרצים ומתופפים. רבים מהתושבים צפו מתוך רגש של שמחה וגאווה גם יחד על נוער זה, הצועד ברחוב בראש מורם כולו דרוך ומודרך לקראת עליה לארץ־ישראל לחידוש חיי העם במולדתו. אין לתאר את הרושם העז, שעשו על הנוער ארבעה ימים אלה של שיבה לטבע ולחיים בתוכו, כי היתה זו מהפכה בנשמת הנוער ובאווירה הכללית בעיירה. במשך תקופה ארוכה שימש הטיול הזה נושא לשיחות בפי כל, וצעירים רבים, שעמדו במשך הזמן מנגד, התלהבו והצטרפו לשורותינו.

מסורת היתה לקן לערוך מפקידה לפקידה תערוכות, פרי עבודת־ידם של החניכים מכל הגילים, עבודת יחידים ועבודות קולקטיביות של הקבוצות. שבועות וחודשים נמשכו ההכנות וההתחרות היתה גדולה. הנוער השקיע בתערוכה זו את מיטב להט־הנעורים שבו. התערוכות הצליחו תמיד, הצטיינו בטוב־טעמן ועשו רושם נאה על המבקרים. בערב הפתיחה נערכה חגיגה והופעות אמנותיות של החניכים. בפעולה זו השקענו מרץ ואהבה, ולא נמצא אחד שלא תרם את חלקו. וכל זה היה כדאי, כי למפעל כזה היתה השפעה חינוכית רבה על הנוער.

חלק ניכר מפעולות הקן היה מוקדש למען הקק"ל, הקרן הגואלת את אדמת המולדת. התפקיד העיקרי היה — הגברת אוסף הכספים לקק"ל, הרקת הקופסאות ומפעלים אחרים. תפקיד אקטיבי ועיקרי נטל על עצמו הקן בכל החגיגות שנערכו על־ידי התנועה הציונית ושהכנסותיהן היו קודש לקק"ל. הקן עמד במקום הראשון באוסף הכספים ולא פיגר אחר התנועה כולה בפולין, שעמדה במקום הראשון.

אחרית דבר

נעשה כאן נסיון להיזכר ולהזכיר פרשיות מהתקופה בה פעל הקן „השומרי" בעיירתנו, שיצר ערכים חינוכיים ותרבותיים רבים לחינוך דור של חלוצים נאמני העם והמולדת. ולא אחד מאלה, שהיו שותפים לכך — והלא כל זה נשתכח מהם במרוצת השנים — ייזכרו ודאי בהרבה־הרבה דברים ומפעלים, שאני בתום־לב פסחתי עליהם, ויסלחו לי ודאי על כך. המעט הזה, שהועלה על הכתב, ישמש מצבה חיה לכל אלה שנפלו ולא זכו להגשמת חלומם — לבנות ולהיבנות בארץ האבות.

אלקנה שינברהויז

אירגון בעלי־מלאכה בהאַשטש

הישוב היהודי בהאַשטש היווה בעצם מעמד אחד, המעמד הבינוני. כל ה„גבירים" שבעיירה אי־אפשר היה לראותם כקפיטליסטים, כשם שאי־אפשר היה לראות בבעלי־המלאכה השונים — פרוליטריון. למען הדיוק רצוי אולי לקבוע, כי האוכלוסיה היהודית בעיירתנו לא ייצגה למעשה שום מעמד. היא היתה מחולקת לשתי חטיבות בלבד: סוחרים ובעלי־מלאכה, מהם היו סוחרים, שהכנסתם היתה פחותה מזו של בעל־מלאכה, ולעומתם היו בעלי־מלאכה, שהכנסתם היתה שווה לזו של סוחר בינוני.

אחוז הסוחרים ובעלי־המלאכה היה בתנודה מתמדת. היו שנים שבעלי־המלאכה היוו רוב מכריע והגיעו עד 80% מתוך כלל התושבים היהודיים, אך במרוצת הזמן פחת אחוז זה והלך, אם כי האוכלוסיה היהודית בעיירה גדלה. היינו עדים לתופעה זו בייחוד בשתי עשרות השנים האחרונות שלפני השואה. סיבת הדבר נעוצה בעובדה, שרוב בניהם של בעלי המלאכה לא ירשו אומנותם של אבותיהם. מלבד זאת נוספו בעיירה בשנים הללו מספר בעלי־מלאכה מהסביבה הקרובה והרחוקה, הם ומשפחותיהם שהגיעו, התאחזו במקום והפכו במהרה לתושבים קבועים.

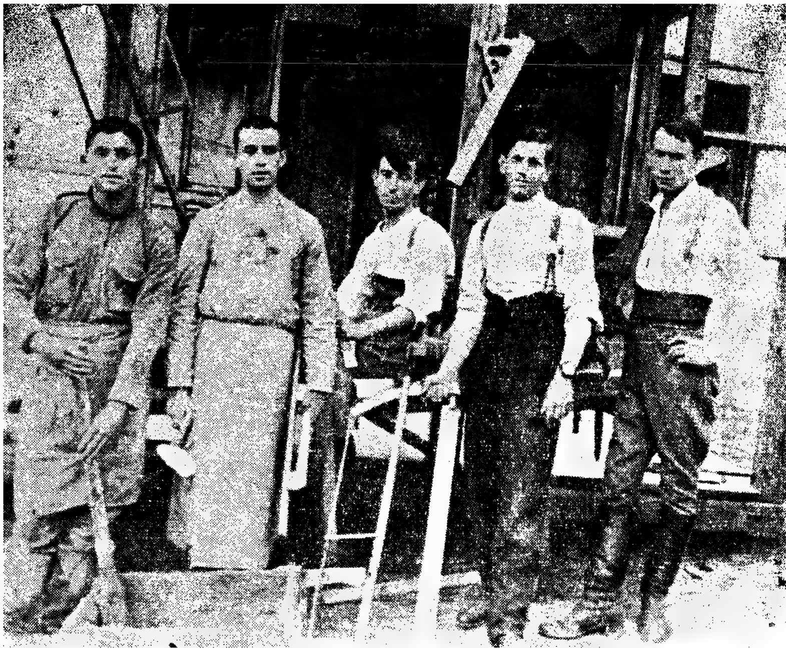
אולם יחד עם זאת מן הראוי לציין, שלמרות האחוז המספרי הגבוה לא שותפו בעלי־המלאכה לחלוטין בענייני הקהילה במקום. לא שאלו לדעתם וגם לא נבחר איש מהם לעסוק בענייני הציבור, פרט לעיסקה אחת, שנמסרה כולה לידיהם, היא החברה־קדישא, שבה שלטו ללא גבול וללא מצרים, ור׳ חיים סטארעץ (הסנדלר) בראשם. והיה אם פקד, חלילה, המוות משפחה אחת, והנה ראו את ר׳ חיים מנצח על סדרי דהלויה. ובטרם יוציאו את הנפטר מהבית, התייצב הוא לפניו, התמתח מלוא קומתו בחשיבות רבה, סקר קמעה את האבלים ואת הבר־מינן והפטיר פקודתו בזו הלשון:

— „ווזיאַט ייעווָאָ!", רלומר — „קחוהו!"

אך מעבר לתחום המוות לא היתה לחיים הסנדלר כל דעה, לא לו ולא לשאר בעלי־המלאכה.

מדוע?

כי כך זרמו להם החיים מימים ימימה באפיק אחד ובכיוון אחד ולא ניסו

קבוצת חברי „פועלי־ציון" בהאשטש — 1917
מימין לשמאל: מרדכי וסרמן; חיים־הירש קהלת; פיפע כ"ץ; יוסף אוליסקר; פיני צנטר.

לעצרם ולא להטות את זרמם... כי יום־עבודתו של בעל־המלאכה החל עוד לפני „המנין הראשון" ואף לפני עלות השחר. בעל־המלאכה התחיל במלאכתו לאור העששית והניח מלאכתו לאור העששית, או קרוב לאשמורת השניה... כי הפיות בבית היו מרובים ועונת העבודה קצרה וקצובה ויש לעשות הכל, כדי להשתכר עוד ועוד ולחסוך עוד פרוטה ועוד פרוטה לעונה „המתה". על־כן ענייני הציבור לא היו מעניניו של בעל־המלאכה, המבלה שמונה עשרה שעות מיומו בד' אמות של בית־מלאכתו.

כך חלפו שנים רבות.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר האשטש נפלה בחלקה של פולין המחודשת, חלו בין היתר תמורות גם באורח־חייהם של בעלי־המלאכה בעיירתנו. כידוע, התארגנותם של בעלי־המלאכה באיגודים מקצועיים היתה מותרת במדינת פולין ואף בהאשטש זכו כל בעלי־המלאכה לארגון משלהם. אך לא ההשקפה או ההכרה המעמדית הן שגרמו לכך. התארגנותם של בעלי־המלאכה היתה פרי־גזירה,

שגזרה ממשלת פולין על כל בעלי־המקצוע שבמדינתה — לעמוד בבחינה מקצו־עית, ורק אלה אשר יעמדו בבחינות, תוכר זכותם להמשיך לעבוד במקצועם. היתה זאת גזירה קשה, שקהל בעלי־המלאכה בהאַשטש לא יכלו לעמוד בה. אולם ממשלת פולין לא נרתעה מפני כך ולא חשבה לבטלה. אדרבה, כל הקשיים והמכשולים שנערמו מסביב לגזירה זו, העידו על כוונתה רק להכשיל מספר גדול ביותר של בעלי־מלאכה יהודיים. לא היתה להם, איפוא, ברירה אלא לקום ובכוחות משותפים להתייצב מול הגזירה, לטכס עצות כיצד להחלץ ממנה, ובייחוד במה לעזור לנחשלים, שלא ייכשלו בבחינות ושלא ימוט, חלילה, מטה לחמם.

כך נולד אירגון בעלי־המלאכה בהאַשט בשנת 1927.

תודות לועד האירגון, שבראשו עמדו במשך כל השנים פרידל פינגרהוט, וולוול דרטווה, יצחק פינגרהוט, מיכאל כץ, משקה כץ (זה האחרון הוא היחידי שנשאר לפליטה ומתגורר בבראזיל), אשר התמסרו לתפקידם בכל נפשם ומאודם ומטרתם היחידה היתה כיצד ובמה לעזור לחבריהם בבחינות ובשאר המפעלים שאירגנו לטובת בעלי־המלאכה במרוצת השנים בהצלחה רבה, ותודות לקשר ההדוק שקיימו עם „מרכז בעלי־המלאכה" בוורשה, „עמדו" כל בעלי־המקצוע שלנו בבחינות, וכל אחד מהנבחנים זכה בתעודה, אשר נשאה עליה כותרת רבת־משמעות: „דיפלומה", שהיתה מודפסת באותיות „קידוש־לבנה". „דיפלומה" כזו מצאתם בכל סדנא ובכל בית־מלאכה בהאַשטש ואפילו בבית־מלאכתו של החייט איציקל יוקילעס...

אין ספק, כי רק בעזרת האירגון יכול היה בן־עירנו זה לזכות ב„דיפלומה", כי לא זו בלבד, שלא ידע קרוא וכתוב פולנית אלא אף בחייטות לא היתה יכולתו רבה. יהודי צנום ונמוך־קומה, שפחד אפילו מפני החלש מבין הגויים, שבאו אליו לתפור בגדיהם, ולכן היה רגיל לענות תמיד: „כן! כן!" ולא העיז להשתמש ב„לא". גם לשון ה„גויים" של איציקל לשון מיוחדת משלו היתה:

— „יאַקי דויסט?" פירושו — איזה אורך?

— „יאַקי קאלמאזש?" כוונתו — לצוארון.

וכאשר ביקש הגוי להזמין לו בגד הקרוי „פרענדזש", עשה איציקל בידו תנועת ביטול והוסיף:

— „פע! כרענזש? איטקאַ דיוויטסיאַ! (פוי! „פרענדזש"? מיאוס להסתכל בו!).

הסיבה לסירוב היתה פשוטה. עד כדי כך אומנות החייטות של איציקל לא הגיעה.

משנסתיימה בהצלחה פרשת הבחינות, החליט ועד הארגון לציין מאורע זה ציון מיוחד. טרחו, חשבו וגמרו, כי אין לך בעולמו של הקב״ה ציון יותר טוב ומתאים מאשר סעודה משותפת. ומשהצליחה הסעודה בשנה הראשונה, כבר היה מי שהציע לשוב ולערוך סעודה מעין זו גם בשנה הבאה לציון יום ייסוד הארגון והסעודה הפכה למסורת. שבועות רבים לפני ליל הסעודה כבר החלו ההכנות. ויותר משעסקו בהכנות ממש, הרבו לדבר על ההכנות. ובדיבורים ושיחות אלה לקחו חלק: הבעל והאשה, בעל־מלאכה אחד עם שני, אשה ורעותה עד שנעשו כולם אגודה אחת — אגודת שוחרי הסעודה...

טוב היה לראות את אנשי העבודה והעמל בליל הסעודה. הם ומשפחותיהם לבושים בגדי שבת ומדושני עונג מסבים בצוותא סביב שלחנות ערוכים בשר ודגים, חלה לבנה, מלפפונים וכרוב כבושים, חזרת ויין מתוצרת בית. ואין צורך לומר כמה בקבוקים יי״ש, כי הרי אין שמחה בלי „בראָנפן״... וכשאנו משיחים על השמחה והשתיה כדת, אי אפשר שלא להזכיר את מיודענו ר׳ חיים הסנדלר, שחיבה יתירה היתה לו לטיפה המרה, ז.א. ליי״ש. באחת הסעודות כשלבו של ר׳ חיים טוב עליו ביין, קם והכריז קבל עם ועדה: „איך האָב באשלאָסן אויס טרינקן״, כלומר: גמרתי אומר להפסיק לשתות י״ש. כך הבינו כל אלה ששמעו את הדברים יוצאים מפורש מפיו של ר׳ חיים וגם אלה שהשמועה הגיעה אליהם יותר מאוחר. והשמועה הכתה גלים וחיש מהר התפשטה בין כל המסובין ועוררה תמהון רב ויחד עם זה חוסר אימון. הייתכן שר׳ חיים ייזור מן היי״ש? ומיד נטפלו אליו, שיסביר פשר הדבר, והוא בשלו: מה שאמרתי אמרתי ולא אחזור בי. אך משלא הרפו ממנו והגבירו את הלחץ עליו, קם ר׳ חיים ממקומו ומתוך הרגשת חשיבות, כשעיני כל המסובין מופנות אליו, הסביר בצורה פשוטה לקול צחוקו ותשואותיו של הקהל, כי „אויס־טרינקן״ מובנו הוא, שכל אימת שיקח כוסית י״ש בידו, יגמע אותה עד תומה ויחכה לכוסית השניה, ולא התכוון כלל וכלל להינזר מן המשקה המחמם לבבות, ומחיה נפשות. בסיימו דבריו, „נשמו כולם לרווחה״ והמשיכו לשמח לבבם.

ולמען האמת, הרי יש מקום לשמחה. הרי בזכות התארגנותם והתאגדותם השיגו בעלי־המלאכה בזמן קצר מאד מה שלא השיגו אבותיהם במשך עשרות שנים. במרוצת הזמן נוסדה על־ידי הארגון קרן לעזרה הדדית. את הכספים לקרן זו השיגו בדרך מקורית מאד. הם ערכו ביניהם מגבית חד־פעמית ואספו סכום כסף שאיפשר להם לרכוש מכונות לאפית מצות לפסח. אותם בעלי־המקצוע שהיו מחוסרי עבודה בעונת אפית המצות, הועסקו במלאכת האפיה. לחברי הארגון נמכרו מצות

בהנחה גדולה, והריוח שנשאר אחרי הכל, שימש כהכנסה לקרן לעזרה הדדית.

הארגון התבסס והיה במרוצת הזמן לגוף מוכר ובעל משקל ציבורי. כאשר נערכו הבחירות הראשונות לועד הקהילה (ועד הקהילה שלנו היה מורכב מנציגי שתי עיירות: טוצ׳ין הסמוכה והאָשטש), נבחרו מהאָשטש שני נציגים, האחד סוחר והשני בעל־מלאכה. מכאן ואילך חזר על עצמו נוהג זה כמעט בכל המוסדות הציבוריים שהיו בעיירתנו כגון: קופת „גמילות־חסדים", הבנק למלאכה, ועד ההורים, בית הספר „תרבות" וכו׳.

לא נאמרו כאן הדברים, אלא להצבת דפי־זכרון צנועים לבעלי־המלאכה של האָשטש, אלה אנשי העמל הישרים יראי שמיים ומכניסי אורחים, וכל אורח חייהם קודש במסורת של „העבודה היא חיינו!"...

אנשי עמל יקרים וישרים אלה עקר הצורר משרשם.

נשיא מדינת ישראל · הקריה

LE PRESIDENT DE L'ETAT D'ISRAEL · HAKIRYA

י"ט בניסן תשי"א
25.4.1951

אברהם מייזר היקר,

מאיר וויסגאל היה אחד מן המסובין לסדר בביתי השנה. לאחר קריאת ההגדה נשטפנו שנינו בזכרונות מימים עברו ונתגלגלה השיחה לימים הראשונים באמריקה עד ששאלתיו על אודותיך. מה מאד שמחתי לשמוע מפיו על המעשים הטובים שאתה ובני ביתך, ביחוד בנך יוסף, עושים למען מדינתנו.

שנים רבות, טובות וגם קשות, עברו על שנינו מאז ועד היום, ונזכרתי בבקורי בביתך בימי מאסף-התרומות הראשונות באמריקה ואני מתפלל ומודה על המאמצים שבימינו זכינו לראות את פריים.

אין כל טעם מיוחד שבגללו אני כותב אליך את השורות האלו, אלא זה בלבד שחשתי בצורך נפשי לשגר אליך, ידידי הותיק, מלים ספורות על מנת לאחל לך ולבני ביתך את מיטב אחולי הלבביים.

בברכה נאמנה,

חיים ויצמן.

תצלום מכתב מאת הנשיא הראשון, ד"ר חיים ויצמן, אל ר' אברהם מאזר

ר׳ אברהם מאזר ז״ל

ראובן פינק, ניו־יורק

משפחת מאזר

מניחי היסוד למוסדות־ציבור

.1

האשטש התפארה — ובצדק — בכל משפחותיה ויחידיה — עשיר ורש, סנדלרים וחנונים, בעלי־מלאכה וסוחרים, פשוטי־עם ומלומדים, כלי־קודש וסתם יהודים. על כולם גאותה של עיירתנו. סיבות רבות מונעות ממני להתעכב על כל

אחד ואחד, אם כי כדאיים והגונים הם לכך. אמנם הוציאה מתוכה אנשים גדולים וחשובים בשיעור גדול יותר, משהיתה לה ההצדקה ליחס לעצמה מבחינה גודלה, אך לא היה בהם כדי ליצור להאשטש שם בעולם. כולם פרט לאחד ויחיד, שעלה בידו יהציל את האשטש מתהום הנשיה ושבזכותו נתפרסמה בעולם היהודי כולו. ההאש־טשאי הזה, ששמו הטוב הולך לפניו ונישא בפי כל ברחבי אמריקה, אירופה וישראל הוא — מ א ז ר יתר על־כן, באמריקה נודע השם מאזר גם בחוגים הלא־יהודיים. לזכותו של אברהם מאזר אפשר לרשום, שהוא קבע את מקומה של האשטש במפה הגיאוגרפית.

מן הראוי להבהיר כאן, כי בהקצותנו מקום נכבד בספר למשפחת מאזר, היה בכוונתנו להדגיש בכך, שמשפחה זאת היא נציגתן המוסמכת של כל המשפחות ההאשטשאיות. כל הכבוד, שנפל בחלקה של האשטש, מידי משפחת מאזר בא לה, ואנו מפקידים על־כן בידיה הנאמנות של משפחת מאזר את היקר ביותר לכולנו — כבודה ותפארתה של האשטש. ברוח זאת ובהכרה זאת אנו מוסרים סקירה קצרה על חייה ופעולותיה של משפחת מאזר בכלל ועל אשר פעלה למען עיירתנו בפרט

כאמור, קשור השם מאזר קשר אמיץ עם השם האשטש, כזאת היתה תמיד דעתו של אברהם מאזר בעצמו וכן היא גם דעתו של כל איש־האשטש באשר הוא שם. המלים הראשונות שיאמר לכם איש־האשטש — אם הוא באמריקה, בישראל או בכל מדינה אחרת בעולם — הן, שהוא בן עירו של אברהם מאזר וכל כך למה? — מפני שהשם מאזר הונצח על־ידי המוסדות הציבוריים הרבים בהאשטש, באמריקה ובישראל.

ובמדה שאנשי האשטש מתיחסים על משפחת מאזר, כן גמל אברהם מאזר שפע אהבה וחסד לעיירתו הפעוטה ולבני עירו גם יחד. וכן כותב חיים ליברמן בעתון „פארווערטס" שבניו־יורק, מיום 5 במאי 1952:

„אברהם מאזר יניח את כל עסקיו ויתישב אתך לדבר על האשטש. כשם שליהודי ירא־שמים אין יום ללא טלית ותפילין, כך אין אצלו יום ללא האשטש. וכיום, כאשר לשברנו הגדול אין עוד האשטש בעולם, לאחר שהגרמנים הביאו עליה כליה, הרי בהזדמנו עם פליטי־האשטש, שהיו עדי־ראיה לחורבנה, הוא מתישב עמהם לשמוע את סיפורם על העיירה. הם יושבים ומספרים והוא יושב ובוכה". —

הזמן המדויק, שבו השתקעו המאזרים הראשונים בהאשטש, אינו ידוע, אך יש יסוד להניח, כי הם היו בין המשפחות הראשונות, שבחרו בהאשטש כמקום

מגורידים. אביו של אברהם מאזר, מנחם־מנדל או מנדל כפי כינויו, נולד בשנת 1843. שם אמו, היא אשתו הראשונה של מנדל, היה חנה. ארבעה בנים נולדו להם אלתר, אברהם ומאיר (תאומים) ומלך. בהיות אברהם לבר־מצוה נתיתם מאמו וכעבור למעלה משנה נשא אביו את אשתו השניה, אלמנה עם שלושה ילדים קטנים. מנדל עסק כל ימיו במסחר והיה סוחר מצליח.

מנדל היה ידוע בהאשטש כבעל־בית בינוני אך מכובד, בעל מקום בכותל המזרח בבית־המדרש ויודע לעיין בספר. אולם בניו הצטיינו ביותר והוסיפו כבוד ויקר לאביהם ולעיירה כאחד. הבן הבכור אלתר היה מוחזק בעיירה כעילוי, אך מלבד למדנותו הצטיין גם בידיעותיו היסודיות ב„לשון־קודש" וכן היה אדם מודרני ומתקדם. הוא כיהן במשרת מנהל־הספרים בטחנת־הקמח של וולף זאפראן ונוסף על כך גם התעסק ב„מלמדות" בהאשטש ובעיירות הסמוכות. כן היה יורד לפני התיבה בבית־המדרש. אם כי לא בתורת חזן קבוע בשכר. היה בעל קול ערב ותפילתו היוצאת מן הלב נתקבלה ברצון ובאהבה על־ידי כל המתפללים, אפילו פשוטי־העם יכלו „למשש" את פירוש־המלות, וגם הרבונו־של עולם נהנה ונענה וקיבל ברחמים וברצון את תפילתו.

אברהם הצטיין אף הוא בראש חריף. ל„בר־מצוה" שלו כבר ידע ללמוד דף גמרא, והכל הודו שיצמח ממנו „משהו". ואמנם בנסעו בגיל שש־עשרה לאמריקה היה כבר בקי בתלמוד, ידע היטב „לשון־קודש" ודקדוק וכמו אחיו הבכור הצטיין בידיעות כלליות רחבות. סברא היתה רווחת בהאשטש, שאלמלי היה אברהם נשאר בעיירה היה בודאי מגיע לכתר הרבנות מעין ר' יוסף למדן. נוסף על כל המעלות הטובות הצטיין בנוחיות לבריות והכל אהבוהו על־כך. הוא התייחס בדרך־ארץ גמור לאחיו הגדול, אלתר, וקיים בו כיבוד־אח כהלכה.

שני האחים מאיר ומלך היו בחורים טובים, למדו ב„חדר" והצליחו בלימודיהם כשאר בני־טובים בעיירה. בגלל הברק הגדול של שני אחיהם ושמם הטוב אשר הלך לפניהם, לא עלה בידיהם להבליט את מעלותיהם וסגולותיהם המיוחדות אשר להם.

.2

בשנות 1880—81 התחיל מסע ההגירה היהודית מערי מזרח אירופה הגדולות. מהעיירות הקטנות התחילו לנסוע כעשר שנים יותר מאוחר. גם חסרו האמצעים והכוחות לכך, וגם לא ידעו כיצד יוצאים לנסיעה ארוכה כל־כך אל מעבר לימים וארצות בלתי נודעים. מלבד זאת היה בזה בימים ההם משום חרפה בעיירות

קטנות להוכיח קבל עם ועדה. מהמצב הגיע לדרגה האחרונה של עוני ומחסור עד שלא נשאר אלא לבקש מקור מחיה מהעבר השני של העולם. מדה גדולה של גבורה ואומץ־לב נדרשה, כדי לקום ולערוך נסיעה לאמריקה, שבשנים ההן נחשבה כנסיעה אל מעבר לסמבטיון.

יש לקבל את הסברא, שהמאזרים היו המשפחה הראשונה, שיצאה את האשטש בשנת 1892, כדי לנסוע לאמריקה. האב מנדל לקח עמו בתחילה את הבן הבינוני אברהם ואת בן־הזקונים מלך, ואילו אשתו ושלושת ילדיה הקטנים וכן שני בניו אלתר ומאיר, שמסיבות שונות לא יכלו להצטרף אליו, נשארו בבית. כעבור שנה שלח האב כרטיס־אניה למאיר, ואילו הבן הבכור אלתר, שבעת ההיא היה כבר נשוי ואב לילדים, נשאר עוד בהאשטש אחת־עשרה שנה ורק בשנת 1903 יצא אף הוא לאמריקה עם אשתו תהילה ושתי בנותיו ריסיה ומלכה. בתו הגדולה מירל עם בעלה וילדיה הגיעו לאמריקה רק סמוך למלחמת העולם הראשונה. רק אשתו של מנדל הוסיפה לעמוד על דעתה, ולמרות הפצרותיו המרובות החליטה להישאר בהאשטש עם ילדיה, ולפי בקשתה הנמרצת קיבלה ממנו גט.

זמן מועט אחרי הגירת המאזרים התחילו בני־האשטש אחרים ללכת בעקבותיהם. בין השנים 1897—1900 יצאו מהאשטש המשפחות והיחידים מראשוני המהגרים ופניהם לאמריקה: דניאל דובין ומשפחתו — להארטפוד; חיים הלר וקאווקה טייטלבוים — לפילדלפיה; משפחת פלאַן, שבנם יונטל היה לסופר בשבועון העברי הניו־יורקי „הדרור", יצחק שקלאווער, אבי משה פינקלשטיין — לניו־יורק; שמואל'יק בעל־העגלה — לבופאלא. רק אחר־כך התחילה „ההגירה הגדולה" מהאשטש.

משפחת מאזר השתקעה בהארטפורד, קונטיקט. בדומה לאמיגרטנים רבים אחרים, שזה מקרוב באו, שלח האב ידו במסחר בגרוטאות ברזל. כאן הוא שוב נשא אשה וראה חיים טובים עמה עד סוף ימיו. הוא נפטר בהארטפורד בשנת 1909.

הבן הצעיר מלך (מאיק לפי כינויו האמריקאי) ניהל בשנים הראשונות עסק של קרח במנצ'סטר, אחר־כך העתיק מושבו לספרינגפילד, מסצ'וסטס, ששם ניהל בהצלחה עסקי נייר. הוא היה נוח לבריות, ער ואיש־עסקים טוב. הוא נפטר בשנת 1942, בהשאירו אחריו אשה, ארבעה בנים ובת אחת.

מאיר, אחיו־תאומו של אברהם, היה על הרוב במחיצתו של אחיו, פרט לשנים הראשונות והאחרונות. הצטיין במידת הענווה, היה שמח בחלקו והכביר בנים לכל אחד. הוא מת שבועות מספר אחרי מלך, בהשאירו אשה ושבע בנות.

הבן הבכור אלתר הגיע כאמור לאמריקה באיחור של שתים-עשרה שנה אחר אביו ואחיו, היינו בשנת 1903. בהיותו בעל-חשבון טוב ומנהל-חשבונות מנוסה בהבית, השתלם על נקלה בשיטות המקובלות באמריקה ולפי בקשתו של אברהם שבעת ההיא כבר היה שותף ב„האדסאן קאמפאני", הסכים לקבל את משרת מנהל-החשבונות של החברה. אולם משהבחין בכך, ששותפיו של אברהם אינם רואים בעין יפה את מנהג שמירת השבת שנהג בעבודה, פרש מהמשרה ופתח לו חנות קטנה, שממנה התפרנס בכבוד.

דרכו הראשונה של אברהם באמריקה לא היתה סוגה בשושנים, וכדוגמת כל גדולי אמריקה התנסה מקודם בכל מיני עבודות קשות. אביו ואחיו עבדו קשה למחיתם. אך אברהם האמין באמונה שלמה מהיום הראשון באפשרויות הגדולות, שהארץ החדשה עשויה להעניק למתישביה החרוצים, כותיקים כחדשים. בהכרה זאת קיבל באהבה את נסיונותיו הראשונים וחיכה בסבלנות ליומו הגדול שבוא יבוא.

כדרך כל „הירוקים" התחיל ברוכלות (פעדלעריי). הוא רכל ברחובות ומבית לבית, פעם בשק על כתפו ופעם בעגלת-יד. פירות, מיני דברי-בית וכל דבר שנמצא לו קונה אברהם היה מוכר. אך הואיל ומכל זה לא עשה חיל רב, קם והוסיף לעצמו עוד „דזשאב" קטן בבית-דפוס של לוחות-שנה. כאן עשה כל מיני „עבודות פשוטות" — לשאת משא, לסחוב, לנקות, לכרוך את הלוחות בחוטי-ברזל, וכן היה מוכר לוחות ללקוחותיו. לרגל קשריו עם עסק הלוחות היה בא לעתים מזומנות לניו-יורק, כדי לקנות נייר לתעשיית הלוחות ולמוצרי-נייר אחרים. נראה הדבר, כי מן השמים הכריזו על אברהם מאזר, שמזלו יהיה קשור בנייר. בביקוריו התכופים במרכז היהודי הגדול נפקחו עיניו לראות, כי מעופו המסחרי לא ימצא בהרטפורד כר פעולות מספיק, ועד מהרה העתיק את מושבו לניו-יורק.

.3

בשנת 1895 התישב אברהם מאזר בניו-יורק לאחר תקופת-נסיונות קשה של שלוש שנים, ומכאן ואילך מתחילה להסתמן תקופת העליה וההתקדמות. מן הראוי לציין, שלא זו בלבד שהשתקע באיזור יהודי טהור, אלא גם קשר קשרים עם ארגונים וקלובים יהודיים שונים וכן התענין בשאלות יהודיות בכלל ובבעיות פועלים יהודיים בפרט.

בשנת 1896 נשא אברהם לאשה את רוזה קאמניצקי, שהגיעה למקום שנתיים לפני אברהם ושהכירה בדרך מקרה מהיום הראשון לבואו לאמריקה. הגורל זימן

את אחותה של רוזה, איטה קאמינצקי, שנסעה להצטרף אל משפחתה בניו־יורק, באניה אחת עם המאזרים. לאחר הכרה מקרית ביניהם הזמינה את מנדל מאזר ושני בניו לבוא עמה ולהתאכסן בבית אמה ימים אחדים לפני נסיעתם להארטפורדד שם הכיר אברהם את רוזה, ובמשך הזמן אף התקשרו בקשרי חיתון.

מוצאה של אשתו רוזה היה ממשפחה יהודית יפה מעיירה קטנה בסביבת קיוב. היא היתה לו חברה נאמנה בחיים ועזר כנגדו בעסקים. מתונה מטבעה הצליחה לאזן את מזגו החם ואמונתו המופרזת באפשרויות הרהבות של הארץ החדשה, והשפעתה זאת היתה לו לברכה. יש רק לציין בצער, שלא זכתה לראותו בגדולתו ובתהילתו, כי נפטרה בשנת 1930, בשעה שדרך כוכבו והאיר בזוהרו על משפחת מאזר. שנים רבות חלפו מאז פטירתה ועדיין שמור זכרונה בהערצה רבה בלבם של חמשת בניה, שגידלה למשפחת מאזר.

לניו־יורק הביא עמו סכום מצער של 350 דולר, שחסך במשך שלוש שנות שהותו בהארטפורד. בכסף זה התחיל במסחר זעיר בכל מיני דברים, אך בעיקר בנייר ובכל הקשור בנייר, כמו שקי־נייר וכד׳ שסיפק לחנויות. מזלה של ניו־יורק האיר לו פנים. עסקיו המגוונים התפתחו והתרחבו, ולא עבר זמן מועט ואברהם מאזר כבר ניהל עסקים ענפים במשרד גדול ומכובד, ששם הונח היסוד לעסקי הנייר הגדולים והעשירים.

עם גידול העסקים נתרבו הצרכים בכספי השקעה וכן בכוח אדם. בשנת 1900 התקשר עם שותף בשם רייז וביחד יסדו את הפירמה „רייס אנד מייזר״. הפירמה החדשה פתחה חנויות ומחסנים ופיתחה את העסקים במדה כזאת, שכעבור חמש שנים שוב צירפו שותף נוסף בשם הרי פרטיג, ומשותפות משולשת זאת נולדה הפירמה „הודסון פייפר אנד וודנוור קומפני״, שכינתה כך ע״ש רח׳ הודסון, ששם נוסדה החברה, הקיימת תוך שינויי מקום וחילופי־גברי עד היום. חברה זו הולידה חברה בת בשם „אקויטבל באג קומפני״, וכדי לספק את הכמויות הגדולות של נייר לשתי החברות, רכשו בית־חרושת קטן לתעשיית נייר. וכך עלה אברהם מאזר על דרך המלך של התפתחות והצלחה.

בית מאזר

לאברהם ורוזה מאזר נולדו שלושה בנים ושתי בנות:

יעקב (דז׳אק), נולד בשנת 1898, למד בתחילה ב„חדר״, אך לבסוף סיים את המכון הפוליטכני בברוקלין כמהנדס מכני. מצטיין בנועם הליכותיו, בעל תכונות קונסרבטיביות בעניני עסק וליברלי בענינים סוציאליים. ניכרת בו השפעתו

אברהם ורוזה מאזר ז״ל

של דודו אלתר, שבתקופה מסוימת היו שותפים לעסק. ממנו ראה ולמד את מדת הענווה והצנע לכת ועל הכל צדקה וחסד. בשנת 1926 היא נשא את רות לאשה ונולדו להם שני בנים.

יוסף־מרדכי (דז׳או), הבן השני, נולד בשנת 1899. אף הוא למד במכון הפוליטכני בברוקלין, אך שלח במסחר ידו בטרם סיים את חוק לימודיו. בשנת 1928 נשא את סיעל לאשה. כאדם נוח לבריות קנה לו שם טוב בחוגים רחבים ומכובדים, ביניהם סופרים, עסקנים ואישים מפורסמים. כן הוא מעורב עם יוצאי האָשטש באמריקה ופוקד את ה„סוסייטי״ באסיפותיהם. כאביו ידו פתוחה לצרכי ציבור ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות.

הבת חנה (אנא), נולדה בשנת 1903. למדה שנתיים באוניברסיטת קולומביה, אך אינה מתנכרת לשפת האם „אידיש״. מטעמי „כיבוד אב״ היא מתענינת בכל הנוגע להאָשטש ולהאָשטשאים. בשנת 1927 נישאה לסעם א לאפין, בוגר אוני־ברסיטת קולומביה, שנתקשר בקשרי מסחר עם האחים מאזר והיה לאחד מהם. ואמנם לפי מוצאו מבית אורטודוקסי, הוא חבר טבעי למשפחה ולהשקפותיה. למשפחת לאפין שתי בנות.

זאב־וולף (ביל), הבן הצעיר, נולד בשנת 1905. לאחר שסיים אוניברסיטת ניו־יורק למד משפטים באוניברסיטת קולומביה. בבחרו לו את המשפט כמטרה בחיים, ביקש מאביו חופשה של חודש ימים לשם נסיעה לאירופה. אביו נתן את הסכמתו לכך בתנאי, שיכלול בתכנית נסיעתו ביקור של ימים מספר בארץ־ישראל. אולם משראה את הארץ אהבה במדה כזאת, שהחליט להישאר בה שנה תמימה. כסטודנט מטבעו נכנס לגמנסיה „הרצליה״ ולמד בה כתלמיד כל אותה שנה.

ר׳ אברהם מאזר ושלשת בניו:
מימין לשמאל: זאב (ביל); יעקב (דז׳אק); יוסף (דז׳או).

ביל אינו קונסרבטיבי בעסקים כאביו, הוא סבור, שכל הרוצה לגדול ולעלות חייב „לקחת טשנס״. ואמנם שמו יצא לתהילה בעולם מסחר הנייר וייצורו כבעל־עסקים מנוסה, שכן הראה את כוחו כאדמיניסטרטור של החברה. בשנת 1937 נשא את הלן לאשה ונולדו להם שני בנים ובת אחת.

מינדל (מיני), בת הזקונים, נולדה בשנת 1909. סיימה את אדלפי־קולדז׳, ואם כי לכאורה היא יותר אמריקאית מכולם, היא מראה ענין לבבי בכל עניני ציבור ומוסדות יהודיים. בשנת 1931 נישאה לד״ר לואיס נייתנסון, רופא מדיצ. מקובל בעל דרגה גבוהה. כחבר נאמן למשפחת מאזר מוסר חלק גדול מהפרקטיקה הפרטית שלו לחולים נטולי־יכולת ואף עוזר לרעיתו בפעולותיה הציבוריות. למשפחת נייתנזון בן ובת.

אשתו השניה של אברהם מאזר, חוה לבית צבי־הירש שורץ מיאסי, היתה

ממוצא נאה ומיוחס. אביה נודע כמיסד „בית מנורה" ומבוני „בית־הכנסת־יאסי" הידוע שברחוב ריווינגטון. בהביאה עמה מדות תרומיות מבית־אבא, נקלטה יפה בבית מאזר, שמעשי הצדקה והחסד היו לו יסוד מוסד. ניכרו אותות השפעתה על אברהם בשטחי פעולתו, היא עודדה אותו בתמיכתו הנרחבת לצרכי בני האָשטש עיירתו.

בשנים מביקוריו בהאָשטש בשנות ה־30 היא נלוותה אליו ונתקבלה ע"י בני האָשטש באהבה ובהערצה כאחת מבנות האָשטש לכל דבר. אך למותר לציין, כי כל בני אברהם, האמונים על חינוך ותרבות של כיבוד הורים ומורים, מתיחסים בדרך־ארץ הראוי לאשה, שבמשך עשרים ושתים שנה ליותה את אביהם הנערץ בדרך חייו.

חוה מאזר נפטרה ב־14 במאי 1957.

החברה

חברת הודסון לאו מלתא זוטרתא היא, שכן מקומה בין חברות הנייר הגדולות ביותר בארץ העשירה ביותר, מקום שם העסקים מתנהלים בממדים גדולים ועצומים מאד ובזירת ההתחרות המסחרית נאבקים ענקים ואדירים. לא דבר קל הוא על־כן להעפיל אל ראש הפסגה ולעמוד איתן ובהצלחה נגד כל רוח מצויה ובלתי מצויה, אולם כל זאת עלה בידי איש האָשטש גדול ובעזרתם של בניו ילידי אמריקה.

בשנת 1932 החליט האב למסור את כל החברה להנהלתם ולהנאתם של ילדיו. בהשאירו לעצמו עשרה אחוזים בלבד, חילק את הנותר בין שלושת בניו ושתי בנותיו חלק כחלק. אך אם מתוך דרך־ארץ ומסורת של שנים ואם מתוך נקודת־ראות מעשית, לא נעשה בחברה דבר וחצי דבר בלי אישורו של האב. כך נמשך הדבר גם אחרי שנת 1941, שעה שאברהם הדיר הנאה מעצמו גם מעשרת האחוזים, שמסרם כמתנה ל„אברהם מייזר פמילי־פונד קורפוריישן", שמטרתה ניהול פעולות הצדקה של משפחת מאזר כמשפט המשפחות העשירות באמריקה.

גם אחרי שהאב נפל למשכב במחלת שיתוק לא חדלו הבנים לשאול בעצתו יום־יום ולבקש את הדרכתו. מובן שהבנים, שקיבלו תורה־מורשה מאביהם, ממלאים בכבוד ובמסירות את חובתם לחברה, כל אחד לפי פקודת משמרתו, בהצלחה רבה, והעיקר מתוך אהבה והרמוניה שלימה ביניהם.

עובדי החברה הרבים, נושאי המשרות והפועלים, הדאגה האבהית של החברה אליהם ויחס ההערצה שלהם לחברה, היא פרשה נפלאה בפני עצמה. —

מבין 3300 העובדים ישנם כאלה, העובדים בחברה מיום היוסדה וכן ישנם רבים, שהתחילו שם את יום עבודתם הראשון. כלל גדול נקוט בידי המאזרים — אינם מפטרים אנשים העובדים אצלם, ומובן שבעצמם לא ינטשו מקום עבודה זה מאין טוב ממנו. מחונכים ברוח היחס האנושי והליברלי, מרגישים עצמם עובדי החברה כמו בביתם ואף רגילים לאמר „חברתנו" כבעלי בתים ולא כעובדים. ואמנם בשנים האחרונות הם אף מחזיקים במניות החברה ויש להם ההרגשה, שבמסירותם ונאמנותם לחברה הם נאמנים לעצמם ולעתידם.

לציון מיוחד ראויה „תכנית הפרישה", שהונהגה על־ידי החברה לטובת העובדים, שקשה למצוא כדוגמתה וכמתכונתה במפעלים אחרים. בתכנית ליברלית זאת באה לידי מילוי הדאגה העמוקה של הנהלת החברה להבטחת עתידם של עובדיה. לפיה אין העובדים משתתפים בשום תשלום על־חשבון תכנית הפרישה, אלא כל הקרן מבוססת על „מעשר", היינו 10%, שהחברה מפרישה מרווחיה ומפקידה בקופת הקרן. כל עובד, המועסק לפחות עשרה חדשים בחברה, נכנס באופן אוטומטי למעגל בעלי־הזכויות ונהנה מכל טובת הנאה, שהקרן מעניקה לעובדיה.

מדי שנה מתחלקים כספי הקרן לפי לוח־חישוב מיוחד ונזקפים לזכותם של העובדים כך, שכל עובד יכול לדעת בדיוק את הסכום המגיע לו ואף לרשמו בפנקס מיוחד. בהגיע העובד לגיל 65 (עובדת — 60) או במקרה מות, מחלה או נכות, מקבל העובד או משפחתו את חלקו המלא המגיע לו לפי תכנית הקרן. כספי הקרן, ההולכים ומתרבים מדי שנה ומגיעים כיום למיליונים אחדים, מוחזקים בחשבון מיוחד בבנק.

היפלא, איפוא, שכל עובדי החברה מעריצים ממש את בית־מאזר ורואים בכל אחד מהם לא „בוס" סר וזועף, אלא אב רחום, הדואג להם כרחם אב על בנים.

צדקה ומעשים טובים

הפרק המזהיר ביותר בתולדות משפחת מאזר הוא זה הקשור בעניני צדקה וחסד, שבני מאזר הצטיינו בהם. אך עיקר היופי הוא בזה, שגם האב וגם הבנים העדיפו לעבור בשתיקה על מעשים טובים אלה, שבהיקפם ובארגונם העמידו את משפחת מאזר בין גדולי הפילנטרופים היהודיים באמריקה ובעולם. וכך היה אברהם מאזר אומר:

הבנין החדש של ה„איינשטיין־קולדג׳״ שליד הישיבה־אוניברסיטי

מימין לשמאל: **הגב׳ מיני מאזר—נייתנזון הגב׳ אלינואר רוזבלט**

— כלום משלי אני נותן? — כמה שאפזר לצדקה עוד ישאר בידי יותר משהבאתי עמי לאמריקה. אני נותן ואחרים נותנים, כל אחד כנדבת לבו, ואולי העניים נותנים יותר ממני מבחינה יחסית.

ומעשי אבות סימן לבנים, שגם הם לא החזיקו טובה לעצמם ולא אהבו את הרחבת הדיבור על מעשי־הצדקה הגדולים. וכך דרכם בקודש: בשיחה ממושכת אתם, שבה הנך מנסה להציל מפיהם פרטים כלשהם על תכניות הצדקה שלהם, אתה נתקל בשתיקה גמורה, אך כעבור זמן נודע לך, שיום לפני השיחה תרמה המשפחה שלוש מאות אלף דולר לטובת „איינשטיין־קולדג׳" שליד הישיבה־אוניברסיטה. הוא הדין בנוגע פעילותם לטובת מדינת ישראל, שגם כאן נוהגים לפי הכלל של „לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה". — אחרי שבשיחה אתם על נושא זה אתה מעלה חרס בידך, הנך קורא בעתונות, שמר ב״ל מאזר נבחר ליושב־ראש הועד הניו־יורקי, המתחייב להפיץ „באנדס" של ממשלת ישראל בסך חמישה־עשר מיליון דולר.

אם אמרת לרשום את שמותיהם של כל המוסדות והארגונים, שנעזרו מתמיכתם של בני מאזר, הרי זה בלתי אפשרי בהחלט, כי רבים הם ואי־אפשר לפורטם. ניתנו תרומות רבות וגדולות מטעם „חברת הודסון" מטעם המשפחה ומטעם בני מאזר כיחידים. במידה שניתן לי לרכז ולסכם את מעשי־הצדקה הניכרים ביותר במשך תקופה קצרה בלבד על־פי מקורות־עקיפין, אפשר לציין רשימה ארוכה ונכבדה מאד של מוסדות, ארגונים ויחידים, כמו: בתי־ספר, אוניברסיטאות וישיבות; מוסדות־ילדים, בתי־יתומים וארגונים חינוכיים; בתי־חולים ובתי־החלמה; הסתדרויות ציוניות וארגונים ישראליים; תנועות דתיות, תרבותיות וסוציאליות; מגביות לאומיות יהודיות ואמריקאיות וכו׳ וכו׳. בלי הפרזה אפשר לאמר, שאין כמעט מוסד, ארגון או הסתדרות באמריקה, בישראל ובכל מקום, שהשם מאזר לא יפאר את רשימת תומכיו.

כל הכספים למטרות הצדקה מתרכזים בקופה של „אברהם מייזר פעמילי פונד קורפוריישן", שנוסד בשנת 1941 למטרה זאת. מוסד זה מנהל באופן שיטתי ומאורגן את הכנסות הקרן, הבאות מהפרשות קבועות של רווחי החברה ושל בני המשפחה, וכן משלם את התרומות והתמיכות השונות, הן הקבועות והן אלו שהזמן גרמן.

שעורי הצדקה מדי שנה בשנתו גדלו והלכו בד בבד עם ריבוי נכסיהם וגידול עושרם. את ההתחלה עשה אברהם מאזר עוד בשנת 1920 בשיעורים של אלפים ומאז היו בסימן עליה מתמדת והגיעו לעשרות אלפים, מאות אלפים ואף למעלה מזה.

שר החוץ משה שרת, מגיש לאברהם וחוה מאזר, קבלה על תרומתם בסך
חצי מליון דולר למגבית המאוחדת... (ניו־יורק, 1949)

קשה מאד לקבוע סכומים כלליים שבית מאזר פיזר לצדקה עד היום, ובמידה שהם כן יודעים, הרי זה סוד כמוס עמם, אך לא יהיה בכך משום הגזמה — וזאת תהילתם ותפארתם — אם ייאמר, שהסכומים, שחולקו למן שנת 1920, מתקרבים אילי למה שבידם כיום.

וכשם שבני מאזר נתבעים ותורמים ביד רחבה לכל דבר שבצדקה, בה במידה ודוקא משום כך — וגם מידה זאת קיבלו מאביהם — הם יודעים לתבוע ולהתרים אחרים. מר דז'או מאזר ניהל את המגבית המיוחדת של „יונייטד דז'ואיש אפיל" ואסף את הסכום של עשרים וחמישה מיליון דולר בהתאם לתכנית שנקבעה. האח הצעיר ממנו, מר ביל מאזר, העמיד עצמו כאמור לרשות הועד הניו־יורקי לממכר ה„בונדס" הישראליים, ויש יסוד מלא להאמין, שתהיה גם תפארתו בדרך הזאת.

ואחרון־אחרון חביב — ה„סוסייטי" של יוצאי האָשטש באמריקה וסניפה בישראל. כלל זה נקוט בידם: כל סכום כסף, שאנשי האָשטש כולם אוספים לדבר

ב־[illegible] יולי 1957, התקיים בירושלים טכס פתיחת המכון למדעי היהדות ע״ש ר׳ אברהם מאזר, שהוקם בתרומת משפחת מאזר.

בתמונה: **הגב׳ צילה מאזר מסירה את הלוט מלוח־הזכרון לר׳ אברהם מאזר.** לשמאלה: **מר יוסף מאזר.** במרכז: **נשיא המדינה יצחק בן־צבי** לשמאלו **רעיתו, הגברת רחל ינאית—בן־צבי.** לימינו **שלישו א/מ כרמל.** ראשון מימין: **פרופ׳ בנימין מזר — נשיא האוניברסיטה;** שני: **פרופ׳ א. א. אורבך — ראש המכון למדעי היהדות.**

שבצדקה או לצרכי ציבור, באים המאזרים ומוסיפים סכום כפול כנגדו. וכן הכריז פעם אברהם מאזר באסיפת הארגון באמריקה: — אנשי האֶשטש, עשו בי נקמה והרבו לתרום ככל האפשר, אל תשכחו שחובה עלי לתת כפליים כנגד כולם. ומאז היה הדבר לחוק לבית מאזר, שמדי בוא יושב־ראש הארגון לגבות את „המגיע", הוא נשאל בקיצור „כמה", ומיד ניתנת ההוראה לכתוב שיק כפול.

בביקוריו התכופים בהאֶשטש פיזר אברהם מאזר הרבה צדקה לכל דבר ציבורי ואף ליחידים, אך לא הסתפק בכך, אלא דאג גם לעזרה קונסטרוקטיבית על־ידי ייסוד קופת גמילות־חסדים. אחרי חורבן האֶשטש התארגנו שרידי העיירה בישראל לארגון־עזרה, וכל שפע האהבה והמסירות, שבית מאזר רחש לעיירה בעודה עומדת על תילה, הוסב מעתה לשרידי האֶשטש בישראל. במסגרת פעולות העזרה של הארגון בישראל נוסדה בשנת 1950 קופת גמילות־חסדים ע"ש אברהם מאזר, שנתמך בקביעות ע"י בית מאזר

בעת ביקורו של מר אברהם ירון באמריקה (1955), נפגש עם בני מאזר וכתוצאה מכך נולד מוסד־עזרה נוסף לאנשי האֶשטש בישראל ע"ש רוזה מאזר. באופן כזה מתקיימות שתי קרנות־עזרה מקבילות, האחת ע"ש האב והשניה ע"ש האם, שבני מאזר הם חברי כבוד בשתיהן ותומכות בהן בקביעות.

אחרית דבר

לסיכום הפרשה הנפלאה של תולדות משפחת מאזר מן הראוי להרים על נס את דביקותם ליהדות ולמסורת אבות. לא זו בלבד, שבגדולתם לא התנכרו לצור מחצבתם כמשפט „העולם החדש", אלא אף הוסיפו לשמור ביתר שאת על קשר לבבי הדוק עם יהודים ויהדות. ביחוד יש להחזיק טובה לאברהם מאזר, שמשום מעשי אבותיו שבידיו וכן בהשפעת אחיו הגדול אלתר מאזר, הניח יסוד לבית יהודי ושקד על־כך, שהכסף והמעמד לא יעביר את בניו על דתם ויהדותם. ואמנם כן, מתוך יחס של דרך־ארץ ואהבה למופת לאביהם הנערץ לא פרצו גדר בחייו ואף עושים רצונו אחרי מותו.

במחשבה תחילה התישב אברהם מאזר באזור יהודי והראה ענין רב בכל המתרחש בעולם היהודי. בין שאר מעשי הצדקה הרבים התענין ב„ישיבות" ודאג להחזקתן. השתתף בעצמו בשיעורי תלמוד בבית־המדרש וכן התמסר ללימוד הלשון העברית ודקדוקה, שבה החליף מכתבים עם סופרים ומשכילים עבריים. גם כאשר

לוח־זכרון לר׳ אברהם מאזר בבית־החולים רמב״ם ניו־יורק

משמאל לימין: ד״ר לואיס נייתנזון ואשתו מיני; יוסף מאזר; יעקב מאזר ואשתו רות.

העתיק את מושבו לאזור אחר, סידר בביתו החדש מעין בית־מדרש פרטי עם ארון־קודש וספר־תורה וכן מדפים עם ספרי קודש וספרים יהודיים אחרים. סעודות השבת נערכו בביתו כדת וכדין עם אורח לשבת, מלבד הבנים, שבאו לקיים מצוות כיבוד אב ואם.

אך למותר לציין, כי יהדותו לא הצטמצמה בקיום מצוות והנהגות יהודיות בלבד, אלא כללה גם חיבה יתירה לתחיה הלאומית העברית, שהיתה יסוד מוסד באמונתו ובהשקפת עולמו היהודית. מובן שביתו היה בית־ועד לחכמים, ביניהם רבנים ולומדים, סופרים ומשוררים, מדינאים ואנשי מדע, שהיו מבאי ביתו ומהנהנים מזיו חמימותו היהודית.

בשנת 1943 חלה אברהם מאזר את חוליו, שנמשך עשר שנים תמימות. איש המעש ורב־הפעלים מעודו סבל משנה סבל מכך, שנאלץ להדיר עצמו מעבודה, שהיתה סם־חיים בשבילו. אמנם הובא יום־יום למשרדו לשעות מספר והבנים הוסיפו „לדבר אתו ביזנס", לשאול בעצתו ולבקש החלטתו. הם עשו הכל למען ירגיש, שעל־פיו ישק כל העסק, ולא יהיה בכך משום הפרזה אם יצוין, כי בזכות כיבוד־אב כזה האריך ימים למרות מחלתו הקשה. כך נמשך המצב עד סוף חודש פברואר 1953, שמכאן ואילך חדל לבקר במשרד, אות הוא שהקץ קרב. רק חודש ימים נוסף שכב על ערש דוי, וביום י"א בניסן תשי"ג, 28 במרס 1953, החזיר אברהם מאזר את נשמתו הטהורה לבוראו.

השמועה על מותו של אברהם מאזר ז"ל נפוצה חיש־מהר על־ידי העתונות האמריקאית כולה, האנגלית והיהודית, שהודיעו לעולם על האבידה הגדולה. חשובי העתונים בעולם, לרבות ישראל, הקדישו מאמרי הערכה נלהבים וכן פרסמו מכתבי ניחומין למאות מטעם מוסדות וחברות, הסתדרויות וארגונים ואישים חשובים רבים. אסיפות אזכרה והערכה רבות, שנערכו לכבודו ולזכרו, נתנו ביטוי מעט לאישיותו ולדמותו הגדולה והדגולה.

חבל על דאבדין ולא משתכחין !..

מגילת החורבן

ווען כ'האב ווידער געלאפן, איך מיר וועלן פארלאזן די ישועה,
און אויך אויף דעם קרענקען צאבנים מיט טויט גאזגין, ווען זיי וועלן,
היינט מארגן אויך זיין שלעפערס, וועל כ'האב וועל אזוי. איך מיך
דאכטן איך קומען. די טויט לויפן, לאכען די לויפן. עפעס וועל
פאסט זיין עקזיסטנס די די הילף. מאמע זי זיך אין ליבע
גרויס. אויך ס'איז דעמאלט אזוי. "ישועת ה' כהרף עין,"

געהערט האבן מיר געזעהן אין די קוים, פארמורדעוועטן,
און ווען ס'איז אלעמען געשווען איצט די וועלן האבן איינס
גערופן די עטליכע. פערבע פארטיק מיט אלע וועלן פארמישן
די אלע פארמורדעוועטן צוליב אין טערק די די אפזאוויניש נאמען,
און די האבן שוין אלע אין געהאנגען די ווינקל אויף די ווינטן
וי פארמע

וי די זיין שטעלן די עולם
איצט ליגט די בית המדרש צולין פארוויסט. די גובווערס ווארן
צוליב פארשעמט. די טורנען די פענסטער, זי האט שוין די ספרים
גערעכנט. וי טומל שטייען די די גובערניע. אפעטנאכט פאלט אין ווען
זי ליגט דורך. דורך די, היינט וואס פארן מיר חרבן אויך און די
גובערניע פון די בית מדרש. די ספר-תורות פארוואסן. די
ארון-קודש פארגעסן, אויפגעהאנגען די בימה, די סטענדערס, שטענדערס. קיין
זיין פון הוועמעטוב. אלעס אויך פאלשמעקט פארמישט,

אַט ב

ח.ז.ל. האָבן געוווּסט דורך זייער הייליקייט פּאָפּולער יאָרן דאָס
אין יענער צײַט. ווייל באַשרײַבן פֿאַרשידענע צרות פֿון חבלי משיח.
און די אַלע צרות וועלן שווער אויסקומען צו טראָגן די אַלע קומען
מענטשן וואָס זײַנען אין יענע צײַטן. טײַלן אָבער וועלן גענוג קענען פֿאַר
דערלעבן די זאַך געפֿינען, אַלץ שטאַרק. און די צרות פֿון [illegible]
אַזוי פֿאַרשריבן צוויי אָרט פֿון חבלי משיח.

וואָס וועלן זײַן אויף דעם סוף. וואָרום
מיר דאַרפֿן זיך אַרום זיך צו דער מיר באַדאַרפֿן אַלץ. דאָס
געוויסן באַוואָרענען די ישועה. און זאָלן לערנען לאָזן פֿאַר
די פֿאַרזאָרגונג אומשולדיקן ווען מיר באַדאַרפֿן די אַלע
די ישועה. די קינדער אויף ד׳ ווערן פֿאַר די הייליקע צו
פֿאַרהיטן ווײַטער קומט צו וועלט. האָבן דאָס גאַנצע
פֿאַרפֿאַלן בײַ דער וועלט ווערן. און דאָס איז טײַל גלויבן
מען דאַרף ווײַזן פֿאַר דער טויט

ד׳ ווייס אויף שטאַרקן. לערן. די שטאַרקע אויף זיך. דערפֿאַר די קינדער
קענען שטאַרק מיט זיך. די געדאַנקען אויף מיר די שווערינקייט
וסורה ווײַטער די האָט זיך געטאָן די קינדער קענען שטאַרק אויף צו
ווערן, ווײַט עשירות. און די הויכע וועלט זיך מוזן צוזאַמען ווייס ד׳ טאָן
די הויכע זיך די מאַכן געזעלשאַפֿט און זיכער שטאַרק. די געזעלשאַפֿט
וועלן געוואָרן. אויף די ערשטע שטראָמונג. פֿון דער אָפּשפּרונג,

פרק ד׳

מגילת החורבן

המלחמה וההכנות לשחיטה / השחיטה הראשונה בהאשטש ובסביבה / השחיטה השניה והשלישית — פרץ גולדשטיין ז״ל / השחיטות הגדולות בערי הסביבה — פרץ גולדשטיין / הצוואה — פרץ גולדשטיין ז״ל / אחרי מות פרץ — בתיה בן־ברוך / על סף החורבן ולאחריו (1939—1945) — אסיה גולומבקה / בריגידה קאפאר ומשפחתה — בתיה בן־בר׳ך.

פרץ גולדשטיין

המלחמה וההכנות לשחיטה

בשלות השקט התנהלו תושבי האשטש בעבודתם היומיומית, איש על מקצועו ואיש על מלאכתו. אך עוד בימי שלטון הסובייטים (מיום 17 בספטמבר 1939 עד חודש יוני 1941) התחילו עננים אפלים להעיב את שמי האשטש. אכן הכל הרגישו, כי המצב נעשה כבד והרה־סכנות, אך בדרך כלל עוד אפשר היה לשאתו, איך־שהו משכו בעול החיים ובעמלו, משך התקופה הקצרה, שנועד לו ־אדם לחיות בעולם הזה, מן הראוי היה שיחיה חיים שלמים כהלכתם, אך לדאבוננו אין הדבר כן...

ביום־קיץ בהיר אחד — היה זה יום 22 ביוני 1941 — בזמן שהכל היה בה חמים ונעים, שעה שגני־הפרי הרבים עמדו בלבלובם והפיצו ניחוחם המשכר על סביבם, כאשר בני האשטש נכונו ליהנות מטיול מרחיב הדעת ברחובות העיירה — בעצם היום הזה, כמו רעם ביום בהיר, הידהד הרדיו את הבשורה האיומה בדבר פרוץ־המלחמה. אין לאמר, שאיש לא ידע זאת מראש ושההכרזה באה באופן בלתי־צפוי. אדרבה! הכל ידעו, כי פרוץ המלחמה הוא בלתי־נמנע, אך מי הכם וידע, כי דוקא ביום נאה זה תפרוץ! ומי יכול היה לשער, כי השלטון הסובייטי המבוסס לכאורה במקום יאלץ לסגת. האם דבר קל הוא בעיניך, מעצמה גדולה כזאת, שלא חדלה מלבנות טנקים וכלי־משחית אחרים! אמת נכון הדבר, שבעינינו

לא ראינו אם הם אמנם בונים אם לא, אך על־כל־פנים היה זה לחם־חוקנו, שאותו האכילונו השכם והערב, שהסובייטים מיצרים ועושים הכל, ושלא יתנו לאויב להתקרב לגבולותינו. אך היו אלה דברי הבל וריק, הצבא הסובייטי התחיל ללכת בחזרה בנשימה אחת, במסרו לאויב כפר אחרי כפר ועיר אחרי עיר, בהתגוננם אך מעט. כנראה, שלא היה להם במה להתגונן, וכל אותם סיפורי־המעשיות שפיטמו את ההמונים בהם אך בשקר יסודם.

על עיירתנו האשטש התחילו לעבור אימי־מלחמה — הפצצות, חזיתות וכיוצא באלו סכנות־נפשות. עד מהרה הגיע גם תורה של עיירתנו. כבר נשמעים קולות־הנפץ מהתפוצצותם של פגזים כבדי מטען. לפנות־ערב, עם רדת החשכה, מאדימים פני השמים כמראה אש. פצצות־תבערה המושלכות לרוב גורמות לדליקות גדולות בכל מקום.

וכך זה התחיל, כאמור ביום 22 ביוני 1941, כ"ז בסיון תש"א. —

מהומה גדולה ומבוכה, מורא ופחד! אימת־מות נסוכה על כל פנים. השלטון הסובייטי עודנו עומד בעיירה, אך כוחו איננו עוד עמו. אנשיהם יוצאים כל לילה לכיוון בלתי־נודע ובבוקר הם שבים ומרגיעים את התושבים, שהכל בסדר ושילכו איש־איש לעבודתו ולמלאכתו כמשפטם כל הימים. אך מי יכול לחשוב על עבודה בזמן שחיי־אדם תלויים לו מנגד. מה עושים ואנה בורחים? זאת השאלה המנסרת בחללו של אויר ותשובה לכך אין.

היום השני של אימה איומה. אוירוני האויב כבר טסים בשמי העיירה, אך אינם משליכים עדיין את פצצותיהם. כפי הנראה תרים הם עדיין את המקום ולפי שעה זורעים רק פחד ובהלה בלבות היהודים. אנשים מסתובבים ברחובות כצללים, עומדים בקבוצות ומשוחחים בלי לדעת על מה, סתם כדי לשאוב מעט בטחון מהרגשת הצוותא. מוסרים מפה אל פה בשורות איוב על הפצצות ודליקות ועל הרוגים רבים הנשארים בעקבותיהן.

אף אני נשאלתי בדבר התוצאות העלולות לצמוח מכל זה.

— „כלום מה עלול להיות?" — עניתי בקיר רוח — „אלמנות, יתומים, בעלי־מום, שפך־דם וחורבן"...

עולם נאה! צא ולמד מה ביקש האדם להביא על עצמו ובשרו. כלום כדאי ליגע את המוח, כדי להמציא מעשי־תעתועים כאלה! אם לא חסר לאנשים גדולים וגאונים אלא להביא חורבן כזה, הרי נוח יותר לעולם שלא ייולדו כלל, ועכשיו שנולדו, מן הראוי היה להקריב אותם קרבן־אשה למולך, שהקימו במו ידיהם,

במקום להשמיד מיליוני אנשים על לא אוון בכפם. אכן, סדרי־עולם נאים הגיעונו !..

הבהלה גוברת והולכת. אנשים מערים אחרות באים לבקש מחסה ומפלט בעיירה הקטנה. גיסי פתחיה כ״ץ (פקיד־דאר ברובנה) בא להאַשטש עם כל משפחתו והתאכסנו אצלי. חדרי ביתי נתמלאו מיד אנשים עד בלתי השאר מקום לתחוב סיכה. מבוהלים ודחופים באו אנשי המקום לשמוע פרטים מהנעשה ברובנה. הפליטים מספרים על ההרוגים הרבים ועל הרס הרכוש, שנגרמו על־ידי ההפצצות. השמועות עוברות מפה לפה בתוספת נופך, והסיפורים נעשים מפעם לפעם ארוכים יותר ונוראים יותר.

ושוב הכל נמצאים ברחוב אולם מדי הישמע טרטורו של אוירון מתפזרים היש־מהר לבתיהם, מתיצבים בפינות ומחכים בנשימה עצורה... תודה לאל, עבר. כך נראים פני הדברים באור היום, אך מה יעשו בלילה? — הרי שישנים בבגדיהם. ואכן, מזה שמונה ימים שאיש לא העיז להתפשט, אם־כי להרדם לשעה קלה חייבים, ובפרט הילדים. וכך שבענו סבל ויגע עד אפיסת כוחות ממש. בשעות היום עוד התנחמו בכך, שלפחות רואים אנה לברוח, אולם בחשכת הלילה רע המצב שבעתיים. ומה העצה היעוצה בעוד ששום מחבוא אין? — נימנו וגמרו לצאת ללילה אל השדה הפתוח, להסתתר בתבואות, והשם ירחם. ואמנם כן עשו וכך התענו מיום רביעי ועד יום ראשון.

ביום ראשון, בשעה אחת אחר־הצהרים שוב באו אוירונים, אולם הפעם הזאת טסו ממש בשמי העיירה, הנמיכו טוס והתרוממו לסירוגין, עד שפתחו בהפצצה כבדה. איש לא הספיק לברוח, כי היה מאוחר מדי. מהאוירונים הרבים התחילו לנשור פצצות — סלילים שחורים כעורבים שחורים. נשמעו שריקות־אימה מהאוירונים המשתוללים, מלוות קולות־נפץ אדירים. תמרות־עשן התאבכו ועלו מהבתים הדולקים; קורות־עץ ומוטות־ברזל, רעפים ואבנים הועפו בכוח אל־על, והיה תוהו־ובוהו, שגדל והלך מרגע לרגע עם נפילת פצצות חדשות. קול הנפץ של הבתים הדולקים הוסיף אימה מיוחדת למראה התופת, אך בתוך ים האש וההרס התחילו אנשים להשתחרר מתדהמתם ולבקש הצלה לנפשם.

כל אנשי ביתי ברחו, רק אני לבדי נשארתי עומד כמאובן על סף האכסדרה, כשהדלת פתוחה למחצה. רק על־פי נס לא נפלה פצצה בקרבתי, בשעה שמסביבי נפלו פצצות־תבערה והשמדה לרוב. כך נשארתי על עמדי והבטתי בעינים בוהות אנה ואנה אל התוהו־ובוהו שמסביבי. פתאום נשמע נפץ חזק, אשתי שזה קרה לא הרחק ממני, ואכן מיד נשפך לידי מפל עז של עץ, חמר, חול ולבנים עד שתושך־אפילה מילא את החלל. ניתקתי את עצמי ממקום עמדי ונסתי

אל בית שממול, אך מצאתי שם מצב דומה ושוב לא ידעתי אנה אברח. נשארתי נשען אל הקיר היחידי ששרד מהבית, ואותה שעה חדלו הפצצות מנפול.

מצאתי את עצמי רץ ברחוב, הבחנתי באנשים אחרים, כשעל כל פנים נסוכה אימת־מות ודאגה. כל אחד שאל בחרדה לשלומם של בני־ביתו ומשפחתו. העיירה בערה מסביב והרוגים רבים פזורים על כל עבר, מהם חרוכים במדה כזאת עד לבלי הכר זהותם. לא נשאר אלא לנחש על־פי קרבתם לבתים השרופים, אך לא תמיד הובילה דרך זו לאמת.

תוך מרוצתי המבוהלת ברחוב נתקלתי פה ושם במישהו, שניסיתי להציל מפיו אם ראה מישהו ממשפחתי. — „לא", הפטיר בשפה רפה, ושאל לעומתי בפנים מעוותות מצער: — „השמעת על האסון הגדול שקרני? אשתי ובני הבכור נהרגו שניהם!"....

הוספתי לרוץ קדימה. ליד דיר אחד נערמה ערימה של הרוגים אחד על השני מהם בלי ראשים, בלי ידים ובלי רגלים. למעלה על־גבי כולם שכבה דמות אדם, שלפי לבושה ניכר היה שזאת אשה. בפניה הצהובים עוד היו סימני חיים, אך העינים היו עצומות והפה סגור בעווית כנראה מיסורי־המוות. לרגעים הנידה יד, ניסתה להתרומם, אך היד נפלה מיד כאבן כבדה ליד הגוף המפרכס... התבוננתי רגעים מספר בתמונה המזעזעת והמשכתי לרוץ, לא עת לעמוד עתה.

שומה עלי למצוא את עקבותיהם של בני־משפחתי, שכפי שנמסר לי ראו אותם בשדות. ככל שאני פונה הריני רואה רק הרוגים, שנהרגו בכל מיני מיתות משונות. בין המתים נמצאים גם פצועים רבים, בהם בלי יד, בלי רגל, בלי אף וכד׳. הם מתחננים: „הצילו, מעט מים!" אך אין איש שם לב לקריאתם. האנשים היו לחיות ללא רגש כלשהו, הכל דואגים רק לעצמם.

כך הסתובבתי שעות אחדות בין ההרוגים והפצועים עד שסוף־סוף מצאתי את אנשי ביתי, שכבר חשבתים למתים וכן חשבו אותי. המשכנו את דרכנו ביחד, אני ואשתי, וגיסי פתחיה כ״ץ מרובנה ובני־ביתו. את ילדי העברתי לפני ימים מספר לכפר, כי הכפרים בדרך כלל לא הופצצו. מסרתי להם על הנעשה בעיירה, כי כמה שלא ראו מרחוק לא יכלו לעמוד על גודל האסון שהייתי לו עד־ראייה.

באותו יום לא יכלו לאסוף את המתים, היה צורך לחכות, לא לרשיון מהשל־טונות, אלא מפחד מפני חידוש ההפצצה. היה חשש. מבוסס, שאם ייראו אנשים מסתובבים בחוץ ישמשו מטרה לפצצות האויב. וכך נשארו ההרוגים והשרופים ואפילו הפצועים ימים מספר עד שהחזית עברה קילומטרים אחדים קדימה.

הנשארים בחיים ברחו אל כפרי הסביבה לא הרחק מהעיירה, חמשה־ששה קילומטר בערך, ששם התגוררו יהודים. בבתי היהודים הכפריים האלה ישבו צפופים עד עבור אש החזית. כל יהודי בעיירה היה לו יהודי כפרי משלו, וכשם שלפנים כל יהודי כפרי עלה ל„ימים־נוראים" העירה אל היהודי העירוני שלו, כן באו עכשיו יהודי העיר אל ידידיהם הכפריים. אולם אין המשל דומה לנמשל. לפנים, לאחר שעברו ה„ימים־טובים", חזר היהודי הכפרי לביתו בלב שמח, ראשית היה בטוח שהקדוש־ברוך־הוא קיבל את תפילתו וזיכה אותו בשנה טובה, והשנית, הריהו נסע לביתו המלא כל טוב. ואילו הפעם הזאת נהפוך היה: הלכו הביתה, אך לאן ולמה חזרו אל העיירה, מי יודע! איש לא מסר לעצמו דין־וחשבון למה דוקא לשוב, הרי אין כלל בית, הכל נשרף ונחרב... אך הלב נמשך לשם, מין כמיהה משונה לחורבות השרופות... אין זאת אלא שכך הוא דרך הטבע — כל בריה נמשכת אל המקום ששם בנתה את קינה. הסנונית עמלה ויגעה עד שמתקינה את קינה לימות הקיץ ובבוא ימות החורף הקרים תנוד למקום נכר בהשאירה את קינה לחסדן של הרוחות והסערות ההורסות אותו. אולם בזרוח שמש האביב, המביאה בכנפיה חום ונועם, תשוב הסנונית אל מקומה הראשון ותחדש את קינה כקדם.

משפחתי היתה בת ארבע נפשות: אשתי חנה־רחל, בתי הבכירה בתיה כבת שבע־עשרה והקטנה טשרנה בת השלוש־עשרה. יצאנו לכפר קוראזוואן המרוחק חמישה קילומטר מהעיירה. אלינו נלווה גיסי פתחיה ומשפחתו ועוד שלוש משפחות אחרות. המשפחה בכפר, ששם מצאנו מקלט, היתה של חמש נפשות. האם כבת שישים, שהיתה מרותקת למטה בחוליה בלי יכולת לזוז ממקומה, נאנחה על מר מצבה ועל גורלם של הילדים, שנטל עליהם לטפל באמם החולה, וכן על חורבן הכלל. הילדים, שני בנים ושתי בנות, שמרו עליה מכל משמר. הפכו אותה מצד אל צד, האכילו אותה ובכלל קיימו בה כיבוד־אם כדת וכדין. רצפת קרשים לא היתה בחדר, אלא עפר חום, שהיה טחוב תמיד. החדר היה קטן ואפל וקירותיו רטובים מטחב. הרהיטים היו: מטה, שבה שכבה האם החולה, ארגז, ספה שולחן ומספר כסאות. הנקל להבין, שבהתווסף קהלנו בן חמש־עשרה נפש אל המשפחה בת השש, לא היה די מקום לעמידה בחדר ונאלצנו לחשוב על שיבה הביתה. ואשר לצרכי אוכל, כלה מהר כל המלאי שהבאנו עמנו ושוב לא היה מה לאכול.

ב. חזרה להאשטש

— „לכו ונלכה!״ — אמרתי לבני משפחתי...

— „נלך!״ — ענו לעומתי — באין אומר ודברים...

פנינו לדרכנו, ואחרינו נמשכים והולכים עוד יהודים, שכן דרכם לראות מאחרים ולעשות כמותם. בדרך נתקלנו בצבא גרמני — הסובייטים כבר מזמן אינם — שכנראה השתקע כבר בעיירתנו. אנו מוסיפים ללכת באין מפריע, לשאלתנו אם יותר לנו להתקדם נענינו בחיוב. וכך הגענו ברוך־השם אל העיירה, מובן לא בלי עגמת־נפש ויסורים, אם כי הגרמנים השיבו לכל שאלותינו ותהיותינו באדיבות רבה, אך לבנו ניבא לנו, כי בכל־זאת משהו לא כשורה...

בהגיענו אל העיירה נראתה לעינינו תמונה שקשה היה לתאר דוגמתה; הרס וחורבן בכל. ביחוד נבצר ממנו להבין כיצד עיירתנו היתה לתל שממה בזמן כה קצר. ריח עשן חריף מן הבתים השרופים על כל אשר בהם וצחנת הגויות, שעדיין התגוללו בחוצות, עלו בעינינו ובאפנו... פה ושם נראה צל־אדם ברחוב, על הרוב נחבאו האנשים בשרידי הבתים מאימה ופחד. כל התמונה הזאת וזוועות הלואי היו ללא נשוא. עזה מפלדה היתה נפשם של החיים ששרדו לראות כל זאת.

נכנסנו לאחד הבתים. לא ישבו שם, אלא עמדו כארבעים איש ללא גוזמא. — „מתי באתם?״ — פנתה אלי אשה עם תינוק בזרועותיה, שבפניה החיורים סימני מות מרובים מסימני חיים.

— „אך זה באנו!״ — הפטרתי תשובתי. ומטר שאלות חדשות ניתך מכל צד. סיפרו אחד עם השני ומסרו פרטים ורשמים על המקומות שהתחבאו שם וכיצד ניצלו בנס...

לפתע נפתחה הדלת וחייל גרמני פרץ החדרה והתחיל לדבר אלינו בשטף לשונו הזרה. נדמה שהכל מבינים אותו, אך למעשה איש לא ידע בדיוק מה רצונו. הוא הוסיף לדבר, הפסיק לרגע, כעס על שלא הבינו אותו. תוך כדי כך הוא ניגש לגברים, הסיר את כובעיהם מעל ראשיהם, התבונן בהם וחבשם להם בחזרה. שוב אמר מה שאמר ויצא כלעומת שבא. כל אותה שעה איש לא נע ולא זע, כאילו ריתקו למקומותיהם מרוב פחד...

היה זה יום קיץ ארוך ושמש־צהרים להטה בשמים. לא היה זה כמו לפנים, שבתקופה זו התרחצו להנאתם בנהר, אלא בשעה זו הצטופפו כולם יחד בחום היום. שעון לא היה בנמצא ואיש לא ידע את השעה המדויקת, אך הרגישו בחוש, שאין השעה מוקדמת. לפי מצב השמש בשמים היתה השעה שלוש אחר־

הצהרים ועודנו עומדים עם החבילות בידים, כמי שמחכה בתחנת הרכבת לבוא המסע...

— „יש צורך להסתדר איך שהוא" — אמר גיסי, והמלים יצאו מפיו ללא בטחון עצמי. נשמע בהן מעין רטט, הדומה לאותו רעד העובר בגופו של אדם, העולה מן הרחצה כולו רטוב אל האויר הצונן.

יצאנו החוצה לתור אחר מקום־מנוחה, שנוכל להסתדר שם. הרחוב היה מלא מכוניות־משא, צבא, גרוטאות ברזל, קורות עצים, שברי־כלים, לכלוך... הכל התגולל בערביביה והיה למכשול לרגלינו עד אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל. נכנסנו לבית אחד, שהיה ריק מאדם, אך הכל בפנים היה הרוס וחרב אין בו מתום.

— „עד מתי נעמוד?" — אמרנו אחד לשני — „עת לעשות לנקות את הבית, שנוכל לפחות להניח את ראשינו על הרצפה". כולנו יחד התחלנו לעבוד במרץ, השלכנו את הלכלוך החוצה, שטפנו את הרצפה וסדר כלשהו השתרר בבית. משראו אנשים כך, התחילו לבוא ולהצטרף אלינו עד שהשתקעו בבית הזה כחמישים נפש. כך היה דרכם של האנשים, כל עוד עמד בית ריק לא העיזו להשתקע בו, אך משנכנס מישהו לאחד הבתים המעטים, מיד נהרו אחריו אנשים נוספים.

הנה כי כן יש כבר מקום להניח את הראש, והגיע הזמן לחשוב בדבר אוכל נפש. כל זמן שהנשמה בקרבך, בעל־כרחך אתה רוצה לאכול, אך מאין יוקח האוכל? כל מקורות ההכנסה נסתתמו ולא נשאר לנו אלא להתחיל לחיות חיי קבצנים. גם ממי לבקש אין — מיהודים לא בא בחשבון, שהרי כל יהודי בעצמו נצרך הוא וחרד למחית בני־ביתו שלו, ואילו האוקראינים נתבעים ואינם נותנים. בחלקם מחמת המציק, שחזקה עליהם מצוות הגרמנים, שכל המסייע בידי יהודים סיוע כלשהו, את נפשו הוא קובע, והמדובר היה לא בעסקי מסחר או מגע־ומשא אחר, אלא בפרוסת לחם יבש לפיקוח נפש. וגם היהודי שנעזר על־ידי גוי התחייב בנפשו ואחת דתו להמית. אך ברובם לא רצו לתת, כי זה זמן ועידנים חיכו וציפו ליום עברה, שהיהודים יגוועו ברעב ורק שמחו לאידם. במצוקתנו הרבה לא נשאר לנו אלא להתנדב לעבודה בצבא הגרמני, כמו: קילוף תפוחי־אדמה, ניקוי רחובות וכיוצא באלו מלאכות. תמורת עבודה זאת קיבלו פרוסת לחם ומעט תבשיל וכן... מכות. קיבלנו באהבה את המכות, שנכונו לנו מידי הנוגשים, העיקר שלא גוענו ברעב.

לאט־לאט התרגלו לאורח־חיים זה, הצרות מצאו לעצמן מקום. הגרמנים התחילו לגלות יחס של רחמנות כלפינו והוסיפו לנו על מנותינו, כך, שיכולנו

להביא מעט אוכל הביתה, להשיב נפשם של האשה והילדים, שנמקו ברעב ובחוסר כל. כן חדלו מהכותנו, הסתמן יחס של הבנה הדדית, כמעט אפשר היה להגיד, שהמצב נעשה „טוב". — ערומים ויחפים, רעבים ועייפים, אך העיקר שנשארו בחיים.

כך עברו שבועות מספר. בינתיים התחילו להגיע פקודות מגבוה ובהן הוראות, שהיהודים גרמו למלחמה, ועל־כן יש להיפטר מהם. הפקודות הללו הגיעו לשלטונות האזרחיים האוקראיניים, ואיכרי האשטש התחילו לראות את היהודים בעין רעה יותר מאשר קודם לכן. היהודים הוסיפו בינתיים לעבוד אצל הצבא הגרמני, ואילו האוקראינים, שהביעו רצונם ללכת גם־כן לעבוד, נתקלו בסירובו של הצבא הגרמני, שמשום־מה לא גילה יחס־חיבה מיוחד לאוקראינים. העובדים היהודיים לא קיבלו תשלום־כסף בעד העבודה, אך מעט אוכל ניתן לנו וזה הרי היה העיקר. מלבד זאת היו כאלה, שהצליחו להציל מהשריפה בגדים, נעליים וחפצים אחרים, שיכלו למכור את הדברים הללו ולקבל תמורתם כמה מרקים במזומנים.

בא הסתיו, ועמו קור וגשמים, בוץ ורטיבות — ימים סגריריים ועכורים. עצי־הסקה לחימום הבתים לא היו. בימות הקיץ עוד אפשר היה איך שהוא לקיים את הנפש בלי עצים ובלי נעליים, אך בסתיו ובהתקרב החורף?! בבית קר ואי־אפשר עוד להתקיים בלי בגד חם ונעליים, מבקשים דרכים ועצות איך לקבל את פני החורף הקשה. יוצאים למקומות השריפה, חופרים ומקוששים עצים, ובאופן כזה אספו והביאו הביתה מעט עצי־הסקה. עוד מקור אחד לעצים שימשו החנויות, שבטבורה של העיירה. חנויות אלו, שקודם לכן היו עורק מרכזי של חיים יהודיים, ניתנו במתנה לאוקראינים, שפירקו אותן והעבירו את עצי־הבנין לכפרים, ואילו היהודים עטו על שיירי העצים, שנשארו לפליטה ללא דורש. אם עוד קינן בלבו של מישהו צל של תקוה, שבגמר המלחמה תישאר חנות אחת לפליטה, הרי במעשה קישוש העצים נגוזה התקוה לגמרי.

ג. מועצת היהדים (יודנראט)

הערת המלבי"ד

פרק שלישי זה מיומנו של פרץ גולדשטיין הועתק ועובד כולו מחדש כך, שמהמקור נשארו רק העובדות והנתונים בלבד, היינו: שמותיהם של שבעת חברי המועצה ויחסיהם לשלטונות הגרמניים והאוקראיניים. לפי מיטב חקירתנו, שעשינו בחומר הנדון, באנו לידי מסקנה, שחברי המועצה בהאשטש תוארו ע"י גולדשטיין בצבעים שחורים, שלא כראוי להם.

הנקל להבין את מר נפשו של פרץ בעת כתיבת המאורעות הקשים, שעברו עליו כנחשול מים זדונים, בפרק זה וכן בשאר הפרקים. אך גישתו לענין חברי מועצת־היהודים לא היתה מוצדקת משום בחינה לאור כל העובדות, שנתגלו לנו

לאחר חקירת החומר. פרץ היה רשאי כמובן למתוח בקורת מלאה על גישתם לעבודה, על אופן ביצוען של פקודות השלטונות, אולם לעשות את ה„פרנסים" מאונס שעיר לעזאזל בעד כל האסונות והגזירות, שניתכו על ראשם של יהודי האשטש, זאת היתה טעות אומללה מצדו.

חברי המועצה לא היו אלא מכשיר בידיהם של הגרמנים, כחומר ביד היוצר. לא היתה להם ברירה אחרת אלא למלא ולבצע כל מה שהגרמנים הטילו עליהם. יחד עם זאת מצערת העובדה, שפרץ השמיט מקרים אחדים של חירוף־נפש מצדם בשעת מילוי תפקידם. וסופם מעיד על ראשיתם, שכן לא השתדלו לשאת חן וחסד בעיני השלטונות, אלא עונו ונרצחו ביחד עם כל קהילת האשטש.

השלטונות הגרמניים קבעו מנהג למנות בכל עיר ועיירה מין ועד שיקשר ביניהם ובין קהל היהודים. ועד זה, שהיה ידוע בשם „יודנראט" (מועצת־היהודים). היה דומה במעמדו לועד הקהלה, שהיה נבחר ע"י קהל היהודים ולטובתם, אך ה„יודנראט" נתמנה ע"י השלטונות הגרמניים, שכפו אותו על היהודים שלא בטובתם. גם בעיירתנו נקבעו „פרנסי קהילה" כאלה שבעה במספר, מהם שלושה מבין זקני הבעלי־בתים בהאשטש ואליהם צורפו ארבעה צעירים להיותם להם עזר כנגדם.

כראש המועצה נתמנה ישראל־דוד אוטשניק, כסוחר־תבואה ותיק היו לו קשרים אמיצים עם האוכלוסיה האוקראינית ועם השלטון הפולני. הגרמנים ידעו והכירו כל זאת ומצאו לנכון למנותו ראש המועצה, מובן בלי לשאול את פי הקהל ואף לא את פיו. החבר השני היה יוסף זאוואדניק (קוראזוואנער), שותף לשתי תחנות־קמח גדולות ובעל־דעה בעיירה. השלישי היה זלמן זלצמן, סוחר מנופקטורה. ארבעת החברים, שנועדו להיות עוזריהם של שלושת ראשי המועצה, היו: אשר רויזמן, ברל גוכמן, משה בארג, יאשא וולודרסקי.

אלה היו שבעת חברי הועד, שמהם שלושת הזקנים היו בקשר ישיר עם השלטונות הגרמניים והאוקראיניים, כדי לדעת מראש מה ילד יום ולכלכל את מעשיהם בתבונה ולמנוע אסונות. כאשר נתבעו להמציא אנשים לעבודת־כפיה, שלחו את ארבעת עוזריהם הצעירים על־פני העיירה, כדי למצוא ולגייס כוח־אדם כנדרש. לעתים עשו העוזרים את מלאכתם אף בחריצות יתר, היינו לפנים משורת הדין אספו אנשים יותר מכפי שנצטוו, וכן סירסו פקודות אחרות, שקיבלו מאת ראשי המועצה לביצוע. אם עשו זאת מפני טעמים אישיים או שיקולים אחרים כלשהם לא ברור, אך על־כל־פנים אזעקת אנשים ללא צורך ושחרורם לאחר מכן גרם לרוגז רב בציבור היהודי ועורר חשד נגד ארבעת החברים הצעירים בועד. כן קשה לקבוע אם שלושת זקני הועד ידעו על הנעשה אם לאו, יתכן שהעלימו עינם מכך, כדי לא להסתכן בריב גלוי עמהם מחשש מדבר, שלא יימצאו אחרים טובים

מהם, שירצו ויוכלו להחליפם בתפקידם הקשה של שליחת יהודים לעבודת־כפייה. יהיה רקע הדברים אשר יהיה, אך צבור היהודים בעיירה ראו ב„יודנראט" נוגשים מטעם השלטונות, בלי שים לב לעובדה, שלאנשים האלה לא היה מנוס מגורלם והיו אומללים מאד במילוי תפקידם.

חשדם של יהודי האשטש נפל גם על שלושת זקני המועצה. כאשר יסדו מאפיה לאפיית לחם לצרכי הציבור. כל יהודי קיבל מנה יומית של מאתיים גרם לחם, אך בעיירה היו מרננים, שחברי הועד לוקחים לעצמם יותר. ההתמרמרות היתה טבעית ומובנת, לאחר שהיה עליהם להתקיים על מנת לחם בלתי מספקת, שכן נאלצו לחיות על הלחם לבדו מאין בשר וחמאה, חלב וסוכר או מצרכים אחרים ללפת את הפת. מצב זה שימש גורם לחשדות ולתלונות לא נגד השלטונות הגרמניים אלא נגד חברי ה„יודנראט". נגמר הענין בכך, שהמאפיה נסגרה ופרשת הלחם ירדה מן הפרק, אך התלונות לא פסקו. נמצאו גורמים אחרים לתלונות, כמו גיוסי כספים וחפצים מיהודי האשטש במצות השלטונות, שבעקבותם רווחו שמועות בדבר מעילה. נוכח המצב ללא נשוא, שנפל בגורלם של היהודים, קשה היה להוכיח אמיתות הדברים, וככל שגדלו מצוקתם וסבלם בה במידה נתרבו התלונות וההתמרמרות.

הנהלת הועד שוכנה בביתו של זלמן זלצמן, ולא פעם נזדמן לתושבי המקום לראות את „פרנסי הקהל", כשהם מסובים עם נציגי השלטון ושותים „לחיים". כל הדברים האלה גרמו לכך, שחברי הועד לא נהנו מהערכת יתר מצד יהודי העיירה.

ד. עבודת כפיה

כל שלטון כלשהו מאריך ימים במקום, בה במידה הוא מתבסס יותר ופותח משרדים ומוסדות חדשים, שאינו אות מבשר טובות ליהודים. בשנים כתיקונן ריבוי משרדים אין בו שום רע, אדרבא, אולי זה גם מועיל — יותר משרדים, יותר פרנסה ליהודים, אך לא כן במקרה זה, שעם רבוי המשרדים מתרבות היות הטרף. ואמנם דבר זה הפחיד אותנו לא במעט, אך איש לא יכול לעזור במצב שנוצר.

המועצה העירונית של האשטש שבהנהלת האוקראינים קבעה, בעזרת הועד היהודי, שחמישים יהודים ואני בכללם, יצאו לעבודה של בניית גשר. העיירה שוכנת כידוע על גדות הנהר הורין, שלארכו נמצאו גשרים אחדים. שנים מהם היו בכפר הורבאקוב, כשני קילומטר לצד מערב של האשטש, אחד מעץ והשני מברזל. גשר העץ נהרס כליל כתוצאה מההפצצה, ואילו גשר הברזל ניזוק רק מעט. והיאיל

VORLÄUFIGER AUSWEIS

Name Holdschtejn

Vorname Perec

Wohnort Hostscha

Strasse ....

Geboren am 1897

in Korec

Beruf Bäcker

Religion Jude

Eigenhändige Unterschrift

Hostscha den 12.3. 192

Rayonsverwaltung

Dienststelle

Unterschrift

Siegel

אשור זמני

שם המשפחה: האלדשטין; **שם פרטי:** פרץ; **מקום המגורים:** האַשטשא; **רחוב:** . . . . **נולד בשנת:** 1897; ב־קוריץ; **דת:** יהודי.

ותנועת הצבא היתה גדולה מאד, היה הכרח לתקן את גשר הברזל ולבנות מחדש את גשר העץ.

בהגיענו אל מקום העבודה, מצאנו שם בנאים גרמניים ופולניים, שניצחו על המלאכה. הם הכניסו אותנו לעבודה מיד ובכל האכזריות. קודם כל נצטוינו למשות מן המים את כל העמודים והאודים השרופים, שנשארו מן הגשר. לרגל עומק המים שהגיע למעלה מקומת אדם, הצטרכו להשתמש בסירות ולמשוך את העצים בעזרת שרשראות וחבלים. אך הבנאים, רוצחים מובהקים, דרשו בתוקף לרדת למים בלי שהיות יתירות. וכך התחילו האנשים לקפוץ לתוך המים בבגדיהם ובנעליהם, כשהנוגשים מאיצים בנו ומזרזים אותנו על־ידי מכות־רצח בבולי־עץ ובמוטות־ברזל. ועוד לא אמרו די בכך, אלא שוטטו בסירות על־פני הנהר וחילקו מכות נאמנות לכל אחד. למזלנו הטיבו כל תושבי האשטש לשחות, וזה בגלל קרבת העיירה להורין, שאלמלא כן היו בודאי רבים מאתנו טובעים בנהר.

גמרו את יום העבודה לא בזיעת אפיים אלא בדם התמצית, לא נשאר בגופנו אבר שלם. לבסוף נקראו כולם לצאת מן המים והועמדו בטור של שנים שנים. רועדים מקור ומפחד, המים ניגרים מהבגדים, והרעב מציק עד בלתי יכולת להגיד מלה. נצטוינו ללכת. הולכים מוקפים מכל צד משמר כבד של חיילים חמושי רובים. בשעת ההליכה מצווים לשיר. בראשונה מהססים — ושוב נופלות מכות, אך כל עוד החיים האומללים הללו יקרים לכל אחד כלום היתה לנו ברירה? ובכן שרנו...

כך עברנו כשני קילומטרים, כשהנעלים שורקות ובוססות מהמים שבפנים. הגענו לבנין ה„גמינא" (מועצה) הפולנית לשעבר והכניסו אותנו לחצר הגדולה, שאורוות ומחסנים רבים מסביבה. הבנין הזה והאורוות שימשו לפנים כתחנת־דואר של סוסים, שכדוגמתה היו תחנות רבות מרוחקות שלושים קילומטר אחת מהשניה לשם החלפת הסוסים. בבנין הראשי שוכן המטה של הבנאים הגרמניים, ואילו בבנין הקטן שבחצר נמצאו הפולנים. כולם קיבלו את מנת האוכל שלהם. הנה כילו כבר לאכול ולשתות, ורק אנחנו עודנו עומדים תחת המשמר לבלי דעת מה יעשה בנו... לבסוף הכניסו אותנו למטבח ופקודה ניתנה לתת לנו אוכל. קיבלנו מעט מרק של מים ולחם מעובש מבושלים יחד ואחרי־כן נתנו לנו לשתות מין משקה עכור, כביכול קפה. אכלנו ושתינו ביראה ופחד וחכינו לבאות...

— „כלבים, הכנסו לאורווה!" — נשמעה צעקו של גרמני שמן בנופפו בריבה שבידו. לא הלכנו אלא רצנו אל האורווה, ואחרי שמנה אותנו במספר, יצא את האורווה והשער נעל אחריו. אחרי ששבה אלינו רוחנו, ניסינו למסור לעצמנו

דין-וחשבון, אם אמנם חיים אנחנו או אולי חולמים בהקיץ... אורווה גדולה בלי תקרה, רק גג ערום נשקף מעל לראשנו. מעט קש פוזר משני צדי האורווה, שעליו היה עלינו לשכב בבגדינו הרטובים. אפילו סוס או פרה זוכים לטיפול טוב מזה, גם לכלב מציעים מצע טוב יותר. אכן נבצר ממנו להבין לאיזה סוג של חיה נחשבנו, שאפשר להפיק ממנה את כל התועלת ובו בזמן לטפל בה באופן כה אכזרי. אך יחד עם זאת לבנו ומחשבותינו היו אותה שעה בבית עם המשפחות, שבודאי עיפה נפשם מדאגה לגורלנו, ואולי אף חשבו אותנו בין המתים.

מובן שהלילה הזה היה לנו ליל שימורים, שעבר עלינו בצרת־נפש ובחרדה. כאור היום נצטוינו שוב לצאת לעבודה. בגדינו עודם רטובים מאתמול ואנו רועדים מרטיבות, מקור ומפחד. פועל פולני ממלווי השיירה ניחם אותנו, שהפעם לא ישלחו אותנו עוד אל המים ויבואו אוקראינים במקומנו, ולנו יתנו עבודה קלה יותר. אם כי אחרי התדהמה הגדולה, שקיהתה את כל חושינו, כבר לא היה איכפת לנו כלל, ושום דבר לא היה בכוחו להפחידנו, אפילו המוות בעצמו, אך יפה מלה טובה בעת צרה. בבואנו למקום העבודה, נתנו לנו להסיע אבנים, לחפור אדמה וכיוצא באלו עבודות „יבשות". אמנם לא שלחו אותנו עוד אל המים, אך לא מפני שבאו פועלים אוקראיניים, אלא פשוט מפני שהעבודה במים נגמרה, ולמעשה לא נשאר עוד מה לעשות שם.

המשפחות בבתים התחילו להתרוצץ ולהרעיש עולמות, בבקשם להיודע מה קרה לנו, עד שנודע להם, שאנחנו מוחזקים ב„מחנה ריכוז". הם נשמו לרווחה והודו לאל על כך, שאנו עוד בחיים.

התחילו להביא לנו אוכל, כל אשה לבעלה וכל בן ובת לאביהם. יום־יום בשעות הצהרים היה מעין יום־שוק קטן על־יד הגשר, התכנסו ובאו נשים, ילדים, קרובים וידידים. מלבד דברי־מאכל הביאו עמם גם מלה טובה, הכל התענינו בנו ורצו לראות פנינו, לעודדנו ולהתעודד גם יחד.

במרוצת הזמן התרגלנו לאורח־חיים זה, רק עם האורווה לא יכולנו להשלים, שכן שם אי־אפשר היה אפילו לבנים להחליף ולשמור על נקיון גופנו. מחשבה נוגה קיננה בסתר לבנו, שבודאי מתכוונים לכלותנו. התחלנו להשתדל, אולי יעלה בידינו לקבל רשיון ללכת הביתה יום־יום אחרי העבודה. לדבר בשם העובדים וכבאי־כח שלחו אותי ואת יצחק מירמלשטיין (נתנ"ס), שקראו לו יצחק העיוור על־שום עינו האחת.

יצחק העיוור זה היה נודע כמפולפל, שבחריפותו ידע לזווג קיר אל קיר. הוא היה אומר כלפי הפיקחים:

— „טוב לי מכם, שכן במותכם תצטרכו לעצום שתי עינים, ואילו אני רק אחת".

התיצבנו לפני ה„שעף" הממונה עלינו ותיארנו לפניו את רוע מצבנו. דברינו נפלו על אוזן קשבת והוא הוכיח השתתפות כנה בגורלנו. תוך כדי שיחה גוללנו לפניו את הצעתנו, שירשו לנו ללכת הביתה יום־יום אחרי העבודה בתנאי שבכל בוקר בשעה שש נתיצב כולנו כאיש אחד לעבודה.

ה„שעף" הבטיח לנו לדבר על כך עם המהנדס, מאחר ואין לו הרשות להחליט על דעת עצמו, אך הוסיף מצדו, שהוא מקוה להעביר את רוע הגזירה. באותו יום אחרי העבודה דיבר עם המהנדס וקיבל את הסכמתו. מיד אחר זה העמידו אותנו בשורה, והמהנדס הודיע לנו, שמהיום ואילך הרשות ניתנת לנו ללכת הביתה ללון, אך בתנאי שלמחרת בשעה שש בבוקר נשוב כולנו לעבודה, ואם ייעדר מישהו אחת דיננו להיירות כולנו.

אחרי ששמענו את הדברים האלה הנקל לשער באיזו שמחה הלכנו, או יותר נכון, רצנו הביתה, בלי לחשוב עוד על מצבנו, נדמה היה לנו, כי בני־חורין אנחנו כקדם. אך במדה שהתקרבנו אל העיירה השמחה פגה והלכה, בזכרנו את הערבות הכבדה שאנו ערבים זה לזה. לפני הכניסה לעיירה עצרנו מלכת והתחייבנו להתאסף עם שחר במקום מיועד ושחלילה לא ייעדר איש מאתנו, ורק אחרי־כן פנה איש איש לעבר ביתו.

בכניסתנו הביתה, נפלו ילדינו ונשותינו על צוארינו ובכו מרוב שמחה לבואנו, ולמחרת בהשכמה בכו מחדש לצאתנו, אך לא משמחה אלא מתוך חרדה. ואמנם לא לחינם בכו. אחרי שעבדנו עד שעה עשר בערך, הגיעו פתאום באי־כוח השלטון המקומי בלוית אנשי צבא, כשהם חבושי קובעי פלדה לראשיהם וחמושים ברימונים וברובים. ניתנה הפקודה, שכל העובדים היהודים יתאספו. אחרי שכל היהודים, אחוזי אימת־מוות, התאספו אל מקום אחד, הוציאו מביניהם עשרה אנשים, הכניסו אותם למכונית־הובלה ונסעו אתם. בינינו קמה בהלה. נחלקו הדעות, אחדים שיערו, שהעבירו אותם לעבודה טובה יותר בעיירה, אחרים הביעו דעתם, שהעבירו אותם לעבודה דחופה בעיר אחרת. על־כל־פנים האמנו בלבנו, שהמזל האיר להם פנים וניצלו מעבודת הגשר, שכמוה כעינוי גיהנום. אולם טעותנו נתגלתה עד מהרה, משנודע לנו למחרת, כי אמנם הוצאו מהגיהנום ונשלחו לגן־עדן של מעלה...

באיזה מצב־רוח יכולנו להמשיך בעבודתנו, ומה טעם היה כבר לכל העבודה הזאת, אם בכל יום ובכל רגע היינו צפויים גם אנחנו לגורל דומה? וכי

מי יעיז להתנגד או למחות ולאמר להם מה תעשו?! שוב התחילו להכותנו, ולא באמתלא שנרפים אנחנו, אלא פשוט מפני שיהודים אנחנו...

כעבור ימים מספר אזלו העצים להמשכת העבודה, את העצים האלה היה עלינו להביא מהיער המרוחק כשמונה־עשר קילומטר, מהגשר. למזלנו נתמנה כאחראי לעבודה זו אותו „שעף" שהתידדני אתו. הוא העלנו על מכוניות, הביאנו אל היער והעביד אותנו בהטענת העצים. הוא לא הכביד את עולו עלינו ונתן לנו לנוח עד שוב המכוניות הריקות. כל אותה שעה ארוכה שכבנו ביער, וה„שעף" בינינו, בשיחה ובסיפורי־מעשיות. בתום העבודה לפנות ערב באה מכונית והסיעה אותנו אל העיירה ולפנות בוקר חזרה ולקחה אותנו היערה לעבודה. כך עברו עלינו כשלושה שבועות בלי לראות את הגשר הארור.

עם הקמת הגשר תמה העבודה. התחילה פרשה של חיפוש עבודה חדשה. אני נזדמנתי למאפיה אשר היתה שייכת לצ'כי מסוים, צורר יהודים מובהק. בפיו דיבר חלקות, אך העביד את אנשיו בפרך, וביחוד את היהודים. איך קרה הדבר, שקיבלו יהודי לעבוד במאפיה? אלא מעשה שהיה כך היה. הצ'כי הזה היה אמנם בעל המאפיה, אך ההנהלה העירונית האוקראינית הפקיעה אותה ממנו והעסיקה אותו בשכר כאופה ומשגיח. ההנהלה סיפקה את הקמח לאפיה וקיבלה את הכסף בעד הלחם, היא גם שלמה לפועלים את שכר עבודתם בשיעור של עשרה מרקים להודש, כך ששום לא־יהודי לא הסכים לעבודה בשכר מועט כזה.

העבודה במאפיה היתה רבה מאד, אך חלקם של היהודים היה הגרוע ביותר. כל עבודה, ששום פועל לא רצה למלא, הטילו על היהודים, ותמורתה קיבלו דברי גידוף וחירוף למכביר, אך לפחות בלי מכות. וכך הייתי לחוטב עצים ולשואב מים וגם סבל. לרגל העבודה דרוש היה לספק משנים עד שלושה מטר עצים ליום ועד ארבעים דליי מים וכן להביא על כתפי מהטחנה שקי קמח שבעים קילו משקלם. ועוד עבודה אחת שמורה היתה בשבילי, והיא לגרף את התנור. שכן לא היתה זאת עבודה בזיעת אפיים בלבד אלא טבילת־זיעה ממש לכל הגוף.

אולם מלבד כל המלאכות הללו נכונה בשבילי מלאכה בזויה נוספת, שיסורי גיהנום טובים ממנה, והיא ללכת בשליחות של הממונה להנהלה העירונית להשיג רשיון לקבלת עצים. לכאורה לא היתה זאת עבודה קשה כלל, אך עיקר הצרה היתה בזאת, שההנהלה העירונית היתה כולה בידי אוקראינים, שיחסם ליהודים ידוע לשמצה. משנזדמן להם יהודי, לא הניחו שום אפשרות, כדי להתל ולהתעלל

בו ולשפוך את דמו. כל יהודי השתדל על־כן להימנע ככל האפשר מלבוא במגע אתם פנים אל פנים, וכל הליכה שלי אליהם בענין עצים היתה שקולה בעיני כחיבוט הקבר ממש.

אחר עבודה במאפיה במשך חמישה חדשים נפלתי למשכב. וזאת לדעת, שגם בזמנים כתיקונם אין המחלה נחשבת בין הדברים הנעימים ביותר, ובפרט בימים מרים כאלה, כשהבית ריק ואין במה להציל את הנפש. אמנם מלבדי עבדה גם בתי הבכירה בתיה כפועלת נקיון אצל הקומנדנט של הצבא הגרמני ואף היא קיבלה בשכרה עשרה מרקים לחודש. אך היינו ארבע נפשות, והכנסה של עשרים מרק לחודש כמוה כאפס, ולא נשאר לי בחוליי אלא להישען על אבינו שבשמים.

לאחר שקמתי מחוליי לא חזרתי עוד לעבודה במאפיה, שכן המקום היה תפוש ע״י יהודי אחר. קיבלתי מקום־עבודה חדש בצבא הגרמני במחלקת עבודות־עזר, ששם עשיתי עבודות שונות, כמו: חטיבת עצים למטבח, טעינה ופריקה של סחורות שונות וכד׳. יחד עמי עבדו כמאה וחמישים איש, שהתרגלו לחיים של לחם צר ומים לחץ, להתהלך ערומים ויחפים ולישון על קרשים. וכל עוד שלא מסרנו לעצמנו דין־וחשבון על מצבנו האיום, עוד אפשר היה איך־שהוא לחיות חיים עלובים אלה, אך ברגע שניתן למוח חופש לחשוב, כמעט שנטרפה דעתנו עלינו. לחיות בפחד תמיד, שהנה באים לקחת את נשמותינו, וזאת אחרי עינויי גוף קשים ואכזריים...

ה. ההכנות לטבח

שיטה חדשה הנהיגו הגרמנים — לרמות את קרבנותיהם. מדוע ולמה אין יודעים, מן הסתם טבעם בכך. אני מאמין, שבגמר המלחמה הכל יתברר.

ברובנה, שלושים קילומטר מהאשטש, עיר של ארבע רבבות תושבים יהודיים, השתמשו בשיטה זאת. הוציאו פקודה, שעל היהודים ללכת לגיטו, אך לא כולם, אלה שבידיהם תעודה מטעם ה„ווערמכט״, יכולים להישאר במקומותיהם. ההולכים רשאים לקחת דברי־אוכל ובגדים ככל אשר יוכלו לשאת עמם. וכן היה, כל אחד ארז ולקח בצקלונו מן המעולה והמשובח שברשותו, לקח את מקל הנדודים ויצא עם אשתו וילדיו לגלות הרחוקה...

הדרך לא היתה חפשית, שומרים מזוינים הופקדו על ההולכים מכל צד. אך כאשר יצאו כולם אל מחוץ לעיר, כשבעה־עשר אלף נפש איש ואשה, זקנים וילדים — ראו והנה לא אל גיטו פניהם מועדות אלא... למוות! שלושה ימים נמשך הטבח האיום. הרוצחים התעללו בקרבנותיהם ועינו אותם בכל מיני עינויים

קשים ואכזריים עד שהוציאו את נשמותיהם. צעקותיהם ויללותיהם בקעו עד לרקיע השביעי ועלו עד לכסא־הכבוד.

הידיעה בדבר הטבח האיום ביהודי רובנה הגיעה אלינו להאשטש וכל העיירה בכתה על מר גורלם. נהרי־נחלי דמעות נשפכו על הנפשות האומללות והטהורות, יומם ולילה לא חדלו מלספר על טבח־ההמונים ברובנה ולא יכלו להירגע. מה־7 בנובמבר 1941 ועד ה־9 בו נמשכה פעולת ההשמדה, וכל הנשארים בחיים אחרי האסון הגדול, כששת אלפים נפש בערך או רבע מהאוכלוסיה היהודית. נכלאו בגיטו והוסיפו לחיות חיים עלובים ומרים, שהמוות טוב מהם שבעתיים.

כך עבר עלינו החורף: ידוע ידענו, שגם לנו מחכה המוות, ואולי כזה של יהודי רובנה, אך בכל זאת איש לא רצה למות. לעתים קנאנו ביהודי רובנה, שכבר שתו־מצו את כוס היסורים עד תומה, מעתה ינוחו בשלום ולא יסבלו עוד, אך רצון החיים עז ממוות, ונאחזנו בחיים בכל מאמצי כוחנו. את בור־הקבר לעולם אין מפסידים, ואילו כל זמן שהנשמה בקרבנו משתעשעים בתקוה להצלה, אולי בעוד שנה כעת חיה יקרה הנס ויקיץ הקץ לכל צרותינו. בשנים כתיקונן היו אומרים השנים חולפות, ואילו בימים טרופים אלה יש לאמר השעות חולפות, שכן כל שעה וכל רגע עלולים להביא שינויים חדשים ומפתיעים.

עברו שעות, חלפו ימים ושבועות, וכבר הגיעו ימי החנוכה, אך אין זאת החנוכה שלפנים, שנחוג כחג עממי עליז עם נרות חנוכה דולקים בחנוכיות־נחושת ממורטות, עם לביבות, דמי־חנוכה, סביבון וקלפים. בחוץ מזג־אויר סגרירי, גשם ובוץ, אך בכל בית ששון ושמחה בחיק משפחות מאושרות. אכן זה היה לפנים... ועכשיו חנוכה אחר, שומם וקודר ובלי שמץ של שמחה. כל הדברים הטובים הללו נשכחו כמת מן הלב ואין חושבים עליהם עוד. במקום הברכה, שהיתה שרויה בבתי היהודים בעבר הלא רחוק, רק קללת ה„תוכחה" תלויה לך מנגד, בבוקר תאמר מי יתן ערב, ובערב תאמר מי יתן בוקר...

כך הגיעונו גם ימי הפורים. מקום לקריאת המגילה אין, בתי־המדרש עומדים שוממים, דלתותיהם וחלונותיהם סתומים, הפכו אותם למחסנים. כשלדי מתים עומדים בתי־מקדש מעט אלה, פחד לעבור לידם. ואיזה חורבן והרס חוללו בפנים! ספרי התורה קרועים, ארון הקודש נתוץ, אפילו הספסלים וה„סטנדרים" נידונו לשריפה, זכר לקדושה לא נותר, והיושב בשמים רואה כל זאת ומחריש!...

הילדים נזכרים שפורים היום ותובעים „אזני המן", ואילו האם נזכרת בטבח היהודים ברובנה, ששם נספו אחותה רבקה וגיסה פתחיה וילדיהם, ובכי מר פורץ בבית, אני נכנס ושואל מה קרה. הילדים מספרים לי הכל, ואני מרגיע את

האשה ומנהם את הילדים, שעוד ירחם השם ונזכה לישועה ופורקן, ואחר־כך נעשה להם כל הדברים הטובים כלפנים אך בינתים עלינו לחכות ולסבול, כי כך רצונו של הקדוש־ברוך־הוא...

הימים חולפים, יהלופו להם! אולי בכל זאת תתקרב הגאולה, אם כי בינתים אין לדעת מאין. אך יהודים מנוסים ביסורים אנחנו ומקוים, כי ישועת ה' כהרף עין. והנה כי כן, מחכים ומקוים...

ימי הפסח ממשמשים ובאים. הרי לפנים נגאלנו בתקופת ניסן מגלות מצרים ומפרעה, אולי בזכות הגאולה ההיא נזכה לישועה גם בפסח זה? הגיעה השעה לחשוב על אפיית מצות, אם כי בינתיים אין קמח למצות ואין מי ואיפה לאפית. בשנים כתיקונן נאפו המצות בעזרת מכונה והתכונה היתה רבה, וכיום אין כל זה. מילא, העיקר שיהיה קמח, ונאפה מצות בלי מכונה. אך כידוע מצות ותכריכים הכרח הם, ואמנם השגנו מעט קמח־חטים ומספר משפחות אפינו מצות באחד הבתים. לפנים בהאשטש הורגש החג של זמן חרותנו בכל הדרו ותפארתו, כשכל יהודי מלך, אשתו מלכה וילדיו בני מלכים, ואילו עכשיו לא נערך „סדר" ולא נאמרה „הגדה", ואילו המצות שנאפו, הקללה שררה בהן ולא הספיקו לכל ימי הפסח.

כבר עבר הפסח, סופרים ספירת העומר והנה אנחנו עומדים לפני חג השבועות. פתאום השתררה תוגה חרישית בעיירה. בחורשת הליבנים שבדרך לכפר ס'מוניב, כחמישה קילומטר מדרומה של האשטש חופרים בורות... בהלה גדולה ומבוכה לאין שיעור השתררו בעיירה. חמישה ימים וחמישה לילות התהלכנו המומים, אוכל לא בא אל פינו, לא עלינו על משכבנו לישון ולא ידענו את נפשנו מפחד, יום־יום נפוצו שמועות חדשות, השערות וסברות. חברי הועד השתדלו להרגיע את רוחנו, שאין כל יסוד לפחד. הם טענו, שהבורות נחפרים למטרות צבאיות, להתקין בהם תותחים כבדים, להטמין בהם חומר נפץ וכיוצא באלו הסברות. אך היהודים מאנו להאמין, לבם ניבא להם ובחושם הטבעי חשו פחד טמיר ונעלם מפני הבורות. חסרי אונים הסתובבו כצללים ממחבואם הביתה ובחזרה, באין אומר ודברים התבוננו אחד בפני השני, בלי להעיז להעלות על דל שפתם את המחשבה המעיקה, שהבורות מיועדים בשבילנו. מה לעשות ולאן בורחים? בעצם אין לאן לברוח ולא נשאר לנו אלא ללכת לקראת המוות. בגלוי ניתלו בדבריהם של חברי ה„יודנראט", שחזרו והבטיחו בשם יושב־ראש המועצה העירונית, שאין כל יסוד לפחד ולא יאונה ליהודים כל רע.

שבוע לפני כן, לפני שהתחילו לחפור את הבורות, נזדמנתי להנהלת ה„יודן־

ראט״. לא מצאתי שם איש מלבד זלמן זלצמן, שבביתו התאכסן הועד. הוא ישב ליד השלחן, כשפניו נשענים בשתי ידיו ושקוע מאד במחשבותיו...

— מה לך, מתעצב כה אל לבך, זלמן?

— שום דבר!

— בכל זאת?

— שום דבר!...

— לא כן — אמרתי לו — משהו לא כשורה. מעולם עוד לא ראיתיך כה עצוב, האם נתחדש משהו?

— לא נתחדש דבר, הכל כאשר היה...

אך משלא הרפיתי ממנו ודרשתי במפגיע לגלות לי פרטים על מצבנו, הפטיר בשפה רפה:

— מה אומר ומה אדבר, פרץ — נכשלנו ו...

— מה פירוש? כיצד? במה?

אולם לא הוסיף דבר עוד, אלא חזר והדגיש בנעימת עצב רבת משמעות

— נכשלנו ודי, ואל תוסיף לשאול עוד...

יצאתי מהבית, אך דבריו האחרונים, שניקרו במוחי, לא נתנו לי מנוח. רק אחרי כל המאורעות נתחוורה לי משמעותה האמיתית של המלה „נכשלנו״, כי אמנם נכשלנו מאד...

ו. הטבח המזועז בהאשטש

(יום הרביעי העקוב מדם)

הנה כי כן הגעתי לתיאור מוראות הדמים, שלשמעם בלבד יקפא הדם בעורקינו — „יום הרביעי העקוב מדם״, שבו התחולל הטבח המזועז ביהודי האשטש. ככל אשר ירבו לתאר ולספר על טבח הדמים לא יהיה זה אלא סיפור חיוור בלבד.

אם כי מרצון השתעשענו באשליות, שהכל יעבור בשקט ולא יאונה לנו כל רע, אך בלבנו כירסם הספק והכנו את עצמנו לכל צרה שלא תבוא. בכל בית אורגן משמר, שאם יפתיעו אותנו הרוצחים, נעביר מיד את הידיעה. גמרנו אומר לא לחכות בשויון־נפש וללכת כצאן לטבח יובל, אלא להציל ככל אשר נוכל.

ביום שלישי לפנות־ערב גברה הבהלה בעיירה עד ללא נשוא, הכל סובבו בסמטאות והתלחשו אחד עם השני, ראו בחוש את המוות לנגד עיניהם. בבית הועד של ה„יודנראט״ הצטופפו אנשים רבים, אך מחברי הועד לא נמצא איש. הכל

חשבו על בריחה, אך רובם היו חסרי־אונים נוכח חוסר האמצעים לכך. למי שהיה חסר הכסף הדרוש ולמי האומץ והבריאות ולאחרים המקום לברוח לשם. אולם גדול ביותר היה מספרם של אלה, שהיו דלים וריקים מכל וכל — לא כסף ולא בריאות ואף לא מקום לברוח לשם. ילאלה האחרונים לא נשאר אלא להתנחם בתקוות, ששום דבר לא יקרה והכל יעבור בשלום. ואם חלילה כן, יהיה משהו, הרי די לצרה בשעתה והשתדלו לדחות מחשבה זאת לימים אחדים. מובן, שאיש לא חשב לעלות על משכבו לישון, אלא ישבו ביום ובלילה מוכנים ומזומנים לבואו של מלאך המות...

אותו יום שלישי בשבוע היה ראשון לשלושת ימי ההגבלה שלפני חג השבועות, שחל בשנה ההיא ביום שישי ושבת, ולמחרתו של יום שלישי זה ירד על קהילת האשטש במלוא אימתו ואכזריותו „יום הרביעי העקוב מדם", שבו השתולל טבח הדמים הראשון ביהודי האשטש. בדם ואש נרשם היום המר והנמהר של

יום רביעי, ד' בחודש סיון תש"ב

20 במאי 1942

בשעה שתים־וחצי בלילה נכנסו לעיירה מספר מכוניות. המשמר המאורגן העביר מיד את הידיעה לכל הבתים. החלה מנוסת בהלה, רצו לכל עבר בלי דעת לאן. היתה זאת תמונה מחרידה: אנשים ונשים, זקנים וטף — רצו כמתגנבים לבל ייראו ולבל ישמעו. אולם הרוצחים עשו את מלאכתם בשלימות. הם נפוצו על־פני העיירה מכל הצדדים ורדפו אחרי הבורחים.

אנחנו היינו חמש־עשרה נפש בבית אחד, שכולם הקדימו ורק אני לבדי נשארתי. כיצד זה קרה? — גיסי מאיר קצב ואשתו רחל, שגרו לא הרחק מביתי, באו באותו ערב עם משפחתם לביתי, ברצותם בשעות גורליות אלו להיות ביחד אתי. בשעת הבהלה נלאה למצא את מעילו, שבלעדיו מאן ללכת מהמקום. עד שעזרנו לו למצא את מעילו עזבו כולם את הבית וגם גיסי מאיר ואני נשארתי לסגור את הדלתות. משיצאתי החוצה לא מצאתי איש מבני־ביתי ומאז לא ראיתי עוד את אשתי ואת ילדי וכן את גיסי ומשפחתו. אנשים רצו בכל הדרכים ובכל הכיוונים ואף אני הצטרפתי למנוסה הכללית, אך יחידי בלי בני־ביתי. בדרכי נתקלתי ביצחק גולוד ורצנו ביחד...

הגענו לשדה אשר מעבר לעיירה וישבנו לנוח מאחרי ערימת זבל. כאן הצטרף אלינו מוטיל גלמן והתישב על־ידינו. הגיעו אלינו הדי יריות ויצחק שאל:

— מה דעתך, פרץ, הסבור אתה שזהו זה?...

— אלא מה, כלום יש עוד מקום לספק?...

למרות הוודאות שבדבר, ואולי דוקא משום כך, הצעתי, ליצחק לשוב אל העיירה, מאחר שאין לי ידיעה על מקום הימצאם של אשתי וילדי.

— מה אתה סח, פרץ? אם־כן הרי נלך ישר לתוך האש?

— הרי אנחנו ממילא אבודים. כלום אינך שומע שריקת הכדורים בעופם מעל לראשינו? הבה נלך אל האש ביחד עם כולם, אין אנחנו מיוחסים גדולים מהם. קום ונלך!...

מוטיל גלמן נפרד מאתנו והלך לדרכו עוד קודם לכן ואני ויצחק פנינו ללכת אל עבר העיירה. בהתקרבנו אל בית־האיכרים הראשון, ביקשני יצחק להיכנס ולשאול מה השעה. נכנסתי ושאלתי. האיכר נעץ בי מבט רוגז והשיב תשובה קרה ופסקנית: „שש". הכרת פניו העידה בו, שאין דעתו נוחה כלל מביקורי אצלו בשעה זו. כלום איני יודע מה מתרחש כעת, ומה לי מהלך בגלוי במקום לבוא בצור והטמן בעפר... מיהרתי לצאת והודעתי ליצחק מה השעה.

— ולאן אנחנו הולכים? — שאלני שוב.

— בחזרה אל העיירה.

— לא! אבקש ממך, פרץ, אל לנו ללכת אל העיירה, בוא עמי.

אולם המשכנו ללכת עד שהגענו אל תחנת־העבודה. השעה כבר היתה שמינה בבוקר. הגיע מנהל העבודה, המודיע לנו את הבשורה הרעה והמיעץ לנו לברוח ולהסתתר. אנו בורחים.

תחנת־העבודה — — — (כאן חסרים משפטים רבים בכתב־יד) — — — בידיהם ומחפשים בכל מקום. אלה היו אנשים, שבאו לבקש נשמות, הנשמות שלנו. כיצד לא הבחינו בנו נבצר מבינתי. הסתתרנו מהם ונכנסנו לתוך בור, ששנשאר מאחרי ההפצצה — — — וכך שכבנו בתוך הבור. השמים התקדרו עננים, וגשם התחיל לרדת, נראה, שגם השמים בכו על חורבננו. אנחנו שוכבים בבוץ ומחכים, משותקים מפחד ומבלתי יכולת לחשוב מחשבה כלשהי... פתאום קפץ מישהו לתוך הבור שלנו, פנינו כה וכה והנה זה אשר רבינוביץ מהכפר קוראזוואן, כשתרמיל ובו שתי ככרות לחם תלוי לו בצדו. לקחנו כל אחד פרוסת לחם מתרמילו הרטוב, וכך עבר עלינו יום ההריגה...

נדברנו בינינו שעם רדת החשיכה נצא מן הבור ונלך לאחד האיכרים לשאול על הנעשה בעיירה, כי אין כל טעם להוסיף ולשכב בבור מבלי לדעת דבר. כך הוה, משהחשיך יצאנו מן הבור, התבוננו סביבנו בזהירות רבה ופנינו אל עבר

בית איכר, שנמצא בריחוק־מה מאתנו. נכנסתי הביתה, ביקשתי מעט מים, גפרור ופתחתי בשיחה עמו. האיכר לא חשך במלים ומסר תאור מפורט, כי בדיוק אותו יום נפל בחלקו לעבוד הוא וסוסו בהובלת ההרוגים שנרצחו בעיירה אל הבור הגדול. הוא סיפר על מצוד גדול שנערך על יהודים ברחובות, בשדות, בדרכים ובבתים. המסתתרים הורדו מעליות הגגות והועלו ממרתפים. כל אלה הובאו עד לבית ההנהלה העירונית האוקראינית, מקום שם כל אחד נבדק ונצטווה למסור כל דבר־ערך, שלקחו עמם בשעת בריחתם. ערכו רשימה מדויקת של האנשים, לקחו מהם את התעודות האישיות, החתימו אותם והושיבו אותם על הארץ באמצע השוק וציוום לחכות עד שיובאו עוד אנשים. מדי התאסף מאה איש או יותר באה הפקודה ללכת.

שאלתי את פי האיכר אם היהודים בכו.

— לא, לא נתנו לבכות...

הרוצחים עמדו הכן, כשרוביהם בידיהם, וכל מי שלא קמה בו הרוח ובכה, הוכה מכות רצח. וכך דפקום עד שיצאו מהלך כשישה קילומטר מהעיירה והגיעו ל„חורשת סימונוב", ששם הוכנו בשבילם מראש בורות גדולים. כל אחד נצטווה להתפשט עד לתחתוניו ולהיכנס לבור עשרה־עשרה, להשתטח על הקרקע ופניהם כלפי מטה. אחרי שהרוצחים ירו בכל אחד לחוד נשלחו עשרה אחרים, וכך נרצחו כל אלה שנתפשו אותו יום. ילדים קטנים נרצחו באכזריות יתירה, בעקב מגפיהם חבטו על ראש הילד והשליכוהו הבורה.

קשה לתאר אפילו מעט מזעיר את האכזריות הרבה, שהרוצחים גילו בבצעם שליחות הרשע והפשע. כמעט ארבע מאות יהודים, אנשים, נשים וטף, נרצחו באותו יום פורענות...

בעת כתיבת השורות הללו נצבט לבי מצער ומכאב, וגעגועים עזים תוקפים אותי. אני נעצר מאין כוח להוסיף לכתוב... אני מגלגל סיגריה, מדליקה ולוקח שוב את העט בידי, כדי להמשיך בכתיבה.

אולם איה אשתי וילדי? דמעות פורצות מעיני לעצם המחשבה עליהם. טרם ידעתי אל־נכון אם הם ניצלו או שהם בין המתים, אך לבי ניבא לי, שהם כבר בעולם האמת. חלקם בלי ספק טוב מחלקי, שכן אינם צריכים לסבול עוד, ואילו אני — נכונו לי עינויים ויסורים לאין שיעור, ועוד נטל עלי לכתוב ולתאר את מיתותיהם המשונות והאכזריות של בני־משפחתי וקרובי, ידידי ומכרי וכל קדושי האשטש, עיירתי האהובה והיקרה...

כבר הגיעה השעה, שהעולם ישליך את צעיף השקר מעליו וילבש בגדי

אמת ומעט יושר... ואם לא, מוטב שירד לאבדון כולו וכל אשר בו... איכם, אנשים ישרים בעולם, מה לכם שותקים ועומדים על דמנו? ואולי אינכם בנמצא כלל? כי איך זה יתכן, שתראו את החמס העולה מן הארץ ותתנו הודאתכם על־כך בשתיקה; שתסכימו להוצאת אנשים חפים מפשע וחסרי מגן, תינוקות של בית רבם שלא חטאו, עוללים ויונקים, כרובים רכים וטהורים, ולהשליכם חיים אל בור־קבר? על מה ולמה, שואל אני, הגיעם סוף כזה, מה חטא נמצא בהם או בנו?!...

ושלא ברצוני אני בא להרהר אחרי אופן נהול הענינים של הנציגים היהודיים. יתכן שגלוי וידוע היה לפניהם, על כל־פנים יותר מאשר לשאר היהודים בהאשטש שההשמדה היא בלתי־נמנעת, ובמקרה כזה לא היה להם להרגיענו באשליות שוא. נהפוך הוא, עליהם היה לקום ולהתריע, שמכינים לנו טבח דמים, כדי שנוכל לברוח בעוד מועד ולבוא במחבואים. עליהם היה להוכיח שהם אתנו ולארגן תנועת התנגדות. אמת נכון הדבר, שהיינו חלשים מדי, שנוכל לצאת בהתנגדות גלויה, וביחוד בידים ריקות. אולם אם קיים הרצון ומוסיפים את העידוד לכך, גם הבלתי־אפשרי נעשה אפשרי: להתבצר מאחורי מחסום ובריח, ובמוטות ברזל, ואפילו באלות עץ, להתגונן לפחות הגנת־יאוש. לו עלה בידינו להפיל בדרך זו עשרה רוצחים בלבד, גם כן היה כדאי הדבר, נחמה פורתא. על־כל־פנים היינו נופלים כגיבורים ולא כעדר צאן. מה נענה לדורות הבאים, שיבואו בטרוניא עמנו וישאלו: איך זה יתכן, שאנשים כה רבים יובלו בידי מעטים כצאן לטבח בלי לגלות כל התנגדות?!... אולם מי אני שאהיה דן יחידי לחברי הקהילה? אולי לא יכלו לפעול אחרת בשעת חירום זו? ואולי רומו אף הם ע״י האויב האכזר והערום?!...

אחרי שבתנו יום נוסף בבור, דומה היה עלינו כקבר חי. קור ורטיבות, הבגדים דבקו לגוף והנעליים שרקו ממים, והמחשבות! ההרהורים על „הבית" לא נתנו לשבת במקום אחד, מעין כוח טמיר מושך בחזרה אל העירה, הביתה... השעה מוקדמת עדיין, ואני מצאתי את עצמי הולך בשדות. פניתי לאיכר שבא לקראתי ושאלתיו על הנעשה בעיירה. „שקט", ענה האיכר, שבעצמו לא היה בעיירה, אך שכנו היה ומפיו שמע כך. פגשתי איכרים נוספים וכולם באחת: שקט בעיירה. משהגעתי לעיירה, באה לקראתי אשת יאגאדא, איכרה מוכרת. היא רמזה לי לעצור והודיעה לי את הבשורה הנוראה, שראתה את אשתי ובתי הצעירה מובלות להורג. נבצר ממני להבין עד היום כיצד קיבלתי בשורת־דמים זו בשקט ובקור־רוח. מנין באה אלי גבורת־נפש כזאת? ואולי לא תפשתי את משמעותן האיומה של המלים הללו, ואולי נסתרה בינתי ממכת פתאום?!...

המשכתי בדרכי עד שהגעתי לבית היהודי הראשון בעיירה. נכנסתי הביתה ומצאתי שם את אחות אשתי פייגל גערגל, נפש אומללה אף היא. בעלה פסח

גערגל ובנה יעקב בן ארבע־עשרה ניספו באוסטראה, עיר סמוכה להאשטש, כשלושים קילומטר לצד דרום ממנה. פייגל נולדה והתחתנה בהאשטש, אך בעת שהרוסים כבשו את אוקראינה המערבית, עברו לגור באוסטראה, כעת היא נשארה עם ילד בן עשר.

אך ראתה אותי פייגל בכניסתי, נפלה על צווארי ופרצה בבכי מר: „אוי פרץ!"... גם אצלי נפתח מעין הדמעות, אך שמו מחנק לגרוני ולא יכולתי להוציא אפילו מלה אחת. במלים חנוקות ובקושי רב הובע השם חנה־רחל והילדים... הבכי גדל וגאה עד שכל האנשים וגם הקירות בכו עמנו — — — האש שהשיגה איתנו — — — (כאן חסר מלים או משפטים בכת"י).

— אולי תאכל משהו? — שאלה פייגל.

— שבעתי. אם תאבי, בואי עמי ונהיה ביחד.

בכי חדש פרץ מגרוני והיא בכתי עמי — — — שבעלה היה יוסף מקורודזיאן איש הקהילה. הם ברחו ואותה וילדה עזבו למעצבה...

באנו הביתה ולא מצאנו שם איש. הכל שדוד והרוס. על הרצפה התגוללו, כל מיני דברים: חפצי־בית, דברי־כביסה, קש ולכלוך. לא יכולנו לעמוד בפני מראה החורבן ויצאנו החוצה. ברחוב אין נפש חיה — — — עגלות. בין בתי היהודים — — — שארית הרכוש (בין השורות חוסר מלים או משפטים). סובבנו ברחוב אנה ואנה, באו עוד אנשים, כל אחד צעקה בפיו: אוי אבי ואוי אמי, אוי בעלי ואוי אשתי, אוי ילדי ואוי אחי!... מסביב יללות ואנחות... מבולבלים ומטורפים אנו חוזרים הביתה... מחורבן לחורבן...

בערוב היום מתכנסים לביתי אנשים מהבתים הסמוכים. עורכים „מנין", מתפללים מנחה ומעריב ואומרים קדיש ולמחרת חוזר חלילה...

וכאן מקום אתי לציין עובדה חשובה למען ידעו. בעיירה חנתה יחידה של גרמנים וינאים. חיילים אלה הביאו לנו סיגריות, השתתפו בצערנו, ניחמו אותנו ואף בכו עמנו. כן יצוין, שלא היה להם חלק בארגון ההשמדה, אדרבה הם עזרו לנו ככל אשר יכלו ועמדו לצדנו נגד התליינים האוקראיניים, שהם תכננו, ארגנו ואף הוציאו לפועל את מלאכת ההשמדה (חוסר שורות ומשפטים בכת"י).

ז. אחרי הטבח

בחרנו לעצמנו חדר, ניקינו אותו מההרס והחורבן והכשרנו אותו למגורים. הכנסנו לתוכו את הדברים החיוניים ביותר ובראש וראשונה מספר מטות, שיהיה על מה להניח את הראש. חמש נפשות נכנסו לגור בחדר זה: מוטיל גלמן, בערל

גוטניק, פייגל גערגל, בנה של פייגל ואני החמישי. בחדרים אחרים התגוררו עד חמש־עשרה נפש.

כשבועיים אחרי הפורענות שוב התחלנו ללכת לעבודה. יום־יום אחרי העבודה התכנסו בחדרי אנשים שונים לשם שיחה על המצב. התוצאה משיחות אלו היתה, שיאוש מר ומרה־שחורה השתלטו עלינו, ואפילו האנשים המאמינים, שעוד נשארו לפליטה, גם כן נתפשו ליאוש.

הנה, למשל, יעקב גולוד, יהודי ירא־שמים ובר־אוריין, היה בין הבאים, והנה מה שהעלה פעם אחת בשיחתו על המצב:

— היום ביקרתי אצל הרב והוא סח לי על ספר אחד עתיק, שנזדמן לידו ושלפיו הישועה קרובה לבוא. הכיצד? — עוד לפני מאה וחמישים שנה חזו חכמינו, שחבלי־המשיח מתקרבים ובאים, והסבלות והיסורים יהיו גדולים וקשים עד בלתי נשוא, אנשים יירצחו ברחובות ממש כשם שנעשה בימינו. ועל־כן השתדלו החכמים בתפילתם לדחות את הגזירות הקשות לזמן מאוחר יותר, ובחלקנו נפל הגורל, שחבלי־המשיח יהיו בימינו ואף נחזה את הגאילה השלימה בעינינו.

— מה לנו מזה ומי יכול לחכות עוד? מי יודע אם אנחנו נזכה לראות בנחמה?

— נו, הרי תהיה תחית־המתים, מנחמני יעקב גולוד, ותוך כדי שיחה נופל הוא בעצמו לזרועות היאוש, שאין לו תקנה.

בינתיים אנחנו נידונים כולנו למוות. הכל יודעים, שרק באופן זמני ולשעה קלה אנחנו תועים עוד בדרכי החיים, שבמוקדם או במאוחר — ואין זה משנה כלל — סופנו ללכת אל הבור. ולמעשה אין בינינו לבין המתים אלא זאת, שהם כבר חפשים מיסורים ומדאגות, ואילו אנחנו גם־כן חשובים כמתים, אך מיטלטלים עדיין ונטרדים על־פני האדמה ע״י כל מיני יסורי נפש וגוף.

ולפי שעה רוצים עוד לאכול ולשתות, להתלבש ולישון, וכן נאלצים אנחנו לעשות עוד עבודות שונות וקשות. אנו שוקעים במחשבות... על מה חושבים? — על הליכה לבור הקבר החדש להתיחד עם זכרם של יקירינו, שבלי ספק מחכים ומצפים לבואנו.

על אף הכל ולמרות הכל שוב אכלנו ושוב שכבנו לישון. עוד לילה אחד עבר בשקט ולמחרתו שוב הולכים לעבודה וחוזר חלילה. בינתים שקט מסביב. הכל יודעים מה שעלול לקרות ומחכים לבאות כמעט בלי פחד. חוששים רק לילדים הקטנים, שכל־כך קשה התאכזרו והתעללו בהם. בסודי־סודות התחילו להכין

מחבואי־סתר מתחת לרצפות ובין הקירות. אנשים חופרים ומוציאים את העפר החוצה לעיני זרים ואף של שוטרים, אך מוסיפים וחופרים, ואולי ירחם...

ממעט דברי הערך וחפצי הבית, שעוד נשארו אחרי השוד והביזה, נותנים חלק לאיכרים וחלק משליכים לתוך המחבואים. אך לא כולם הולכים להתחבא, שכן בשאלה זאת נחלקו הדעות. יש סבורים, שאין עוד צורך בכך, כי אחרי שעיירה קטנה זאת כבר שילמה את מס הדמים, שוב לא יקרה שום דבר. לעומתם סברו אחרים, שאין צורך להתחבא, שכן ממילא אין בכך שום תועלת.

אולם אחרי כל הדיבורים והשיקולים הללו, נאלצים היינו לסגל את עצמנו לכל הרדיפות והגזירות, הצרות והעינויים, שהיו על סדר היום חדשים לבקרים. אנשי הקהילה ומשפחותיהם יצאו ממחבואיהם וחזרו אלינו. גיסי יוסל זאבודניק ומשפחתו, שהתחבאו כל הזמן ברובנה, חזרו להאָשטש ולא מצאו מקום לגור שם עד שאני הכנסתי אותם לחדרי. משפחתו מנתה חמש נפשות ויחד אתנו היינו חבורתא של עשר נפשות, מעט צר המקום בחדר אחד.

יוסל הוציא בקבוק יי״ש ופנה אלי כאומר לנחמני על אבדן משפחתי:

— הבה ונקח מעט משקה ונבכה את ההרוגים.

— אני בוכה כיום בלי יי״ש — עניתי לו — לו אמרת להיות לי גיס נאמן ולשים לי רעל בתוך היי״ש, הייתי שותה ברצון, כי בלי משפחתי למה לי חיים.

יוסל הרהר רגע קט, הוציא מכיס חזייתו אבקה והריק את תוכנה לתוך כוסי ואמר:

— הבנתי לרוחך, התשתה כעת?

— ברצון, אך בתנאי שזה אמנם רעל.

אחרי שנשבע לי על־כך, לקחתי את הכוס בידי, נפרדתי מכול אחד והתנחמתי בלבי, שהנה אני עומד להיגאל מכל הצער והסבל, עוד מעט ואהיה בעולם האמת ושם שוב אפגש עם משפחתי ולא ניפרד עוד. ותוך כדי כך הרקתי בנשימה אחת את כוס היי״ש המורעל לתוך גרוני...

עברו דקות מספר ולא חשתי שום השפעה מיוחדת, באתי בטענה לגיסי יוסל על שהוליך אותי שולל, וכפי שנתברר הרי זה לא היה רעל כלל. וכך ישבני בחדרי שבועות אחדים. משך כל אותו הזמן לא ניסתה גיסתי דינה לשאול אותי אם אני רוצה לאכול, לשתות או סתם לעודד אותי, כאילו אין לה ולי מאומה. ומשפתחתי אני בשיחה עמה, אמרה אלי כדברים האלה:

— מה לך דואג, כאילו חשך העולם ומלואו. עוד תתחתן ותראה חיים עם אשה אחרת, רק לי אחות אחרת לא תהיה.

דברים אלה לא יכולתי לשאת עוד. צאו וראו איזה שתי בנות־יהלומים נחטפו מידי: אחת בת שמונה־עשרה, שיכולתי כבר להובילה לחופה, אך נישאה למלאך־המוות, והשניה בת ארבע־עשרה, ילדה מוצלחת ביותר, שלפני גדולים ומכובדים תתיצב. כל אותן השנים התגוררנו בדירה אחת עם גיסתי, בנותי גדלו לנגד עיניה, והנה לא הואילה להזכירן אפילו במלה אחת, מלבד זאת שאחות אחרת לא תהיה לה עוד.

דו־שיח זה גרם לרוגז ומרירות, אך הם הבינו לרוחי הנכאה ועברו מחדרי לגור במקום אחר. גם גיסתי פייגל עברה לגור עם אחותה, ובחדר נשארנו רק שלושה: אני, מוטיל גלמן ובערל גוטניק.

— נו, חבריא, ומה יהיה הלאה? האם נשב ונחכה למלאך־המוות או שנברח לאן שהוא?

בחדר הושלך הס, אך איש לא ענה דבר, ואני המשכתי ואמרתי:

— שימו אל לבכם, אין לנו מה לאבד. בעצם אחת היא לנו להישאר פה או לברוח, אך בכל זאת רוצים לחיות. מה רע בכך על־כן לו נמצא לנו איכר, שהיה מסכים להסתירנו עד עבור המלחמה?

הצעתי עוררה תשומת לבם, ואני התחלתי לתהות על קנקנם של האיכרים המוכרים עד שסוף־סוף נמצא כזה. סיכמתי והסכמתי עמו, שהוא יחזיק את שלושתנו עד סוף המלחמה. תמורת זאת התחייבנו למסור לו את כל רכושנו שבידינו מלבד הטבות גדולות אחרי גמר המלחמה.

ח. בבית קאפאר

שם האיכר, שצריך היה להחביאנו בצל קורתו, היה תיאופיל קאַפּאַר, איכר פולני מהכפר קוראַש הסמוך לעיירתנו, שהיה סר אלי מדי בואו להאשטש. קבענו אתו את המועד, שעליו לבוא לקחת אותנו, לאחר שיכין בשבילנו את המחבוא ולאחר שגם אנחנו נהיה מוכנים ללכת.

יום אחד, לפני הזמן המיועד, בא קאַפּאַר לבקרני. אותו יום היה „אי־שקט" בעיירה. בבוקר הלכנו אני ובערל לעבודה ומוטל, שהיה בקי במשק־בית, נשאר בחדר לעשות סדר. בשובנו מהעבודה לפנות ערב הודיע מוטיל שקאַפּאַר היה והלך והוא עומד לשוב שנית. מאחר שמצב־הרוח בעיירה היה מתוח, הבעתי את דעתי, שאין לחכות עוד, אלא לקום וללכת עוד הערב. תוך כדי כך הגיע קאַפּאַר והודענו לו את החלטתנו.

ארזנו חבילות קטנות אחדות ובהן לבנים, מגבות, גרביים וכיוצא באלו

דברים קטנים. את החבילות מסרנו לידי קאפאר, כדי שאנחנו נלך בידים ריקות בלי לעורר מהומה וחשד כלשהו ברחוב. נדברנו עם קאפאר, שנצא כעבור שעה אחריו ולאחר שנראה אותו במרחק של כמאה מטר נתאחד ונמשיך בדרכנו ביחד. לפי שעה יצאנו אני ומוטיל, ואילו בערל נשאר בהאשטש, כדי לשמוע מה ילד יום, ורק אחרי שאנחנו „נסתדר" יבוא ויצטרף אלינו.

לפני שעזבנו את העיירה נפרדנו מכל קרובינו ומכרינו, בכינו מקרב לבנו וכולם ברכו אותנו שעוד נזכה לראות בישועה ולהיפגש שנית בריאים ושלמים. משיצאנו אל מחוץ לתחום היהודי, השתדלנו לעקוף את הדרכים הישרות והלכנו בשדות בין גבעולי תבואה גבוהים כקומת איש. בסתר הקמה פנה אלינו קאפאר ואמר:

— רבותי, כאן נשב ונחכה עד שיחשיך ואחר־כך נוכל להמשיך בדרכנו.

סוף־סוף קמנו ללכת. כל כפר וכל בית עקפנו בדרכנו, כדי שלא ישגיחו בנו. הלכנו רק בשדה וביער, בהר ובגיא. כך הגענו עד לחורשה אחת ובתוכה נחל — מסביב יער ובאמצע מים. קאפאר בעצמו עמד מלכת בלי לדעת בחשכת הליל לפנות ימין או שמאל. דומית הלילה ביער דמתה לדממת מוות. אפילו העצים ישנו את שנתם ולא התנועעו.

— נו, אדון קאפאר, לאן נלך עתה? כנראה שטעית בדרכך בלי דעת כיצד לצאת מכאן.

— שבו לכם פה שעה קלה ואלך לראות אנה אנחנו באים.

שוב התישבנו על העשב למנוחת־אונס ושקענו במחשבות על טבע ועל אנשים עד שקאפאר חזר ואמר:

— בואו, כאן בסמוך ישנו גשר ונוכל לעבור.

המשכנו את דרכנו ישר עם הגדה עד שבאנו אל הגשר. מהעבר השני הלכנו בשדות ושוב לפנינו אגם מים. עברנו את האגם בנעלינו על רגלינו עד שעלינו על דרך המלך.

— הדרך הזאת — אמר קאפאר — אינה בטוחה, מאחר שהיא מוליכה דרך כפר ובו תחנת משטרה.

מאין ברירה המשכנו ללכת, קאפאר בראש ואנחנו אחריו. עברנו בשלום את הכפר ושוב נטינו לדרך צדדית. לכל אורך הדרך עמדו בתי איכרים, אך שמנו מבטחנו בקאפאר ולא יראנו מפחד פתאום. מדי פעם בפעם רק שאלנו את פיו אם עוד רחוקה הדרך, והוא מעודדנו בתשובה מנחמת:

— עוד מעט, כבר לא רחוק...

סוף־סוף הגענו לביתו ונשמנו לרווחה. השעה היתה מאוחרת בלילה והתנועה בחוץ היתה מותרת רק עד שעה עשר בערב. קאפאר הקיש בקלות בחלון:

— בריגידא, פתחי! אני תיאופיל.

אשתו פתחה מיד את הדלת ונכנסנו. היא קיבלה את פנינו בידידות רבה, הגישה לנו חלב טרי לשתות וארוחה קלה. אחרי הארוחה שיחחנו שיחה חטופה על המצב ולפני עלותנו על המשכב לישון יצאנו החוצה בחסות הלילה לשם היכרות עם הסביבה הסמוכה ל„ביתנו". מצד אחד, כחמישים מטר מבית קאפאר, עמד בית אחד, ובמרחק דומה מצד שני עוד בית. מסביב לבית שדות תבואה ואחו, ולא הרחק ממולנו — יער. ליד הבית מספר עצי פרי, גן־ירקות, באר מים חיים, יערימת שחת אשר הפיצה ריח בושם.

אחר הדברים האלה הלכנו לישון, ייתר נכון לגור, בעלית הגג. אשת קאפאר הציעה את משכבנו בשחת טריה מכוסה בבד נקי. השעה היתה אחת וחצי בלילה, התהפכנו על משכבנו כל אותו הלילה ורק לפנות בוקר נרדמנו. כאשר התעוררנו בבוקר יכולנו להתבונן סביבנו ולראות מהו המקום, שבו היה עלינו לחיות. גג מכוסה קש, קרשים ערומים, לא שלחן ולא כסא ואין צורך לאמר שום דבר שימושי. הדרך המובילה מהגג אל הבית היתה דרך הרפת ובה פרה ושני חזירים, כלב קטן ועז־פנים וכתריסר עופות.

נאלצנו לכרות ברית־ידידות עם בעלי־החיים האלה ולסגל עצמנו לחיות בשכנותם הקרובה. כדי לא לגלות עקבותינו ולא לסכן את שלומו של קאפאר, חייבים היינו לחבל תחבולות ולהסתדר לפי אורח־חייהם של בעלי־חיים אלה: להשתעל רק בשעה שהחזיר גנח ולירוק בשעה שהתרנגול קרא וכו'.

מה שנוגע לאוכל, שמרה עלינו אשת קאפאר על הצד היותר טוב, בהמציאה בשבילנו יום־יום מאכלים אחרים. הפכנו ארגז גדול כשפיו כלפי מטה וכיסינו אותו במפה והיה לנו לשלחן, שני ארגזים קטנים שימשו לנו כסאות. כן רכשנו לעצמנו קערה, כוסות וכפות ולאט־לאט היינו לבעלי־בתים „בדירתנו" החדשה.

כעבור ימים מספר העברנו מכתב לבערל ובו ביקשנו ממנו לשלוח לנו חפצים אחדים, שאפשר יהיה להחליפם בצורכי אוכל וכן להודיענו מהנשמע בעיירה. בערל שלח לנו את הדברים כפי שביקשנו וגם הודיענו, שלפי־שעה שקט בעיירה, אם כי מוסיפים לישון בבגדים. שבוע אחר־כך כתבנו שנית לבערל ודרשנו ממנו, שיפקיר את כל רכושו ויבוא להצטרף אלינו. אמנם כן גם כאן אין אנחנו חפשים מפחד, אך מצבנו כאן אינו דומה למוראותיה של העיירה. אך במקום לבוא שלח אלינו מכתב בזו הלשון:

„היתה בהלה גדולה בעיירה, כולם ברחו. הלילה עבר בשלום ובבוקר חזרו כל האנשים. אני משתוקק להיות אתכם. כאשר אבוא, אספר על הכל".

בערל

כבר עברו שבועיים לשבתנו בעלית הגג, שנתמשכו כשנתיים. חזקים הנעגועים על העיירה, לו אפשר היה לפחות להסתכל עליה. מאפס מעשה אפשר להשתגע. קמים בשעה שש בבוקר, עד שמונה נגמרת פרשת הרחיצה, הלבישה, האכילה והשתיה. בקושי רב נאבקים עם הזמן עד שעת ארוחת־הצהרים ואחר־כך עד ארוחת הערב. לאסוננו עמדו אז הימים הארוכים ביותר בשנה, ורק בשעה תשע פנה היום. רק בשעה מאוחרת מאד, שעה שכולם שקועים בשינה אנחנו יוצאים החוצה להתאוורר ולנשום אויר צח. וכמו להכעיס חצי השעה עובר חיש־מהר וחוזרים למבצר, שבו הסתגרנו מרצון.

החלטנו ליצור לעצמנו עבודה כלשהי, כדי להקל עלינו את המלחמה בזמן. הואיל ולא ידענו לא את היום בשבוע ולא את התאריך בחודש מחוסר לוח בבית קאפאר, **הטלתי על עצמי לערוך לוח, אך לא עבר זמן מועט והסבלנות לכך פקעה. ושוב שקעתי במחשבות נוגות ובחשבון־הנפש וכתוצאה מכך גמרתי אומר ויהי מה —**

חזרה הביתה!...

ט. חזרה להאשטש

הודעתי לקאפאר על החלטתי ללכת בחזרה הביתה. האיכר ואשתו הרצינו מאד ובפנים תמהות ושאלו:

— מאי משמע, הליכה הביתה זו על שום מה?

הסברתי להם, שאיני יכול לשאת עוד את המצב. אפס המעשה, הזהירות היתירה והגעגועים עשויים להעבירני על דעתי, ובעצם אין לי כבר מה להפסיד. ובסיימי את דברי פניתי אל קאפאר **ואמרתי:**

— אדון קאפאר, **בידך הפקדתי את כל הדוקומנטים. אחרי גמר המלחמה עליך להוציא לפועל את כל הכתוב בהם.**

— מוטב שבעצמך תזכה לחיות עד אחרי המלחמה ולבצע את ההוראות הללו, ועל־ידיכם ניושע גם אנחנו.

ברצון או שלא ברצון הכין קאפאר **את הסוסים ואת העגלה, התישבנו בה**

ונסענו להאשטש הביתה. בעצם כבר מזמן ניטל הטעם האמיתי של המושג „הביתה", כלום בית יש לי בהאשטש זולתי בחורשת סימונוב, ששם נקברו בני־משפחתי בקבר האחים הגדול...

נסענו ישר בדרך המוליכה להאשטש. את דרכי הכביש עקפנו ככל האפשר והרבינו לנטות בדרכי השדה. בשדות עבדו האיכרים ומשפחותיהם, שכן עונת הקציר עמדה במלוא עיצומה. ערימות התבואה דמו לאוהלים במחנה צבאי, העשב הרענן נתן ריחו מתחת לתבואה הקצורה, והעינים נעצמות מתרדמה נעימה, אך לא תרדמה, שיקיצה לאחריה. לו יכולתי להירדם בשנת־נצח מבלי להוסיף קום לחיים תפלים וחסרי תוכן... מרחוק מלבינות לנגד עיני דמויות אנשים, ובהתבונני בהן הרי אלו המצבות שבבית־העלמין היהודי, הלבושות כעין „קיטלים" לבנים והמתאבלות על הלקוחים למות בהאשטש ובכל הקהילות היהודיות בארץ.

והנה האשטש!...

סמוך לעיירה ירדתי מהעגלה ובדרך הגנים נכנסתי לעיירה. התקרבתי לבית גיסי ונתקבלתי בשמחה ובידידות רבה. בבית נחקרתי על הצלחתי בבית האיכר, על האוכל והלינה ושאר הדברים. לא עבר זמן מועט ושוב התחלתי להרגיש את עצמי בן־חורין לאחר תקופה קצרה, שבה הייתי כלוא מעין השמש ומעין הבריות. שוב נהניתי מקרבתם של אנשים ומשיחה אתם בלי שים לב למצב הכללי.

אחרי שחקרתי ודרשתי מצדי על הנעשה בעיירה פניתי והלכתי לחדרי, ששם בערל גוטניק חיכה לבואי בכליון־עינים. שם נתקבלתי ב„שלום־עליכם" רחב ושוב נתגלגלה שיחה על בית קאפאר, על מוטיל וכו'.

כל אותו הלילה „בבית" נדדה שנתי מעיני, עישנתי סיגריות ללא הפסק ותלמתי בהקיץ על אשתי הצופיה הליכות הבית, על בתי הבכירה החוזרת מהעבודה ועוד תמונות מוכרות מהימים הטובים ההם... ומחשבות רודפות מחשבות. מה עושים הלאה, לשוב ולהסתתר או להישאר פה? כמעט ובשלה ההחלטה להישאר, כי אין טעם להסתתר עוד מפני זה שחייב לבוא...

כאשר קמתי בבוקר, היה כבר בערל ער ומוכן לצאת לעבודה. אני לא הלכתי לעבודה, כי התשלום הזעום תמורתה לא הספיק למזון סעודה אחת. זה לי היום השלישי שלא הלכתי לעבוד, לפי־שעה אני מסתובב בין מכרים ומשוחחים על המצב.

— ומה יהיה הלאה?

— אנשים משונים שכמותכם, כלום לא ברי לכם עדיין מה יהיה הלאה?...

— כן, אך מה לפי דעתך יש לעשות?

— לפי דעתי דרוש מחבוא טוב עד עבור המלחמה. ומחבוא אין פירושו בבית אלא אצל איכר בכפר, שיתן לאכול ולשתות והכל, ורק בדרך זאת אפשר להינצל ולראות ימים טובים מאלה...

ב־13 ביולי 1942 ערכו התליינים האוקראיניים את טבח־הדמים השני ברובנה, שבו השמידו באכזריות רבה כששת אלפים נפש, שארית הפליטה מהטבח הראשון. מאורעות אלה, וכן השמועות על רציחות המוניות בערים ובעיירות אחרות, השפיעו את השפעתם על הלך הרוחות בהאשטש. קמה בהלה גדולה והרגשת אי־בטחון ליום המחרת.

נשמעה נקישה קלה בדלת חדרי והאיכר קאפאר איש חסדי נכנס החדרה. שוחחנו ביחד על המצב בכלל ועל ענין בטחוני וכן על רב הטוב שאעניק לו אחרי המלחמה. בתום השיחה הלכנו אל בית גיסי יוסל קוראזוואנער לסעיד את לבנו, מאחר ובביתי לא נמצא מאומה. אחרי שאכלנו ושתינו וגם עישנו סיגריות חזרנו לחדרי והמשכנו בשיחה. בינתיים ירד היום והאיכר ביקש לשלחו לביתו. כתבתי ומסרתי על־ידו מכתב למוטיל בזו הלשון:

ידידי היקר,

בעיירה שורר שקט, אל תחשוש ואל תדאג. אני שולח לך ליטר יי״ש, קח מעט ממנו בכל יום כסגולה לשינה, והכל יעבור בשלום בעוד ימים מספר אשוב אליך.

פרץ

הוספתי להסתובב ברחוב ולהאזין לשמועות. סחו לי אנשים על חברי הקהילה, שירדה קרנם בעיני השליטים ובעיני היהודים כאחד. הם חיים בפחד לא פחות מאחרים, אין מתאספים עוד בביתם על כוס יי״ש ואין עושים עוד עסקים. רק לעתים רחוקות בא מישהו, דורש להכין איזה דבר בשבילו, הדבר נעשה בשתיקה וחסל.

לפני ימים אחדים בא ממשרד העבודה ברובנה גרמני אחד בשם לורנץ ודרש להכין בשבילו זוג נעליים, סוליות, חמאה ודבש וכו׳. למרות העובדה, שהעיירה כבר נתרוששה מאד וקשה להשיג, אך כל עוד האנשים חרדים לנפשותיהם אין דבר קשה. הכל יודעים, שכל מפעל השמדה וחיסול יהודים תלוי במשרד העבודה, שכן בכל מקום בא יחד עם חבר התליינים גם מנהל משרד העבודה של המחוז. אם כי מהנסיון ידוע, שבין אם המנהל מקבל מתנות ובין אם אינו מקבל, אין זה משנה במאומה מחומרת הפקודה הבאה מגבוה, שאחת דתה להיבצע.

אדרבה, חולשתם של היהודים היא דוקא בחלוקת מתנות ברגע האחרון. מילא, נשק להתגונן בו אין לנו, אך המתנות הן בודאי ברכה לבטלה. מוטב לשרוף את כל הרכוש לעשותו עפר ואפר, לא לעבוד, להכריז על חרם, למחות במה שאפשר ולא להעניק מתנות למבקשי נשמותינו. ההנחה, שעל־ידי כך אפשר להרויח זמן ולדחות את הפורענות גם היא אינה בטוחה. כזאת ראינו ברובנה, ששם ממש שיטחו את מדרך רגליהם של הרוצחים בזהב, אך לא יכלו למנוע בכך את הטבח השני. לעומת זאת יתכן, שעל־ידי חרם ומחאה היינו משיגים אחת מהשתים: או שהיינו יותר מהר נגאלים מהחיים העלובים הללו, שטוב מהם המוות, או שהיו רואים בנו גורם חשוב, שיש להתחשב בו. וזאת לדעת, שההון דרוש למכונת המלחמה ואלמלי השכילו היהודים להשמיד את הונם, יתכן ופני הדברים היו שונים לגמרי.

אילם לצורך זה דרוש היה אדם גדול, שיעמיד עצמו בראש המחנה היהודי וינחם בהוראותיו. לאסוננו הגדול מיותמים היינו ללא מנהיג וללא גואל.

שאלת הדיור בעיירה היה חמור מאד, משפחות אהדות התגוררו בחדר אחד ואף מטבח נחשב לחדר מגורים לצורך זה. ביחוד גדלה הצפיפות בחדרים לאחר שהשלטונות החרימו מדי פעם בפעם בית והשליכו החוצה את דייריו, שבאו והתאכסנו בחדרים המאוכלסים בלאו הכי עד אפס מקום. אלא מה, לא באנו עם שום איש בטרוניה על כך, ראשית, כלום ברירה היתה לנו? והשנית, הרי ידוע ידענו את החשבון האמיתי, שהסבל לא יימשך זמן רב...

לעתים אנחנו יושבים ומתווכחים, אני ומוטיל גלמן ובערל גוטניק, ומעבירים תחת שבט בקורתנו את כל השאלות והבעיות המנסרות בחללו של עולמנו. מה יהיה בסופנו? האומנם ירשה האלהים, שישמידו את כל היהודים מעל פני האדמה בלי להשאיר להם זכר? ואם כן, מי יספר לעולם את האמת על כל מעשי הזוועה והפרצות הנעשות בידי חיות־אדם לעיני השמש? יום־יום מגיעות אלינו בשורות איוב ממקומות אחרים: אתמול ערכו טבח ביהודי קוסטופול, שלשום רצחו את יהודי ברעזנה וכן כל יום בא תורה של קהילה יהודית אחרת. לאחר חיסול היהודים בעיר זו או אחרת הם מכריזים על המקום „יודענריין״, ומכאן ואילך אסור שרגל יהודי תדרוך שם. עורכים מצוד על המסתתרים בשדות וביערות, וכל יהודי אומלל, הנופל לידיהם של האיכרים הצמאים לדם יהודי, מיד „מתחסל״ על־ידיהם במקום או שהוא מובל לתחנת המשטרה הקרובה ו„מתחסל״ שם. באופן כזה הרי באמת אין תקוה שיישאר עד חי, שיספר לעולם כל זאת.

והשאלה נשאלת, האם העולם בכלל מעונין שיספרו לו זאת? ומה תועלת עלולה לצמוח מכך? אמנם קיימת סברא, שעוד ישנם חסידי אומות העולם, שמעשי־תעתועים אלה הם למורת־רוחם, אך למעשה זה אינו מוסיף ואינו גורע, והרוצח כמנהגו נוהג. יש אפילו להטיל ספק אם היהודים שמעבר־לים מסוגלים להרגיש ולחוש מה שמרגישים וחשים אותם היהודים, שעל ראשם ניתכה הפורענות.

ועד שאתה בא ושואל על היהודים מעבר־לים, שאל על עצמך ומבשרך תראה זאת. — היזכר נא בעבר הלא־רחוק, בשעה שקראו בעתונים, שבגרמניה מתנהלת פעולת השמדה לגבי יהודים. או בשעה שפליט הגיע משם וסיפר ותיאר מאלף עד תיו את כל מעשי־הזוועה הנעשים שם. איך הרגשנו אנחנו כאן וכיצד הגבנו? — ישבנו בהרחבה ועיינו בעתון או שמענו את סיפור־המעשה מפיו של הפליט ובשעת־מעשה שתינו תה ואכלנו עוגות, וגם לאורח הגשנו. אך מה ששייך לכאב־לב ממש כמו ליהודי הנפגע — זה לא! במקרה הטוב ביותר השתתפנו בצערו, נאנחנו מקרב לב, אך למי היה רע ומר באמת? — לפליט האומלל!... וכך בערך, אני מאמין, מרגישים כיום היהודים מחוץ־לארץ ביחס לאסוננו שלנו. זה מוכיח, שהעם היהודי מחולק לאברים־אברים בכל רחבי העולם, ואבר אחד אינו מרגיש את כאבו של השני בשעה שחותכים ומענים אותו. כזאת דעתי, אך יתכן, שבאתי למסקנה כזאת כתוצאה ממרירות ומצרות פרטיות. אולי אני חוטא כלפי אחינו בחוץ־לארץ וטופל עליהם אשמות שוא, אולי?!

אחרי שהייה של שמונה ימים בהאשטש נשתחררתי מעט מהמחשבות הנוגות הללו שניקרו במוחי. בבוקר אחד בא באופן מפתיע מוטיל גלמן מהכפר. הוא בא כל־כך עייף ורצוץ עד שלא יכול לעמוד על רגליו. חיכיתי שעה ארוכה עד שחזר לאיתנו, כדי שאוכל להציל מפיו מה הניעו לעזוב את הכפר ולבוא להאשטש.

י. „ימים נוראים" בהאשטש והטבח השני

התקרבו „הימים הנוראים", נוראים תרתי משמע — החגים הגדולים של ראש־השנה ויום־הכיפורים, שחלו בזמנים נוראים ובסימן של „מי יחיה ומי ימות". נרעשים ונפחדים התכוננו יהודי העיירה לחגים האלה וקיוו לקרוע בתפילתם את רוע הגזירה. ראש־השנה חל בשבת וביום ראשון, שני ימים שיפה לחוג בהם, כי בשבת עבדו רק עד חצות היום וביום ראשון לא עבדו כלל. באופן כזה נתאפשר לו לכל יהודי ללכת לתפילה ולשפוך את מר לבו לפני קונו. וכך היה, כל „מנין" היה מלא אנשים ונשים, זקנים וצעירים, כל אחד בכה כנפשו שבעו, לכל אחד היה על מה ועל מי לבכות, שכן המצב היה כמו בימי פרעה במצרים — „אין

בית אשר אין שם מת". לכל אחד מהמתפללים היה „קדוש" אחד ויותר מימי הטבח של ערב שבועות. אחרי שגמרו להתפלל בלב ונפש ובכוונה עצומה, בירכו אחד את השני ב„שנה טובה" מעומק הלב. נראה בחוש, שבימים קדושים אלה של חסד ורחמים לא שלטה שום שנאה בין איש לרעהו, אולם אחרי ראש־השנה ...

מעשה בחבילות. כל מה שהיה בידי היהודים היה ארוז בחבילות, ויחסו להן לחבילות הללו חשיבות יתירה, עד שהזמנים הקשים וסכנת־הנפשות נשארו בצל. ולואי היו שורפים את כל הרכוש הזה מאשר לתת לו להיות לנחלה בידי האוקראינים. אך איש לא ראה זאת מראש, ובלבו של כל אחד קיננה התקוה לימים הבאים. ובינתיים היו החבילות ארוזות, מוכנות ומזומנות, רק שלח ידך וקח!...

והנה הגיע יום־הכיפורים, יום־הדין האמיתי, שבו ייכתב גזר־דינם של כל באי עולם לחיים ולמות. הבכיות והילולות, שבקעו ביום זה מחדרי „המנינים", היה בכוחם להגיע עד לרקיע השביעי. אני התפללתי במנינו של הרב, יהודי זקן ועטור שיבה. הוא בעצמו ירד לפני התיבה כשליח־ציבור ושני בניו עזרו על־ידו, ואשתו הרבנית התפללה עם הנשים בחדר הסמוך. תפילה זו עשויה היתה לעורר אימה ופחד, וכל אחד התחזק באמונתו, שבכוח התפילה במנין זה וביום־דין זה, שעשויה היתה להמס אבן קשה, הקדוש־ברוך־הוא בעצמו יבכה ויתעורר לרחם עמו, שרידי החרב האומללים והמעונים. אך לא כן היה רצונו של מקום.

יום־הכיפורים היה ביום שני, ביום השלישי קמה בהלה, אך נרגעה, וביום הרביעי בבוקר היתה מהומה גדולה. נודע לנו, שבטוטשין, עיירה במרחק 10־12 קילומטר מהאשטש, מתנהלת עכשיו „פעולה". הבהלה גדלה מרגע לרגע, השמועה נתאמתה — פעולת החיסול של גיטו טוטשין היא כעת בעיצומה.

המהומה והפחד היו ללא נשוא. נפוצו ידיעות ממקורות מהימנים, שגם בהאשטש ייערך טבח שני מחר ביום חמישי או מחרתים ביום שישי. מיד התחילה מנוסת־בהלה, בלי לדעת כיצד ולאן. לברוח ויהי מה, הרי אי־אפשר לשבת ולחכות עד שמלאך המוות יבוא ויוציא מן הבתים. לברוח! ואולי יעלה בידי יחידים לפחות להציל את נפשם. למעשה קשה מאד הדבר וכמעט בלתי־אפשרי, שכן מתקרב החורף ואי־אפשר לשהות זמן רב בשדות וביערות מחמת הקור, מן ההכרח שיהיה בית להסתתר בו ואין, אך מי יתן דעתו על־כך בשעת חירום זו?!... לברוח! ומראה הרחוב היה תוהו־ובוהו, רצים־נסים וחוזרים על עקביהם, אנשים נתבלבלו, חבטו ראשיהם בקירות. רע ביותר היה מצבם של הורים לילדים קטנים, שהיו ממש אובדי עצות, כלום אפשר לחנוק אותם או לטבעם בנהר. וכן גם קרה.

פליט אחד מקוסטופול סיפר, שבאותו מבוא, שהוא הסתתר שם, היו נשים עם תינוקות בזרועותיהן, שבכו וצעקו בדרשם אוכל או מעט מים, ומאין יכולת להשתיקם חנקו האמהות את פרי בטנן, כדי לא למשוך את האיכרים אל המחבוא.

ובכן צריך לברוח ומיד, אך מוטיל לא היה בבית אותה שעה ובערל עוד היה בעבודה. בעוד שעה קלה הגיעו מוטיל וגם בערל, שלא ידעו דבר על הנעשה. מוטיל עמד על כך, שיש לדחות את הבריחה לשעות הלילה, כי אור היום הוא בחזקת סכנה, אך אני טענתי לעומתו, שאין אנחנו בקיאים כל־כך בדרך והחלטנו לזוז מיד.

יצאנו בשלום מתחום העיירה והתקדמנו בזהירות דרך השדות עד שהגענו אל הדרך הישרה. בדרכנו נעזרנו על־ידי איכר מוכר, שברכנו לשלום ואף הורה לנו כיצד להמשיך דרכנו בשדות, עד שהגענו בשלום אל מחוז חפצנו — לבית קאפאר. עוד היה יום גדול ומשפחת קאפאר עבדו בשדה באיסוף תפוחי־אדמה בלי להבחין בנו. לבסוף ראתה אותנו אחותה הקטנה של אשת קאפאר, שהודיעה מיד לאחותה.

הגברת בריגידא קאפאר ניגשה אלינו, ברכה אותנו לשלום וביקשה איתנו להישאר פה שעה קלה עד שתשלח את אחותה הבכירה יאנקא לביתה, כדי להסתירנו מעין זרים. כעבור זמן מה חזרה אלינו ואמרה לנו להיכנס הביתה אחד אחד. עלינו מיד על עלית־הגג וישבנו שם עד שעה מאוחרת בערב. בשעה עשר בערב ירדנו הביתה, אכלנו ארוחת־ערב ונכנסנו בשיחה על חדשות היום.

ליפמן גלמן היה עם כל משפחתו בכפר לא רחוק מהאשטש, ועז היה רצוננו לקבל ידיעות עליו. התחלנו לדבר על לבו של קאפאר ולטכס עצה כיצד להגיע לשם. גם מהאשטש טרם קיבלנו ידיעה כלשהי ומאד רצינו לדעת על הנעשה שם.

בשבת לפנות־ערב הגיע מהאשטש גיסו של קאפאר, הוא בעלה של יאנקא, ומסר שביום השישי בהיות הבוקר נערכה בהאשטש „הפעולה", הוא הטבח השני, שבו ניספו 350 נפש.

ביום שישי, י"ד בתשרי, תש"ג	
25 בספטמבר 1942	
טבח שני	350 נפש

כאשר ירדנו במוצאי־שבת הביתה והקאפארים בישרו לנו את הבשורה הרעה הזאת, נעתקו מלים מפינו מכאב־לב וכבשנו את פנינו בקרקע מרוב חרפה...

כעבור שמונה ימים נסעה אשת קאפאר לכפר קראסנאסיעליע, ששם נמצאו

ליפמן ומשפחתו. משראו אותה שמחו לקראתה כמו לקראת המשיח. אשת קאפאר הרגיעה את האיכר ההוא למען לא יאיץ בהם לעזוב וכן שאלה אצלם פרטים על הייהם ומצבם, כדי להביא אלינו ידיעות. בשובה הביתה הביאה לנו מכתב מהם וגם דרישת-שלום חיה.

ידיעות של ממש על הנעשה בהאשטש לא יכולנו לקבל. כל קשר עם פליטי החרב, כמו גיסי יוסל זאוואדניק, היה בלתי אפשרי. אמנם ידעתי את שם הכפר, אך את שם האיכר, שהוא מסתתר אצלו, לא ידעתי. ידענו שרבים נמלטו מהעיירה, אך רבים מהם נתפשו בשדות ובדרכים ונהרגו בידי המשטרה האוקראינית. אין יודעים אפילו באיזה מקום כל האנשים האלה נרצחו והיכן עצמותיהם מתגוללות. רק אחדים מהם הובלו לבורות בסימונוב, ושם הושלכו לבירות על הקרבנות הראשונים וכוסו בעפר.

אחר-כך התחילו להגיע לבית קאפאר יהודים מהאשטש והתחננו לפניו שיקבלם לביתו, מאחר ושמעו, כי אצלו מסתתרים יהודים. מתוך דאגה לבטחונו ולשלומנו הוא נאלץ להכחיש את דבר המצאם של יהודים בביתו וכן סירב למלא את בקשתם. אנחנו רק הצטערנו צער רב שהקאפארים הטובים היו שרויים בפחד תמיד, לאחר שבאשמתנו נתגלה בהאשטש סוד מחבואנו. כך עברו כעשרה ימים. הקאפארים התחילו ללכת לעיירה, ובשובם הביאו לנו ידעות, מובן לא משמחות. נודע לנו מפיהם, כי שלושים יהודים נרצחו על חורבותיהם של הבתים השרופים. אחר-כך שמענו, שכל יהודי הנתפס בידי הרוצחים מובל לחורשת סימונוב ושם נרצח ומושלך אל הבורות של הקדושים הראשונים. כן הובאו אלינו ידיעות מזעזעות על הרציחות במקומות אחרים.

אחרי כל הידיעות הללו, הנקל לתאר כיצד השפיעו עלינו ועל רוחנו. מדי שובו של קאפאר או של אשתו מהאשטש ובשורת איוב בפיהם נתמוטטו עצבינו עד לטירוף הדעת. אמנם אמרתי לעצמי: יהיו פני הדברים כאשר יהיו, כבר אין לכך כל חשיבות בשבילי, אך מרגיש אני שדעתי עומדת להיטרף עלי, ומחשבה זאת ניקרה במוחי בלי הפסק. אך גיפו של האדם בנוי, כנראה, לא מברזל אלא מפלדה, ועליו לשאת מעמסת הסבל והצרות בעל-כורחו בלי להישבר.

כך ישבנו בעלית-גגו של קאפאר ארבעה שבועות, שנתארכו ונתמשכו כנצח. הקאפארים עלו אלינו לעתים מזומנות, שוחחו אתנו וחיזקו את רוחנו. כאשר באנו בפעם הראשונה לבית קאפאר הסכמנו בינינו, ששום נפש חיה לא תדע את סוד בואנו, אפילו לא אחותה, כי בהיודע הדבר, הרי אבודים אנחנו והם גם יחד. כעבור שבוע אחד באה גאברינקא, אחותה של אשת קאפאר שהתגוררה בטוטשין,

ואשת קאפאר מיד הודיעה לנו על בואה. מובן, שביקשנו ממנה לשלח איתה מהבית, אך היא הודיעה לנו, כי גאַברינִיאַ יודעת הכל ואין לנו כל יסוד לחשוש, כי היא לא תספר לאיש. וכך היה, הסוד נשאר סוד. פעם אחרת נכנסה יאַנקאַ, האחות השניה שהתגוררה בבית הסמוך, וביקשה מאשת קאפאר ללכת עמה לכפר הסמוך. זו האחרונה חיבלה תחבולות שונות, אך ללא הועיל, ולא נשאר לה לאשת קאפאר אלא לגלות לה את הסוד ובתנאי שלא יוודע הדבר לבעלה. ואמנם בעלה של יאנקא אינו יודע עד היום, אך מה ילד יום ואיך יתפתחו הדברים במשך הזמן אין לדעת.

בבוקרו של יום אחד, ואנחנו בעלית הגג כרגיל, והנה גילה מוטיל לתמהונו הרב מבעד לאשנב, כי יאנקא הולכת אלינו בשעה כה מוקדמת. ניגשתי גם אני לאשנב, והנה לא יאנקא אלא בתיה ויסמן הולכת ומתקרבת לביתנו. באנו במבוכה גדולה. בכל פעם שבא מישהו לשאול עלינו או לבקש אכסניה לעצמו היו מעלימים את נוכחותנו בבית הזה, אך את בתיה אי אפשר לשלח, ומה יהיה עכשיו? לא ארך הזמן ואשת קאפאר עלתה אלינו וסיפרה לנו על בואה של בתיה ויסמן ושאלה בעצתנו. אחרי התיעצות אילמת במבטים בעלי משמעות רבה אמרנו להעלותה אלינו. בתיה עלתה בלוית אשת קאפאר, וזו האחרונה סיפרה לנו באריכות את פרטי בואה לביתה, והנה סיפור המעשה:

נכנסת אשה הביתה — בוקר טוב, האם כאן בית קאפאר?

— כאן.

— איהו? דבר נחוץ לי אליו.

— מה הענין?

— התדעו היכן נמצאים גולדשטיין וגלמן? אבקשכם להבאני אל האיכר, שאצלו הם נמצאים.

— ואיה היית עד היום?

— בדיוק לפני ארבעה שבועות עזבנו את האשטש והסתתרנו אצל איכר בכפר סאַדקאַ. אתמול באה אליו בתו והודיעה לו, כי המשטרה עורכת חיפושים אחרי יהודים מסתתרים. אשת האיכר נכנסה למקום מחבואנו והודיעה לנו בדבר חיפושי המשטרה ושעלינו ללכת. והנה בכפר הסמוך טעסאוו התחבא דודי אברהם סמאַלאַ, ומשפחתו — אשתו חיה׳קה, ילד ואחות אשתו מנוחה סודוביצ׳ר. ביקשה אמי ליבה ללכת לשם ואני אבוא אחריה. לאחר שאמי יצאה בבוקר השכם עם האיכרה לדרך, לא עבר זמן מועט והאיכרה חזרה והודיעה לי, כי המשטרה תפשה את אמי בדרך. אינה יודעת בדיוק אם שוטרים או סתם איכרים, כי היא הלכה בראש וחששה להביט אחריה. נעשה ברור, שלא אוכל להישאר פה וביקשתי

מהאיכר, שיביא אותי לאיכר מוכר בכפר אחר. האיכר הסכים ולמחרת בהשכמה רתם את הסוסים והביא אותי לאיכר שביקשתי. לאכזבתי הרבה לא הסכים האיכר ההוא להכניסנו לביתו, אך הורני את הדרך לקאפארים, אולי ידעו הם מה לעשות בי. לבקשתי הוא ליווני מעט והראה לי מרחוק את הדרך, וכך באתי אליכם ומבקשת, שתעשו עמי את החסד ותביאו אותי אל המקום, ששם נמצאים גולדשטיין וגלמן, ואשלם לכם בעד הטובה הזאת חמישה רובל זהב.

— ואם האיכר ההוא לא יאבה להכניסך לביתו?

— מובן שלא אוכל להתישב אצלו בכוח. כן־כן, לא־לא, ואיך שהאלהים יצליח דרכי.

נכמרו רחמיה של אשת קאפאר על הנערה הצעירה, שהכירה את הוריה. לא פעם היתה באה לחנותם וקנתה אצלם מנופקטורה. לרגע ניצנץ רעיון במוחה, אולי היא תישאר כאן עם היהודים ההם, ואמרה לבתיה:

— אני אינני הולכת לאיכר ההוא, אך בעלי כן הולך, אם כי גם הוא לא ביקר אצלו מזה זמן רב ואיני בטוחה אם יסכים ללכת. נוסף לכך הריהו עכשיו בקואופרטיב, אלך ואספר לו פרטי הדברים, אולי יסכים ללכת.

היא יצאה מהבית ועלתה אלינו להימלך בנו, ואילו בתיה האמינה בתום־לב שאשת קאפאר הלכה לקואופרטיב. היא ישבה בבית וחיכתה והתפללה בלבה, שקאפאר יסכים להביאה לאיכר ההוא.

כעבור שעה קלה חזרה אשת קאפאר ובשורה בפיה:

— כמה תתני אם אני אביאך לאיכר ההוא?

— עשרה רובל זהב! והתחילה לחטט בכיסה להוציא את הכסף.

— המתיני נא מעט. קודם פשטי את מעילך, התרחצי ותאכלי דבר־מה ואחר נלך.

בתיה נעצה בה מבט של תמהון. מה שייך רחיצה, רצונה ללכת מכאן מהר ככל האפשר, ומה כל העיכובים האלה? בכל זאת שמעה בקולה ועשתה כדבריה — התפשטה, התרחצה ואכלה.

— ועתה קומי ונלך...

בתיה נשמה לרווחה, בשמעה את הדברים האלה. והדרך לא היתה רחוקה. אך יצאו מהחדר, והנה עלו בסולם אל עלית הגג.

יא. סיפורה של בתיה ויסמן והטבח השלישי

כאשר ראינו לפנינו את בתיה נעתקו מלים מפינו למשך זמן. כל הטראגדיה האיומה שלה ושל כל העיירה הצטיירה בעינינו ולא ידענו את נפשנו מרוב צער. לבסוף נשבר השקט ובתיה התחילה לספר את כל פרשת תלאותיה, החל מבריחתם לאוסטראה, השמדת יהודי אוסטראה, הרציחות וההריגות בהאשטש, וכלה בנדודיה וטלטוליה, שהביאו אותה עד הלום.

לרשום את פרטי המאורעות מראשיתם ועד לסופם המר של הקרבנות האומללים בקבר האחים, כפי ששמענו אותם מפי בתיה, אין באפשרותי כלל. כל־כך הרבה פחד וזוועה, שנאה ואכזריות נפלו בחלקם של היהודים מידיהם של עריצים צמאי דם, שלא ישיגם מוחו של אדם. אך מה תועלת במחשבות אלו אם את הנעשה אין להשיב?! האמת המרה על כל מוראותיה היא עובדה קיימת, והפורענויות שניתכו על ראשה של האשטש ועל ערים ועיירות אחרות, הביאו חורבן וכליה על קהילות ישראל, שלא נודעה בהיסטוריה כולה דוגמתן לאכזריות.

כפי שכבר העירותי אין אפשרות לתאר את שרשרת התלאות והיסורים של כל אחד לחוד, אך מכיון שבתיה הצטרפה למחבואנו ומכאן ואילך תהיה שותפה לגורלנו, וכן בגלל האופי הכללי שיש בסיפורה, מן הראוי לנהוג בה לפנים משורת הדין ולספר את אשר עבר עליה ועל משפחתה, שכן מאורעותיה האישיים אינם אלא פרק בחורבן האשטש.

בתיה, כידוע, היא בתם של חיים וליבה ויסמן. עד לכיבוש אוקראינה המערבית על־ידי הסובייטים חיתה משפחתם בהאשטש. אביה חיים היה כל ימיו עסקן ציבורי בעיירה — יו״ר קופת גמילות חסדים ושל מוסדות אחרים בהאשטש כן היה חבר בחברת ש״ס ובחברת תהילים ובכלל נמנה עם נכבדי העיירה. עם כניסתם של החיילים הסובייטיים לעיירה, עקר חיים ויסמן עם משפחתו מהאשטש לאוסטראה. הוא חשש, שהשלטונות הסובייטיים יגלו אותו לסיביר, ראשית על היותו עסקן ציבורי, ושנית על חטא שנחשב בעיירה לבורגני. בני־ביתו היו: אשתו ליבה, בתו בתיה ועוד בן ובת בארץ־ישראל. באוסטראה הם חיו עד לפעולת ההשמדה הראשונה שם, שבה ניספו חיים ויסמן ושני גיסיו: גדליה סמאלאַ ואשתו נחמה (חומה) ומשה׳קה סמאלא ואשתו חיה. ילדיהם של משפחות סמאלא ניצלו אשתו ליבה ויסמן ובתו בתיה כבר שכבו ליד הבורות מוכנות להירות, אך באותו רגע הגיע קצין גרמני גבוה וציווה על הפסקת האכסקוציה, מאחר שנתמלאה סאת הרצח לאותו יום, ובאופן כזה נשארו בחיים בדרך נס.

אחרי הטבח ההמוני ביהודי אוסטראה, שהיה בין הראשונים באוקראינה עברו האם ובתה בחזרה להאשטש, ששם חיו אחיה וגיסותיה של ליבה, ונשארו שם עד מאורעות הדמים בהאשטש. הן הגיעו לעיירה קרוב ל„ימים־טובים״ של שנת 1941 ועד להשמדה בימי ערב שבועות 1942 היתה תקופה שקטה באופן יחסי. אמנם יהודי האשטש סבלו בדרכים אחרות — סבלו מרעב ומקור, מחוסר הלבשה והנעלה, אך כל זה קיבלו עליהם באהבה והודו לאל על מעט המנוחה.

בהתקרב יום ההשמדה בהאשטש התחילו רבים לברוח או להסתתר במחבואים, שהכינו להם בבתים. בתיה, שסירבה להסתתר בבית, ברחה יחד עם יהודים אחרים מן העיירה. בדרך מנוסתם הגיעו עד לכפר באטשאַניצאַ ונעצרו בהורשה. כאשר נודע דבר בואם לאיכרי הכפר, באו ודרשו מהם כסף וחפצים באיימם עליהם בגרזינים ובקלשונים. בתיה ושאר הפליטים מסרו את כל אשר להם ולבסוף עוד רצו האיכרים לרוצחם נפש, בפחדם פן ייודע לשלטונות מעשה השוד שערכו על דעת עצמם ולטובתם. רק אחרי בכיות ותחנונים עלה בידיהם להינצל מידי האיכרים מבקשי נפשם, כשהם ערומים ויחפים וחסרי כל.

בשובם להאַשטש מצאו את דירתן שדודה וחרבה ככל הדירות היהודיות. אולם היהודים, שראו את הנולד, דאגו לכך מראש והפקידו חלק מרכושם בידיהם של איכרים „טובים״, שהתימרו להיות ידידי היהודים. ותנאי התנו עמהם, שבכל עת הצירך יבואו ויקבלו מהם משהו לצורכי מחיה. וכך עשתה גם ליבה ויסמן, שמסרה את רכושה לאיכרה אחת בשם מרתה, שהיהודים התיחסו אליה באמון רב והוקירוה מאד. מרתה זאת קיבלה פקדונות מיהודים רבים וכן עשו גם איכרים אחרים מכפרי הסביבה. בין אלה היו גם איכרים שלקחו בעצם בזמן השוד וזכו מאסונם של היהודים, שהביאו להם את השאר לביתם מרצונם הטוב. מובן שהאיכרים לא כאנו ולקחו: זהב וכסף, חפצים יקרי ערך, הלבשה, מנופקטורה, עורות והכל אולם כאשר היהודים באו לקבל מהם משהו למחיתם, סירבו אחדים מיד ופטרו אותב בתשובה ברורה: „לא נותנים!״ ואילו אחרים דחו אותם בלך ושוב, תוך אמתלא, שהדברים נמצאים במקומות סתר וקשה להגיע אליהם... וכל כך דחו ורימו עד שנמאס להם ליהודם לבוא ולתבוע והתייאשו מהם. מעטים מבין האיכרים נענו לבתחילה ונתנו משהו, אך מעט מזעיר, גם־כן במחשבה תחילה, שימאס ויחדלו מבוא. וכך עבר הרכוש היהודי לידיהם של האיכרים אוביניו בנפש.

שבועות אחדים לא שמענו על ליבה ויסמן ולא כלום. כפי שבתיה מסרה לנו משמה של האיכרה, קשה היה לקבוע אם היא חיה אם לא. אך הרי יש אלהים בשמים והוא הקרה לפניה דרך־נס והיא נשארה בחיים. מתברר, שהאיכר בסאדקא

אחרי שקיבל רכוש גדול, רצה פשוט להיפטר מאורחיו הבלתי־רצויים לו ובא בעלילות־דברים בדבר חיפושי משטרה. האיכרה ליותה איתה מעט בדרך העילה לטעסאוו, והיא הגיעה לשם, אך לא בזהירות מספקת. לימים בא הריצקא, בעלה של מרתה, מהאשטעש והביא עמו מכתב מליבה ויסמן ובו היא כתבה, שהיא הגיעה לטעסאוו לאחיה אברהם, אך נתפשה על־ידי המשטרה האוקראינית והוחזרה להאשטש. כן הודיעה במכתבה, שבעיירה נמצאים כארבעים יהודים המתאכסנים כולם בביתו של שמאי האניקמאן. אין נושאים עוד את הטלאי הצהוב והולכים לעבודה, אך כמה זה ימשך אין לדעת.

אחרי שבתיה היתה עמנו כשמונה ימים, שלחנו את קאפאר להאשטש לקבל ממרתה חפצים אחדים. מרתה — האפוטרופוס היהודי הנאמן — נתנה לו מעט מאד בטענה, ששאר הדברים אינם נמצאים תחת ידה וכי תוסיף לו בהזדמנות השניה במידה שתוכל להגיע אליהם. בשובו סיפר קאפאר, שכל היהודים, אשר נשארו בחיים מבין פליטי החרב, כארבעים במספר חזרו לעיירה ונהנים מחופש גמור באין מפריע. הם הולכים לעבודה כמקודם ואין פוגעים בהם לרעה. קשה להאמין בדבר זה בזמן שבכל מקום אחר מתנהלת פעולת־חיסול בכל חומרתה, וכל יהודי נתפש אחד דינו למות. האם כבר באה הישועה? אין זאת אלא דברים בגו. חשדנו בהם בצוררי ישראל, שטומנים פח ליהודים הספירים, כדי לאוספם אל מקום אחד ולחסלם אחת ולתמיד.

הריצקא, בביקורו בכפר, לא ראה אותנו, כי קאפאר אמר למורתה ולבעלה, שאין בביתו מקום להחזיק אותנו, אך ידוע לו אצל איזה איכר אנחנו נמצאים. הריצקא בחן את הבית, את השדה והגן, את הסוסים והפרה, ישב שעה קלה וחזר להאשטש. במכתבה אלינו שאלה ליבה ויסמן אם אפשר לה לבוא אלינו, ואם לא שנמצא בשבילה מקום אחר. אצלנו לא היה מקום והתחלנו לחפש בשבילה מקום אצל איכר אחר. לקאפארים היה בהאשטש ידיד בשם אַכרים סיראַטשוק, שידע על קיומנו אם כי לא הכל כמובן. קאפאר נסע אליו להאשטש והציע לקבל את ליבה ויסמן לביתו והאיכר נתן מיד את הסכמתו לכך. אז בא קאפאר אל מרתה, שלח לקרוא לליבה והודיע לה, שהיא יכולה לעבור ולהתאכסן אצל אַכרים לאחר שהיא עברה אל אַכרים, היא שלחה על־ידו מכתב לבתה בתיה. בהזדמנות זאת סיפר אַכרים, שבפעולה השניה של ערב סוכות נרצחו 350 נפש ושמהם נורו ארבעים באמצע העיירה על־יד בית־הבד של דוד זילברברג. אולם ידיעות מפורטות, מי ומי הובל לחורשה שליד סמונוב, לא קבלנו. נודע לנו רק, כי ישראל־דוד אוצ׳ניק ומשפחתו נורו על־יד בית הבד. אכרים הוסיף וסיפר, שלפי השמועות הרווחות

מאמינים, שהיהודים המתאספים כעת בהאשטש יישחטו בקרוב עד תומם. כן סיפר לנו אכרים, כי ביילה רויזמן נמצאת אצלו מזה חמישה שבועות, כמעט תקופה דומה לזו שאנו נמצאים אצל קאפאר. וכל פעם שקאפאר היה בביתו של אַכרים, ראתה אותו ביילה ואף שמעה כל אשר דיבר. אך קאפאר לא ראה אותה, ואם קאפאר לא ידע, מובן שגם אנחנו לא ידענו.

בבוא אלינו אכרים בפעם השניה, הוא כבר מסר לנו ידיעות מפורטות בדבר הטבח השלישי, שהוכן ליהודי האשטש.

ביום השבת, ה' בחודש כסלו תש"ג	
14 בנובמבר 1942	
טבח שלישי	123 נפש

כשבועיים לפני כן הגיעו להאַשטש שלושה יהודים, שלא היה להם עוד מקום להסתתר. נרדפים מפחד מתמיד ונלחצים על־ידי קור ורעב ביער ובשדה, התיצבו במשטרה, וביקשו שיהרגו אותם, כי טוב להם המוות מחיים כאלה. במשטרה ענו להם, שהם יכולים לחיות להם בעיירה ואיש לא יגע בהם לרעה. בעקבותיהם של שלושה יהודים אלה באו רבים אחרים באופן כזה נתקבצו בעיירה כ־140 יהודים. כך עברו כשבועיים ואיש לא אמר להם דבר, עד שבשבת בבוקר בתאריך הנזכר הגיעו לביתו של שמאי האניקמן שתי מכוניות־משא עם שוטרים וציוו על היהודים לעלות על המכוניות ולצאת לעבודה. שבעה־עשר איש הצליחו לברוח ולהציל את נפשם ממוות, ואילו 123 אומללים הובלו לחורשת סימונוב ושם נורו והושלכו אל הבורות.

יב. חיינו במסתרים

כבר שישה שבועות אנו חיים בעלית הגג במצור ובמצוק, והנה התחיל הקור להציק לנו, ראשית היה זה קור הסתיו, ושנית הקור מהידיעות המרעידות, שהגיעו אלינו לעתים קרובות. מלבד מקומנו בעלית הגג, ששימשה לנו מעין דירת מותרות, הותקן בשבילנו מקום־סתר ממש בתוך הרפת. על־ידי מחיצת קרשים הוקצה לנו מקום שלושה מטר אורכו ושישים סנטימטר רוחבו, ושני ספסלים מקרשים סודרו לאורך המחבוא לשבת ולשכב עליהם. חושך מצרים שרר בצינוק זה ביום ובלילה, רק כאשר נפתחה דלת הרפת, חדרה קרן אור דקה מבעד לחרכים שבקרשים. קרן אור זאת היתה לנו גם קרן תקוה, שיבוא סוף לצרותינו, אך עם סגירת הדלת נעלם האור ונגוזה התקוה.

מטעמי בטחון התחלנו לישון על הספסלים האלה ובמשך כל היום היינו בעליית־הגג, רק לאכול ירדנו הביתה. לפנות ערב היתה שעתנו לרדת לאכול, לחחליף שיחה קצרה ומשם ישר „לקבר" למנוחת לילה. בתיה נשארה לישון בבית וכאשר גבר קור החורף התחלנו גם אנחנו לישון בבית. בבוקר בבוקר, כאשר התכונה בבית היתה רבה לרגל האכילת הבהמות, הכנסת עצים ומים וכדומה, יצאנו למחבוא, ואחרי תום העבודה חזרנו הביתה. כאן עבר עלינו הזמן בפחד ובחרדה, תמיד על המשמר ומקול עלה נידף ברחנו אל מאורתנו. ואם רצה המזל ואורח בא לבית הקאפארים וישב שעות אחדות, הרי היינו נידונים לשבת במאורה בקור ובחושך עד שהלך. בישיבה זו היתה שעת הכושר לכל מיני חלומות והזיות, כל המאורעות והמוראות עברו לפני כבמחזה. שוב ראיתי את בני ביתי, את קרובי וידידי, שלא זכו לראותנו בכך, ואולי היו גם הם יכולים להסתתר ולחיות עד בוא עת נקם ושילם. בטוח הייתי, שגיסי יוסל זאוואדניק בלי ספק חי באיזה מקום והוא, שהוא מכיר ויודע את כל הרוצחים והשודדים, ינקום בבוא הזמן את כל הדם הנקי, ההתעללויות והשוד. נלהב במחשבתי החולנית אני רואה את עצמנו משוחררים, וכל המסתתרים יוצאים מחוריהם והוזרים אל בתיהם ואל נחלותיהם ובנשק ביד נוקמים את נקמתנו מידי אויבינו. אך מה ישועה היא לנו? כלום יש בידינו לחולל גם את הנס של תחית־המתים, שגם חללינו־קדושינו יקומו מבורותיהם־קברותיהם, שהושלכו לשם, ואוי לנקמה כזאת ואבוי לשיבה כזאת הביתה!...

הגברת קאפאר הקישה קלות בקרשי המחיצה, סימן שאפשר להיכנס הביתה. לאור היום החודר בעד חלונות הבית הקטנים נגוזים כל ההרהורים והמחשבות, שהצטברו באפילת המאורה, ומחשבות אחרות והרגשת הרווחה משתלטים עלינו לשעה קלה, הרגשה של חירות ובטחון. אולם גם הרגשת־בית זו היא בת־חלוף וכעבור רגעים מספר נדמה לך, שבהיותך כלוא מאחורי קיר וקרש הנך בטוח יותר מכל צרה שלא תבוא. יש ובמשך היום רצים הלוך ושוב מהבית אל המאורה חמש־שש פעמים, רק בלילה שקט יותר, הולכים לישון בפחד בלב, אך בכל זאת מתפשטים וישנים כל הלילה.

בענין אוכל המצב לא רע. אם כי בשר אפשר להשיג, אך מטעמים משקיים לא בא הבשר לפינו אלא לעתים רחוקות. לעומת זאת יש לנו מלאי של קמח, דיסות, שומן, שמן וכיוצא באלו צורכי מאכל. אשת קאפאר מצדה מטיבה לבשל ומשתדלת לגוון את מאכלינו יום יום. כדי להוציא את הזמן משתדל כל אחד לעשות משהו — בתיה מתקנת גרביים וכביסה, בערל קורא ספרים, גם מוטיל

ידיו רב לו בעבודות נשים והוא סורג גרבי צמר וכפפות. רק אני לבדי איני עושה כל עבודה והנני שקוע תמיד במחשבות ובהרהורי לב נוגים ונוקבים.

על הרוב אני מבלה את זמני בישיבה מאחורי התנור, שלידו עמדו מטותיהם של הזוג קאפאר. החתול שוכב לו סרוח על המטה ונהנה מהחום. כמה אני מקנא בחתול זה, השוכב לו שבע ודשן על המטה הנקיה. ברצותו הוא רץ אל עלית־הגג וברצותו הוא רץ החוצה, חוזר הביתה ושוכב על המטה או על התנור. איש אינו פוגע בו לרעה ואיש אינו חורש עליו מזימות. מה טוב היה חלקי אלמלי הייתי אני החתול, ואם לא החתול, הרי לפחות הכלבלב מאשקע, שגם גורלו שפר עליו, בחום, באור ובחופש. רק אנחנו נתונים בצרה ובשביה ושעת גאולתנו בוששת לבוא. כל שעה היא לנו שנה וכל יום נצח. והימים ימי חנוכה הקצרים — היום נר ראשון — ואילו כאן הם גדולים וארוכים. מה ערך לחנוכה במקום הזה! זאת הפעם השניה שאנו מבלים את חג הגבורה היהודית בין הרוצחים. אך אשתקד היינו לפחות במקומנו, והעיקר, משפחותינו עוד היו שלימות. וכעת, השם ירחם! אנחנו יושבים על עקרבים. חנוכה היום, אבל למי?!...

וזאת לדעת, שמצבי אינו דומה למצבם של חברי לאכסניה. בתיה שיכלה את אביה באוסטראה, אבידה קשה מאד. אב טוב ומסור היה, שאין רבים דוגמתו. כולנו מצטערים ומתאבלים על מותו, אך יש לה לבתיה אם, אח, אחות, ועל הכל היא עודנה צעירה ויכולה לקוות לחיים טובים שיבואו בגמר הפורענות. הוא הדין במצבו של בערל. אם כי אבדו לו דודים ודודות, קרובים וידידים, אך הוריו חיים וכן יש לו אח, יצחק, בארץ־ישראל. אף הוא בחור צעיר ובריא ועוד נכונו לו סיכויים טובים בעתיד.

אולם אנחנו, אני ומוטיל? — בשבילנו הכל אבוד, לא הווה ולא עתיד. אבדו לי אשה ושתי בנות, מלבד אחים ואחיות, גיסים וגיסות וקרובים אחרים. אני בעצמי כבר בן 46, אם כי בגיל זה אין אדם נחשב עדיין זקן, אלו הן בעצם שנות העמידה, אך במצב זה ובתנאים אלה, אני מרגיש את עצמי זקן. חושי כהו ופצעי לבי אינם מגלידים, וחוששני שלא יומצא להם עוד מזור עולמית. גם מוטיל קיפח כבר את עולמו באבוד לו אשה ושני ילדים. אדם בגיל ארבעים, כורע תחת נטל הזמן, אם כי מאן להיכנע. הוא מבקש לשכוח ולפרוק מעליו את הצרות הצרורות, אף מנסה לשעשענו בהלצה, אך אינו מצליח בכך. כל דבר קטן עשוי לפתוח מחדש את פצעו האנוש ובמצב זה אינו מוצא מנוח לנפשו.

בוקר בוקר, בקום בני הבית משנתם, סיפר כל אחד את חלומו אשר חלם בלילה, אין זאת אלא כל הרהורי לבנו ביום חזרו ונישנו בלילה בצורת חלום.

וחלומותינו הם תמונות חיות ומרנינות מהימים הטובים, את חיינו היינו נותנים, לו יכולנו לראותן במציאות, אך לשברון לבנו הננו קמים והנה חלום. ואף בעלי־הבית בחלומם. קאפאר חולם, שפולין שוב ממלכה והוא „פריץ", אשת קאפאר חולמת והנה חיילים פולניים באים והיא יוצאת לקראתם וקוראת בהתלהבות: „תחי פולין!" והיא קוראת בשנתה בקול עד שאנחנו שומעים ברור את מהלך חלומה.

יש ואני שוקע בחשבון־הנפש מעמיק ונוקב, על החיים ועל תכליתם, שלי ושל כלל ישראל. ישיבה זו, שאני יושב פה, על שום מה? ומי יודע כמה זמן עוד אפשר יהיה לשבת פה? ומה יהיה לאחר שלא יהיו עוד בידינו האמצעים הדרושים להחזקתנו, וניאלץ אחרי ככלות הכל ללכת ולהתמסר בידי הרוצחים? לו ידענו כי הישועה קרובה לבוא, הרי יושבים ומחכים בסבלנות, אך אם חלילה להיפך ובסופו של דבר נצטרך לקבל עלינו את הדין, מה טעם יש לסבלותינו. ונניח שכבר הגיעה הישועה ונוכל לשוב להאשטש או לעיר אחרת ולהיראות ברחובותיה, מה יהיה בסופי אז? האוכל לעצור כוח לעת זקנתי, כשאני רצוץ ושבור, בעירום ובחוסר כל, להתחיל בחיים חדשים? היוצא לנו מזה, שככל שאנו יושבים פה, יותר עינויים וסבלות נכונו לנו בהווה, וכאשר לבסוף תצמח לנו הישועה, תתחיל פרשת עינויים חדשה בעתיד. על־שום מה על־כן ישיבתי פה, מוטב ללכת ולהתמסר מיד והסוף לצרותי!...

ופתאום בא הרהור אחר, ההיפך הגמור מן הראשון, ומשתלט על ישותי. אמנם כן החשבון הראשון נכון בהחלט ולפיו החיים העלובים הללו אינם שווים בנזק. אך הרי יש עוד צד שני של המטבע. אולי לא נותרו עוד יהודים ואנחנו חייבים פה לשבת ולהתייסר בכור העוני למען הכלל? לחיות ולסבול עד שנראה בנחמה, כדי להיות העדים החיים, שיספרו לעולם על הזוועות של תקופת־דמים זו!... לא, החשבון השני הוא הנכון והצודק. אסור לנו להרשות, שבבוא הישועה והפדות — יארך הזמן ככל אשר יארך — לא יישאר עד חי לספר את האמת. אל לנו להניחם, שכל מעשי־הזוועה, שנעשו על־ידי הרוצחים — חיות־בר בצורת אדם — יטושטשו בלי להשאיר עקבות. יהיה זה פשע גדול לתת למעשי־הרצח המתועבים להישכח. כשם שחובה עלינו בכל מאמצי כוחנו להסתתר עד הסוף, כדי למסור עדות, כן מצווים אנחנו לנקום את הדם הרב מידי חיות הבר, למען יספרו לבניהם ולבני בניהם, כי דם יהודי אינו הפקר!...

וכך משתנות הדעות חליפות. רגע אחד אור זרוע לי באפילת המאורה, ותמונות אש־להבה מרחפות לפני עיני, אך כעבור רגע והנה חושך ועלטה סביבי וריקנות בנפש. והמחשבות משמשות בערבוביה ואי אפשר להשתחרר מהם. כגרעיני

התבואה הללו, הנופלים אל בין אבני הריחיים ונטחנים עד דק, כן נופלות המחשבות אל בין שכבות המוח הלוהט ונטחנות שם...

קאפאר היה יותר טיפוס עירוני מאשר כפרי ולעתים שלח במסחר ידו. בשעת חירום היה ביתו משמש מעין חנות כל־בו לאיכרי הסביבה, שבאו לקנות אצלו מצרכים שונים, כמו: מלח, נפט, סודה, שמן וכיוצא באלו מצרכים חיוניים בכפר. דבר זה היה שלא בטובתנו, כי כל היום לא נסגרה הדלת בביתו, ואנחנו היינו נאלצים להיות כלואים בחור־היחוד שלנו עד שכלתה רגל מן הבית בשעה מאוחרת בערב. ולא די בכך, בית קאפאר היה מטופל בקרובי־משפחה רבים, מצדו ומצד אשתו, שהיו באים לבקרם לעתים קרובות, זה יוצא וזה בא. אחדים ישבו שעה קלה למען הנימוס והלכו להם, או שהשתדלו לשלחם מן הבית לנוחיותנו, אולם היו גם כאלה, שלא יכלו — אם מפאת חשיבותם ואם מסיבות אחרות — להיפטר מהם שעה ארוכה. למכה זו שאינה כתובה בתורה אין עצה ואין תבונה, כי אם יכולנו לדרוש במפגיע מקאפאר, שימשוך את ידיו מכל מסחר, הרי לא יכולנו לדרוש ממנו, שגם יסתלק מקרובי המשפחה.

בינתים אנו נכנסים לתקופת החורף, היא עונת הביקורים המוגברת. האין חשש, שאחד מקרובי קאפאר יגלה אותנו וימסור אותנו לרשות? אמנם קורים לעתים מצבים ואי־הבנות, שרק כפשע בינינו לבין הסכנה. פעם אחת יצא קאפאר את הבית, ובעוד הדלת פתוחה, הפנה את פניו אל הבית פנימה וקרא פתאום:

— חיש מהר היכנסו אל מאחורי התנור, אי אפשר לצאת! אך בערל לא שמע ויצא. וטוב שהזר לא הספיק לראות אלא את רגליו העולות בסולם ולא יכול לחשוד דבר, וכך ניטשטש הענין מיד. מקרה שני קרה אתי בעת שבתנו במחיצתנו. אשת קאפאר הקישה על הקרשים לסימן, שעלינו לצאת לארוחת הבוקר. אך פתחתי את הדלת למטבח, והנה באותו רגע נפתחה דלת שניה ואיכרה זקנה נכנסה פנימה. למזלי עמדה כשגבה אל המטבח, כדי לסגור את הדלת, ואני הספקתי בינתיים לברוח בחזרה אל מקומי.

זה לנו השבוע השני, שאנחנו מצפים לבואו של אוכרים, העומד לבוא לשם עסקי־חליפין לטובת היהודים „שלו". בשעות הערב הגיעה עגלתו של אוכרים, ולאחר שהתיר את סוסו והכניסו לאורווה, נכנס הביתה, שאל לשלומנו ואנחנו שאלנו לשלום היהודים אשר בביתו. הוא מסר לנו מכתב וגם סיפר לנו מהשמועות הרווחות בעיירה בדבר המלחמה והמצב. בין השאר סיפר לנו על היתפשו של חיים נובאק ומשפחתו. והרי סיפור המעשה:

חיים נובאק ובני־ביתו ניצלו ממוות בהימלטם בשעת ה„פעולה" הראשונה,

רק ילד אחד נהרג אצלו בשעת ההפצצה. הוא ואשתו רבקה ושני ילדיו הקטנים נשארו בחיים גם אחר ה„פעולה" השניה. כאשר התחילו שרידי היהודים להתקבץ לפני פעולת החיסול, בא גם חיים נובאק להאשטש ומצא מקום־סתר לו ולבני־ביתו באורווה של אחד האיכרים. לרוע מזלו גילה איכר אחר את מחבואו ושמר את הסוד הזה לעת מציא. ההזדמנות הזאת לא איחרה לבוא. — חיים נובאק נעל זוג מגפיים טובים והאיכר השני חמד אותם בלבו. חיים היה פצוע בשתי רגליו עוד מימי ההפצצה ושכב חדשים אחדים עד שנתרפא מעט מפצעיו. מה עשה האיכר ההוא? הלך למשטרה וגילה את מקום מחבואו של נובאק. השוטר מאמזשארא הלך עמו עד לאורווה וציווה על נובאק לצאת משם. חיים נובאק קפץ ממקומו והתנפל על השוטר, תפשו בגרונו, הוציא מידיו את רובהו, הפילו על הארץ ואמר לירות בו. אך באותו רגע חש האיכר לעזרתו של השוטר ובמכת־מקל בראשו של נובאק הכריע אותו לארץ מתבוסס בדמו. בינתיים התאושש השוטר, חטף את הרובה ובירייה הרג את נובאק אחר־כך הוציא את האשה ושני הילדים הקטנים מהאורווה יהרג גם אותם. את גופית ההרוגים העמיסו על עגלה והובילום אל קבר האחים. האיכר בא על שכרו וקיבל את המגפיים, שהוריד מרגליו של נובאק המת.

אוכרים וקאפאר יצאו לכפרים ועמם סחורות שונות, כדי להחליפם בצורכי אוכל. אנחנו יושבים בבית ואיש אינו מטרידנו בביקור בלתי־רצוי. אשת קאפאר מסדרת את מלבושיה בארון ושתי הנערות עסוקות בסריגת גרביים. אני יושב די על דרגש ליד כסא ועליו המחברת, שהנני כותב בה את יומני. פתאום לפצה גברינא, בתו הקטנה של קאפאר, ובקול לא שלה צעקה: „אל אלהים אדירים העליא מסתכלת בעד החלון"...

המומים היינו כולנו מרוב פחד. אשת קאפאר הלכה לאטה לפתיח את הדלת ואנחנו נמלטנו בינתיים אל מחבואנו. בהיכנס העליא הביתה, חיורת ונפחדת אף היא, אמרה:

— אוי לי, שעוללתי לכם כך!

— הגברת קאפאר העמידה פנים, שאינה יודעת למה ירמוז דבריה, ושאלה בשקט מעושה:

— וכי מה עוללת לנו, העליא?

— מה את סחה, בריגידא, לו ידעתי, שבביתך נמצאים יהודים, לא הייתי בא אליך בכלל, לפחות לא הייתי מסתכלת בחלון. הרי ראיתי את כולם, ואת הקרח הזה, שהיתה לו חנות למנופקטורה...

— לאו דוקא, ענתה אשת קאפאר, היתה לו חנות לצורכי מזון ואני אינני מכירה אותו כלל. רק זאת ידעתי שהם מהאשטש.

— מתי באו אליך?

— היום. אוכרים הביא אותם ומוביל אותם לזדולבונוב. אך יהיה מה שיהיה, אמרה אשת קאפאר דרך צחוק, עתה לכי וספרי לכל אחד, שראית יהודים בביתו של קאפאר, והרי את יודעת היטב מה תוצאות עלולות לצמוח מזה.

— מה את סחה? אמרה העליא, כלום סבורה את שאיני יודעת זאת. גם בביתי הסתתר יוסי (?) משך שלושה חודשים, ולא מזמן הסתתר אצלנו גם הערשקא (?) היודעת את כמה שעבר עלינו בגלל הדבר הזה? ידעתי מה אחריות היא זאת, לא אספר אפילו לסטאך (בעלה).

העליא הבטיחה לה בהן־צדק, שהדבר יישאר סוד כמוס בין שתיהן ולא תגלה לאיש. הן המשיכו לשוחח מעט והעליא הלכה הביתה.

אנחנו מצדנו, בשבתנו במחבואנו, שוחחנו והפכנו במאורע הזה. כל אחד הביע דעה אחרת על התוצאות העלולות לצמוח מגילוי זה. רק בדבר אחד היינו כולנו תמימי דעים, והוא, שמעתה אנחנו אבודים. העליא ראתה אותנו וקאפאר גילתה לה את כל האמת. ואנחנו הגענו לידי מסקנה כזאת, שבתיה צריכה ללכת לבוטשאניצא, בערל לקראסנאסעליע ואני ומוטיל לאוכרים. והנה נפתחה הדלת ואשת קאפאר אמרה לנו לצאת.

— מה נשמע? שאלנו בחרדה מאשת קאפאר, בודאי גילית להעליא את כל הסוד?

— כן, סיפרתי לה, ומסרה לנו את כל תוכן השיחה, שהיתה בינה לבינה. בעצמה היא חיוורת כסיד, רוצה להשתלט על פחדה ולהרגיענו. בדמעות בעינים התנצלה, שהיתה נאלצת לספר לה, מאחר שהעליא ראתה אותנו בעיניה. אך אל תיראו ואל תהיו פחדנים, היא לא תספר לאיש, וחוץ מזה אדם אינו מת אלא פעם אחת...

— נכון הדבר, אמרתי, שמתים רק פעם אחת, אך לא לשם כך אנחנו פה. אנחנו יושבים פה, כדי שנחיה ולא נמות, ועלינו להיזהר מכל דבר.

— ובכן, כלום יש לנו ברירה אחרי שכבר ראתה. סיפרתי לה, שאוכרים הביא אתכם בלילה והוא הולך להוביל אתכם לזדלובונוב. אני בטוחה, שהיא לא תספר, אך ראו, שלבעלי לא ייודע שום דבר. בשוב בעלי מהכפרים אסע עם אוכרים להאשטש ומשם לקראסנאסעליע, כדי להביא לשם אוזים אחדים, מעט טבק ובקבוק נפט, הדרושים שם מאד.

— ניחא, שאנחנו לא נספר דבר, אך מה יהיה אם העליא תראה את קאפאר ותשאלהו עלינו, אם כבר נסענו וכיצד?

— אל לכם לחשוש, היא לא תשאל ולא תספר.

לפנות ערב חזרו קאפאר ואוכרים והביאו בעגלתם אווזים ותבואה, שקיבלו תמורת הסחורות. אשת קאפאר שחטה שני אווזים, ניקתה אותם והכניסם לסל, כן לקחה בקבוק נפט, מעט טבק ותפוחים אחדים ויצאה עם אוכריס לדרך. זה היה ביום שישי בערב. קאפאר האכיל את סוסו והשקהו ונכנס הביתה. לא שוחחנו ולא סיפרנו דבר כמצוותה החזקה עלינו מאת אשתו. דעתי היתה, שיש להעיר את אזנו על־כך, אך לא אנחנו אלא היא חייבת לעשות זאת, והואיל והיא איננה נתכת עם כל הענין עד שובה.

מלבד ההסכם שנעשה בינינו, שימשוך את ידו ממסחר, כן גם נדברנו, שלא יעזבו שניהם יחד את הבית. בימים הראשונים שמרו אמנם על תנאי זה, אך משהתרגלו למצב התחילו לזלזל באמצעי זהירות זה ושניהם עזבו את הבית באותו זמן, אם הוא נסע להאשטש, יצאה היא לאנופולי. אנחנו ראינו כמסובן ביותר להשאר עם שתי הנערות בבית. גברינא הבכירה, אם כי הגיעה כבר לפרקה, אך שכלה קצר ומחוסרת נסיון. כאשר העירוני לה על אי־זהירותה, זה עזר רק מעט. וכך אירע, שאשת קאפאר הועידה לעצמה נסיעה להאשטש בשבת לפנות ערב, בהבטיחה לשוב לא יאוחר מיום ראשון בבוקר. בשבת בבוקר השכים קאפאר לקום כדרכו, סידר את עניני הבית והמשק, הכין ארוחת־בוקר והגיש לשלחן תפוחי־אדמה, לחם ורכוב חמוץ. אחרי שגמרנו לאכול פנה קאפאר אלינו ואמר:

— אקח עמי זוג מגפיים ואסע לחווה הסמוכה, שם אמכור אותם ומיד אשוב. וכך נשארנו עם שתי הנערות בבית. איש לא בא אותו יום לקאפארים וחיכינו במנוחה לשובם. וכך עלה בחישובנו: קאפאר יצא מהבית בשעה עשר בבוקר, הנסיעה לשם תארך לו שעתיים ובחזרה שעתיים וישהה במקום שעתיים, ביחד שש שעות. ואם גם יעלה על דעתו לגשת לעוד מקום אחד יש להוסיף על־כן עוד שעתיים, הרי על־כל־פנים עליו להגיע הביתה לא יאוחר משעה שש בערב.

השעה שש כבר הגיעה וקאפאר טרם בא. עברו השעות שבע, שמונה תשע ועשר... ואין קול ואין עונה. — יתכן, שנתפס בדרך, והתבואה, שקיבל תמורת הסחורה, נלקחה ממנו. ואולי הוא שתה לשכרה באיזה מקום, ואולי קרהו אסון?!.. לא הלכנו לישון בערב זה, כי אולי ישוב בלווית שוטרים, שיבואו לערוך חיפוש בביתו, מאחר שהוא ידוע כסוחר. בינתים מחוגי השעון מראים

אחת־עשרה ושתים־עשרה, הנערות ובתיה כבר ישנות, גם בערל ומוטיל נרדמו ואף עלי נפלה תרדמה. לפנות בוקר הקיצו כולם, וקאפאר איננו. התחלנו לצייר לעצמנו תמונות מתמונות שונות, מה יקרה אם קאפאר יבוא עם שוטרים. קודם כל ניגשנו להוציא מהארון את הדברים הטובים יותר ולהכניסם למחבוא, ואחר־כך נשארנו שם יושבים על עקרבים...

בשעה שבע וחצי קראה אלינו בתיה ובישרה את בואו של קאפאר. ברכנו אותו בברכת בוקר טוב ומסרנו לו על חרדתנו הגדולה לשלומו ולשלומנו כאחד. והנה סיפור־המעשה אשר בפיו: אחר גמר עיסקת החליפין העמיד האיכר בקבוק יי״ש על השולחן, ואחריו עוד אחד ועוד אחד עד שהשתכרו. ובעודו שיכור יצא באישון לילה בדרכו הביתה, בזכרו אותנו ובדאגתו לשלומנו. אך לא הספיק לעבור אלא כברת־ארץ קטנה ועגלתו התהפכה. איכר אחד, ששמע את קול קריאתו לעזרה, מיהר ואסף אותו לביתו ללינת לילה ורק בבוקר שילח אותו לדרכו.

אכן היה זה לנו ליל־שימורים!..

השחיטות הגדולות בערי הסביבה

עדויות מתוך יומנו של פרץ גולדשטין

רובנה

הכרתי צעיר אחד בשם לייבל פיין, שנמלט מרובנה להאָשטש מחמת הטבח ההמוני ביהודי רובנה. משאלתי אצלו פרטים סיפר לי הצעיר סיפור מפורט ומזעזע. הגורל המר לה לרובנה עד מאד, בזמנו לה שתי שחיטות גדולות. הראשונה היתה ב־7 בנובמבר 1941, שבה ניספו רוב יהודי רובנה ושהרוגיה נקברו בחורשת האורנים (סאָסנקעס) לא הרחק מהעיר. כעבור שמונה חודשים הושמדה שארית הפליטה, כששת אלפים איש, שנותרו בחיים אהרי הטבח הראשון.

במשך ההפוגה, שניתנה להם, שכחו לאט־לאט את אשר עוללו להם, וחזרו לסדר את חייהם בתקוה, שאולי יונח להם מעתה עד בוא יום נקם ושילם על הדם הנקי שנשפך לא מזמן. אך קיוו לצדקה והנה צעקה. —

ביום 13 ביולי 1942 הקיפו הרוצחים את הרחוב היהודי. בשעה 11 בלילה נשמעו יריות מכל עבר, והאנשים שהופתעו בבתיהם לא מצאו עוד מנוס. אלה

שהכינו לעצמם בעוד מועד מחבואות, ירדו לשם והסתתרו. אך מי שלא הכין מקום סתר, נשאר בבית וחיכה למלאך־המוות. אלה שהיו ביום זה בעבודה ולא חזרו הביתה לישון, בכלל לא ידעו דבר על הנעשה. רק בבוקר נודע להם על המתרחש, בשעה שהתחילו לחפש יהודים מסתתרים וכן במקומות העבודה. רק מספר קטן של יהודים ניצלו בלי לדעת לכמה זמן. אלה שהיו בשעת המצוד מחוץ לתחומו של הרחוב היהודי, נסו בבהלה גדולה ככל אשר רגליהם יכלו לשאת, אך נתפסו עד מהרה על־ידי הרוצחים, אשר שמו להם מארב בשדות והדרכים. אלה שנשארו בבתים נלקחו מיד, ומי שיצא לרחוב נורה במקום, וכל הנאספים הונסו למקום אחד והובלו כצאן לטבח.

בכל מיני מיתות משונות נתנסו הקרבנות האומללים עד שבא המוות הגואל ושיחרר אותם מסבלם הקשה והאל־אנושי. מי יכול לתאר את התמונה הנוראה והאיומה של האינקביזיציה המזעזעת. קשה לתאר את החרפה וההשפלה, את המכות וההתעללויות, שהיו מנת חלקם עד שזכו למוות. הביאו אותם לרכבת, השליכו אותם אל הקרונות, שמובילים בהם בהמות וחזירים ושם החזיקו אותם שני ימים בלי אוכל ובלי מעט מים. רבים נטרפה עליהם דעתם, ולאחר שנתאספו קרבנות במספר מספיק, זזה הרכבת בכיוון בלתי ידוע.

המצוד והחיפוש אחרי יהודים מסתתרים לא פסקו ימים אחדים. סתרו קירות, הרסו מרתפים וכל מקום, שבו הסתתרו יהודים. האומללים הוצאו באכזריות מחוריהם והובלו העירה לרחוב ביאלא ושם נורו. רחוב זה הפך להיות בית־עלמין ומספר המתים בו היה גדול יותר מאשר בבית־הקברות, המשמש לצורך זה שנים רבות. אלה שנלקחו ברכבת הובלו, כפי שנודע אחר־כך, אל דרך קוסטופול, אך המקום המדויק לא נודע. אולם אחרי כל החיפושים והרדיפות אחרי קרבנות, עלה בידי יחידים להנצל. אחדים הצליחו להתבצר במחבואות בטוחים ואחדים נמלטו מידי רודפיהם ממש. הם ציודו במצרכי־מזון לזמן ממושך ואפילו בארות־מים לא חסרו להם. כאשר האיכרים האוקראיניים עטו על השלל ועל הביזה בבתי היהודים ולא מצאו את מבוקשם, התחילו להרוס קירות בתקוה למצוא שם אוצרות, ובדרך זו גילו יהודים מסתתרים, שהובלו לשדות ושם נורו.

לייבל פיין, מוסר הידיעות על השמדת יהודי רובנה, הסתתר גם־כן במחבוא, שנבנה במסדרון המשמש מעבר לשאר חדרי הבית. במסדרון זה גדרו על־ידי קיר כפול מקום מחבוא, שני מטר אורכו וחצי מטר רוחבו, והסתתרו שם שנים־עשר איש. כעבור שבוע ימים טענו אחדים, שאין זה מן התבונה להוסיף לשבת בלי לדעת דבר על הנעשה בחוץ. שישה אנשים יצאו להביא ידיעות ולא חזרו

עוד, נשארו רק שישה וביניהם יהודי זקן וילד קטן. מלאי צורכי האוכל התחיל לאזול ונאלצו לחלק לכל אחד מנות זעומות של גרמים אחדים לחם וכן מים. שלוש פעמים ביום חולקו מנות הלחם והמים וכך ישבו עשרים וחמישה יום. הצרכים הפיסיים נאלצו לעשות בו במקום והאויר המעט שהיה שם נעשה קשה עד בלתי נשוא. עשו מאמצים להחזיק עוד מעמד ולא יכלו. הוחלט לצאת ולחפש מפלט אחר. ערב אחד ניסו לצאת, אך הרגישו במשמר, ניסו לפנות בוקר ושוב לא יכלו ובעל־כרחם נשארו.

לבסוף החליטו לצאת ויהי מה, ואפילו בסכנת־נפשות, ולפנות־בוקר אחד הצליחו להתחמק. הזקן, הילד ואשה, שיצאו ביחד, התעלפו מיד ולא יכלו להמשיך בדרכם. הנותרים החליטו, שאסור להשאירם במקום והעבירו אותם לתוך גן קרוב, וכעבור רגעים מספר שבה רוחם אליהם, אחרי שהגישו להם פרוסת לחם ומעט מים קמו על רגליהם והמשכנו דרכנו ביהד. אולם לא הרחיקו לכת ונאלצנו להישאר במקום־סתר למשך יום. סדר ההליכה נקבע כך, ששנים ראשונים ילכו לאורך הנהר בסמוך לטחנה, והשאר ילכו במרחק מסוים אחריהם. אולם כאשר ראו הראשונים, שעבר זמן רב והאחרים טרם באו, הזרו על עקביהם לראות מה קרה, אך לצערם לא מצאו איש וממרחק מה נשמעו יריות. השנים המשיכו ללכת לבדם רק מעט ונעצרו, אך אחד מהם נמלט בזריזות רבה והגיע להאשטש, וזהו הצעיר לייבל פיין.

הוא מסר עוד פרטים מזעזעים, שמוח אדם אינו מסוגל להשיג את מלוא אכזריותם. הוא סיפר על פרופ. קאהן, כירורג מפורסם שהגיע מורשה, שהרוצחים לקחוהו למוות באמצע ניתוח. רופאים אחרים שלחו יד בנפשם, כדי לא ליפול בידיהם של פראי־אדם. האנשים, שהובלו למקום הוצאתם להורג, הוטענו על מכוניות־משא כפגרים מתים כשפניהם כלפי מטה. לעתים גם לב האבן של הגרמנים עצמם נתחמץ בקרבם נוכח תעלוליהם של האיכרים האוקראינים. לא חסרו אפילו מקרים, שהגרמנים הצילו יהודים מידי מעניהם. כאשר הטעינו את היהודים בקרונות הרכבת הוציאו השומרים הגרמניים ילדים אחדים ושילחום לחפשי. אך מי יודע אם המעשה הטוב הזה יחשב להם באמת למצווה, מאחר שהיו צפויים להיתפש בכל רגע מחדש על־ידי חזירי־הבר ולהתענות תחת ידיהם של הרוצחים בעינויים קשים ואכזריים ביותר...

קוסטופול

שיב כבד עלי לבי ונפלתי למשכב. גיסי יוסיל קוראזוואנער בא לבקרני בחוליי וסיפר לי על פליט אחד בשם טעפער, שברח מההריגה בקוסטופול. הבעתי את רצוני לראותו וגיסי יצא והביא אותו אלי. נכנסתי בשיחה עמו והוא סיפר לי מעשה נורא על ההריגה בקוסטופול

הוא גילל לפני את פרשת חייהם של היהודים שם מיום כניסתם של הגרמנים. סמוך לבואם ערכו התנפלויות אחדות על יהודי העיר, חטפו אנשים והוציאום אל מחוץ לעיר לעבודה, בלי לדעת כמובן איה מקום־עבודה זה. אחר הדברים האלה עברו חודשים אחדים בשקט. סידרו בעיר מחנה, גיטו שבו נכלאו רוב הגברים הבריאים והמסוגלים לעבודה, יום־יום באה דרישה ממשרד העבודה אל מועצת־היהודים להמציא כך וכך אנשים לעבודה. התשלום בעד העבודה נתקבל על־ידי הקהילה היהודית, ותמורתו חילקו מעט תבשיל חם ומאה גרם לחם לכל אדם שחזר מהעבודה. על בגדים ונעליים לא היה מה לדבר, והאנשים הלכו יום־יום לעבודה בבלויי סחבות, יחפים ועייפים והיו שמחים בחלקם, בתקוה שהזעם יעבור וימים טובים יגיעו.

במשך הזמן הוכנסו לגיטו גם נשים וילדים שהוחזקו במכלאה מיוחדת ולא ניתן לאנשים לראות את נשיהם וילדיהם אלא ביום ראשון בשבוע ורק מעבר לגדר. גם הזקנים הוכנסו לגיטו והוחזקו ביחד עם נשיהם. מנת האוכל חילקו להם שם לפי משטר של מחנה צבאי. היה קיים עוד סוג של יהודים „מומחים", שלא הוחזקו בגיטו, אלא יכלו להתהלך חפשים לרגל עבודתם ואף הורשו לקנות ולהתהלך כרצונם ועל־ידיהם נעזרו במעט גם שוכני הגיטו. כך חיו להם יהודי קוסטופול עד לשחיטה האיומה.

יום אחד לפני הטבח איש לא ידע מאומה על העומד להתרחש. מפקד המחוז בא לגיטו והודיע, שהגיע הזמן לתקן את הבתים ולהביא עצים להסקה לימי החורף המתקרבים. כל זה נעשה בזהירות רבה, כדי שלא יתעורר כל חשד בלבם, שמשהו לא כשורה עומד לקרות. בכל זאת נודע הדבר. בגיטו יחד עם היהודים היה כלוא כוהן פולני, שנידון להיכלא עם היהודים על עוון הוצאת תעודת־לידה נוצרית ליהודים. לפני היום המיועד הוציאו את הכומר משם ומכאן הבינו שמשהו לא כשורה, אך היה כבר מאוחר מדי, ובלילה השני התחילה הפורענות.

מעטים מאד ניצלו, כי לא כל אחד יכול לעבור את הגדר של הגיטו. נוסף על־כך הוכרז על פעולת־טיהור ושום יהודי לא יכול עוד להיראות בחוצות העיר.

כל יהודי שנתפס בשדה או בכפר נורה במקום. היהודים הספורים שנמלטו, נעו ונדו בשדות, ביערות ובכפרים עד שהגיעו לישוב יהודי, מי להאשטש ומי לטוטשין, מי למזיריטש ומי למקומות אחרים, שעוד נשארו בהם יהודים.

והנה נתחדשה גזירה הדשה קשה שבעתיים מהראשונות. עד כאן היו פעולות השמדה, שאחריהן נשארו יהודים מעטים, שעם כל מצבם הקשה ניתן להם למשוך בעול חייהם העלובים, שעוד יתרון להם על־פני ההליכה לבור. מכאן ואילך הוכרז על פעולת־חיסול מיוחדת, שמטרתה לעקור מן השורש כל יהודי ולעשות את המקום „טהיר מיהודים" (יודנריין), שום יהודי לא יכול עוד לשוב אל מקום מגוריו והבריחה למקום אחר לא יכול לשמש מקלט לימים רבים. בכל יום נערך חיסול במקום אחר, לא עבר יום בלי שיבואו פליטים חדשים, שנסו מנוסת חרב והגיעו בדרכם להאשטש

טוטשין, מיזיטש, קרמניץ

ביום שלישי היתה בהלה בהאשטש אך הרוחות נרגעו עד מהרה. ביום הרביעי קמה מהומה גדולה, שאי־אפשר היה להשתלט עליה. נודע בעיירה, כי בטוטשין, עיירה השוכנת במרחק 10—12 קילומטר מהאשטש, מחסלים את הגיטו. הבהלה גדלה מרגע לרגע, כבר ידענו אל נכון שאכן נערכת עכשיו השחיטה ביהודי טוטשין

היה זה ביום רביעי, י"ב לחודש תשרי תש"ג 23 בספטמבר 1942

כן נודע לנו, שבשעת פעולת ההשמדה במיזוטש גילו היהודים התנגדות נמרצת. שני ימים תמימים עמדו היהודים במאבקם עם הרוצחים. מובן שבסופו של דבר נאלצו להיכנע אחרי שנלחמו בגבורה. ראשית לא היה להם די נשק, כדי להמשיך במאבקם זמן ארוך, ושנית נלחמו נגד כוחות העולים עליהם במספר. כפי שמסרו לנו קרה דבר דומה גם בגיטו קרמניץ

אם היה להן לידיעות הללו על מה להסתמך לא יכולנו לדעת. ניתן להאמין, שהרוצחים בעצמם היו מעונינים בהפצת שמועות כאלו, כדי להעלות את חמתם של האיכרים ולהניאם על־ידי כך מהסתרת יהודים בבתיהם. וזאת לדעת, כי לפעולות התנגדית דרוש היה זמן להכנתן ולארגונן, דבר שבתנאי הגיטו לא היה אפשרי.

אוסטראה

כאשר הגרמנים נכנסו לאוסטראה, הם לא דחו לזמן רב את פעולת ההשמד. ביום י"א בחודש אב — 5 באוגוסט 1941 אספו את כל היהודים בשדה מחוץ לעיר. מיינו אותם לגברים ונשים, בריאים וחלשים, כל סוג לחוד. נראה שכוונתם היתה, שכל המסוגלים לעבודה יישארו עוד בחיים, כדי למצוץ מהם את לשד עצמותיהם עד לנשימתם האחרונה.

וכך אמנם היה. אך לא כן חשבו היהודים, אשר קיוו בתמימותם, שלחולים ולחלשים יתנו ללכת מבלי לקחתם לעבודה. בעמדם בשדה במסדר המיון לא עלה על דעתם, שהרוצחים יקחו את כל החולים, שאינם מסוגלים לעבודה, ויוציאו אותם להורג בו במקום. אך לא ניתן להם זמן לחשוב, והגרמנים ניגשו לשורות הקשישים והחולים הוציאו מתוכם עשרה־עשרה וציוו עליהם להתפשט עד לתחתוניהם ולשכב.

לאחר שהיהודים מילאו אחרי הפקודה, ירו בהם הרוצחים ללא התראה וללא רחמים...

במקום צוואה

(מכתבו האחרון של פרץ)

23.7.1942

ידידי היקר, דזשייקאב שקאלה,

ברגשות מרים של יאוש ואכזבה הריני כותב אליך מכתב זה, ובקשתי שטוחה לפניך, שתדאג לסדר הכל לפי הרשום כאן. לא ארבה בכתיבה, אעשה זאת בקיצור. —

כתבתי ספר בדבר השחיטות האיומות בהאָשטש, ואני סבור, כי ספרי זה, חייב להידפס במספר אכסמפלרים רב ככל האפשר, למען דעת העולם כולו...

מחיר הספר ייקבע זהוב פולני אחד, לפי ערך הכסף שלפני המלחמה.

בכסף, שייכנס תמורת הספר, יש להקים מצבת־זכרון להרוגי האָשטש, הנמצאים בחורשת סימונוב, במרחק חמישה קילומטר מהעיירה. המצבה תיבנה כמתכונת הטכניקה החדשה ביותר, ומותר הכסף יימסר לאדון קאפאר. משפחת קאפאר היא בת שלוש נפשות: הבעל תיאופיל, אשתו בריגידא ובתם גבריניא.

מפעל זה חייב להיעשות בקנה־מדה רחב. באמריקא יבואו לעזרתך האנשים

הבאים: אהרן פעסים ומשפחתו בברוקלין (הם כבר יפנו אותך גם לאברהם מאור בניו-יורק) וגם דוד קאהן בברוקלין. בדבר כתובות נוספות תפנה למוזס פרידמן בבואנוס-איירס, ארגנטינה. כן יעזור לך בהרבה המהנדס יוסף ווינשל מנמל חיפה, ארץ-ישראל. העבודה צריכה להיות מסועפת כך, שבכל ארץ יימצא מישהו, שידאג להדפסת הספר. הכסף ילך למטרה הנ״ל והמותר, כפי שכבר ציינתי, יימסר למשפחת קאפאר.

ניהול העבודה בקשר להקמת המצבות הריני מוסר בזה לאדון קאפאר. הזכות לתרגום הספר וכן ההכנסות מזה אני מקנה ג״כ לאדון קאפאר. כל שאר העבודות הנובעות מכך, חייבות להיעשות בשיתוף האדון קאפאר.

רצוני זה יש למלא בין אם אחיה ובין אם לא.

בדרך ארץ גמור

ידיד כולכם

(החתום) פרץ גולדשטיין, האשטש

מלבד האדון קאפאר אין לקבל שום כתובות אחרות בשמי.

כתובתו של דזשייקאָב שקאלה: מערכת „פאָרווערטס״, ניו-יורק.

כתובתו של יצחק פינקלשטיין: מגדיאל, ארץ-ישראל.

התמונות מצורפות למיסמך, כדי להוכיח, שמשפחת קאפאר הסתירה אותנו בביתם זמן ממושך.

1. חתימה: קאפאר תיאופיל — נול. 1899.
2. חתימה: קאפאראווא בריגידא — נול. 1910.
3. חתימה: קאפאר גבריאלה — נול. 1929.

אני מאשר את החתימות הנ״ל של משפחת קאפאר.

24.7.1942 (החתום) פרץ גולדשטיין

בתיה בן־ברוך—ויסמן

אחרי מות פרץ

מהקבוצה, שהסתתרה בבית קאפאר, אני לבדי נשארתי בחיים. אני רואה חובה קדושה לעצמי להוסיף פרטים אחדים, אשר פרץ ז"ל לא הספיק, לדאבוני, או שכח למסור. כן חובה היא לי לספר בקיצור על משפחת קאפאר, וביחוד על בריג׳דא, היחידה ששרדה מכל המשפחה.

ספטמבר 1939. הרדיו הודיע על ההתנפלות הגרמנית על פולין. אצלנו בהאשטש, כמו בכל רחבי הארץ, גויסו לצבא כל הגברים. מהומה ואי־סדר השתררו בעיירה, כולם היו אובדי־עצות ולא ידעו את נפשם מרוב חרדה, רבים התחילו לאגור מיצרכי־אוכל, הן יהיה רעב בארץ, ואילו אחרים עסקו בהפירת בורות־דגנה ליד בתיהם. כבר למחרת היצפה האשטש משפחות פליטים, נשים וילדים של פקידי ממשלה בכירים ושל אנשי־צבא, שהגיעו לכאן מורשה הבירה ומהסביבה ההיא. פרשה בפני עצמה היא זרם הפלטים היהודיים, שנדדו בדרך עיירתנו ביום ובלילה. הכל שאפו אל מעבר לגבול הסובייטי, כדי להתרחק ככל האפשר מהאויב צמא הדם. גם צעירי האשטש רבים פנו אל הגבול הרוסי. רווחו שמועות, כי סכנה ישירה צפויה קודם כל לחייהם של הגברים, ואילו בנשים ובילדים אין הגרמנים נוגעים לרעה.

בינתיים נתברר, שכל המאמצים לעבור את הגבול עלו בתוהו. השלטונות הרוסיים לא הניחו לפליטים להיכנס. חוסר הבטחון והבהלה גברו מאד, אך פתאום בעיד כולם אחוזים בזרועות היאוש, הגיעה הידיעה המבשרת:

— „הצבא הסובייטי נמצא ליד הדואר הישן".

היינו לאזרחי רוסיה הסוביטית, וזה כתוצאה מההסכם הרוסי־גרמני. טורים ארוכים של חיילים סובייטיים נמשכו בדרכים יומם ולילה. במהירות רבה תפשו את השטחים של אוקראינה ורוסיה הלבנה. אנשי הצבא, שחנו בהאשטש, אוכסנו בבתים פרטיים, אין בית אשר אין שם צבא. התנהגותם היתה טובה, לא לקחו דבר ולא נגעו. בשמחה קבעו האנשים ואמרו:

— אכן, זהו המוראל של האזרח הסובייטי החדש.

ואמנם כך היה מראהם. חיילים מסבירי פנים, לבושים במדי צנע, אפודות צמר־גפן (פופאיקי), חיתולי רגלים וכד׳. אולם עד מהרה נתנו לנו יסוד לשינוי דעתנו. לא עבר זמן מועט וניתן לנו להרגיש את הטעם האמיתי של המשטר

החדש. קודם כל „הלאימו" את כל החנויות, אין רכוש פרטי וחסל סדר בעלי־בתים. אם נתפס סוחר, שהוציא סחורה מחנותו שלו, הועמד מיד לדין. מלבד זאת ערכו לעתים קרובות חיפושים בבתי הסוחרים. על המלאכה הזאת ניצחו אוקראינים צעירים, או בלשוננו ההאשטשאית — שקצים, שבין לילה היו לקומוניסטים נלהבים. אגב, רובם השתתפו באופן פעיל ברציחת יהודים בימי השלטון הנאצי. חלק גדול מסוחרי האשטש נתבעו למשפט ונידונו לכליאה בבית־הסוהר. המשפטים היו מתנהלים באולם הקולנוע בדלתיים פתוחות, כדי שהמוני העמלים הפרוליטריון ההאשטשאי, יראו וישמעו כיצד מסדרים השבון עם בורגני האשטש.

הסוחרים שנתבעו למשפט, העמידו עורכת־דין להגנתם, וזאת היתה האשה וייבקובה, אשתו של פרקליט הגליל ולא אחרת... נתמכים על־ידי כוח־הדיבור שלה ועל־ידי המתנות היקרות, שהעניקו לשופטים ולפרקליט הגליל בכבודו ובעצמו, נפטרו הסוחרים בפחד בלבד ולא נכלאו בבית־הסוהר.

אחרי מעשה ההלאמה של החנויות, ניגשו להלאמת הבתים, וזה נעשה בצורה האכזרית ביותר. בחורף, בימי השלג והכפור הקשים ביותר, הושלכו משפחות מבתיהם החוצה, כהשלך כלב. במקרים רבים החרימו אף את הרהיטים (לאחר זמן החזירו השלטונות, לפי פסק־דין, חלק מהרהיטים).

המצב הלך ורע מיום ליום. סוחרים לשעבר, בעלי־בתים ובניהם לא היו זכאים לקבל עבודה כלשהי. מלבד תושבי האשטש הסתובבו מחוסרי עבודה גם עשרות פליטים מפולין המרכזית, שהשאירו במקום מגוריהם אשה וילדים וכל רכושם וקנינם. במצבם הטראגי היה אדיר חפצם — חזרה הביתה, וזאת בלי שים לב לכך, שביתם נמצא בשטח כיבוש גרמני. דבר זה הגיע לאזניהם של השלטונות הרוסיים, והם פירסמו כרוז, שכל הרוצה לשוב לשטחי הכיבוש הגרמני, עליו לבוא ולהירשם כחוק, והשלטונות כבר ידאגו להעברתם למחוז חפצם. רבים נרשמו להעברה וציפו ליום המקווה, כפי שהובטח להם.

אך הסוף היה מר מאד. ביום בהיר אחד נודע לנו, שבלילה הוצאו ממטותיהם כל הנרשמים להעברה, אך במקום להישלח חזרה לבתיהם בפולין הגרמנית, נשלחו לארץ גזירה בסיביר הרחוקה והקרה. כעבור זמן נתקבל אצלנו מכתב מאחד מהם, שבו הוא ביקש רחמים לשלוח לו מעט אוכל להשיב נפשו ומעט טבק לעישון. גם רבים מבני האשטש ישבו על חבילותיהם וציפו לגורל דומה — להישלח לסיביר. איש מאתנו לא תיאר לעצמו מקום נורא יותר מסיביר הקרה...

על האשטש בשנת 1941 כתב פרץ ביומנו. אך למותר להעיר, שלא על הכל הספיק לכתוב. אולם מה שהגיע אלינו מידו, הריהו דוקומנט בשביל העולם

בכלל ובשביל האָשטש שלנו בפרט. רק דבר אחד ברצוני לציין, שרק במרוצת הזמן נתאפשר לי לתופשו ולהעריכו כראוי, כוונתי למה שנוגע לחברי הקהילה, שפרץ ז״ל כותב עליהם.

האשטש היהודית היתה דוגמה ומופת לאחדות ולמסירות בימים קשים וטרופים אלה. לא היה בהאשטש שום מקרה, אפילו לא יהודי אחד, שיפול עליו חשד כלשהו בדבר שיתוף־פעולה עם השלטון הגרמני. מה מאד יכאב הלב וכלימה תכסה פנינו לשמוע, שפה ושם כן נמצאו אנשי בליעל כאלה, אך לא בהאשטש. חברי הקהילה שלנו הגנו במסירות־נפש על עניני הכלל. עמדו תמיד על משמרתם ועשו הכל, כדי להעביר את רוע הגזירות, שהוטלו על־ידי הרוצחים הדשות לבקרים על הגיטו ההאשטשאי. לא פעם ולא שתים ספגו מידי הגרמנים מכות נאמנות ככל היהודים בהאשטש, ולא נהנו כלל מתפקידם כחברי־קהילה.

פרץ ז״ל היה אדם מר־נפש. נדמה היה לו, שכל העולם אשם באסוננו. ברגעים של יאוש מר, בשעה ששפך את לבו על־גבי הנייר, מובן שלא מסר לעצמו דין־וחשבון מה הוא כותב וכיצד. וזאת, לפי דעתי, הסיבה, שלא העריך כראוי את עבודתם הרת הסכנות, שחברי הקהילה בהאשטש עסקו בה בימי הזעם ההם.

* * *

על עובדהה חשובה נוספת פסח פרץ בכתיבתו — בדבר קבוצת־התנגדות קסנה, שהתחילה להתארגן בגיטו האשטש וכך קרה הדבר:

אחדים מבין הנוער ההאשטשאי הגיעו לכלל מחשבה לא ללכת כצאן לטבח, הכרח הוא להתנגד בכוח. בחורים אהדים יצאו לעירות הסמוכים לחפש פרטיזנים סובייטיים, שלפי השמועות נמצאו ביערות ההם. על אודות הפרטיזנים וגבורתם סיפרו אגדות נפלאות, אך לדאבוננו חזרו אחינו ההאשטשאים האמיצים בידים ריקות ומלאי יאוש; הם לא גילו עקבותיהם של שום פרטיזנים.

פרץ, מוטיל ובערל גוטניק התגוררו אז בביתו של ישראל פלדנקרייז. אחרי שהתכנית בדבר קבלת נשק מידי הפרטיזנים עלתה בתוהו, קרא פרץ לחדרו אסיפה חשאית של אותם הצעירים, שהיה בדעתם לארגן קבוצת־התנגדות, והציע להם תכנית חדשה, והיא: לערוך התנפלות־פתע על המשטרה האוקראינית, לתפוש את נשקם ולברוח עמו ליערות. האמת ניתנה להיאמר, כי היו סיכויים רבים להצליח בביצוע תכנית זאת, כי מספר הגרמנים בהאשטש היה זעום ונמצאו באחוזה, הרחק ממפקדת המשטרה האוקראינית, ששכנה בבית יורעץ אשר בקצה השני של העיירה.

אולם אחרי ויכוח נדחתה הצעתו של פרץ. המתווכחים יצאו מתוך ההנחה, שאפילו אם ההתנפלות תצליח במלואה, עלול הדבר להביא לחיסולו המידי של

הגיטו. ואחריות כזאת של דיני נפשות איש לא רצה לקבל על עצמו ועל מצפונו. הגיטו היה דרכם האחרונה של תושביו הנידונים למיתה, וכל אחד רצה בכל לבו, שהדרך הזאת תארך ככל האפשר... ככל נידון למוות, עז היה רצוננו לדחות את גזר־דין המוות למחר ולעוד מחר. אולי?! אולי תבוא הישועה ברגע האחרון, ועל ישועה דיברו אפילו ילדים קטנים בגיטו...

מובן, שדור הקשישים לא ידע דבר וחצי דבר על התכנית הנועזה הזאת. על עצם המחשבה, על שעלה בדעתנו רעיון מרי זה, היו רוגמים אותנו באבנים. אך יתכן, שלו היה עמנו אדם בעל אופי חזק ורצון ללא חת, היתה התכנית מגיעה לידי ביצוע. אולם אדם כזה לא היה בינינו, וזאת הסיבה, שמהניצוץ הזה לא יצאה אש...

* * *

היינו קבוצה קטנה של יהודים, שהסתתרו בביתו של ידיד היהודים אוכרים פירוטשוק. גוי פשוט, עגלון לשעבר, וגם זה רק למחצה, כי לא היו לו לא סוסים ולא עגלה. כל ימיו עבד אצל מתתיהו רויזמן (מאטיס יואליקס). הוביל סחורה ליהודים מרובנה להאשטש ובחזרה. לא זו בלבד, שלא שמר בלבו שנאה ליהודים, אלא אף אהב אותם, ובבוא הימים הטרופים ההם, מצאו היהודים מחסה בביתו. לא פעם שמעתי כיצד אשתו מאניא בכתה והתחננה לפניו, שירחם עליה ועל ילדיה ולא יביא לביתם כל־כך הרבה יהודים. סוף־סוף עלולים הם להיתפש בקלקלתם ולשלם בחייהם על חטא הסתרת יהודים. אוכרים היה מרגיע אותה בדברים רכים ובבת־צחוק על פניו, וכדי שלא תיפול רוחנו בנו היה מביא לנו מנת־אוכל כפולה...

ביתו הקטן של אוכרים עמד לא הרחק מהנחל. לפנות ערב, בשעה שהצצנו מבעד לחרכים אשר במחבואנו, יכולנו בקושי לראות את עצי הערבה הגבוהים והירוקים שצמחו בשטח. לעתים נדמה לנו, כי ריחם וריח הסוף הירוק, שצמחו בביצה, עולה באפנו, וכיסופים חזקים ורגשי כמיהה נתעוררו בקרבנו לשוב ולחיות כבני־הורין...

בבוא השחרור, אחרי שיצאנו ממאורתנו, כמעט ולא הכרנו את עיירתנו. מהאשטש היהודית נותר שריד מעט — זכר לחנויות ובתים מיותמים אחדים. כאשר עמדו ליד מכבי־האש יכלו לראות את טחנת־הקמח, וזה היה הסך־הכל של עיירתנו האשטש, כפי שנראתה בשנת 1944.

רעבים ובלויים, צללי אנשים התחלנו — לא בבת אחת — להיראות בחוץ. על כל צעד ושעל רדפה אחרינו המורא, ועוד זמן רב עוד היינו מביטים לאחורינו לראות אם אין רודף.

בקרב הצבא הרוסי היו יהודים רבים. הם ששו לקראתנו כמוצא אחים נידחים. אלפי קילומטרים עברו בדרכם עד הגיעם להאשטש ורק לעתים רחוקות נתקלו ביהודי. הם עודדו אותנו והושיטו עזרתם בצעדינו הראשונים. קודם כל הצילו אותנו מרעב.

ממול לבית־העלמין הישן עמד בית, שהיה שייך לקאפל קוראזוואנער ז״ל. נכנסנו לגור בתוך הבית הזה, אך בטרם הספקנו להתחמם שם, וכבר היה עלינו לתור אחרי מקום מנוחה אחר. בבוא הלילה היו הגויים — שכנינו מסביב — מיידים אבנם לתוך חלונותנו, רמז עדין, שעלינו לעקור מן המקום הזה. עברנו משם אל דירה רעועה, שהיתה לפנים שייכת לרייזל שוועץ־ציטרינל (בתו של וולף שוועץ). אני ואמי תיקנו את הדירה איך שהוא במו ידינו, אולם גם פה לא האיר לנו המזל פנים. יום אחד הופיע אצלנו בא־כוח השלטון הסובייטי, כיוון את רובהו אל מול אמי ואילץ אותנו להוציא את חפצינו תיכף ומיד החוצה, באמתלא, כי לשלטון המקומי דרושה הדירה הזאת לשם משרד.

אך האמת היא אחרת — שנאת ישראל, שנשבה מכל צד. הדעה, שהסובייטים הם באי־כוחם של צדק ויושר עלי אדמות, נתבדתה, על־כל־פנים לא לגבי יהודים. במקרה זה הכל נשאר כשהיה, ומי שחשב אחרת נפל קרבן לטעותו או ניצל בדרך נס בלבד. והנה עובדות אחדות:

בהאשטש הסתובבו רבים מהתושבים הנוצרים, כשהם לבושים בבגדי היהודים השדודים, ואפילו האינטליגנציה שביניהם כמו הכומר, החובש ואחרים. הם לא פחדו מפני איש וסירבו להחזיר כשנדרשו לכך.

האוקראיני, שהרג את פרומה ויאשה וולודרסקי, התהלך בהאשטש באין מפריע. כאשר שרה ואיטה רבינוביטש (מקוראזוואן, ממשפחת יוסל זאוואַדניק) פנו ל־נ.ק.וו.ד. (מחלקת הבטחון) ודרשו לתבוע את הרוצח לדין, קיבלו תשובה, כי האוקראיני הזה דרוש עכשיו לשלטון הסובייטי *).

פעם, בהיותי ברובנה, נתקלתי ביושב־ראש המועצה האוקראינית ההאשט־שאית מזמן הכיבוש הגרמני, אחד פאווליוק. לדרישתי נעצר על־ידי המשטרה ומסרתי עדות נגד הרוצח הזה, בהדגישי, כי איננו אלמנט רצוי לשלטון הסובייטי. הייתי בטוחה, כי על־ידי משפט צדק יבוא לפחות אחד מבין אלפי הפושעים על עונשו. אך לא כן היה הדבר. למחרת נקראתי ל־נ.ק.וו.ד. ושם נאמר לי בפירוש,

*) הרוצח הזה הסכים קודם להסתירם בביתו תמורת כסף ולבסוף רצח אותם באופן אכזרי. אמה של פרומה, דינה זאוואדניק, וכן ילדה של פרומה מתו קודם באותו מחבוא.

כי השלטון הסובייטי מכיר היטב את עברו של כל אחד ולא לי להתערב בענינים כאלה. פאווליוק הוא כעת אזרח סובייטי ואזרח רצוי...

את מי כן רדפה הנ.ק.וו.ד.? — את אוכרים טיראטשוק, ידיד־אנשים זה שהציל אותנו ממוות. ביחוד שנא אותו ה„וואיענקאם" — הקומיסאר הצבאי. אנחנו עשינו הכל, כדי לשמור את אוכרים מכל רע ולהצילו. אך בכאב־לב גדול קיבלנו את הידיעה, שאוכרים נאסר ונשלח לנובוסיבירסק למחנה עבודה.

לפני שאנחנו — שארית הפליטה — עזבנו את האשטש לתמיד, הספקנו עוד לגמול חסד אחרון עם קדושי עיירתנו, שהרוצחים הוציאו ממחבואיהם והרגום. ביר קברם היה בין ביתו של אהרן־לייב גארץ ובין בית הבד של דוד־משה באס בביתו של אהרן־לייב שכנו משרדי הנ.ק.וו.ד. והם מצאו לנכון לפניהם להקים שורה של בתי־כסא דוקא על קבר־האחים, מקום שם קדושינו היקרים מצאו את מנוחתם. השתדלנו לפני השלטונות וקיבלנו רשיון לחפור ולהוציא מתחת לבתי־הכסא את מתינו ולהביאם לקבר־ישראל.

* * *

שבורים ורצוצים בגוף ובנפש עזבנו את עיירתנו ונדדנו משם בדרך לארץ־ישראל.

נטשנו את המקום, ששם נולדנו וגדלנו, בלי שיישארו רגשי געגועים בלב. אין מתגעגעים על חורבות. לנגד עינינו מרחפים רק קברותיהם הקדושים של היהודים.

אסיה גולומבקה (רסיה קרנצברג)

על סף החורבן ולאחריו

(1945—1939)

קשה לקבוע מה היתה הסיבה, אשר בגללה שמרה עיירתנו עשרות בשנים על בתי העץ והחומר הקטנים, שלא לגרוע חלילה ממראם ולא לפגוע בצורתם. האם היה זה מתוך חיבה ל„ירושה", או מחמת ענווה יתירה, שלא להתנשאות ולא „לנקר" עיני זר בחינת „למה תתראו", או אולי בגלל הפרוטה שלא היתה מצויה בשפע? — פנים לכאן ופנים לכאן. עובדה היא, שרק יחידים הרסו למחצה או לגמרי את „הירושה" ובנו במקומה בית חדש. על־כל־פנים שמרה האשטש על נופה כמעט עד

יומה האחרון, עד כמה שהדבר היה תלוי בתושביה, כי עלינו להביא בחשבון את השריפות שפקדו לעתים את העיירה וכתוצאה מכך „נעלמו" לא מעט בתים ישנים ולאחר זמן ניבנו על תילם בתים חדשים.

עד כאן על נוף הבתים. אך היה קיים עוד נוף אחד, הוא הנוף הטבעי. כאשר מתחילים לספר על האַשטש, אל נא ישכח המספר לתאר קודם כל את הבוץ, שהעיירה היתה מהוללת בו. „נוף" זה הוא כמעט מעבר לתחום זכרוני, אני כבר זוכרת עיירה מרוצפת לאורכה ולרוחבה. אך כאשר ארשום בזה, כי זכינו בהאַשטש אף לחוף־רחצה משוכלל על גדות הנהר הורין, שזרם למרגלי העיירה, הרי יהיו הדברים בחינת חידוש לרבים־רבים בתוכנו, שעזבו את האַשטש בעשרים השנים האחרונות.

הפתגם העממי קובע:

— „זכה מסכן לחיים טובים — תמו לו השנים"...

וכך קרה לה גם להאַשטש עיירתנו. — בשנים 1938—1939 החלה המועצה המקומית לדאוג לשיפור מראה העיירה. הותקן כאמור חוף־רחצה נאה. מהחוף הובילו שבילים מסודרים ונוחים במעלה ההר עד לפסגתו. בצדי השבילים נשתלו פרחים למיניהם וגם ספסלים נצבו לאורך השבילים. בראש ההר סודרו מלתחות, ואפילו מזנון, בבעלותו של חיים סופר, מצאתם כאן. כברת הדרך מהכביש בכיוון לכנסיה, הזכורה לכולנו כ„יון מצולה", גם על זו הקיץ הקץ. הדרך נסללה ולצדה, הגובל עם הגן העירוני, רוצפה מדרכה, ניצבו ספסלים וניטעה שורה ארוכה של עצים ענפים. הרבה סודות־אהבה נשארו כמוסים בין ענפים אלה, ועל־שום כך כינה הנוער המתבגר לרובע זה בשם רב־משמעי — „שדרת המאויים"...

בני־הנוער אינם עוד ועמם נגוזו גם החלומות והמאויים. הגורל המר רצה, ש„שדרת המאויים" תיהפך לנו לעמק רפאים...

בשנת 1938 ניגשה המועצה המקומית להקים את „בנין המועצה המקומית", בית מפואר בן ארבע קומות על שטח רחב־ידיים מול ביתו של החובש (פעלדשר) נידשקובסקי. אולם לא זכתה המועצה לבצע תכניתה, כי בינתיים פרצה המלחמה והרוסים כבשו את האַשטש.

המועצה העירונית החדשה, זו שלאחר הכיבוש, היתה מורכבת על טהרת הפקידות הרוסית, שהגיעה אלינו מרוסיה הסובייטית. השלטון החדש החל מיד לשקוד על שיפור מראה העיירה. בניק המועצה אמנם הושלם, אך לא למטרה, שמניחי יסודותיו תיכננו. הבניין נהפך למעון משותף לפקידים הרוסיים ולמשפחו־

תיהם. וכאשר לא הספיק להם המקום, קמו ו„הלאימו" כל בית יהודי מהיפים והנוחים ביותר. לעומת זאת, הם פתחו את שערי הגן העירוני והכניסה, שהיתה כל השנים אסורה ל„זרים", קרי — יהודים, מעתה ואילך היתה חפשית לכל. כאן סודרו שדרות, ערוגות פרחים, ספסלים נוחים לישיבה ופינת־משחקים מיוחדת לילדים, בקצה אחר של הפארק הוקם מעין אמפיתיאטרון, שבו חזינו בימות קיץ, בכל ימי הראשון בשבוע (יום המנוחה הרשמי), הופעות אמנותיות, פעם הצגה ופעם בלט המבצעים — להקות נודדות, שהגיעו מרוסיה ועברו ממקום למקום לבדר את האזרחים החדשים. בפינה אחרת התקינו השלטונות מגרש־ריקודים. בערבים של ימי חג ומנוחה ניגן אקורדיוניסט והנוער רקד ריקודים סלוניים. הנוער, פירושו — הנוער היהודי בלבד, ואילו הלא־יהודי לא בא לרקוד בצוותא על אף ההטפה לאחווה, ריעות ושוויון בינלאומי.

„היריד" המסורתי, שהיה נערך בהאַשטש בימי הרביעי בשבוע, היה חלק מההווי של עשרות בשנים. השלטון החדש אמנם לא פגע בהווי זה, אלא שכלל אותו, על־פי צו מיוחד נאסרה ההצטופפות והתגרנות בתוככי העיירה. מאחורי הכנסיה, על החלקה שהיתה ידועה בשם „הגן של הכומר", הוקצה מגרש מתאים לשוק החדש. הוקמו ביתנים ודוכנים מותאמים לסוגי התוצרת למיניהם, שהיצרנים והחקלאים מהסביבה הביאו ביום־השוק למכירה. פקחים מיוחדים שמרו על הסדר. אחד הפקחים הזכורים לי היה אברהם שבץ. הדוכנים, שניבנו לפני שלושים שנה בטבורו של השוק הישן, מול בית־האבן של דוד שקליר, נסחבו בעזרת טרקטור עצום אל השוק החדש ובמקומם ניטעה גינת־נוי עם ערוגות פרחים — הווי חדש...

בהתאם לנוהג המקובל במשטר הסובייטי, מקיים כל מקום את מוסדותיו האדמיניסטרטיביים, המוניציפליים וכיוצא באלה, וכך זכתה גם עיירתנו הקטנטונת לשרשרת ארוכה של מוסדות כאלה, ומחוץ למועצה המקומית נוספו בה: בית־משפט ותובע כללי, בנק ממשלתי ומוסד לחיסכון, משביר מחוזי ליצרן ולצרכן ומחלקה לטיפול החקלאי, לשכת־עבודה, ספריה עירונית גדושת ספרים, בהנהלתה של בת־עירתנו פוליה קריצ'מר ועוד כמה וכמה מוסדות דומים.

כל המוסדות שמניתי שימשו מקורות עבודה לנוער היהודי והלא־יהודי של האַשטש. אולם ימים טובים אלה לא האריכו יותר משמונה חדשים. מנוסתם של הרוסים מהאַשטש היתה מבוהלת ובעקבותיה פקדו אותנו הרס וחורבן.

3 ביולי 1941

האוירונים הגרמניים מפציצים את העיירה. הרעשה כבדה מדי ביחס למטרה. יום זה הוא ראש לימי הרס, הרג, אבדון וכליה, אשר עברו עלינו עד סוף 1943.

אש וגפרית ניתכו עלינו על ידי הגרמנים. עשרות פצצות־תבערה הושלכו על בתי־העץ הקטנים. תוך שעות ספורות של מהפכת סדום ועמורה נהפכה עיירתנו לגוש בוער אחד, שלא דעך משך שבוע ימים. רוב הבתים נימחו כליל. ואלה הבתים אשר נשארו על תילם:

מצד צפון־מערב בתיהם של אליהו רויזמן, מאיר שפק, מרדכי כץ. קצת יותר למרכז, דירותיהם של פסח קרנצברג, אליהו־שלמה קורמאן, מנשה בארג, משה'קה כץ ויצחק פינגרהוט מכאן ועד לטחנת הקמח הידועה בשם ה„מאַרעמאַן" — כל הבתים עלו באש פרט לביתו של ר' משה זיבמאן וחתנו ישראל גילמאן, שנשארו שלמים ונראו כשני יתומים עליבים מול אחיהם ההרוכים.

מצד צפון־מזרח עד לפינה הדרומית־מזרחית שרדו שלושת בתי התפילה — „בית־המדרש", ה„שול" ו„הקלויז". בתיהם של דוד מאלים, עקיבא שבץ ומשפחת מוצ'ניק. מכאן אפשר היה לראות בנקל את ארבעת הבתים שנותרו בצד הדרומי של העיירה והם: ביתו של יששכר שבץ (לפנים של ר' שלמה בן אהרן פינקלשטיין) ביתם המשותף של ישראל־אליהו קשטן ומשפחת ברליאנט, ביתו של בן־ציון קשיפיצקי ושל הנוצריה המכונה ה„צ'כאית" (על פי מוצאה הצ'כי). במרכז העיירה נותר לפליטה ביתו של אהרן־לייב גאַרץ. משורת החנויות נותרו תחנת מכבי־האש וארבע חנויות לכל צד. לצד מערב החנויות של אל־יסקר, יונה גארץ, זלמן זלצמן ויעקב סמיק (חנות משותפת) ושל מרדכי קריצ'מר לצד מזרח, עורפית לארבע החנויות הנזכרות, חנויותיהם של פנחס (פיניע) קצב חיים נוביק, האחיות קמנשיין ויצחק מירמלשטיין.

כל ההרס והחורבן שתואר בא על עיירתנו תוך יומיים בלבד. האוכלוסיה היהודית נמלטה על נפשה וחיפשה מקלט ומחבוא בכפרים הסמוכים אם אצל האוקראינים ואם אצל היהודים שגרו בכפרים.

שלושה ימים נשארה העיירה בלי שלטון וביום הרביעי כבר שלטו הגרמנים במקום. ליהודי האָשטש לא היתה ברירה והם נאלצו לחזור לעיירתם ההרוסה. כאמור, כמעט כולנו נשארנו ללא קורת־גג ומה שהותירה האש, חמסו ושדדו שכנינו האוקראינים: רהיטים, מלבושים, כלי־בית ומכל הבא ליד לקחו. הם ניצלו את שלושת ימי העדרנו מהמקום למטרת ביזה. אך מי שת לבו לבית השרוף ולרכוש השדוד, כאשר לנגד עינינו התגוללו גופות יקירינו שנפגעו בהפצצה וכרעו תחתם במקום שהקלע מצאם. הגופות, בחלקם שסועים לחתיכות, בחלקם חרוכים עד לבלי הכר. אין נקם ושלם למראה האיום והנורא שלו היינו עדי ראייה.

שחוחי קומה, שבורים ומדוכאים ניגשנו לאסוף את הגופות וחלקי הגופות.

פה יד מרוסקת ושם חלק מרגל. והנה כאן רגלו של ילד קטן כשהיא עוד נתונה בתוך נעל חדשה, שאולי רק תמול שלשום נעלתו לו אמו וברכתה על שפתיה:

— „דרוך ילדי הקט, בנעליך החדשות, בעוז ואון לבית־הספר"...

כך אספנו וערמנו על גבי עגלות מאה ששים וחמש גופות ואברים מרוסקים והובלנום לקבורה בבית־הקברות החדש בואכה כפר טורינטיוו. כרינו להם שני קברים, קבר־אחים וקבר־אחיות, סתמנו עליהם הגולל, אך מצבה לא הצבנו להם.

* * *

בשנת 1945 עזבנו את האָשטש מנינו עשרים וכמה נפשות. שארית הפליטה שנותרה מתוך אוכלוסיה יהודית של קרוב לאלף ומאתים נפש בשנת 1939 — ערב פרוץ המלחמה. עזבנו מספר בתים שהיו תפושים ע"י משרדים ממשלתיים ובחלקם ע"י בעלי־בתים חדשים, הלא הם האוקראינים שרצחו וגם ירשו אותנו. שלושת בתי התפילה חוללו. ה„בית־מדרש" וה„שול" שימשו מחסנים לתבואה, ואילו ה„קלויז" — אורוות סוסים.

ובטרם עזבנו לעולם את המקום הארור והאדמה ספוגת דם קדושינו, עשינו חסד של אמת עם יקירינו הטבוחים. קיבצנום מהקברים הארעיים והבאנום לקבר־ישראל כדת וכדין. במצוה גדולה זו רב חלקם של בני־עיירתנו: פסח קרנצברג, בתיה בן־ברוך ויצחק גלמן. תודות ליוזמתם, תקיפותם ומרצם נענו לנו השלטונות וסייעו בידינו בהעברת הקרבנות מבורות־קבר מפוזרים לקבר־אחים אחד.

סתמנו עליהם הגולל, אך מצבה לא הצבנו להם.

הם נשארו שם למנוחת עולם.

יהיו להם דפים אלה מצבת־זכרון.

בתיה בן־ברוך—וייסמן

בריגידא קאפאר ומשפחתה

היתה זאת משפחה, שאין רבות דוגמתה לטוב־לב ולנאמנות. הבעל תיאופיל קאפאר, יליד פלך פטריקוב, היה עני כל ימיו. בסוף מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1917, התנדב ללגיונות הפולניים וכפטריוט פולני מסור בלב ונפש לחם בבולשבי־קים וקיבל אותות הצטיינות על מעשי גבורה במלחמה. בגמר המלחמה נכנס לשירות המשטרה ועבד בה כעשר שנים. אך בגלל אופיו הטוב, שאינו תואם את השירות

במשטרה, שוחרר מתפקידו ונשאר מחוסר עבודה. הוא התחיל לעסוק בכל מה שבא תחת ידו. קודם קיבל משרה של שומר בבית־המטבחיים בהאשטש ואחרי זמן קצר עזב עבודה זאת וקיבל מקום־עבודה במשרד הדואר, גם־כן בתורת שומר. מתפקידו היה ג״כ לחלק מכתבים. אך שכרו היה זעום מאד ונאלץ לנהל אורח־חיים דל וצנוע. בימי מלחמת העולם השניה ניסה לשלוח במסחר ידו, אך המזל לא האיר לו פנים ונשאר עני כשהיה. מטבעו היה אדם נוח ובעל לב טוב, אם כי הכרת פניו לא העידה על כך.

בשנת 1944, מיד אחרי שחרור חלק מאוקראינה המערבית על־ידי הצבא האדום, התנדב שנית לצבא. הוא אץ לקרב עם אויבי ארצו, אך חפצו לא הצליח בידו להילחם זמן רב, וביולי 1944 מת מות גיבורים בשדה הקרב.

בת יחידה היתה להם בשם גברינִיא, כבת 13 היתה בזמן שהסתתרנו בביתם. היתה נערה פקחית ושקטה וירשה מהוריה את מדותיהם הטובות. בחודש מאי 1944 חלתה קשה בדלקת המוח ומתה.

בריגידא אשת קאפאר, היא כעת היחידה, ששרדה מכל המשפחה. היא מתגוררת כיום ביחד עם שתי אחיותיה גברניא ויאנקה בבית הוריה אשר בכפר פולני (שטח גרמני לשעבר) וכתובתה היא: כפר מאלי גראדיעץ — נידערפעלדען, פאוויאט גלאנאוו, דואר קוטלאו.

בריגידא נתונה כעת במצב חומרי קשה. לאחיותיה גברִיניא ויאנקה קרה גם־כן מקרה אסון. בהגיע המשפחה לפולין והתישבה בכפר, עלו הנערות, בעת עבודת קציר בשדה, על מוקש שנשאר מהגרמנים הנסוגים. המוקש התפוצץ וקרע לשתיהן את רגליהן הימניות. לבריגידא אין כל אמצעים, כדי להתקין לאחיותיה רגליים מלאכותיות, והיא מרת נפש על גורלה המר.

בריגידא בעצמה היא בעלת נפש עדינה מאד. נולדה וגדלה בכפר אוקראיני להורים עניים, והיתה לה האפשרות לסיים רק שלוש כתות של בית־ספר עממי. אך לעומת זאת היא בעלת שאר־רוח מלידה, מצטיינת באהבת הבריות ומוכנה להושיט עזרתה לכל דורש, בלי הבדל דת ולאום. ראוי לציין, שיחד עם זאת היא אוהבת מאד את עמה ואת מולדתה כיאות לבת פולין נאמנה, אך רחוקה משוביניזם.

בעת הכיבוש רווי־הדמים, בזמנים הקשים ביותר ליהודים, בזמן שכולם קמו עלינו לכלותנו, הקריבו עצמם בריגידא ובעלה להצילנו. אין בכך משום הגזמה כלל, אם אני משתמש בביטוי „הקרבה". להבין דבר זה לאשורו ולהשיג את מלוא משמעותו יכול רק אדם שחי בתקופת הכיבוש. הסכנה של עונש מוות

ריחפה על ראשיהם של משפחת קאפאר לא פחות מאשר על היהודים, שהסתתרו בביתם. והם ידעו אמת זאת אל נכון.

נזכרת אני בעובדה אחת, שהיא כל־כך אופיינית לבריגידא. — הגרמנים באו לכפר לחפש פרטיזנים סובייטיים. הם בדקו בתים רבים, ולא היה כל בטחון שיפסחו על ביתנו. אך בריגידא התנהגה ברוח שקטה יותר ממנו ואמרה: „מילא אם ימצאו אתכם, ניהרג כולנו יחד, הרי אין אדם חי לעולם, חבל לי רק על גברינִיא".

היו לה קשרים עם יהודים רבים, שהסתתרו בכפרי הסביבה. בסופות שלג, בכפור ובקור היתה רותמת את סוסה ונוסעת ליהודים האלה, כדי להביא להם מעט אוכל, ובעיקר כדי לעודדם ולהפיח בהם את התקוה, שהישועה קרובה לבוא. היתה לה השפעה גדולה על האיכרים שהחזיקו יהודים בביתם. היו מקרים, שהאיכר עיף מפחד תמיד וסירב להמשיך בהחזקתם, אך בריגידא הוכיחה להם בראיות חותכות, כי הסוף קרוב. למאמינים היתה מסבירה, כי הצלת נפש נחשבת למצווה גדולה לפני האלהים.

בריגידא ותיאופיל קאפאר עשו מה שעשו אך ורק לשם מטרה אחת — להציל אנשים ממוות, שום חישובים אחרים לא היו להם. אכן משפחת קאפאר היא תופעה נדירה בימינו, ואלמלי היו יותר משפחות כאלה, היה בלי ספק אחוז היהודים הניצולים רב יותר.

יזכור

פ נ
האָשטש
אלף וחמש-עשרה
נפשות קדושות
אשר נספו
בימים:
ד' בסיון תש"ב
י"ד בתשרי תש"ג
כ"א בחשון תש"ג
.ת.נ.צ.ב.ה

ציור שער „יזכור״ : א. ירון
ביצוע גראפי : מ. טובי

פרק ח׳

יזכור

א. זכרון לקדושים

בחורשת סימונוב — ב.צ. אילון / רשימת קדושי האשטש /
רשימת הקדושים מהישובים הסמוכים.

ב. ציון לנעדרים

אלה אזכרה: א. אבי — ר׳ נחום; ב. ר׳ צבי־הירש הלר;
ג. ר׳ מרדכי החזן; ד. רבי — ר׳ גרשון — א.ח. הלר / ר׳ ישראל
רויזמן — ש. זלצהנדלר / אבי — ר׳ מאיר — ש. טנבצ׳ניק /
ר׳ יצחק סמולה — י. סמולה / ר׳ חיים ויסמן — א. איזקסון /
אָשר שטיל — ב.צ. אילון / המוכתארים שלנו — א. ירון /
פרץ גולדשטין — ב. בן־ברוך / בערל גוטניק — ב. בן־ברוך /
א. סמולה — א. גולומבקה / אהרן בוך — א. קרנצברג /
מלך זלצהנדלר — א. קרנצברג / דב אפטר — לפי חוברת הקדשה.

בן־ציון ח. אילון

בחורשת סימונוב

ליום הזכרון

סוד שיח חרישי עובר מאמיר לאמיר ולעומתו עונה קול יבבה דקה, ההולך וחזק משעה לשעה, עד שקול ענות גבורה ואימה אוחז בחורשה כולה ומפיח בה רוח סערה...

בשתיקת אלם, כאבלים ונזופים, עומדים להם עצי הלבנה כל ימות השנה. מאז נדמה האנחה האחרונה, שנשלחה על־ידי תינוקת מעונה מבור־הקבר למרום, לא קמה בהם עוד רוח להניע את ענפיהם ולדובב את צמרותיהם; צפור לא צייצה בטוסה ודבורה לא זמזמה על דבשה. בפרוש המוות את כנפיו השחורות על באי

בור־הקבר, שוב לא זז משם עד שהתפשט על החורשה כולה בה איווה מושב לו, עד שיכופר הדם הנקי, הצועק מן האדמה של חורשת סימונוב...

אך מה יום מיומיים? מה השאון וההמולה, העוברים היום בחורשה שלא כתמול שלשום? ההפרו העצים נדרם והיללו את נזר שתיקתם, או אולי זעקות המוות של שוכני־היער הנרצחים בקעו להן דרך בסערה ועד לכסא הכבוד הגיעו ולא זזו משם עד שקיבלו הבטחת נקם ושילם על הדם השפוך על־ידי חיתו אדם ונחמה ותיקון לקרבנות, שנפלו על קידוש השם והעם?!..

אכן, מעשי חמס לרוב נעשו בצלה הרענן של חורשת סימונוב על־ידי מרצחים אכזריים וחסרי צלם, צווים אלוקיים עליונים וחובות אנושיות קדושות נרמסו ברגל גסה וחוללו לעיני העולם כולו, — אך לא איש עץ ויכזב, גם יום נקם ושילם טרם יהיה בארץ, אם כי זה מכבר הגיעה שעתו. —

יום הזכרון לחללי הקהילה, בו נתכנסים ניצולי קהילת האַשטש לשם התיחדות עם זכר קדושיהם היקרים. ביום זה, בו יתאספו שרידי המשפחות על אדמת ישראל הקדושה לאסיפת זכרון, יקיצו שוכני בור הקבר משנת המוות הארוכה, ואף העצים מלוויהם, מספידיהם וגומלי חסדם האחרון יפסיקו את דומית־המוות של החורשה, כדי לשתף עצמם בהילולתם, ויהי הדבר לחוק. —

מדי שנה בשנה, בבוא המועד הקבוע, רבה התכונה בחורשה. מבעוד בוקר עולות נשמות הקדושים מבור־קברן, נשמה נשמה וידה על פצעה ועל חבורתה, בה תיזכרנה לטובה, לעילוי ולתיקון. ומדי היזכר שמה של אחת מהן, מיד היא מתרוממת אל־על ובמעוף אחד אל אולם האסיפה תגיע, שם תקשיב בקורת־רוח לדברי האזכרה. כל מלת שבח לפועלה בעמק־הבכא בעוד בחיים חייתה, תעלה ארוכה ומרפא לפצעה, וכל הבעת צער וכל דמעה תבואנה כמזור ונוהם לכאבה. אחת־אחת וקבוצות־קבוצות, מדי היזכר שמן, תתרוממנה הנשמות מעל בור־קברן ואל אולם האזכרה ביעף תגענה, שם רואות ואינן נראות תרחפנה ותמלאנה את חללו. ובכבות האורות וקול ה„קדיש״ בציבור על האלמון ועל היתום ההמוני ינשא באולם, יטושטשו התחומין ויתערבו אנחותיהם ודמעותיהם של החיים עם משב אבריהן של נשמות הקדושים ויתמזגו להתיחדות שלימה, לעליה ולתיקון...

בתרועות גיל אינסופי חוזרות ביעף נשמות הקדושים מטיסת ההילולה אל חורשת־סימונוב „מועלות ומתוקנות״, מוכנות לחזור אל בור־קברן, שם תנוחינה בשלום ובצידוק הדין על משכבן.

אך אין נפש חיה יכולה להשיג את עוצמת הכאב שלא מהעולם הזה של אלו הנשמות, שנשארו יושבות עד בוש על שפת בורן, ושמן נשכח מלב החיים.

מבוישות ודוויות חוזרות הן אחר חצות־הלילה ביבבה חרישית אל קברן בתקוה לשנה הבאה. ועצי החורשה, עדיהם שומרי שלומם כל ימות השנה, משתפים עצמם באושרן של ה„מתוקנות" ומביעים את שמחתם בלחש־רחש צמרותיהם, אך גונחים גניחות עמוקות מחדרי גזעם לצערן של הנשכחות...

וסוד שיח חרישי עובר מאמיר לאמיר ולעומתו עונה קול יבבה דקה כל אותו הלילה, וקול ענות גבורה ואימה, שאחז בחורשה כולה והפיח בה רוח סערה, הולך וחלש, הולך ופוחת עד תומו...

ולמחרתו חוזרת דומית־המוות לשלוט בחורשת־סימונוב עד בוא יום־השנה הבאה ועד בוא היום הגדול של נקם ושילם...

מורנו ורבנו הרב הגאון רבינוביץ צבי־יהודה־אריה, אשתו שפרה ובניהם יוחנן, יוסף

אוצ׳ניק ישראל־דוד, אשתו באבל, בניהם: יוסף, חיסל
אוצ׳ניק ברינה ושני ילדיה
אוצ׳ניק רחל וילדה
אוצ׳ניק משה, אשתו שרה
אזרסקא סאָכל ובתה חסיה
איגר חיה׳קה ובתה פסיה
איגר יצחק, אשתו רייזל, שני ילדיהם
אלייסקר אהרן, אשתו
אלייסקר יהושע, אשתו יהודית
אלייסקר יוסף, אשתו, אחותו
אנג׳ה... (פרטים לא ידועים)
אפטר פנחס, אשתו ברײנדל
אפשטיין אייזיק
אפשטיין גרשון
אקרמן דב, אשתו טובה
בבצ׳וק אהרן, אשתו רחל, בנותיהם: לאה, מלכה
בדחן פיבל, אשתו ושלושת ילדיהם
בדני מאיר־הירש, אשתו חנה סטרץ, בנותיהם: חיה, זהבה (זלאטא)
בוך זהבה (זלאטא)
בוך חנה
בוך מרדכי, אשתו פיגה שוועץ, ילדיהם: בנימין, דוד
בוכבינדר זינאַ
ביידל פיגה, בנותיה: טובה (גיטל) פנינה (פערל), לאה
ביידן יצחק, אשתו חנה, ילדיהם: סימא, אברהם
ביידן...׳ אשתו... (הוריו של יצחק)
ביידן... (אחותו של יצחק) ובתה
בידרס יעקב, אשתו, ארבעה ילדיהם
בידרס מוניא, אשתו חיה׳קה, שני ילדיהם
בינבוים קופל (מקיראזוואן), אמו
בלכמן יצחק, אשתו חיה׳קה צירליוק, ילדיהם: חוה, בת־שבע, אברהם

בס ראובן (זינא), אשתו ובנם
ברג מנשה, אשתו מלכה־פרומה, ילדיהם: פריידל, משה, יוסף, לייבוש, מיכה
ברז ישראל, אשתו רבקה מירמלשטין, בתם
ברליאנט מרים (מאריאסיא), ילדיה: טובה, יוסף, ישעיהו, חנינא (ניוניא)
ברליאנט צביה, בנה דב, עוד בן
ברליאנט משה, אשתו, ילדם
ברנשטיין־קלינדורף רייזל (מהכפר מאטייוקא) בניה: יעקב, יומטוב
ברק יוסף, אשתו, ילדיהם: יוחנן, יוסף, הניה, עוד בת
גוז יעקב, אשתו מייטא בוך, בניהם: בנימין, דוד
גוטניק דב
גולד יואל (מקורייץ), אשתו ושני ילדיהם
גולדברג... (פרטים לא ידועים)
גולדפלד פסיה, ילדיה: שושנה, עוד בן
גולדפרב משה, אשתו חיה, בנם: דוד
גולדשטיין חיה, בתה: ברכה
גולדשטיין פרץ, אשתו הנה־רחל, בנותיהם: שחורה (צ׳רנה), בתיה
גולוד יעקב, אשתו מיכלה קלימן, בנם: ראובן
גולוד נפתלי, אשתו גונציא צירליוק בנותיהם: ריקל, חיה, בנם נתן
ג׳רלניק פרידל, אשתו לאה שוועץ
גיטרמן דב־בעריש אשתו רחל
גיטרמן אברהם, אשתו זלדה, שני ילדיהם
גייכמן חסיה
גילמן יוסף, אשתו ינטה זילברברג, ילדיהם: עקיבא, עוד בת, בן
גילמן ישראל, אשתו פסיה זיבמן, ילדיהם: מאיר, מלכה
גילפיקס אברהם, אשתו נחמה ילדיהם: משה, עוד שתי בנות
גכשטין שמעון, אשתו דבורה רוזנברג, ילדם
גלמן בנימין, אשתו חסיה שפק, בתם: רחל
גלמן יעקב, אשתו חיה גאַרץ, ילדיהם: יצחק, יפה (שיינדל)
גלמן מרדכי (מוטיל), אשתו לאה שקליוער, ילדיהם: יצחק, יפה (שיינדל)

גלפרסון יחזקאל, אשתו גיטל, אם

גליצקי שרה־דבורה, בנותיה: רבקה, צפורה (ציפה)

גליצקי בן־ציון, אשתו פיגה, בנם יצחק־ליב (נרצחו באוסטראה)

גליצקי זאב (וואלקא), אשתו פיגה, בנותיהם: יפה (שיניה) טובה (גיטל)

ג'ניה... (פרטים לא ידועים)

גפנבוים מלך, אשתו שרה ויסברג, ילדיהם: מנדל, אהובה, בצלאל, הסיה

גרבר שלמה

גרגל עיינה, ילדיה: יוסף, משה

גרגל פסח, אשתו צפורה קצב, ילדיהם: יעקב, עוד בת

גרגל בנימין, אשתו

גגרל תימה, בעלה יעקב

גרגל בריינה (אשתו של יצחק החייט)

גרגל יהודית

גריל אהרן, אשתו בת־שבע

גריל איזיק, אשתו, בן ישראל, בת חנה

גריל איכר, אשתו יאכאַ, ילדיהם: דב, בת־שבע, בנציון, דוד, גיטל, נחמה, מירל

גרינברג מרדכי, בנותיו: בלימה, חסיה (האַצל) נסיה

גרינברג רחל, בעלה חייב, בתם: הניה

גרמן אסתר

גרמן חיים־מנדל, אשתו

גרץ אהרן־לייב, אשתו עטל

גרץ יינה, אשתו פראַדל בנותיהם: מרים, דבוסיה

דודלזק זלאטא, בנותיה: גולדה, חניה

דירפמן דבורה, בתה: שרה, עוד בת אחת

דרטיוא זאב, אשתו בתיה־ברכה, בנותיהם: חיה, איטה, הודיל, דינה

הוכבליט פנחס, אשתו צפורה גולדפדר, בנותיהם: אלקה, שרה

הול חיה, בתה: רבקה

הול מנדל, אשתו ברכה

הול אברהם, אשתו

הול מאיר־צבי, אשתו חניה, בנותיהם: הניה, צפורה

היל מתתיהו, אשתו שיינדל ובתם טסיה

הוניקמן שמאי, אשתו אסתר

היניקמן מנדל, אשתו חיה, בתם: מרים, עוד בן

הירביק דב (באַראַ), אשתו שושנה שני ילדיהם

הימלפרב שלמה (התפר), אשתו, בתם פוליא עוד בן

הלר שיינדל

הלר יוסף, אשתו מוניה. בנותיהם: פרידה, טובה

וכר שלמה, אשתו, בת

ויסברג הרשל, אשתו דבורה, ילדיהם: שבע, משה־בר

ויסברג רייזל (מהארבאקאוו)

ויסמן חיים

ולדמן ירחמיאל, אשתו שרה, בנם יהושע

ילדמן עזריאל, אשתו פיגה, בנם יעקב

ולדמן פנחס, אשתו בלומה, ילדיהם: רחל, יוכבד, יונה

וולדורסקי יאשאַ, אשתו פרומה זבודניק, ילדם

יסרמן מרדכי, אשתו שרה קצ'קו ילדיהם: פרל, לייב

וורסטט שלמה־בר

יירסטט בן־ציין, אשתו, שלשת ילדיהם

יורסטט מיכלה

זבודניק יוסף, אשתו דינה'קה

זבודניק איטה־רחל

זבודניק ברל

זבודניק יחזקאל

זבודניק ישעיה

זבודניק לייב

ז'ולקובסקי גנגדל, ילדיה: טייבל, אברהם בן של טייבל: ברוך

זיבמן משה, אשתו לאה

זיבמן אברהם, אשתו זיסל שטרנשוס, ילדיהם: היים, שושנה

זילברברג דוד, אשתו אטל, ילדיהם: חוני־הירש, מלכה (מאליא)

זינגר (רופא שניים) אשתו זלטה בתם פרל

זלצהנדלר אליהו (אליק) אשתו ברײַנדל, יל־
דיהם: לאה, יעקב
זלצהנדלר חיים־יהודה (בוזיה), אשתו מלכה,
בתם מרים
זלצהנדלר ינטה
זלצהנדלר ברכה
זלצמן זלמן, אשתו רבקה סמיק, בנם ניסן
זלצמן ז ז, אשתו, ילד, שתי אחיותיו
זלצפרב נחום, ליובה, בתו, בן, אם
זמל משה (ממיז׳יריץ׳), אשתו גיטל פורגל
בנם ישעיה, עוד בת
זמל רבקה, בתה באַבל, ילד של באבל
זעװ געציע, אשתו אסתר שנפר, בתם טובה
טײבל)
זפרן חיים
זפרן מלכה (מאליא)
זקצר נחמה (אלמנת השו״ב יוסיל) בניה:
ישראליק (השוחט), יוכבד
זקצר חנה, בעלה אשר ובנם
חייט דוד, אשתו ברכה, בתם דבורה, בנם
יום־טוב (מהכפר בוכאראוו)
טבצ׳ניק מאיר, אשתו דבורה
טבצ׳ניק יוסף, אשתו אטי מילינסקי שני
ילדיהם
טבקרקא אײזיק, אשתו אטיל פלון, בנם
טיבר באַבל, בנה משה־אהרן
טיבר חיים
טיבר ברל
טיכשר דוד (מהכפר (צ׳ודניצא), אשתו רחל
(רוחציע)
טיכשר רבקה, בעלה, שני ילדיהם
טריברמן משה, אשתו לאה׳קה פינקלשטיין,
בתם
יגודה יצחק, אשתו דבורה, בנם לײבוש
יגודה מ. מנדל, בניו: ישעיה, יעקב
יגודה בנימין, אשתו
יוקליס יצחק, אשתו, בתם, בנם מיכאל
יוקליס גדליה, אשתו ברכה דודלזק, ילדם
יושטין זינאַ, אשתו פרל פלון, בנם
כ״ץ איטה
כ״ץ סוסיה, בנותיה: טובה, פיגה
כ״ץ בלה, בעלה יחזקאל, בנם
כ״ץ מניה, בעלה
כ״ץ מרדכי, בניו: רחל, שרה, בלה, זלמן,
חסיה
כ״ץ יעקב, אשתו מניה, ילדיהם: רחל, זלדה,
עוד בן
כ״ץ אהרן, אשתו רחל גורלניק, בתם תהילה
(סלאװא), עוד בן
כ״ץ יומטוב (יאָנטל), אשתו, בתם
כ״ץ פופא (פיפע), אשתו ינטה קצ׳קו, יל־
דיהם: יוסף, צפורה
כ״ץ שלמה׳קה, אשתו, בתם צפורה
כ״ץ חנוך
כ״ץ אברהם־הירש
(שני בניו של משה׳קה כ״ץ הנמצא
בבראזיל)
כ״ץ פתחיה, אשתו רבקה קצב, ילדיהם (נספו
ברובנה)
למדן דוניה, בתם בלה
למדן אפרים (פרויקע), אשתו חסיה
לנג (חייט) אשתו, בניהם: מ:טל, מנשה, עוד
שלש בנות
מוסמן דב, אשתו מלכה גולדשטיין, בנם
אברהם
מוצ׳ניק מרדכי (זינא), אשתו איטה גליצקי,
ילדיהם: חינקה, דוד ליבה, נח
מוצ׳ניק גצל, אשתו הודל, ילדיהם: מלכה,
הינדה, מרדכי, משה, חיים
מליס דוד, אשתו בתיה, ילדיהם: בת־שבע,
אפרים, יום־טוב, ר:זקה
מליס שרה
מליס רחל
מיליונצ׳יק יעקב, אשתו, ילדם
מילינסקי זײװל, אשתו דינה, ילדיהם: לאה,
מרדכי, ליובה, ליוסיה
מיליונצ׳יק זוסיה, אשתו, שני ילדיהם
מירמלשטיין ברינדל
מירמלשטיין יהושע, אשתו ריסיה, בתם
מירמלשטיין אהרן, אשתו אנושקה, שני יל־
דיהם
מירמלשטיין שושנה, בעלה חיים, בנם

מירמלשטיין שרה
מירמלשטיין יצחק, אשת: אסתר, בתם הגיה
מירמלשטיין לייבוש, אשתו רבקה, ילדיהם:
פסיה, חיה־ינטה, חנה, משה׳קה, צפורה׳לי
מירמלשטיין יום־טוב (יונסל), אשתו, שני יל־
דיהם
מירמלשטיין מיכאל, אשתו אסתר שפק, יל־
דיהם: יעקב, חיה־שרה, צביה, גולדה
מירמלשטיין דוד, אשתו זיסל, בנם משה
נוביק חיים, אשתו של רבקה, שקליבר, שני
ילדיהם
נחמיה (גיסו של ישראל־דוד א:צ׳ניק), אשתו
ניסנהולץ מאיר, אשתו
ניסנהולץ שלום (שוליע), אשתו, שני ילדיהם
ניסנהולץ שלמה, אשתו, ילדם
סגל בלומה
סגל שושנה, בתה דונקה, עוד בן
סופר חיים, אשת: דינה קצב, ארבע בנותיהם
סמולה חיים, אשתו שרה־אלקה כ״ץ, ילדיהם:
יצחק, ברוך, יוסף
סמולה גדליה, אשתו נחמה (חומה) גולדפדר,
בנם אלקנה (קוניה)
סמולה משה, אשתו חיה זק, בנם אהרן
(אדיק)
סמולה פסח, אשתו אלסה גרץ, בניהם: ישעיה,
יצחק
סמולה יוסף, אשתו לאה׳קה זילברברג
סמולה אברהם, אשתו חיה׳קה סודוביצ׳ר,
בתם ברכה
סמיק יעקב, אשתו אסתר, ילדיהם: דבורה,
ניסן, משה
פוטש מעמע
פוטש צבי, אשתו טובה
פוטש דוניה
פורגל (האם) בנותיה: פרלה, חנה
פידל יצחק, אשת: אסתר־רייזל וסרטס, בנם
יוסף, עוד שני ילדים
פיוואָן רייזל
פיוואָן יעקב, אשתו גולדה בס, בתם חיה,
עוד בן
פיוואָן אריה (לייבל), אשתו מרים בס, שני
ילדיהם

פיוואָן שלמה, אשתו, שני ילדיהם
פינגרהוט אריה־לייבל, אשתו, שינציה
פינגרהוט פרידל, אשתו חיה׳קה קצ׳קו
פינגרהוט יצחק (בן לייבל) אשתו גנסיה,
בנם אברהם
פינגרהוט מרדכי (בן לייבל), אשת: איטה זמל
פינגרהוט יצחק, אשתו חיה׳קה
פינגרהוט רבקה,בתה חנה
פינקלשטיין חיה׳קה, בנותיה: בלה, מלכה
פינקלשטיין יהודה (יידל), אשתו חיה׳קה
רויזמן
פינקלשטיין ליבה, בעלה, ילדם
פינקלשטיין יוסף, אשתו, ילדיהם: אירא, אדי,
צילה
פינקלשטיין ישעיהו, אשתו רחל, ילדיהם:
צילה, ברוך
פינקלשטיין פסח, אשת:, ילדם
פינקלשטיין קייפא (עקיבא? יעקב?)
פינקלשטיין פסח־זאב (מוניא), אשתו אסתר,
בתם חנה (מהכפר זאוויזוב)
פינקלשטיין משה, אשתו הינדה טבצ׳ניק,
שני ילדיהם
פיקסמן דב, אשתו, שני ילדיהם
פלדנקרייז חיים, אשתו סוסל בס
פלדנקרייז אליעזר, אשתו רבקה יוקליס, בתם
פסיה, עוד בת
פלון מאיר, אשתו בת־שבע
פלון גדליה, אשתו, בתם חיה־שרה, יהודית
ועוד שני ילדים
פלון אהרן, אשתו בתיה, בנם מרדכי, עוד בת
פלון משה, אשתו
פלון פרידה
פלון פיגה (מרקליכה)
פלון נחום, אשתו, בתם
פלון שלמה׳קה, אשתו, בנם
פלון שלום, אשתו פרומה, ילדיהם: שרה,
ברכה, יעקב
פלון שושנה, בעלה, ילד
פרידמן משה (משה מלכה׳ס)
פרידמן שלמה, אשתו שרה־בילה
פריינק משה, אשתו ליבה
פריינק יעקב, אשתו חנה, שני ילדיהם

פרלצוויג חיה
פרס יוסף, אשתו שרה, בניהם: מנדל, דוד
פרס־לדרמן סאָסל
צירלויק מלכּה, בתה בלה
צנטר עזריאל, אשתו דינה, שני ילדיהם
קוכמן חינקה, בעלה חיים, בנם
קופרשטיין קופל, אשתו, בנם
קילמכר חנה־טובה, בנה יעקב
קלינדורף דוד (מהכפר מאטייווקא)
קמנשיין איטה, בעלה
קמנשיין חסיה
קפלן מאיר, אשתו בת־שבע קמנשיין, בתם הניה
קצב מאיר, אשתו רחל שקיאר, בנותיהם: שושנה, בתיה
קצב פנחס, אשתו רחל, בנותיהם: רייזל, גיטל׳ה
קצ׳קו בן־ציון, אשתו חנה דודלזק, ילדיהם: אשר, גילדה, אליק
קצ׳קו ישראל, אשתו, בנם שמואל
קצ׳קו קופל, אשתו הניה, ילדיהם: זלמן, יונה, זכריה
קריצ׳מר הינדה, בתה לאה
קריצ׳מר יהודה, ילדיו: יצחק, רוזה
קריצ׳מר משה, אשתו הודל גיסנהולץ, בנותיהם: דינה, לאה
קרנצברג־שבץ מינדל
קרנצברג מנשה, אשתו שרה, בנם שמיאל
קרפ יואל, בנותיו: גולדה, חוה, בנה של גולדה
קרפ ישראל
קרפ אהרן, אשתו, שני ילדיהם
קרפ יונה, אשתו, בנם דב, בתם
קשפיצקי בן־ציון, אשתו פרל, בתם רחל, עוד בן
קשתן ישראל־אלי, אשתו לאה׳קה, בנם משה, עוד שלשה ילדים
קשתן פיגה
קשתן אהרן, אשתו, בן, בת
קשתן זינא, אשתו, בת חיה, עוד שתי בנות
ראבר בצלאל (צאַלי), אשתו בתיה, ילדיהם: יעקב, לאה, צביה

רבינוביץ דוד, בנו אשר (מהכפר קוראזוזאן)
רוזנבליט חיסיה
רוזנברג ישעיה־לייב, אשתו גולדה
רויזמן אליהו, אשתו גולדה, ילדיהם: צביה, ישעיהו, אשר, יאל
רויזמן יואל, אשתו פיגה־לאה
רויזמן אברהם, אשתו מניה
רויזמן מתתיהו, אשתו, שני ילדיהם
רויזמן פרידה
רויזמן ישראל (בן מתתיהו), אשתו מלכה, בנותיהם: גיטל, גולדה
רייזמן ישראל (בן משה־בר)
רויזמן צבי (הרשקה), אשתו שפרה
רייזמן יוסף, אשתו חיה, בנם יעקב, עוד בן
רייזמן אהרן (ברטשיק), אשתו גילדה, בתם
רייטנברג מלכה (אלמנת השוחט ר׳ הרשל׳, בנותיה: שרה, ברכה
רייטנברג שמואל, אשתו, שלושת ילדיהם
רונין דוד, אשתו, בנם ישעיהו
רזניק ישעיהו, אשתו
רס אברהם, אשתו לאה׳קה זילברברג, בתם נחה, עוד בת
רשצ׳יק חיים, אשתו חסיה גרמן, שני ילדיהם
שבץ זאב, אשתו פיגה, בניהם: גרשון, רייזל, סימה, אברהם
שבץ סוניא (יאניבא)
שבץ זיסל, בנותיה: ריבה, ברכה
שבץ יששכר, אשתו דוניה פינקלשטיין, בנותיהם: שרה, צינה
שבץ עקיבא, אשתו גולדה, ילדיהם: בת־
שבץ ישראל, אשתו ברכה, ילדיהם: אשר, חיים, לייב
שבץ־קרנצברג מינדל
שוורץ מנדל, אשתו רבקה
שטרן בלה
שטרן מוניה
שטרנברג שלמה, אשתו רעכל שבץ, ילדיהם: פסיה, חנינא
שטרנשיס אלקה
שנידרמן רייזיא, בנותיה: בוזיה, מלכה, בבציה

שנפר יוסף, אשתו רחל־לאה

שנפר לייב׳צ׳יק, אשתו רבקה טבצ׳ניק, בנם אָשר, עוד בת

שפירא חיים, (מורה בבי״ס „תרבות״), אשתו, בנם

שפק מאיר, אשתו זיסל

שפק בן־ציון, אשתו לאה מירמלשטיין, ילדי־הם: חנינא, גיטל, דבורה

שפק משה, אשתו דוניה פרס, בנם

שפרבר חנה־הינדה בתה נחומה ובעלה

שקליאר מינציה, בנותיה: בלומה, בתיה

שקליבר פיגה

שקליבר שכנא, אשתו לאה׳קה אולייסקר, ילדיהם: הניה, גיטל, זיאמא

שקליבר בנימין, אשתו חיה־רחל, ילדיהם: חיים, גיטל

שקליבר שלמה, אשתו לאה, בניהם: צבי, רפאל

שקליבר שמואל, אשתו מיכליה, בנם משה

רשימת הקדושים מהישובים הסמוכים שנספו בהאשטש או במקומות מגוריהם

בוטשאניצא

זפרן יוסף

זפרן בייקא

דוליבי

קוטיק ברוך

קוטיק פיגה

קוטיק ליבל

קוטיק נחום

קוטיק ישראל

קוטיק ברכה

זשאוורא

מילינסקי ראובן

מילינסקי חיה׳קה, בעלה יעקב, שני ילדיהם

מילינסקי גולדה, בעלה משה, שני ילדיהם

מילינסקי מרדכי, אשתו, שני ילדיהם

מילינסקי זלטה, בעלה משה, שני ילדיהם

מילינסקי דובה, בעלה מיכאל

קניגסמן יעקב, אשתו חוה, ילדיהם: רוזה, מאיר

טובאכא

ליס זאב, אשתו פיגה

ליס יעקב

ליס חיים, אשתו חנה

טעסאוו

דורפמן רייזל בת זליג

דורפמן צבי, אשתו ליבה, נכדתם חיה׳קה

דורפמן רייזל בת גדליה

דורפמן נחמקה

דורפמן אשר

דורפמן משה

דורפמן שפרינציה

דורפמן שמואל

דורפמן דינה, בעלה בוזיא, שתי בנותיהם

דורפמן זלטה, ילדיה: אריה, באבל

דורפמן זליג, אשתו סוסל, בניהם: פנחס, הרצל

דורפמן פיגה, בעלה אליעזר, בתם צביה

רוטשטיין זיסל, ילדיה: דבורה, יוסף, פיגה, סוניה

שייגיס צבי, אשתו רבקה דורפמן, בתם

מושטשאניצא

מילינסקי דינה, בעלה בן־ציון

מילינסקי זליג, אשתו חנה

שנידר מרדכי, אשתו רחל מילינסקי, שני ילדיהם

מיליטין

זבודניק הנוך־הירש, אשתו דבורה זינגפיין, שני ילדיהם
זינגפיין דבוסיה
זינגפיין זליג, אשתו אטל, שלשת ילדיהם
זינגפיין צבי, אשתו בלה קמנשיין
זינגפיין טוניה, בעלה, ילדיהם
זינגפיין שרה

פאשוקי

שפיגלמן אברהם
שפיגלמן שיינדל
שפיגלמן אוניע
שפיגלמן מניה
שפיגלמן מלכה
שפיגלמן דובה
שפיגלמן קוקה

רוסיוווליא

גנדלמן משה, אשתו יהודית, בניהם: ישראל, דוד, אליעזר, חיית, רבקה, עסל
וינשטין רייזל
ויסברג יודל
ויסברג אהרן
ויסברג חוה
ויסברג הניה
ויסברג חנה׳ציא
כ״ץ אהרן־יונה, בנו הירשל
פיוון ליבה
פיוון רחל
פיוון עטל
פיוון אהרן
פיוון יעקב
קורנין יוסף, אשתו פרדל, בתם רבקה
שטולמן לאה, בתה חנה

ת. נ. צ. ב. ה.

אלתר ח. הלר, ניו־יורק

אלה אזכרה...

א. אבי — ר׳ נחום

חריפותו היתה בינונית, התמדתו פנומנלית! הוא היה באמת עוסק בתורה יומם ולילה. זכורני, בחורף, כמעט בכל יום לפני האשמורה השלישית היה מעורר אותי — ואני אז בן שתים עשרה — מלמדני כשעה וחצי. אני שב אל משכבי והוא נשאר שקוע בסוגיה.

ה„חק לישראל", ה„עין יעקב" והגמרא לא משו מעל שלחנו לא בבית ולא בחנותו. כחמש שנים רצופות היה שוקד על „יורה דעה", „לבושי שרד", „חשן משפט" וכו׳. פתאום נסע לרגל מסחרו והשתהה יותר משני שבועות. כששב נודע לנו, שעמד לבחינה בפני ר׳ וועלוועלע מקרמניץ וקיבל ממנו סמיכה: — „...לכל מאן דבעי למידע... ויור יורה, ידין ידין, וכו׳". ר׳ נחום הקריב כוחו וחילו לתורה והיה מכבד תלמידי חכמים. „המשולחים" של כל הישיבות שבאו להאשטש להטיף ולבקש תמיכה לישיבה, ההארחו בביתו והוא מספק אש"ל, חינם כמובן.

ב. ר׳ צבי (הירש) הלר

הירש׳ל נולד בהאָשטש לפני מאה ועשרים שנה בערך (1837?) וכבן תשעים וחמש היה במותו. ימים אחדים לפני פטירתו השתעל ונשם בכבדות. אשר שטי׳ל, במכתבו לאברהם מאזר סיפר, כי ר׳ צבי הסב פניו אליו ואמר:

— „חבל... חבל... הצטננתי... אם אקום מחוליי אמכור את כל נכסי ואעלה לארץ... לי — אדמת קודש... לפנחס בני — עבודה, עבודת קודש.

*

בהיות בן תשע ועשר הצטיין היו׳ש׳ל בחריפותו ובכשרונותיו הפנומנליים. בגיל זה היה לומד דף גמרא בפני עצמו והוגה ב...שמונה פרקים להרמב"ם! —

בימים ההם כמעט כל מלמדי האָשטש היו מלמדי דרדקי. אביו של הידש׳ל שלח אותו ואחריו את בנו נחום לרובנה ללמוד גמרא. בהאָשטש למדו עברית ותנ"ך יותר מתלמוד, חזון לא נפרץ, בעיירות וואָהלין בעבר הרחוק. בכלל, טרם בא רבי אהרן סנדלזון ממז׳יריטש להאָשטש, בחורים אחדים למדו גמרא בבית־המדרש מפי מתנדבים כמו ר׳ נחום הלר, ר׳ מרדכי החזן ודומיהם. בהיותי בן עשר הביא אבי מלמד־גמרא מקובנה...

רז כמוס הוא אצלי... גם מלמדי הגמרא ברובנה לא היו עוקרי הרים... ולפיכך גם ר׳ צבי (הירש) וגם ר׳ נחום שבו להאָשטש ללמוד בבית־המדרש...

ר׳ הירש היה נוסע לרגל מסחרו בהאָשטש לרובנה ומשם חוזר להאָשטש, עד שהחליט להשתקע ברובנה ולבנות ביתו שם. בימים ההם היה הנסיך ליובומירסקי שולט ברובנה וסביבתה. הוא הציק ליהודים שחכרו ממנו נכסי־דלא־נידי והיה מעמים עליהם מס קטלני. ר׳ צבי, שהיה גם פרקליט (לא רשמי), הציע לפני הקהל, שלא ילכו בדרך השתדלנות, „פראשיפאנית״ *)... שגם ברוסיה יש דין ודין! אך אנשי רובנה מאנו לשמוע בקולו.

חלפו שנתיים. ר׳ צבי הלר התלבט ונלחם עם השליט הגדול ליובומירסקי שהיה אחד המועמדים לכתר של מלכות פולין (בימי המרד). פעם נסע ר׳ צבי לפטרסבורג ושהה שם שבועות אחדים. בשובו, הביא אגרת המלכות בחותמת מיניסטריון החקלאות ובה נאמר:

— „רובנה אינה בתחום פולניה ואסור לנסיך ליובומירסקי להטיל מס על חכלאות ובתים למעלה מן המכסה הרשמית הקבועה והנהוגה באוקראינה וכו׳...״

ליהודים ששון ושמחה! צבי הלר היה המנצח. חיש יצאו לו מוניטין כבעל־עצה ותושיה. מכאן ואילך היו באים ברגל וברכב מכל תפוצות ווהאָלין להתיעץ עם הירש הלר. כן היה ביתו בית־ועד לציונים ולתלמידי־חכמים. אני הייתי מזכידו שנים אחדות. אנשים רבים, מפורסמים וידועים, בקרו בביתו ובתוכם: שלום־עליכם ח׳בוטינסקי. זכורני — חדר מרווח, אנשים יושבים ועומדים צפופים ומקשיבים: ז׳בוטינסקי מדבר... רוסית. בימים ההם עוד לא ידע את השפה העברית.

אשתו השניה של ר׳ צבי, רחל, נולדה בעיירה רבצ׳נקה כשתי פרסות מסקווירה, עיר מולדתו של אחד־העם.

זה היה בשנת 1910. ר׳ צבי הביא מאודיסה את „על פרשת דרכים״. אחרי ארוחת־הערב התכנסו, כרגיל, מכיריו ומוקיריו והתפתחה שיחה. בין השאר דיברו על אחד־העם ושיטתו.

— „הלא תדעו, התחיל ר׳ הירש בסלסלו את זקנו, הלא תדעו, כי אינני מסכים עמו כלל בעניינים פוליטיים, אך אשר גינזבורג, רבותי, לא אחד העם הוא, כי אם אחד הגאונים בין גאוני הרוח שלנו.

---

*) פראָשען פּאַנאַ = אנא אדוני כלומר: התרפסות.

דודתי רחל ישבה מנגד ושוחחה בלחש עם הגברת פיסיוק שכנתה:

— „אחד־העם, „חדל־אישים" זה... הלא נארשתי לו... זאת אומרת אבי ואחי... לא שאלו את פי הנערה... אך משראיתיו, כמעט שהתעלפתי... רחמנא ליצלן!..."

ביקש האל הרחמן לזכות את ישראל באחד העם ולא מצא הלז חן בעיני דודתי רחל, ונשא אשה אחרת. אכן גדולים מעשי אלהינו!...

ר' צבי הלר קיבל עיטור (מדליה) זהב מאת ממשלת הצאר, שהעניקה לו את התואר: „אזרח־כבוד לדורות" (פאָטשאָטי פאטאמסטווענני גראזשדאנין) והיה מועמד ל„דומאָ" הרוסית וכן היה שליח לקונגרס הציוני הראשון הוא ליקט משך שנים מדרשים וסיפורי חז"ל ופרסמם בספרו „ילקוט צבי" (תרפ"ט). ערך וביאר „דער ראָוונער פנקס" — של קהילת רובנה לתקופה של 400 שנה (עד תרפ"ד), שפורסם בעזרת מזכיר הקהילה אשר שטיל (לובלין 1925 *). הוא גם בעל המחקר בשפה הרוסית על מצב היהודים באזור הדרומי־מערבי.

בנו של ר' צבי הלר, פנחס, אשר ירש את מוחה של אמו ומקצת לבו של אביו, נפל חלל בימי ההרג ברובנה.

ג. ר' מרדכי החזן

ירא ושלם, למדן מופלג ומצניע לכת. היה מתפלל בלב נשבר ונדכא. שערי שמים נפתחו לו על־ידי השתפכות הנפש שלו ולא, חלילה, משום שנעים זמירתו... בחשאי היה קורא ספרים, עתונים וירחונים עבריים. פעם הזדמן לידי ספר קטן יקר המציאות — העוגב של י. ל. פרץ. כבר הייתי „בחור בשנים", בן חמש עשרה, ולמדתי לפני עצמי בבית המדרש. ויהי בהחפזי ו„העוגב" נשמט מידי. אמרתי אבד, היה צר ל מאד. נואשתי. לאחר שנודע לי שר' מרדכי מצא את הספר, חרה לי מאד, כי „העוגב" כמעט ספר בלספמי הוא.

„...ובאש נשפט מקדשי
ולבי ריק על גחליו"
הזורעים כלנו אל קוצים
ולריק כל סופרי הדורות"...

ר' מרדכי השיב לי את „העוגב" באמרו:

— „משורר גאוני; אבל... כפירה מביאה לידי יאוש, ואחריתה מר ממות רחמנא לצלן...

---

*) לפי ספר רובנה.

מן היום ההוא והלאה הייתי „שוכח״ בבית־המדרש מהספרים של הוצאת „צעירים״, כמו למשל „שנוי ערכין״ של ברדיטשבסקי וכו׳. הם הביאו את ר׳ מרדכי במבוכה...

לא אחת ושתים ראיתי את ר׳ מרדכי נכנס לבית לייבוש הלר. לייבוש היה ראשון בהאשטש לחתום על „המליץ״, „הצפירה״, „הצופה״, „השילוח״, „עולם קטן״ וכו׳. לייבוש היה משאיר חבילה סמוך לארון הספרים שלו בשביל ר׳ מרדכי והוא היה בא ללקחה בלי מעצור.

כשיסד אחד מבני נחום הלר את הספריה הראשונה בהאשטש, נתן לו דודו לייבוש הרבה ספרים וספרי־שנה מכורכים בשביל המוסד ההוא.

ד. רבי — ר׳ גרשון

„גרשון חומד שינה״ — כך היו קוראים לרבי שלי, מפני שהיה אחוז שינה תמיד. אפילו לאחר שינה של שמונה שעות היו עיניו נדבקות, וראשו היה מתנודד אילך ואילך על צווארו הארוך והדק. אף בלכתו ברחוב היה מנמנם, והיה נראה כמהלך בשנתו, או שהוא ישן בדרך הליכתו.

עוד כינוי היה לרבי שלי — ר׳ גרשון „מים חיים״. הוא היה אוהב ביותר מים, ובפרט מים שוטפים. „מים עומדים״ — היה אומר — מתים הם. המים חיים רק כשהם שוטפים, ומים שוטפים מדברים ואומרים שירה, אלא שלא כל אדם מסוגל להבין אותה שירה טהורה...״

כשהיה ר׳ גרשון נוטל ידיו לפני הסעודה היה נראה שהוא עושה זאת יותר לשם רחיצה מאשר לשם אכילה.

— חיה׳לה, יונה — אבא הולך ליטול את הידים. נו, מהרנה.

אשתו של הרבי נשאה את הכד, ושתי הבנות — שתי נטלות של פח; הרבי נכנס לחדר הבישול, כששרווליו מופשלים עד למרפקים, ומיד לאחר כך נשמע שקשוק המים הנשפכים אל הקערה, וקולו של ר׳ גרשון הקורא בהנאה גדולה — הא! הא־הא־הא־הא!...

— שאו ידיכם קודש...

בקיץ, עם אור הבוקר, קודם שהרועה יצא עם עדרו למרעה, כבר היה ר׳ גרשון בתוך הנהר. במים „החיים״ הטהורים הפך ר׳ גרשון „חומד־לישון״ לר׳ גרשון „מים חיים״. ממש אדם אחר! — זריז כל כך, ילדותי ושובב כל כך...

פעם אחת לאחר הלימוד, לפנות ערב, הלכנו עם הרבי לרחוץ בנהר. אותו

יום הראה הרבי „נפלאות" בשחיה והשתובב אתנו יחד כאחד הנערים. כששבנו מן הרחצה נפלה עליו פתאום עיפות גדולה. הוא נשען לרגע בגדר. פניו נעשו חיורים והקשתות הכחולות שמתחת לעינים השחירו.

התחלנו דואגים לשלומו.

— „לא כלום, ילדים, לא כלום" — ניסה להרגיע אותנו. „זה יעבור מיד... שובב זקן שכמותי... יותר מדי השתובבתי במים... יתכן שהייתי בגלגול הקודם איש-ים... היבשה אינה נוחה לבריאותי... איש-הים, כן-כן, כל מה שיש ביבשה יש גם בים... נו, בואו, ילדים, להתפלל תפילת מנחה".

בחורף היה ר' גרשון טובל כל יום בבוקר השכם לפני התפילה ב„פולונקה" *).

פעם אחת שאלתי אותו:

— רבי, איך הוא רוחץ ב„פולונקה" בקור הגדול?

— טפשוני שלי, פשוט מאד: אני מתפשט את בגדי, קופץ בבת אחת לתוך המים, טובל שלוש פעמים, וכשאני מרגיש בקור — מיד אני קופץ ויוצא על הקרח, נועץ רגלי בתוך האנפילאות, מתעטף בבורנס **) ורץ הביתה...

ה„פולונקה" של הרבי מאחורי הגדר של גנו של הכומר. כל יום היה הרבי שובר במקלו המחודד את קרום-הקרח הדק שעלה במשך היממה. פעם אחת, ביום חמישי לשבוע, בבוקר השכם, מצא הרבי את ה„פולונקה" קפואה וסגורה בשכבה עבה של קרח. הקור היה בוער ממש. זמן ממושך עבר עד שהצליח לפתוח את ה„פולונקה" במקלו ובמגפו. הוא היה מיוגע ביותר ונשם בכבדות. זקנקנו השחרחר והדלול והמטפחת מסביב לצווארו היו זרועים טל קפוא של כסף...

על הגבעה מאחורי חצר-הכנסיה שלהם עמד הכומר הצעיר והשקיף בשנאה כבושה על „היהודי השטני".

הכומר מכבר היתה בלבו שנאה מרה לר' גרשון, מחכה היה לשעת-כושר שיוכל להטיל את עוקצו ב„מכשף השטני"...

עוד קודם שהרבי רכס את הבורנס נשמעה נביחה פראית של עדר שלם של כלבים. ברגע אחד התנפלו הכלבים המשתוללים על ר' גרשון. הוא ניסה להגן על עצמו במקלו, אך ידו הרפה של הרבי רעדה, והמקל התנועע ברפיון כל כך, לאט כל כך... הכלבים נשכו את ר' גרשון ברגליו, משכוהו בשרווליו, שרטו את ידיו הכחולות והקפואות, ומרגע לרגע נעשו פראים יותר, מפני שעל

*) כך קוראים ביידיש לפרצה שפורצים בקרח, כדי לטבול במי הנהר.

**) מעיל חורף ארוך מבד צמר עבה.

הגבעה עמד הכומר והיה משסה את הכלבים־הזאבים שלו ברבי. כלב אחד, שרצה כנראה לשאת חן בעיני אדוניו, קפץ קפיצה אחת אל לבו של הרבי והפיל אותו.

ר׳ גרשון התחיל צועק בשארית כוחו: „הצילו! הצילו!״...

קול היאוש של אדם הפחיד את הכלבים, ואולי עורר בהם רגש של רחמים. הם נבחו עדיין סביב לטרפם, אך לא נשכו אותו עוד.

הכומר ראה אנשים מתקהלים, החזיר בצפצוף את כלביו ונעלם אתם יחד.

הביאו את הרבי לביתו לא חי ולא מת. הרבנית התעלפה, הפעוטים התעוררו משנתם ושפשפו את עיניהם ובכו; חיה׳לה ויונה התהלכו אילך ואילך כיתומות קטנות ובכו חרש; נזעקו אנשים, הבהילו את ה„רופא״, רצו אל שר־העיר, צעקו, קללו, הרעישו עולמות. הנשים טיפלו באשת הרבי, הגברים וה„רופא״ התעסקו בר׳ גרשון. עברו שעות אחדות עד שהרעש נשתתק במקצת. אך הדלת לא נסגרה לרגע: הידיעה המעציבה זיעזעה את כל העיירה. הכל באו לקיים מצות ביקור־חולים אצל הרבי ולשמוע יותר פרטים. אך הרבי לא דבר; הוא לא יכול לדבר. הוא שכב מכוסה היטב בכסת ובשמיכה הקרועה, העינים סגורות, פניו כחולות וכל גופו רעד כבקדחת; זה היה הסימן היחידי שהוא חי עדיין.

מלבד הרבנית לא היה שום אדם, שהמאורע המעציב הזה הכאיב לו יותר משהכאיב לתלמידיו של הרבי. ביום השלישי, כשהרבי חלה בטיפוס ולא נתנו לנו לבוא אליו, היינו מיואשים עוד יותר. כל היום היינו מתהלכים סביב לחדר. אך יצא מישהו מביתו של הרבי — מיד היינו מקיפים אותו בשאלות:

— נו, מה נשמע?

— מה אמר הרבי?

— אימתי יבוא הדוקטור מרובנה? וכך הלאה.

לפי התשובות שהחזירו לנו הבינונו, שאלהים בשמים הוא לבדו יכול להושיע...

ויותר מרגש האהבה והרחמים לרבי שלנו היה גדול רגש השנאה לכומר ולכלבים הדורסים שלו.

יודעים היינו, שהכומר יהא סובל יסורי עולם בגיהנום, אך בנוגע לכלבים — החלטנו לשלם להם מיד את שכרם בעולם הזה, ולא לסמוך על דינו של הקדוש־ברוך־הוא.

על כלביו של הכומר היתה זה מכבר טינא קשה בלבנו. כשיהודי היה חוזר מ„אחורי הכנסיה״ לא נשוך ולא שרוט — היה בזה נס מן השמים. זכורני, פעם

אחת עברנו בל״ג בעומר ליד הגדר של חצר הכומר; שנים עשר במספר היינו, מלבד הרבי. כל אחד מאתנו היה מזוין במקל עבה או בכלונס, ואפילו פייוקה „קטקט״ היה בידו מקל גדול כפלים ממנו עצמו. ואף על פי שהיינו מזויינים היינו כשׂמים נפשנו בכפנו, כאילו עברנו בחשכת הלילה במדבר על פני מאורת אריות... כלבים דורסים כאלה היו אותם הכלבים.

והנה עם הכלבים האלה החלטנו אנחנו, תלמידיו של ר׳ גרשון, לעשות חשבון צדק אחרון ולגמול להם על כל „מעשיהם הטובים״.

הדבר היה בשבת אחר הצהרים. התאספנו ב„עזרת־הנשים״ בהסתר ובסודי־סודות ונועצנו כיצד „להוגות מן המסילה״ את כלביו של הכומר. לאחר ויכוח חשאי וקצר קבלנו פה אחד את הצעתו של יוסף־קצף, שנסמם את הכלבים ברעל שׂנשים בתוך בשר קצוץ. התכנית עצמה נתקבלה מהר, אך משהגענו לפרטים ישבנו שתי שעות ויגענו את מוחות־הגמרא שלנו...

עד... עד שנמנינו וגמרנו, שהואיל ואביו של ליבקה סוחר בתבואה ובמחסן אצלו עומדת קערה מלאה זרניך בשביל העכברים, „ישיג״ ליבקה את הסם. מאיר־צבי בן הקצב יביא את הבשר הקצוץ. וכיון שהכומר נוסע בכל יום אחר הצהרים לבית הדואר לקחת את המכתבים המגיעים אליו, והוא לוקח אתו את כל ששת הכלבים, עלינו להתגנב באותה שעה דרך הגדר האחורית לחצרו של הכומר ולהטיל את הבשר המורעל למאורות הכלבים. יוסל־קצף התנדב להביא את הסם למקום האמור, בתנאי שכולנו נלך אחריו אחד אחד עד לגדר ונחכה לו על שפת הנחל.

ביום שני הוצאה התכנית לפועל לכל פרטיה ודקדוקיה. לא פללנו אפילו שהכל יעבור כל כך בשלום.

אותו יום לפנות ערב נתעכבה הכרכרה של הכומר לפני בית המרקחת. הכומר קפץ ויצא מתוך הכרכרה כולו רותח ומבולבל. צמות ראשו היו מפוזרות ללא סדר על פני צוארנו הרחב, זקנקנו היה פרוע ופניו בערו מחימה...

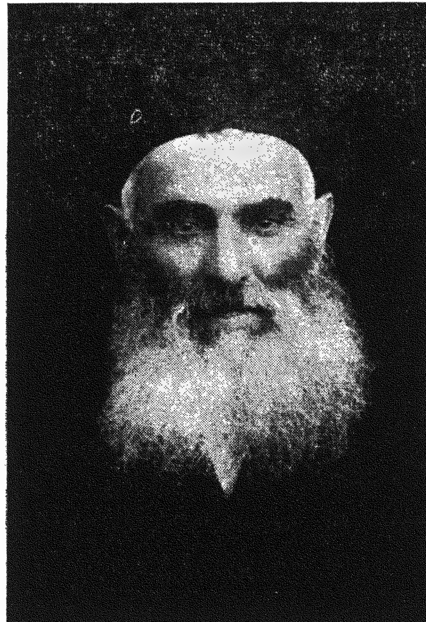
„תמיד הייתי אומר שאין הוא אלא שד״... כך היה מדבר אל עצמו באזני כל השומעים.

היאך הגיעה השמועה על „המעשה״ הזה לאזניו של הרבי החולה שלנו — דבר זה כמוס ממנו עד היום. רגעים מועטים לפני מותו, כשהכניסו אותנו על פי בקשתו אל החדר שהוא שכב בו, התאמץ לנעוץ בנו פעמים אחדות את מבטו המעורפל... אנחנו עמדנו סביב למטתו כשראשינו מורדים ובכינו. אפילו יוסל קצף ניגב דמעות מתוך עיניו.

— „אלהים י...סלח ל...כם ילדים... צער בעלי חיים" — אמר ר' גרשון בקול צרוד וחנוק — צער.. ב.. חיים.. צער.. ב.. חיים..."

הרגשה עמוקה של רחמים השתפכה על פניו החיורים. הוא נאנח אנחה עמוקה ונרדם... לעולם.

ר' ישראל רויזמן

תלמידיו כינוהו: הרבי ישראליק, לאחרים היה — ישראליק משה־בער'ס, ואילו — לנו ילדיו — שני השמות גם יחד היו לנו לכבוד ולתפארת.

שנים רבות ניהל אבי ע"ה „חדר", שנמנה עם החדרים הטובים יותר, בהאָשטש. ילדי־דרדקי לא למדו בחדרו, ובכלל לא כל תלמיד הסכים לקבל. דרישתו היתה, שהתלמיד יהיה שקדן.

אחרי מלחמת העולם הראשונה משך ידו מה„חדר", לאחר, שבעול פרנסת הבית כבר משכו הילדים. מפרק לפרק היה סר לחנותנו, וזאת רק כדי לראות ולהיראות, אך את כל זמנו הקדיש ללימוד תורה לשמה. מרבית היום ישב בבית־המדרש על התורה ועל העבודה, ובין מנחה למעריב היה אומר שיעור בפני חוג לתלמוד.

שבע פעמים הספיק אבי לסיים ש"ס. לאחר שזכה לסיימו בפעם השביעית הזמין לביתו את כל העיירה לסעודת מצווה והודיה.

לעסקי־ציבור לא נמשך לבו, ביחוד כשכל מעייניו היו בלימוד. הוא קיים „ותלמוד תורה כנגד כולם" בכל נפשו ובכל מאודו. כיוצא מן הכלל היתה עבודתו

למען ארץ־ישראל. שנים רבות היה אחד מהעומדים בראש „קרן היסוד". את כל השפעתו ואת כל הדרך־ארץ, שיהודי האַשטש רחשו לו, עשה מכשיר בידו לטובת עבודתו הלאומית. ואכן בכל פעם, שהוא עמד בראש וניהל את המגבית, עלו הכנסותיה של קרן־היסוד בעיירתנו.

לי אבד אב יקר, אך לכולנו אבד יהודי טוב ובן־תורה, שהוסיף כבוד לעיירתנו.

וי להאי שופרא דבלי בארעא!

רוזה רויזמן—זלצהנדלר

אבי — ר' מאיר

אבי נולד בשנת 1872. בהאַשטש קראו לו מאיר „דייטש", אך לא היה זה שם גנאי אלא כינוי, שברצוני להסביר כאן את הסיבה לכך. סבי, ר' משה, היה יהודי ירא־שמים, לא דיבר בשבת, כי היה סבור שהדיבור מחלל את השבת מסיבת רכילות. והנה קרה המקרה, שגיסו, שקראו לו מוטיל „דער בעל־טקסי", ביקר אצלו בשבת ורצה להיכנס עמו בשיחה. דיבר ודיבר אליו הגיס וסבא לא ענה דבר. מוטיל „דער בעל טקסי" התלוצץ על חשבונו ואמר לו:

— „משה, אתה התעקשת כמו ,דייטש'"... ומאז קראו לו משה „דייטש", והכינוי עבר מסבא לאבא.

אבי היה יהודי, שחי על התורה ועל העבודה. הוא היה בריא ברוחו ובגופו ובגיל 21 נתקבל לצבא הצארי ושירת שלוש שנים. אחר שחרורו מהצבא התחתן עם בתו של שוחט מכפר מיליאטינע. סבא, ששוחט היה, לימד אותו שחיטה, אך אבי לא יכול לעמוד בכך ועזב את אומנות השחיטה. הוא סידר „חדר" והיה למלמד ונוסף לזה היה שליח־ציבור בבית־הכנסת.

בינתיים המשפחה גדלה, נולדו לו שתי בנות ושני בנים, וגם פירנס את הוריו. כדי להטיב את המצב הכלכלי של המשפחה היגר לאמריקה. שם התעסק

בהוראת עברית וגם שימש כחזן בבית־כנסת. שלח לאמא כסף לקיים את המשפחה וגם חסך בשביל לחזור הביתה ושיוכל לבסס את קיום המשפחה. כעבור ארבע שנים חזר למשפחה ובעד הכסף שחסך הצליח להקים בית־חרושת למשקאות ושיתף גם את אחיו אשר דייטש בעסק, כדי להבטיח גם את קיומו. הדוד אשר יחד עם אמא פתחו גם בית־מרזח וסיפקו משקאות לכל הסביבה ואבא המשיך בעבודתו הקודמת — סידר „חדר", קיבל לעזרה את בני ר' ישראל רויזמן: הרשקה שלימד עברית, ואחותו שוניה שלימדה רוסית. אבי היה מאד מסור לעבודתו והשקיע את כל מרצו בלימוד הילדים.

ככה עברו שש שנים טובות. בשנת 1914 פרצה המלחמה העולמית הראשונה, החרימו את בית־החרושת לצרכי מלחמה ואת אבי גייסו לצבא. בבית נעשה המצב קשה מאוד, כל העול של המשפחה נפל על שכמה של אמא. אבא היה רחוק ממשפחתו, דאג מאוד, אך לא יכול לעזור בשום דבר. היה לו קשה מכל הבחינות, סבל מזה שלא אכל טריפה וחי זמן רב על פת לחם ומים ולא רצה לוותר. ילמרית העונשים שקיבל בעד זה לא נרתע ולא נכנע.

בצבא התוודע אליו יהודי עשיר אחד, שהזמין אותו אליו הביתה. אבי ניצל כל זמן פנוי שהיה ברשותו, ביקר אצלו בבית לעתים קרובות, לימד את בניו תורה ואכל אצלו כשר. בצבא למד בזמן קצר את השפה הרוסית, כי היה כשרוני מאוד, והתחיל לכתוב הביתה ברוסית וגם עזר לאחרים לכתיב מכתבים, כי כתיבת מכתבים באידיש היתה אסורה. ככה שירת בצבא עד המהפכה.

בשובו לאחר השחרור מצא בבית מצב קשה מאוד. במרץ כיוון את החיים למסלולם, חזר וסידר „חדר" מחדש.

שנה אחת לפני ההשמדה נפטר אבי. אמי וכל משפחתי הגדולה הושמדו ע"י היטלר ימ"ש.

שלום טבצ'ניק

קוים לדמותו של ר׳ יצחק סמולה

אבי, ר׳ יצחק סמולה, מראשוני המש־כילים בהאשטש במאה הקודמת, נולד בשנת 1867 בעיירה גרויס־סעלישץ׳. אביו, ר׳ אהרן „המלמד״, גידל אותו ברוח המסורת והערכים היהודיים. בהיותו בגיל שש־עשרה הוא נשא לאשה את ברכה, בתו של ר׳ אהרן פינקלשטיין מהאשטש. באותם הימים חדרו משבי רוח־ההשכלה גם לישובי היהודים בווהלין, ור׳ יצחק היה אחד הראשונים שדבק בהם. מלבד זאת שהיה שוקד על לימוד התלמוד עד הגיעו לבקיאות, התפנה ר׳ יצחק גם ללימוד השפה הרוסית ורכש לו ידיעות יסודיות בה. גם העברית „המודרנית״ המתחיה שבתה את לבו והוא היה בין החותמים והקוראים הראשונים של „המ־ליץ״ ו„הצפירה״.

גם העסקנות הציבורית של הימים ההם מצאה בו את נושא דגלה, החל מגבאות בבית־המדרש וכלה בבוררויות בין אדם לחברו. כן היה נודע בעיירה כבעל מוח חריף ושנון, נוח לבריות, מסביר פנים לרעהו ומוצא מלת עידוד ונחמה לכל הנתון בצרה. היה בין ידידיו ומוקיריו של הרב דמתא, ר׳ יוסף למדן ז״ל, שהיה אישיות מופלאה וחובב ציון נלהב. כשנעשה המקום צר לר׳ יוסף זה בהאשטש, היה אבי ז״ל המשפיע העיקרי עליו שידחה את צאתו ואמנם נשמע לשידוליו.

ביתו של אבי היה בית־ועד לאישי העיירה ובין באיו נמנו אלתר ואברהם מאזער ז״ל, שהיגרו לאמריקה ועמדו אתו בקשרי מכתבים עד מותו. העמיד משפחה ענפה, שבעה בנים ובת, שהתערו בחייה של האשטש והיו בין מטביעי החותם עליה.

בגיל צעיר נעקר אבי מעולמו והוא רק בן 44 במותו. יהי זכרו ברוך!

יעקב סמולה

ר׳ חיים ווייסמן

(לדמותו)

כל ימיו עמד על משמרתו, תמיד בשרות פעיל — חיל, מפקד וקרבניט. הכל לפי צורך השעה והמצב. הוא לא עיף ולא נרתע, כי האמין בצדקת פעליו הרבים. באמונה ובאהבה שרת את בני־עירו, את ארצו ואת שפתו, שפת עבר.

ר׳ חיים ויסמן לא היה בא אל המוכן. הוא היה ממניחי היסוד, מהיוזמים ומהמוציאים אל הפו־על, מהפעילים והמפעילים, מה־תורמים והמתרימים. הוא פעל במתינות, בהתמדה ובעקשנות, מתוך הכרה ואמונה, כי הדבר צריך להיעשות ואין מכשול ומעצור בפני הרצון וההכרה. לא יפלא איפוא, ששמו של ר׳ חיים ויסמן קשור קשר הדוק עם השם האָשטש. כל חייו עברו בעיירה מתוך פעילות מוגברת ומתמדת, ללא ליאות וללא רתיעה. והכל נעשה בצנעה ובענוה. כל מה שעשה ופעל נבע מתוך־תוכו, כאילו תמיד היה איזה קול פנימי דובר אליו וקורא בזמן הנכון ובמצב הנכון: „חיים, קום ופעל, קום ויצור״! לעתים נדמה היה, שהוא בעצמו לא ידע ולא העריך את פעליו הרבים והכבירים בשטחי החיים הציבוריים והחברתיים של האָשטש.

ילד שעשועיו היה בית־הספר „תרבות״. הוא הרגיש, כי לא די באהבת ישראל וארץ־ישראל. את שני אלה צריכה ללוות גם אהבת תרבות ישראל. הדור הצעיר צריך לחינוך עברי טהור ולשם כך יש לייסד בית־ספר עברי. והאמצעים מאין יבואו? ר׳ חיים ויסמן היה עובר מבית לבית, אוסף במו ידיו תרומות, פעוטות כגדולות, פרוטה לפרוטה, זהוב לזהוב, וחלומו הולך ומתגשם. בית־ספר „תרבות״ קם על תלו. כן היה חיים ויסמן יושב־ראש „קרן־היסוד״, כי קרן זו היא היסוד לבניין הארץ, שאליה נכסף בכל מאודו.

ישנם נצרכים בעיירה, אנשים הזקוקים לסעד כספי או להלוואה בלי ריבית, הריהו בין מייסדי „קופת גמילות־חסדים". עינו החדה היתה צופיה הליכות העיירה, חודרת לכל פינות חייה, ולבו הטוב והחם שופע ועולה על גדותיו ומעניק אהבה לכל הנברא בצלם.

יליד הכפר סימונוב שע״י האָשטש. נתייתם בגיל רך מאביו, טעם את מרי החיים ועוניים מימי ילדותו. מוכרח להאבק על קיומו, על חינוכו ועל רכישת מעמד בחיים. בכוחות עצמו רוכש את ידיעותיו ואת השכלתו. הוא מעמיד משפחה, רוכש לו עמדה ומעמד בעיירה. הוא נכנס למעגל החיים הציבוריים של העיירה ועוסק בצרכי ציבור באמונה. אין ר׳ חיים ויסמן יכול לחיות את חייו שלו בלבד. הוא מוכרח לדאוג לזולת, כי זהו טבעו. הוא מקיים את הפסוק „ואהבת לרעך כמוך" על כל צעד ושעל.

עם היותו עסוק בטרדות פרנסה ובענייני־הכלל, הוא נשאר אב מסור לילדיו ובעל למופת. המשענת הכלכלית שלו היה המסחר, אך זה איננו לפי רוחו, הוא שנא אותו. את טעם חייו ואת יעודו הוא מוצא בעסקנות, בתור שליח־ציבור ושליח־מצוה. הוא אוהב תלמידי־חכמים, מכבדם ומקרבם. ביתו פתוח לרווחה לקרוב ולרחוק. אין לך שליח או עסקן שיזדמן לעיירה ולא יהיה אורחו של בית ויסמן. מהיותו בן־כפר הרי שירת האדמה מתנגנת בקרבו. אוהב הוא את האדמה, את הצמח ואת החי. מטפל הוא בפרתו הגועה וּברפת, מסדר את הלול אשר בחצר, מסביב לביתו גנה קטנה מסודרת בטוב טעם.

חלום חייו הוא ארץ־ישראל. אליה יבוא ויגיע בעקבות בניו שעלו ראשונים. שם בארץ חמדת אבות יקים לו משק ויחיה את שארית חייו על אדמת הקודש. הוא צריך באיזה אופן שהוא להעביר סכום כסף, כדי שיוכל לקנות חלקת אדמה. אך שאיפתו באמצע נפסקה. הצר הצורר חסם בפניו את הדרך וביטל את כל תכניותיו. מהאָשטש הוכרח לברוח מחמת המציק לאוסטראה, שגם שם התמסר לעבודה ציבורית. כאן היה כולו קודש לעבודת־מצוה, כי ניטלה ממנו כל התעסקות לשם פרנסה. הוא עתה חפשי לדאוג לכלל. בימי שהותו באוסטראה היה רגיל לאמור:

— „אם לא ניתן לי לחיות בארץ ישראל, מוכן אני לבוא אליה לנשק את עפרה ולמות.

אך התאכזר לו הגורל ולא זכה אפילו למות על אדמת ישראל. ר׳ חיים ויסמן, שפדה יהוּדים בשעת פורענויות שבאו והתרחשו על עיירתו בימי כל הפורעים

והשודדים למיניהם, לא עמדו לו תבונתו וחכמתו וטוב לבו בימי רעה אלה. הוא לא יכול עוד להציל — אף לא ניצל. הוא כרע, נפל מידי זדים על אדמת נכר באוסטראה העיר.

יהי זכרו ברוך!

אסתר ברעם-איזקסון

אשר שטיל

מתוך הערפל הדק של העבר הלא־רחוק צצה ועולה לפני דמותו המיוחדת במינה של אשר שטיל. איש האָשטש מצניע לכת ובעל פנים מפיקות רוך וידידות ועינים פיקחות של תלמיד־חכם ומשכיל, שהחיוך אינו יורד מעל שפתיו.

עוד בשנות השמונים, בעצם ימי הפרעות ביהודי רוסיה, התהלך לו שטיל ברוב שרעפיו בקרבו, כשהוא מיצר בצערו של כלל־ישראל ומחפש מוצא ופתרון לבעיות הזמן. משום־מה לא קשר את גורלו עם מחנה החולמים, שינקו ממעיין חיבת־ציון, על אף היותו קרוב להם בלבו ובתפישתו.

מצבו הכלכלי לא היה איתן מעולם ודאגות הפרנסה והמציאות סחפוהו כל השנים לתפקידים ולמשרות שלא תמיד היו לפי רוחו. אך הוא השלים עם הגורל ולא התאונן. שנות הכיבוש הפולני מצאו אותו בתפקיד מזכיר הקהילה ברובנה וממנה מצא את דרכו לעתונות האידית, שהופיעה ברובנה ושימש לה כתב קבוע בתשלום בלתי מניח את הדעת. בעל אינטליגנציה רחבה ועין פקוחה ובוחנת, היה כותב בכשרון רב כתבות לעתונות על חייה ופעולותיה של רובנה היהודית.

הופעתו וגישתו הבלתי משוחדת לענינים הקנו לו אהדה מצד ידידים ומתנגדים כאחד. אכן רבים היו מתנגדיו מבין הבעלי־בתים והגבירים המקומיים שאותם היכה בשבט פיו, ובעטו השנון הוקיע ללא משוא־פנים את מעשיהם ופעולותיהם במוסדות הציבוריים. את רשימותיו הנציח במדור הקבוע של העתון: „מה נשמע ברובנה", ובסידרת הסיפורים הסאטיריים, כמו: „הברה מודרנית", „צדק סוציאלי" ועוד. וראוי לציין, ש„אויביו" העשירים, שרגזו על סאטירותיו השנונות, התיחסו בכל־זאת ברגשי כבוד ובדרך־ארץ על עני בחומר ועשיר ברוח זה, ששמו אשר שטיל.

אולם ידידים רבים ונאמנים באמת רכש לו בקרב השכבות העממיות

שבפיהם נקרא „ר׳ אשר שלנו״. לעתים קרובות היה הולך ומבקר בבתי העץ ובמרתפים, מקום מגוריהם של דלי העם, נכנס בשיחות ארוכות עם הדיירים מזי הרעב, מתבונן בפניהם החיוורים של ילדיהם, מצלם צילום רוחני את תמונות העיני היהודי וקובע אותן בתיאוריו הנודעים בשם „קאווקאזער בילדלעך״, החדורים ריאליזם אכזרי. גם מתוך סיפוריו ההיתוליים מבצבצת דמעה חנוקה ואנחה מרה.

„עוררו את לבות האבן השכם ועורר, הערב והזכר — לפעולה חברתית טהורה, להבנה הדדית, ליחס אנושי־אחוותי ולעבודה תרבותית מועילה, כי הם מטרת חיינו״...

דבריו אלה של אשר שטיל, המגדירים את אומרם יותר מכל ראויים שייקבעו כאן כתעודת־יושר המדברת בעדה.

בן ציון ח. אילון

אברהם ירון

ה„מוכתארים״ שלנו...*)

א.

אהרן פינקלשטין או — כפי שנקרא בהאשטש — אהרלי „סטאראסטא״ היה כנראה הנבחר הראשון, או לפחות מן הראשונים, שנשאו במשרה ממשלתית זו עוד בימי הצאר ניקולאי. משרה זו ועובדת היותו אב למשפחה ענפה המכונה בפי ההאשטשאים: „בני אהרן״, עשו אותו לאחת הדמויות המוכרות שבעיירתנו.

יהודי נמוך־קומה, צנום וכפי שזכור לרובנו כבר יהודי בא בשנים, אולי בשנות השבעים שלו, ולמרות זאת קל־תנועה, זריז וחומד לצון.

כיצד הגיע ר׳ אהרן למשרה נכבדה זו? מותר לדעתי להניח, כי הבחירה היא תוצאה של שלטונם של „בני אהרן״ והמשפחות הקשורות עמם קשרי קרבה משפחתית אם לפי נשואין ישירים ואם לפי שני בשני או שני בשלישי... סח לי אחד מנכדיו: „בשנת בחירות ל„סטאראסטא״, כשסבא היה מועמד, היתה השנה ההיא שנת עמל ויגע ל„בני אהרן״, אשר עליהם הוטל מסע התעמולה בהאשטש

*) בימי הצאר נקראו: „סטאַראָסטאַ״; בימי הפולנים — „סולטיס״.

ובכפרים הסמוכים אליה. אמנם מסעות אלה היו קשורים בהרבה „הוצאות", אך לרוב נשאו פרי ושנים רבות היתה המשרה צמודה לסבא אהרן"...

ספק אם ה„מוכתאר" דנן שלט בשפה הרוסית. ראיה לכך שה„דיאק" מה„קלויסטר" ולזמנים גוי מלומד מהכפר הסמוך סימונוב, שימשו לו מזכירים פרטיים... אח"כ כאשר בנו מאיר נשא לו לאשה את פיגה, היתה לו זו למזכירה ולמנהלת עניני ה„מוכתארות". העבודה העיקרית, כפי שהסבירה לי פעם פיגה פינקלשטין ז"ל *), היתה הנהלת ספרי הילודה והתמותה כלומר — מרשם התושבים, או בלשון המקובלת בשנים ההן: „ספרי הנכתבים". ספרים אלה שימשו אסמכתא בלעדית לקבלת כל תעודת זהות וביניהם ה„פספורט" הידוע. יכול היה יהודי לגור באשר הוא גר, אך משנזקק ל„פספורט" חייב היה לפנות למחוז שם הוא „נכתב"...

עם הדחתו של הצאר, הגיע גם שלטונו של אהרלי „סטאראסטא" לסיומו אמנם זוהרו של ר' אהרן הועם, אך כבודו נשאר במקומו עד יום מותו.

ב.

דוד שקליאר הוא ה„סטאראסטא" השני הזכור לכולנו. הוא נבחר למשרה זו בימי קרנסקי והחזיק בה גם בשנים הראשונות לשלטון הפולנים, בשינוי קטן במקום „סטאראסטא" כונה „סולטיס"...

תקופת כהונתו של מוכתר זה היתה מן המוזרות ביותר. חילופי משטרים בזה אחר זה שחלו בחבל ארץ שלנו בשנים 1917—1920, נפלו בחלקו של דוד שקליאר. צריך היה להיות בר-מזל גדול, כדי לצאת שלם בגוף ובנפש מידי מחזיקי השלטון הללו.

דוד שקליאר בתור „מוכתר" ייצג לא פעם את קהילת האַשטש בנסיבות מאד מסוכנות, ביחוד בימי פטליורא והבולשביקים. לא פעם הוא נדרש למלא אחרי תביעות ש„קהל" לא יכול לעמוד בהן ומותר לרשום, כי פעל הרבה להעברת גזירות כאלה במלואן או בחלקן. בימי שלטון הפולנים נתנו ל„סולטיס" יותר סמכויות ואז כבר לא הצטמצם תפקיד זה בתחומי ה„נכתבים" בלבד, אלא בעוד כמה וכמה שטחים. כמעט לכל דבר רשמי צריך היה תחילה להצטייד באישור מאת ה„סולטיס" או כפי שקראו לזאת: „אַ פאפיר'ל" (= פיסת ניר)... תחילה הלך

---

*) נפטרה בתשרי תשי"ז, בישראל.

הכל מישרין, אך כאשר הוצאת ה„פאפיר'לאך" החלה להתנהל קצת בכבדות, קמו לו לדוד מתחרים אשר העמידו מועמדותם לבחירה, כגון אהרן־ליב גארץ, שזכה והיה זמן קצר „סולטיס" ואח"כ יואל רויזמן, שנצח את השניים והוא נבחר ל„סולטיס" והחזיק בתפקיד זה שנים רבות. הגם שדוד שקליאר נוצח, לא פגע הדבר בשמו והוא נחשב תמיד לאחד מהאזרחים הנכבדים של קהילת האָשטש.

ג.

יואל (יואל'יק) רויזמן, דמות עממית במלוא מובנה של המלה. עסקן עממי טפוסי סוער ותוסס שכל הילוכו — סערה... כאשר יואל'יק רויזמן הולך ל„גמינא" (בית המו־עצה העירונית) לסדר עניני „קהל" והגם שהולך הוא לבדו, יחידי, בכל זאת נדמה לך שמלפניו ומאחוריו הולכת עמו כל האָשטש, בחינת רוח גדולה נושבת: כנפי מעילות הארוך מתנופפים להם ברוח, על דש בגדו תלוי לו סמל משרתו הרמה — דיסקית נחושת עגולה וכבדה ועליה תב־לים המלה „סולטיס" — ופיו מלא מלל וגערה: — „אני אראה להם!"... „להם", פירושו ליושב־ראש המועצה, למזכיר ולכל שאר הלבלרים....

מביתו של יואל'יק עד לבית המועצה מרחק של קילומטר וחצי, והוא גומע את הדרך 'חת-שתיים. אך ככל שהוא מתקרב „אליהם", בטחונו ותקיפותו דועכים והולכים. כאשר הוא מגיע לראש הגבעה ומתגלה לעיניו הבנין הלבן של בית המועצה, נמוגה לפתע ארשת הצחוק שעל פניו, עיניו מתמלאות עצב יהודי והוא מתחיל להסס ביכולתו. הפחד שמא הלבלר ארוך-השפם יפסוק — „לא!" פחד זה מעביר אותו על דעתו. ואכן, הרבה „לאו"ים קצר ה„סולטיס" יואל'יק בתקופת כהונתו ורבות מהבטחותיו, שהענין מסודר „מאה אחוז", התנדפו כשם שעלו בתוהו עוד מאות הבטחות, שה„גמינא" נתנה ליהודי האָשטש על אף זאת סלחו אנשי האָשטש ליואל'יק על כשלונותיו. הם ידעו, שאין אשמתו בכך. אך לא כן יואל'יק בעצמו. הוא אינו יכול לסלוח ללבלר ואף לו לעצמו, הוא מתבייש להסתכל

בפני שולחיו, אם זה יחיד או אם זה „קהל". כשלונו מענה אותו והוא רואה עצמו מושפל ומדוכא...

אך משרק דרך על מפתן ביתו ומבעד לפתח הפתוח בקעו ועלו קולות מעורבים של קהל המסובים ליד השולחן הארוך, מיד החלו לפוג המרירות והבושה. כי זאת לדעת, ביתו של יואל'יק רויזמן בית-ועד היה. ולאו דוקא בית-ועד לחכמים, אלא שכל דיכפין יכול היה לבוא ולהסב לשולחן הארוך, „לתפוס" לעתים כוס תה „מחיה נפשות", והעיקר שיכלו להשמיע דברם ללא היסוס ופחד. כל אשר עם לבם יגידו, אם זה בעניני בית-המדרש או להבדיל בעניני בית-המרחץ. אם בעניני „פוליטיקה" ואם זה סתם דברים בטלים ופגיעה בכבודם של „פני" העיירה. ור' יואל'יק היה עומד עליהם ומצטחק עמם גם כאשר מישהו מהמדברים „זרק דקירה" על-חשבון ה„סולטיס"... — „ליסטים"! היה מפטיר אחריהם ונעלם לתוך חדרו הקטן ששימש לו „קנצליארניא" (משרד), מתיישב ליד שולחן העבודה וטובע בים הנירות המפוזרים כשבאזניו עדיין מהדהד צחוקם הבריא של „עמך". צחוק זה, שימש לו ליואל'יק ה„סולטיס" מעין ממנו שאב מחדש את הבטחון, אשר רק לפני שעה קלה אבד לו...

וכאשר נדם הצחוק, יבש גם המעין ויואל רויזמן ובטחונו אבדו לנצח...

פרץ גולדשטיין

פרץ גולדשטיין ז"ל, המחבר של חורבן האַשטש, נולד בקוריץ. הוא נשא לאשה את חנה-רחל, בתו של ר' ברוך קצב, והתישב בהאַשטש. חותנו הכניסו כשותף לחנותו של צורכי אוכל, שהוא ניהל ביחד עם גיסו מאיר (בנו של ברוך), בהצלחה רבה עד פרוץ המלחמה.

פרץ, אברך נמוך-קומה ושחרחר, היה חריף ובעל חוש הומור. היה סוחר מנוסה ויהודי טוב. התעסק תמיד בצורכי-ציבור וביחוד מסר הרבה מזמנו לעבודה ציונית. היה עסקן פעיל בועד ההורים של בית-הספר „תרבות" בהאַשטש וכן חבר ביעד

של קרן־קיימת. בכלל הצליח פרץ בנקל ובזמן קצר להיקלט בחייה של האָשטש ולהתחבב על יהודי האָשטש, שהתיחסו אליו בכבוד ובדרך־ארץ. התנהג בפשטות ובידידות כיהודי מכל השנה ובמשך חייו רכש לו ידידים רבים.

פרץ מעולם לא היה סופר. יתכן שהיו לו כשרונות כאלה, אך בהאָשטש איש לא ידע על כך. כתיבת יומן בדבר רציחות, שחיטות ומיתות משונות אחרות, כמו השלכת ילדים קטנים אל הבור ולקברם חיים — זאת על־כל־פנים אינה דחיפה להתפרסם כסופר. פרץ התכוון להשאיר אחריו עדות בכתב, שתספר לעולם את האמת הנוראה. שני ספקות כירסמו בקרבנו ולא נתנו מנוח לנפשנו: היודע העולם אמת מרה זאת, מה שעוללו להיהודים בשטחי הכיבוש הגרמני, ושנית — האם ישאר אחרי המלחמה עד חי, שיהיה ביכולתו לספר לעולם את האמת. להנחות מסוג זה אפשר להגיע כמובן, או מרוב תמימות, או ברגעים של יאוש גדול.

זכרונותיו לא נכתבו בסדר כרונולוגי או בשיטתיות. היו ימים, שבהם אי אפשר היה להוציא את הראש מהמחבוא, ששם ישבנו כל עוד נשמתנו בקרבנו, ומובן ששם לא היתה כל אפשרות לכתוב. כל מה שנכתב ע״י פרץ הוכנס לתוך בקבוק והוצנע בחפירה ליד ביתו של קאפאר. אחדות מהמחברות נרטבו והכתב בהן טושטש.

בבית קאפאר הסתתרנו במשך שישה חודשים. בלי ספק היו נותנים לנו להישאר שם עד היום האחרון. אולם כנופיות לאומיות אוקראיניות — „באנדעראווצי״ — התחילו להשתולל במקומותינו ולעשות הרג רב בתושבים הפולניים. בוקר־בוקר מסרו לנו הקאפארים על מעשי־רצח אחרים. משפחה פולנית אחת דנו בחנק, שניה בתליה. לאשה אחת חתכו קודם אברים־אברים — השד, האף, האזנים — ואחר־כך חנקו אותה. גם ילדים רצחו באופן פראי כזה. הפולנים התחילו לברוח בהמוניהם אל הערים הגדולות, והגיע לידי כך, שבכפר נשארו גברים ספורים מקרב הפולנים וביניהם גם משפחת קאפאר. כל לילה העלו באש בית פולני אחר.

החלטנו פה אחד, שעלינו לעזוב את בית קאפאר, שוב אין זה מן היושר, שהם ייספו בגללנו. סוף סוף יבוא התור גם לביתם לעלות באש. קראנו לקאפארים והודענו להם, שאין אנו רוצים להיות הגורם לכך, שהם יפלו קרבן בגללנו. עליהם לעזוב את הכפר.

— ומה יהיה בסופכם? — כל־כך הרבה סבלנו בגללכם, וכעת?!..

— נאלץ לחפש לנו מקום אחר.

והוחלט, שאותי יעבירו להאָשטש, אל האיכר האוקראיני אוכרים סירוטשוק ששם נמצאת גם אמי. יושיבו אותי בעגלה ביחד עם אשת קאפאר, בתה ואחותה,

ובהתחפשות כפרית יעבירו אותי להאַשטש ביום. הגברים, פרץ, בערל ומוטיל יעברו בלילה רגלי להאַשטש.

וכך היה. אני הגעתי בשלום אל אוכרים, ושם מצאתי לא רק את אמי, אלא גם אתביילה רויזמן (בתו של אליהו רויזמן). מחבואנו, שנבנה ע"י מחיצה בפינת החדר, היה צר וקטן ותנאי החיים בו נוראים. בלילה הראשון איש מאתנו לא עצם עין. אני טרם התרגלתי ל„דירה" החדשה, ומלבד זאת החלפתי רשמים עם אמי, שלא ראיתי את פניה מאז פרידתנו לפני ארבעה חודשים.

בבוקר קיצי אחד, עת אוכרים ובני־ביתו יצאו לשדה, ואנחנו ישבנו בעליית הגג, כדי להזין עינינו באור יום, הבחינה ביילה בעד החרכים, שבגורן מסתובב מישהו. כאשר התבוננו היטב הכרנו, ש„מישהו" זה הוא פרץ. נבהלנו מאד — בלב יום מסתובב יהודי אצל אוכרים, בזמן שבביתו מסתתרים שישה יהודים (בתיה ווייסמן, ליבה ווייסמן, ביילה רויזמן, חינקה קורמן, בעלה וילדיהם) פרץ שכב כל היום בגורן ואחרי שאוכרים חזר לפנות ערב הביתה נתברר, כי פרץ הלך ישר לגרמנים להתמסר. הוא ביקש מהם שיירו בו, אך הם דחו אותו באומרם, כי נתקבלה פקודה לא להרוג עוד יהודים, הם רק יוקחו לעבודה. הנה עומד להתארגן בהאַשטש מחנה יהודים והוא, פרץ, יוכל לעבוד ביחד עם כולם. כך מסרו לו הגרמנים.

פרץ היה היהודי הראשון שחזר לעיירה, והגרמנים שלחו אותו לפי־שעה ללון אצל איכר. הם היו מעונינים, שדבר הפקודה החדשה יגיע לאזניהם של כל היהודים הנותרים, כדי שיבואו למחנה. באופן כזה זממו הגרמנים לקבץ את כל היהודים הנידחים למקום אחד ולחסלם. ברורה היתה לכולם כוונתם הזדונית של הרוצחים, גם פרץ הבין היטב, שאין זאת אלא המצאת רשע וגמר אומר לא לעזור להם בביצוע הפשע השטני. הוא הציע לאוכרים שיקבל אותו אליו. אוכרים הביע את הסכמתו לכך, אולם אשתו לא רצתה להסכים בשום אופן. היא אף איימה על בעלה, שאם יכניס את פרץ — או שהיא בעצמה תעזוב את הבית, או שתשלח את כולנו.

פרץ לא מצא דרך אחרת אלא ללכת למחנה. לאט־לאט נתאספו עוד חמישה־עשר יהודים מהאַשטש ומהעיירות הסמוכות (מהאַשטש היו מוטיל גלמן ושלושת בניו של מנשה בארג). כולם הועסקו בעבודה ואף הירשו להם לצאת העירה. אוכל קיבלו מהאיכרים.

כך עברו שני חודשים. יום־יום ראה אותם אוכרים ובשובו הביתה היה מוסר לנו ידיעות עליהם. פעם אחת נכנס אוכרים אל מאורתנו והכרת פניו

העידה בו, כי משהו התרחש. הוא סיפר לנו, כי בבוקר זה נורו ונהרגו כל יהודי המחנה. הוציאו אותם אל מאחורי ההרים, מקום שם זורם הנהר הורין. שם נורו ושם נקברו בקבר־אחים אחד.

זה היה ביום י״ד בתמוז תש״ג — 17 ביולי 1943.

בתיה ווייסמן—בן-ברוך

בערל גוטניק

בערל גוטניק לא היה האָשטשאי, הוא נולד בקוריץ. בזמן שהסובייטים היו בשלטון בהאָשטש, שימש בערל מורה בבית-הספר העממי האידי. באופן כזה הוא נתקע בעירנו לתקופת המלחמה.

בערל הוא אחד מהארבעה, שהסתתרו בבית קאפאר. מוטיל געלמן היה דודו (אחי אמו). שיחתו כל היום ושאיפתו היו — להגיע להוריו שמעון וחנה ולאחיו יצחק, הנמצאים בארץ־ישראל. אך למרות חלומו הקדוש יכול בערל למצוא מנוחה לנפשו בתוך המחבוא. עז היה רצונו להגן על חייו עם נשק ביד.

הוא יצא מהמחבוא והצטרף לקבוצה של פרטיזנים סובייטים, שהופיעו מדי פעם בפעם בכפר בורשטשיבקא, הנמצא בדרך לאוסטראה.

איך נפל בערל אין איש יודע בדיוק. לפי השערה אחת, הועבר למטה הפרטיזנים, שנמצא בסביבת סלישטש-גדול. ליהודי היתה זאת ממש סכנת-נפשות לעביר מרחק גדול כזה, ביחוד בשבילו, שלפי מראהו היה חשוד בהשתייכות לפרטיזנים. לפי דעה זו הרגו אותו בדרך.

לפי השערה שניה מצא את מותו בין הפרטיזנים עצמם, שכן ביניהם שררה אנטישמיות בשיעור לא מועט. יתכן על־כן, שבערל נפל קרבן על מזבח שנאת־יהודים ביחד עם יהודים אחרים.

כל אלו הן השערות בלבד, אך אמת אחת ברורה לכל, שבערל נפל...

יישמר שמו הקדוש בין מיליוני הקדושים, אשר מסרו את נפשם כיהודים על קידוש השם ועם ישראל.

בתיה ווייסמן—בן־ברוך

אהרן (אדיק) סמולה

כאשר הצבא הסובייטי חזר אלינו שוב בשנת 1944, מיד התנדב אדיק לשורות הנ.ק.ו.ד. שנלחמה בכנופיות האוקראינים.

אדיק אמר:

— „אני רוצה לנקום נקמת דם הורי השפוך ודמם של אחי היהודים".

באחת הפעולות הוא התנדב להיות ראשון הסיירים בין עוד שנים אחרים, אוקראינים. באותו סיור הוא נפל, ומי יודע מאיזה כיוון בא הכדור, אם מה־אויב הסמוי או מרובהו של אחד „החברים" לסיור שנילוו עמו?... סוד זה לקח עמו אדיק לקברו.

רצה הגורל האכזרי ואדיק נפל בחורשת עצי הלבנה אשר בכפר סימונוב, במקום שם נרצחו רוב בני עיירתנו. מה רבה הסמליות שבמקרה...

אדיק ידע, כי בשבילי הדרך לנקמה אורב לו המות. הוא ביקש תמיד שאם יפול במערכה, יובא לקבורה בגן העירוני, בחלקה המיוחדת לאותם הלוחמים שנפלו בפעולות דומות. כאשר הגיעתנו הבשורה המרה, ביקשנו למלא אחרי צואתו, אולם

השלטונות סרבו להיענות לנו. נאמר לנו שהחלקה מלאה. לפיכך הובלנו אותו לבית־הקברות החדש וליד קברי־האחים של קרבנות ההפצצה — שם נכרה קברו.

כעבור כמה חדשים, התנהלה פעולת־קרב דומה בין הנ.ק.ו.ד. לבין כנופיות האוקראינים, ה„באנדארים", ליד הכפר רוסיווליא. ששה־עשרה לוחמים לא־יהודים מבין הנ.ק.ו.ד. נפלו בפעולה זו וכולם נקברו בחלקת הגבורים שבגן העירוני, ואז ידענו: יהדותו של אדיק היא שעמדה לו בדרך גם בנפלו בשדה המערכה...

נוחה אחינו, אדיק, בין אחיך לגורל!

שלום לעפרך!...

אסיה גולומבקה

אהרן בוך

אהרן נולד בשנת 1912 למשפחת עמ־לים. את השכלתו רכש לו ב„חדר". למד מקצוע הכובענות ובתור כזה עבד אצל גיסו יעקב גוז ז"ל. משחר נעוריו התחנך בהסתדרות ה„שומר־הצעיר" ואחר־כך זכה להיות בעצמו מחנך, תקופה מסוימת היה ראש קבוצתנו. הוא היה בחור עליז, חב־רותי ואהוב על כל חבריו.

אהרן עלה ארצה לאחר תקופת הכשרה בקיבוצי ההכשרה שבפולניה. בארץ הסתדר בעבודה קשה, חלוקת קרח, אולם כתמיד שמח בחלקו. הוא גם מצא לו חב־רה נאמנה, שעמד לשאתה לאשה ולבנות בית. והנה התאכזר עליו הגורל. באותו יום מר ונמהר, ה־8 בספטמבר שנת 1940, הופצצה תל־אביב מן האויר ע"י מטוסים איטלקיים ובין הקרבנות היה גם אהרן. עוד באותו יום בשעה אחת וחצי נפגשנו, שוחחנו וקבענו, לבקר בערב בקולנוע. נפרדתי ממנו כשחיוך על שפתיו והבטחה שישתדל לגמור את עבודתו מהר, כדי שנוכל להיפגש מוקדם. אך לשוא חיכיתי לו אותו ערב וגם לביתו לא חזר. שעתיים וחצי לאחר שיחתנו כבר לא היה אהרן

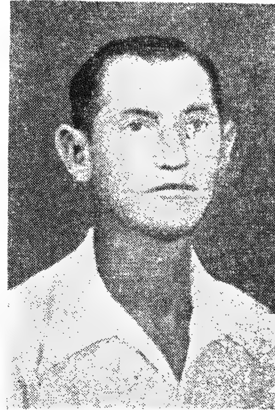
בין החיים. ליל־נדודים היה זה למשפחתו ולי, כי בין רשימות ההרוגים והפצועים לא נזכר שמו. רק למחרת בבקר זהיתיו בין ההרוגים, שהיו מוטלים באולם בית הספר „בלפור". רק רסיס קטן פגע בקדקדו בשעה שנשא על כתפו גוש קרח.

עוד באותו יום הובלנו אותו למנוחות יחד עם שאר 120 קרבנות ההפצצה.

רק רסיס קטן קיפד את פתיל חייו. והוא אך בן 28 אביבים.

יהא זכרו ברוך. אברהם קרנצברג

מלך זלצהנדלר

חברי לספסל הלימודים ב„חדרים" של הרבי מאיר, רבי אהרן ובבית־הספר העממי הפולני „פאוושעכנא". רק שלש כתות סיים בבית־הספר העממי, כי חייב היה לדאוג לקיומו. אמו מתה עליו בעודנו צעיר ובטרם הגיע לגיל הבגרות נפטר גם אביו ומלך נשאר יתום תמים.

מלך עבד כל מיני עבודות ולא במקום קבוע. מקום עבודתו הממושך ביותר היה אצל הקצב מאיר פלאָן ז"ל. לא קלה היתה העבודה, גם הכנסתו לא מרובה היתה ולא פעם רעב למחצה. על כיכר לחם היה אומר:

— „חבל על ה„יתום" הזה, אך אעשה בו כלה..."

עם פרוץ המלחמה נמלט לרוסיה, אך גם שם לא „לקק דבש", כי גורלו המר השיגו בכל מקום. בתום המלחמה עזב את רוסיה בדרך לארץ־ישראל. הגיע לחופי הארץ כ„מעפיל", נתפס וגורש לקפריסין. כאן נשא אשה וחזר ועלה ארצה כבעל־משפחה.

מהנמל הגיע מלך אל ביתי. קבלתי אותו בחמימות והשתדלתי לעודדו ולהרים רוחו, כי תמיד היה מדוכא ולא האמין שגם לו אי־פעם תזרח השמש... אני לא ידעתי כי נשוי הוא, וגם הוא לא גילה לי זאת, פן אזמין את שניהם לדור אתנו ובזאת, חלילה, יכביד עלי ועל בני־ביתי.

כבר מראשית צעדיו בארץ שאף מלך להיות עצמאי. הוא חלם על משק קטן, על בית משלו, משפחה... וכאשר אחיו לוי עלה אחריו ארצה, עלה בידו

להגשים את חלומו. שניהם רכשו להם בשותפות משק במושב רשפון. המשק התפתח ועלה יפה ותלך החל לראות אושר. אולם ההרגשה הרעה, כי לו לא תזרח השמש, לא היתה הרגשה סתם. ניבא הלב הנפחד ולא ידע בדיוק מה מחכה לו על סף האושר...

זה היה בליל שבת כ"ב בכסלו תש"ט — 24 בדצמבר 1948. מסתננים ערבים מירדן הגיעו עד לפתח ביתו. הם דפקו על הדלת ועוד טרם הספיק להתמצא, וצרור כדורים פילח את לבו... מסתננים פרצו פנימה והתעללו בגופתו ואת אשתו חטפו עמם אל מעבר לקוים, ורק בהתערבות ועדת שביתת הנשק, הוחזרה לישראל. בעריסה ישנה בתם הקטנה ולא הבינה מה עולל לה הליל הזה...

למחרת היום, הובא מלך לקבורות בבית־הקברות ברשפון. ראש המושב הספידו וסיפר על חריצותו, צניעותו והתמסרותו לעבודה. מלך הספיק בזמן הקצר להתאזרח במקום החדש ולרכוש לו את אהדת כל חברי המושב.

מלך עלה ארצה והלך אחרי המחרשה, פתח בתלם אך לא הספיק לסגרו..
בדמו ריוה אדמת המולדת, ימתקו לו רגביה !...

אברהם קרנצברג

דב אפטר

ביום ב׳ א׳ באב בבוקר, יצא דב בטרקטור לשדה לדסקס חלקה בעבר הקישון לזריעת תלתן. ברדתו מהטרקטור לתבּרו עם הדיסקוס, זז הטרקטור והדף אותו. שרשרת אחת עברה על רגלו ופצעה אותה קשה. השרשרת השניה התרוממה ועברה מעל יצול הדיסקוס.

חברים שעברו בעגלה מצאוהו שוכב אין אונים. אספוהו לתוכה והובילוהו הביתה. לאחר שהוגשה לו בבית עזרה ראשונה, הובל לבית החולים „הדסה" בחיפה.

שבעה עשר יום נאבק על חייו. וביום ד׳ י״ז באב לפנות ערב, יצאה נשמתו.

למחרת לוינוהו אל קברו.

א.

דב נולד בחודש סיון תרפ״ב. בהיותו בן שש גילה כבר דב אהבה לטבע ולעבודה החקלאית. רוב ימיו בילה על שפת הנהר הזך המתפתל בין הרי הכפר הסמוך ובין שדות בר. מרחבי השדה היו נחלתו. ובאחד הימים מחליט הילד בתוקף לצאת עם מיש־קה (איכר שגרו אצלו הוריו) לשדה, לעזור לו בעבודתו. תחילה דחה אותו מישקה בתז־אנה שאין יהודי מסוגל לעבודה כזאת. אולם כשנוכח שעומד הוא ברצינות על דעתו, נאות לספחו אליו.

למחרת, בשעה 4, עוד לפני עלות השחר, קם דב וסעד פת חרבה, שם תרמילו על שכמו, ונפרד מבני הבית בלבביות. בחז־צרו של מישקה עזר על ידו להעמיס את כלי העבודה על העגלה ויצא עמו לעבודת השדה. והימים ימי תמוז ארוכים ויוקדים. ומה גדלה שמחתו של דב בשובו בערב הביתה ופניו שזופים והוא מספר איך לימד אותו מישקה לעבוד:

— „תחילה נתן לי רק לאסוף שיבלים ולערמן ואחר כך נתן בידי את החרמש וקצרתי בו ממש. גם מים אין שם — הוא מוסיף לספר — שתינו מכד גדול שהובא מן הבית ולבסוף גם זה לא הספיק"...

בוקר בוקר היה יוצא דב לשדה. ובערב היינו פוגשים אותו והוא יושב במרומי עגלה עמוסת חציר ונותן את קולו הערב בשיר, באידיש באוקראינית. ויהי הילד ומעשהו לפלא בעיני ה„גויים" השכנים.

לכשמלאו לדב שבע שנים, לקחתו אמו מאחרי השדה והנהר ותמסרהו לרשותו של רבי ללמדו תורה ולחנכו. עוברים ימים ודב שוקד על תלמודו בחדר. כל שעור ושעור היה משנן באזני אביו ולומדו בעל פה. אך עם זה מה התרעם על שאין הרבי מלמדו עברית ובתוקף תבע את עלבונו: הן בדעתי, לכשאגדל, לעלות לארץ ישראל ואיך לא אלמד עברית קרא וכתב!"

לאחר זמן נפתח בעיירה בית ספר „תרבות". דב לא נח ולא שקט ותבע כי יעבירוהו לביה"ס הזה. הוריו, מרוב דלותם, לא יכלו לספק את דרישתו. אך לאחר מאמצים נועזים מצדם ובעזרת מוסדות, הצליחו להכניס את דב לביה"ס.

בינתים הצטרף דב לתנועת „השומר הצעיר" ולקח חלק פעיל בארגון קבוצתו, רכש חברים חדשים וארגן את גדודו. תנועה זו גידלה וחינכה אותו ולבתה בו את אש האהבה לעבודה, לארץ ולשפה.

בעודו רך מתה עליו אמו. מצבו הכלכלי הרעוע מחמיר עוד יותר. אבא חולה בשגרון ואין בכוחו לצאת לעבודה אף לא ליום אחד. האחים נודדים לבקש עבודה והוא — יתום עזוב, תלוי בחסדם וברחמיהם של אנשים. וכעבור שנה משמת, אבא, נשאר ערירי וגלמוד ללא כל מחסה. מוסדות ואישים שקודם טפלו בו, פנו לו עורף. קרוע ובלוי היה סובב ללא פת לחם.

נכמרו עליו רחמי אנשים ובעזרתם הוכנס לבית היתומים ברובנה. כמעט מצא לו דב במוסד זה מקלט־מה לנוח בו מסבלו הקשה ומקום להמשך לימודיו. והנה אף כאן הגיעתו יד המצוקה. כי המוסד היה נשען על מקורות אכזב, ומחוסר אמצעים נשלחו החניכים לבקש חסדי נדיבים. דב לא יכול להשלים עם אורח חייו זה וכן סבל מהיותו מרוחק מהמשפחה. תשוקה עזה התעוררה בלבו לעלוה ארצה. והוא מריץ מכתבים אל אחותו בקיבוץ יגור שתצילהו ממצוקתו. ואכן, הודות לעזרה הנאמנה ולמאמצים של המשק, הצליח דב בשנת תרצ"ה לעלות ארצה ולהתחיל את חייו מחדש. הוא מתחיל שוב ללמוד. הוא מגשים את מיטב חלומותיו, בעבודת השדה ובלמודים. הוא רוכש ערכים וסולל לו דרך חיים.

והנה יד גורל אכזרית גדעה את דב בעצם ימי עלומיו. בן שמונה עשרה היה בנפלו על משמרת העבודה והמחרשה בידו.

קודם זמנו מת. ושירת חייו באמצע נפסקה. ומה צר... מתפלץ הלב.

חנינא

ב.

מחריד מראה האיש האוזר את אחרוני כוחותיו לעלות וללפות את ראש תורן ספינתו הנטרפת, דבק ונלחץ אליו במעט הכח ששרד.

ימי הזועה היו משולבים הרהורים ושיחות מקוטעות: על העבר, על מצבו במשק, בתנועה, בבית הספר ובעבודה. מתוך אופן ספורו נוכחתי כי יותר משאני הקשבתי לדבריו היו אזניו־הוא קשובות לדברי עצמו בחרדה, פקוד את כח החיים שבו אם עודנו בתקפו; ובמבט עיניו נראה, כי הוא חוזר ושונה את פרקי חייו הקצרים, שוזר מחדש חוט דק הנמשך אל איזו פנת סתר שבחייו וחרד עליו לבל ינתק.

מדי פעם היה מתכן תכניות לימי ההחלמה והחופש העתידים לבוא. והם, הן בוא יבואו. ואפילו בימים האחרונים, כשהכאבים היו פוקדים אותו תכופות ומצבו הכללי הורע, לא פסק מלדבר על טיוליו שיערוך בקרוב וששׂ להתגשמות חלומו — לראות את הארץ.

הלילה היה כבד עליו מנשוא. בבהירות היה מסביר לי, כי לא רק הכאבים ונדודי השנה משביתים את מנוחתו, אלא החשכה, חשכת הלילה כשלעצמה, מגבידה את סבלו. ובינתים התקוה לשוב לחיים הולכת ורפה. ובמדה שגופו הלך ונתדלדל וקו הגבול בין החיים והמות התחיל מיטשטש, עלתה וגברה בתוכו הכרת מצבו, התבהר והלך, הצטלל והלך.

פצוע בנפשו ועייף, נעלב ומעונה הוא מתאמץ להבהיר לו את מצבו ולהוכיח לעצמו ללא כל ערעור, כי החוט שמקשרהו אל החיים הולך ונחלש, הולך ונקרע. נדון היה במשנה יסורים בגלל הכרתו זו הצלולה אשר האירה לנגד עיניו באכזריות מרה ובבהירות מחרידה, שעל שעל, את שביל חייו היורד אל התהום. וכה חריפה וחדה היתה ההכרה, עד כי דומה היה כאילו הוא הוא המביא עליו את הקץ, הוא עצמו מעבירו מן העולם ומלוהו בחייו אל מקום קבורתו. והוא פונה אלי בקריאה

— „אין זמן, צריך לעשות, להציל!" ועל רצוני להרגיעו ענה:

— „אין זה צחוק, הרגעים ספורים"...

וככה כבו חייו, כשידו מושטת וצועקת לעזרה, עיניו מלאות בקשה, משועות לחיים ובפניו סבל וכאב על תקוה שלא נמלאה ועל ההצלה שאחרה לבוא.

והוא נוצח ושקע בחשכה.

בתיה

קטעי דברים מתוך יומנו

כ"ז באדר תרצ"ז

לא מצאתי פה סיפוק בחיים מלבד קרובי נפשי והטבע שהיה הקרוב אלי ביותר: הכרמל שלשיחיו ספרתי את מר נפשי בשירה, שדות הבר שהזכירו לי את עמנו בעודו עם חקלאי החי מעמל כפיו ונחל קישון המזכיר לי את גבורי ישראל ששמרו על חרותם בימם קדומים.

כ"ט באדר תרצ"ז

יש אומרים, חיי הילדות שנות ברכה הם לילד. ואני — להיפך. אני כבר בן חמש עשרה ועוד לא טעמתי את חיי הילדות שמספרים עליהם. בכל ימי ילדותי כבלתי, הזקנה קפצה עלי. לא שמתי את לבי למשחקים ולטיולים וגם לא ללמודים. תמיד הייתי שקוע במחשבות ובדאגות. לפני שלש־ארבע שנים דאגתי איך להיטיב את מצבי הכלכלי ואיך לעלות ארצה. ועתה, לאחר שעליתי והוטב מצבי, התעוררה דאגה שניה: חברה ותנועה. לאיזו תנועה להכנס, ומה תתן לי התנועה באם כבר אכנס לתוכה.

אחרי מותי

אחרי מותי
לא רובה יהיה משמרתי
ולא בבית יחלקו לא את כבודי.
אחרי מותי
מכוש ומעדר יהיו במשמרתי
ובשדה יחלקו לא את כבודי.
לא מצבת אבן תקימו לזכרי
ולא בה תחרתו את שמי.
אחרי מותי
גנה פורחת תטעו סביבי
ובה יהיה זכרי.
ואם אפל בשדה,
הטבע ישלם לי את גמולי.

י"ב בתמוז תרצ"ז

(עפ"י חוברת־הקדשה בהוצאת משק יגור, יום השלשים י"ז באלול ת"ש)

התוכן

נדפס על ניר

מפעלי ניר אמריקאיים ישראל בע"מ, חדרה

Printed on Paper

of the

AMERICAN ISRAELI PAPER MILLS LTD. HADERA